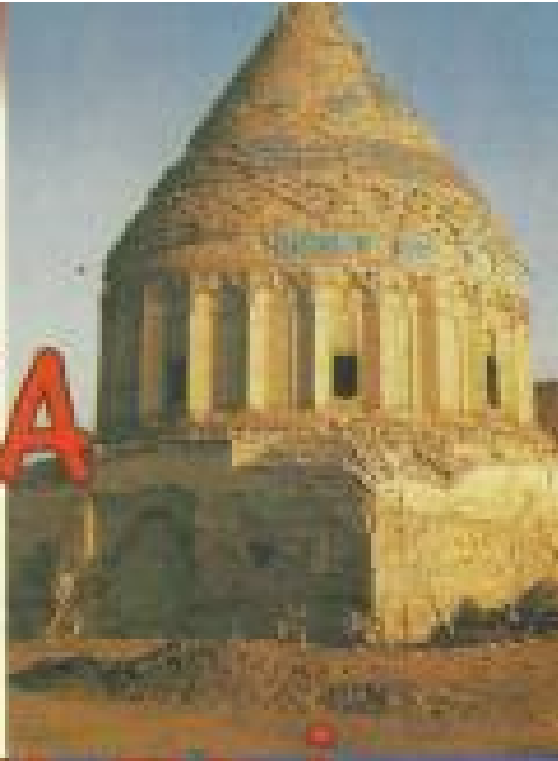
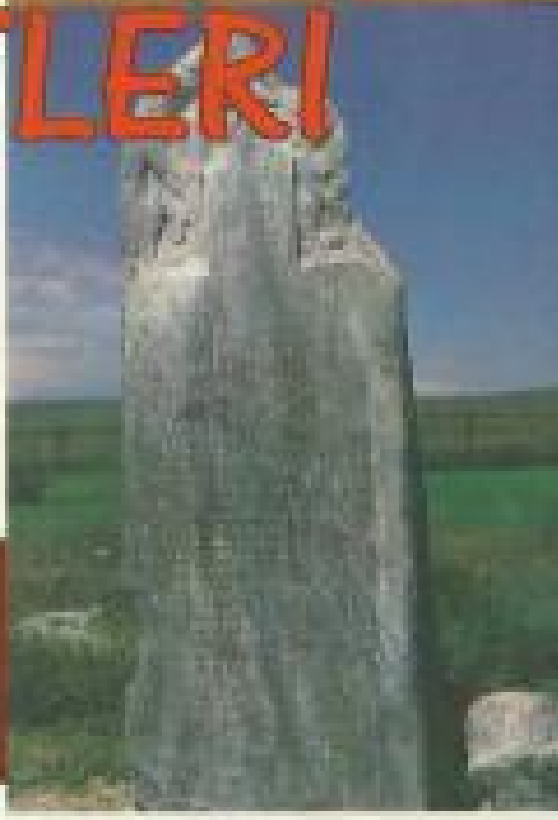
Geçiş Sürecinde

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ

Editör
Mim Kemal ÖKE

Mim Kemal Öke — Halim Nezihoğlu — Gökhan Bacık
Ahmet T. Kuru — Bruno de Cordier — Bilgin Erdoğan
Ahmet Dörtbudak — Mustafa Öztürk — Fahrettin Canbaş

ALFA

ALFA

40596

Alfa Yayın No : 524 İktisat Dizisi : 23 Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Mim Kemal Öke (Editör)

Halim Nezihoğlu Gökhan Bacık Ahmet T. Kuru Bruno de Cordier Bilgin Erdoğan Ahmet Dörtbudak Mustafa Öztürk Fahrettin Canbaş

1. Baskı : Mart 1999

ISBN 975-316-182-4

Copyright © 1999 ALFA Basım Yayım Dağıtım Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılmaz ve yayımlanamaz.

ALFA

Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Ticarethane Sk. Tevfik Kuşoğlu İşhanı No:41/l 34410 Cağaloğlu İstanbul/Turkey Tel :+90(212)511 53 03 : +90 (212)513 87 51 : +90 (212)512 30 46 Fax : +90(212)519 33 00 e-mail: alfabas@doruk.com.tr

Yayıncı ve Gn. Yayın Yönetmeni

M. Faruk Bayrak

Yayın Yönetmeni

Dr. Cahit Akın

Yönetici Editör

Mümin Sekman

Teknik Editörler

Ebru Özel Çetin Göktepe Nuri Kaymakçı

Kapak Tasarım

Ebru Özel

PAZARLAMA DEPARTMANI

Paz. ve Satış Müdürü

Vedat Bayrak

Satın Alma Müdürü

Ali Bayrak

Sevkiyat Sorumlusu

Salih Fidan

Montaj, Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık Tel: (0212) 501 97 57

ALFA/AKTÜELK|TÂŞIVLİRJ

BURSA

Burç Sinema Pasajı No: 34

Altıparmak Bursa

Tel: + 90 (224) 223 60 16

ŞANLIURFA

Mimar Sinan Mahallesi, 2. Sok. No: 2/D Halk Eğitim Yanı Şanlıurfa

Tel: + 90 (414) 312 46 80

ÖNSÖZ

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri belki “Demir Perde’nin en aralanmaz ücrasıydı, bir zamanlar… Tarihi paylaştığımız dönemler dışında pek bir şey bilmiyorduk haklarında. Hayal dahi edilmesi mümkün olmayan hürriyetlerine kavuşmaları ile pek çok açıdan olduğu gibi akademik birikimimizle de hazırlıksız yakalanmıştık. Kendi soydaşlarımızın hallerini yine yabancı -öncelikle Batı- kaynaklardan mı öğrenecektik? Hele, onların aki-betlerinin Türkiye Cumhuriyeti açısından şimdi ve ileride hayati olduğunu bile bile.

Önce önümüzdeki “vakıa” yi tanımalıydık. Orta Asya Türk cumhuriyetleri bir “geçiş süreci” yaşıyorlardı. Hem de çok boyutlu bir transformasyon.

ilkin, ideolojik ağırlıklı kollektif ekonomik sistemden -komünizmden- “çözülüş” yaşanıyordu.

Bir başka açıdan, Orta Asya’da yaşanan bir tür “De-colo-zasyon’du. Afrika ile paralellikleri-ayrılıkları yanında müstakilleşme (istiklallerine kavuşma) vetiresi içine girmemişler miydi? Yüzyılın son imparatorluğunun yıkılışı da diyebilirdiniz; ama isterseniz nezaketle “De-Sovyetizasyon” da karar kılalım. Bu olgunun içinde federasyondan milli devlete geçiş de var, tabii ki. Her ne kadar Rusya’nın, BDT’yi bir tür Rus “Commanwealth”i olarak görme

alışkanlığından vazgeçemediğini uzmanlar ifade etseler de….

Diğer yandan, geçiş sürecini “otokrasiden demokrasiye” ; “Homo Sovieticus diye bir zamanlar adlandırılan devlet kimliğinden ulusal kültüre” şeklinde de sıfatlandırabilirsiniz.

Bir başka açıdan da Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, kapalı devre bir sistemden küreselleşen/miş bir uluslararası iklime entegre olma gayreti içindeler.

Bütün bu faktörler, yaşadığımız zaman/mekan atlasında, tortulaşmış ve taze iç ve dış sorunları beraberinde getiriyor. işte, elinizde tutuğunuz bu çalışma, Kafkasya haricindeki Türk Dünyası’nın karşısına dikilen meydan okumalara karşı imkan/zaaf iyet beklentilerinin envanter ve analizini ihtiva ediyor.

Fatih Üniversitesi, lisans üstü öğrencileri gençlerle zevkli ve ufuk açıcı geçen seminerlerin ürünü olan bu çalışma sahasındaki çöl boşluğundaki vahalardan biri olma azmindedir. Benzerlerini tahrik eder dileğiyle,

Mim Kemal Öke, İstanbul, 1998

İÇİRDEKİLER “Kremlinoloji’den Kriminolojiye :

Rusya Kaynaklı Post-Modern Global Tehdit”…….1-10

Mim Kemal Öke

“Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk

Cumhuriyetleri ilişkileri……11-60

Halim Nezihoğlu

“Türk Cumhuriyetlerinde Kimlik Sorunu”…….61-127

Gökhan Bacık

“Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelişi :

Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi”……..128-151

Ahmet T. *Kuru*

“Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon

Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi ’…….152-210

Ahmet T. Kuru

“Ekonomik Yardımlaşma Teşkilatı (ECO):

Soğuk Savaş’ın Kalıntıları Üzerinde

Yeni Bir İpek Yolu mu?”…….211-228

Bruno de Cordier

“A.B.D.’nin Orta Asya Stratejisi”…… 229-246

Bilgin Erdoğan

“Türk Cumhuriyetleri-AB İlişkileri”……. 247-272

Ahmet Dörtbudak

“Orta Asya Cumhuriyetleri’nin Ekonomik

Durumlarına Bakış”……..273-296

Mustafa Öztürk

“Türk Cumhuriyetlerinde Demokratikleşmeyi

Etkileyen Faktörler”……297-309

Fahrettin Canbaş

KREMLİNOLOJİ’DEN KRİMİNOLOJİYE: RUSYA *KAYNAKLI* POST - MODERN GLOBAL TEHDİT

—Mim Kemal ÖKE—

“Çeteler, utanmazcasına siyasi arenaya egemenler ve yolsuzluklara bulaşmış devlet görevlileriyle kendi (mafya) kanunlarını dayatıyorlar. Eğer toplum, baştan aşağıya uzanan bu belayı kazıyamazsa, her yere, evet her yere nüfuz edecekler.

Bu sözler Boris Yeltsin’e ait. 24 Eylül 1997 tarihini taşıyor. Aslında bu onun ilk infiali değildi. Üç yıl önce de yüz elli milyonluk ve 20.000 nükleer başlıklı Rusya’sını ’’dünyanın en büyük mafya devleti… Suçun süper gücü” olarak tanımlamıştı.

Yıl 1998. Rusya’daki durumun iyiye gittiği söylenemez.

Yeltsin, başkanlığını yaptığı ülkeye ilişkin kanılarında yalnız da değil. Yabloka/Reform Partisi’nin lideri Grigory Yavlinski, 1997 Amerika gezisinde Soğuk Savaş dönemindeki can düşmanlarına açık açık *“Rusya’da kokuşmuş bir suç gücü yerleşti ve ekonomimizin en ciddi düşmanı haline geldi”* diyordu. Faili meçhul cinayetler, özelleştirmede yolsuzluklar, kara para egemenliğinden dem vuruyordu.

Askeri Başsavcı Yardımcısı General Stanıslav Gaveto da tedirgindi: *“Rusya, hayatın bütüncül bir kriminalleşmesini yaşamaktadır. Devletin her mekanizmasına yolsuzluk ve suis-timaller çökmüştür.”*

Rusya’da gerçekten neler oluyordu? Oysa ki, seksenlerin sonunda uluslararası iklime iyimserlik hakimdi. İster Sovyetler’in intiharı, ister tükenişi veya

glasnostu deyiniz, Batı'daki siyasal gözlemcilere göre komünizan ideoloji yenilmiş, 'Tarihin Sonu" gelmiş ve Soğuk Savaş bitmişti. Bu "mutlu sonu taçlandırmak için ABD başta olmak üzeri Batı'nın medeni ülkeleri, adeta II. Dünya Savaşı'nı takiben devreye soktukları Marshall Planı ve Truman Doktrini sürecine benzer bir şekilde yeni Rusya'nın de-makratikleşmesine katkıda bulunmalıydılar. Kredi muslukları açıldı. Yardımlar birbirini izledi.

Ne var ki daha on yıl geçmeden Rusya'ya yönelik olumlu değerlendirmeler değişmeye başladı. Yılların tortusu ile Rusya'nın hantal ekonomik yapısının, küresel liberalizmin yörüngesine oturması beklenemezdi. Zaten, uzmanlara bakılırsa kayıt-dışı veya yeraltı ekonomisi Sovyetler' in sonunu getirmişti. Ancak, söz konusu olan en masum şekliyle *rica* (vzyatka) ilişkilerinin yaygınlaşması değildi. Vurgulanan, perestroyka ile birlikte Rusya'da mevcut olan "Yeraltı Kapitalizminin"[1] duvarların yıkılışıyla bir "Mafya imparatorluğu" na dönüşmesiydi.

Washington DC.'de saygın bir think -tank olarak tanınan Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi (Center for Strategic and International Studies), istihbarat uzmanları, öğretim üyeleri ve üst düzey devlet yetkililerinden oluşan bir Task Force gücü oluşturmuş ve bu ekip iki yıl süren araştırmalarını tamamlayarak bulgularını geniş bir rapor halinde Eylül 1997'de önce Kongreye, daha sonra da kamuya sunmuştur.[2] Raporun nihai vurgusu tek cümle ile özetlenebilir: Rusya Devleti ve ekonomisi "kriminal bir oligarşi" ye dönüşmenin eşiğindedir!

Bu aşamaya gelinmesindeki baş aktörleri Rapor üçe indirger: en alt düzeydeki bürokrattan Bakana uzanan kokuşmuş bürokrasi… Başarılı, tam zamanlı çalışan profesyonel mafya babaları… Ve cari Rus kanunları ile Batı teamüllerinin ticari ve mali işlemlerine set çektiğini düşünen iş adamları!

Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı'nın istatistiklerine bakılırsa, özel teşebbüsün % 40'ı, KIT'lerin % 61 'i ve ülkedeki 1.740 bankanın yarıdan fazlası organize suçun pençesine düşmüştür. Yeltsin'in rahatsızlığından yararlanan organize suç şebekeleri devlete iyice yerleşmişlerdi. Ne var ki, bu yayılma ülke sınırlarını aşıyor ve küresselleşmenin nimetleriyle Amerikan muadilleriyle işbirliğine dahi girişiyordu. CSIS Raporu, 280 suç örgütü araştırmasında Amerikan mafyalarıyla birlikteliği tespit ediyordu.

Rakamlarla ifade edilirse, Ekonomi eski Bakan Yardımcısı Vladimir Panskov'un Pravda'da yazdığına göre, dört yılda Rusya'dan dışarı 250 milyar dolar kaçmıştı. Fransa Merkez Bankası ise sadece 1994'de "bir takım" Rusların 50 milyar doları 30 Batı ülkesine yatırdıklarını açıklıyordu. İçişleri Bakanı Kuli-kov'un rakamları ise kara paranın 150 ve 300 milyar dolar civarında olduğuna işaret ediyordu. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, aynı

tarihlerde uluslararası kuruluşlar da dahil, bütün Batı'dan Rusya'ya yardım, 1992'den bu yana toplam olarak 74 milyar doları aşmıyordu.

CSIS Raporu açıktı: Eski Sovyet Cuntası, organize suç şebekeleriyle birlikte kendi elleriyle kamu ekonomisini "özelleştirmişler"[3] ve hisse / tahvil satışından oluşan kapitali ihraç etmişlerdir.

Başbakan I. Yardımcısı Anatoly Chubais'in tahkiki sonucunda özelleştirme ihalelerinin, organize suç şebekelerinin marifetiyle, önceden tayin edilmiş kişi ve bankalara devredildiği anlaşılmıştı. Rusya Bilimler Akademisi'nin Analitik Merkezinin de incelemeleri servetin % 55'inin ve hisselerin % 80'inin, dahili ve harici maf-‘ yanın eline geçtiğini doğrulayacaktı. Başsavcı Yuri Skıratov 1996'da 2000'i aşkın özelleştirme yolsuzluğunu kaydediyordu. Onun askeri meslekdaşı ise orduda 1995'te altıbini aşkın yolsuzluğa rastlandığını bildiriyordu. Skınatov, bu süreçten Yeltsin'i de sorumlu tutuyordu. *"Organize suçla mücadele programlarına ayıracak fonumuz* yok" diyordu. *"Kendimizi kandırıyoruz"*. Ona göre Yeltsin in kanun uygulayıcıları dahi organize suç şebekeleriyle ortaklık içindeydiler. Başkan ise yurt dışına kaçan kara parayı %

10 ile 15'ini devlete devrettikleri takdirde pişmanlık yasası çıkararak geri almayı düşünüyordu. Ancak, CSIS Raporu'na göre, bu dahi mümkün görünmüyordu. Chubais 1997'de suikaste kurban gidiyordu. Yakın destekçisi St. Petersburg Vali Yardımcısı Mihail Manevich ise onun kadar şanslı çıkmamıştı. Manevich 1997 yazında şehrin göbeğinde vurularak öldürülmüştü. Tam organize suç şebekelerinin açıklayacağını ilan etmesinden bir kaç gün önce…

CSIS Raporu'na göre, organize suçun kökenlerini 1986'la-ra, Gorbaçov'un glasnost politikasını ilan ettiği günlerde aramak gerekir. îşte, o tarihi kavşakta devrinin tamamlandığını ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini idrak eden Komünist Partisi Merkez Komitesi Sovyetler Birliği'nde kaynakların ve gelirlerin yeniden dağılımını planlıyor. Merkez Komitesinin Mülkiyet Bölümü ülkenin servetine el koyuyor. Ve tekelci kollektivist bir ekonomiden hür teşebbüse geçişi, şahsi özelleştirme sistemi ile sağlıyorlar. Bu transformasyon için Merkez Komitesi, KGB'den yardım istiyor. Böylece, fonlar, özelleştirmeden oluştukça, yurtdışına aktarılıyor. Operasyonların başında Merkez komitesi baş muhasibi Nikolai Kruchin oturuyor. Ülkenin serveti, nakit, altın hattâ tarihi eserler yurtdışına kaçırılıyor.

Bankalara yatırılan bu karapara, daha sonra küresel mafyanın da ortaklığı ile oluşturulan şirketlere, Sovyet KIT'lerinin yurtdışı pazarlaması işine soyunuyor. Rusya'dan ucuza kapatılan ticari ürünler, Batı'da global cari fiyatlarla müşteri buluyor. Buna petrolün hortumlanması da dahil. Paralar, vergi cenneti ülkelerde biriktiriliyor. Sonunda KGB'nin organize suçlarla

mücadele ünitesi 6. Başkanlık, uluslararası bir kara para şebekesinin sacayağından birini oluşturuyor. CSIS Raporu, bu aşamadan sonra, *"mafya, hükümet, kanun uygulayıcısı, ekonomi ve medya birdir ve aynıdır"* diye vurguluyor. Eski bir Sovyet adeti olan "krysha" (rüşvet) ile artık herşey satın alınır hale gelmiştir.

Rusya'da Boris Berezovsky -soyguncu sermayecilerden biri-çok açık olarak şöyle söylüyor: *"Biz seçimleri satın aldık. Şimdi devlet bizden talimat almak zorunda. Biz, devleti satın aldık. Cnce devletin varlıklarını çaldık, sonra devleti çaldık. Şimdi onun sahibi* biziz."[4]

Mücadele zordur. Yüksek teknoloji, uluslaraşırı suçlulara imkanlar sunmaktadır. Bilgisayarların yarattığı sanal ortamda Anti-qua'da "Avrupa ticari Bankası"nı açanlar, internet bankacılığı ile pek çok ülkeden mudi toplamışlar ve bir yaz sabahı web sayfalarını kapatıp, sırra kadem basmışlardır. Bu bankanın Rus organize suç şebekelerinden birine ait olduğu daha sonra ortaya çıkacaktır.

Daha tedirgin edici gelişme, Rusya Uzay Araştırmaları Ajan-sı'nın Müdürü Yuri Koptev'in, şahsi çıkar karşılığında bazı füze teknolojilerini İran'a sattığı iddialarıdır. Özellikle, 1989'da KGB tarafından Viyana'da kurulan Nordex Şirketi'nin karapara aklamanın ötesinde silah hatta nükleer maddeler sattığı ve narkotik trafiğine girdiğinin Alman istihbaratınca tespit edilmesi hayli mide bulandıracaktır.[5]

Uluslararası narkotik trafiği ile mücadele Washington'un güvenlik siyasetinin başlarında yer almaktadır. Uzmanlar artık, yönetim tarafından uygulanan ve arzın kaynağını kurutmaya yönelik stratejinin Latin Amerika'da dökülen onca paraya rağmen, fiyaskoyla sonuçlandığını, hatta tam aksine bir netice verdiğini itiraf etmek gerekdiğini kaydediyorlar. Uyuşturucu ile mücadelede Latin Amerika'da idarecileri, malum nedenlerle, siyasi kararlılık gösteremedikleri gibi, Amerikan askeri ve iktisadi yardımını alarak ülkelerinde ciddi insan hakları ihlallerine ve yolsuzlukların artmasına da neden olmuşlardır.[6]

Öte yandan, Soğuk Savaş'ın bitimiyle Pasifik'in her iki sahilindeki iyimserler, Asya'daki "ilan edilmemiş afyon harbi'nin de kazanılacağını sanmışlardı. "Asya Kaplanları'nın mucizevi kalkınması, siyasi liberalleşme ve Pasifik'in küresel ekonominin ana arterlerinden biri haline gelmesi, umulanın tam aksine mahalli talebi arttıracaktı. Amerikalılar, Asya'nın en hızlı büyüyen dünya "pazarı" olduğuna işaret ediyorlardı. (Halen dünya tüketiminin yüzde 40'ını taşıyor.) Narkotik mücadelede ise demokratikleşme yeni bir dayanak sağlamamış. Washington, Burma, Kamboçya, Laos, Tayland ve Vietnam gibi geleneksel kötü sicilli ülkelerin yanı sıra Çin'in bile kasıtla bir göz yumma

politikası güttüğünü kaydetmekte.[7]

Amerikalılar uluslararası narkotik ticareti açısından Prag'dan Vladivostak'a kadar uzanan Avrasya bölgesinin de yeni bir Latin Amerika olmasından ürpermektedirler. Onlara göre Orta Asya başta olmak üzere bu eski Sovyet bölgesi, narkotik endüstrisine hakim olan organize suç şebekeleri için bir "fırsatlar cenneti"dir. Orta Asya'nın içinde bulunduğu belirsiz ortam organize suç şebekelerini, narkotik merkezini Latin Amerika'dan bu yöreye kaydırmak için adeta mıknatıs tesiri yapmaktadır. Buradan Avrupa ve

Amerika'ya yönlendirilecek uyuşturucu seli, ciddi bir global tehdi-ti şekillendirmektir. Sorun Orta Asya'da uç vermektedir. Şöyle ki, 1990 rakkamlarıyla Kazakistan, Kırgısiztan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi beş Türk Cumhuriyeti'nde uyuşturucu suçları, Rusya ve diğer eski Sovyet ülkelerinden daha fazla artış göstermektedir. Amerikalıları kuşkulandıran, mahalli bağımlılar değil, Orta Asya'nın uyuşturucu üretiminin en büyük üssü olma potansiyelidir. Bağımsız Devlet Topluluğu ülkelerinde bir milyon hektara varan arazide ham marihuana üretildiği rapor edilmektedir. Birleşmiş Milletler'e bakılırsa, Kazakistan ve Kırgızistan'da sadece 1992 baharında 200.000 hektarlık alanda marihuana üretimi yapılmıştır ve bu rakam dünya üretiminden beş misli fazladır. Yine araştırmalar, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da 3 ile 5 bin hektarlık afyon ekimi yapıldığını belgelemiştir.

Kırgızistan Narkotikle Mücadele Bürosu Başkanı Aleksandr Zelichenko Amerikalılar'a *"Bizim ülkemize yatırım yapmanız menfaatiniz icabıdır. Aksi takdirde karşınıza ikinci bir Kolombiya veya Bolivya çıkar'* dediğinde, Orta Asya'nın genç cumhuriyetlerinin iktisadi zorunluluklarını itiraf etmişti. Öyle ki, afyon ekimini ona katlayan Özbekistan, bu ekimden, hektar başına 2 milyon ruble (5 ile 8 bin dolar) kazandığını kaydederden, bu rakamın pamuk gelirlerinin 20, sebze gelirlerinin ise 35 katı olduğunu vurguluyordu. Üretimden elde edilen servet, uyuşturucu ticareti -yer altından da olsa- ile birleştiğinde cazip görünüyordu. Hele uzmanlar başta Bolivya ve Kolombiya olmak üzere Latin Amerika ülkelerinin ekonomik düzelmelerini bu yolla gerçekleştirdiklerini ortaya koymuşken… Uyuşturucu, Afrika'daki bazı ülkeler için de sıkça başvurulan bir zenginleşme stratejisi değil miydi? Ekonominin suçtan beslenmesi, adeta bir global trend haline gelmemiş miydi? [8] Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bu kalkınma politikalarını "kerhen" de olsa seçmeleri, onları Rus organize suç şebekeleriyle işbirliğine bağımlı kılmaz mıydı?

(8) Al *Touraine, Alt Üst Olan Dünya: 21. Yüzyılın Jeopolitiği (Ankara, 1997), s. 151,*

158, 164.

Öte yandan, yöreden gelen istihbarat, Orta Asya uyuşturucusunu Slav kökenli eski Sovyet ülkelerine nakleden örgütlerin konumlarını belirleyeceklerini de gösteriyordu. Bugün, pazarın giderek oturduğu kaydediliyor. İlgili çetelerin, ileri iletişim teknolojisine, silahlara ve mahalli merkezlere sahip oldukları da vurgulanıyor. Dahası, aynı CSIS Raporu'nda kaydedildiği gibi, organize suç şebekelerinin Rusya Devleti'nin içine nüfuz ettiği de biliniyor. Rüşvetin bu ortamda yolsuzlukları nasıl arttırdığı da söyleniyor.

ABD'de, bu gelişmeler ışığında, Rusya'nın "temiz toplum'a ulaşmasının zorlaştığına inanılmakta. Hattâ, ABD, Rusya kaynaklı organize suçşebekelerinin "yeni cephesi" olduğunu düşün-mekte…[8] Rusya'daki bazı yetkililerin "Eh, ne yapalım Batı da pek meşru ve masum yollardan refaha ulaşmadı "mazeretine de içerlemekte. Ardında sinsi bir komünist intikamcılığı sezinlemekte. Soğuk Savaş'ın ezeli rakibine karşı duydukları endişe, giderek Rusya'nın sadece Amerikan güvenliğini değil, bütün global toplumu ilgilendiren bir tehdit olduğunda yoğunlaşmakta. Asıl kuşkunun, Rusya'nın bu şebekeler aracılığı ile biyolojik -kimyasal gibi kitle imha silahlarının uluslaraşırı teröristlere dağıtılarak, Soğuk Savaş deyimiyle "profilerasyonu" olduğu malum. Nitekim, II. Irak Krizi sırasında bu yönde bazı atıfların yapıldığını hatırlatmak yeterli olacaktır.

Lee III. ve Mac Donald, Amerika için jeostratejik tehditleri şöyle sıralamaktalar: İlkin, uyuşturucu trafiği ve kara para operasyonlarının, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında halen mevcut olan etnik gerginlikleri ve sınır ihtilaflarını artırırsa, global ölçekte tırmanmaya neden olacak bölgesel hesaplaşmalar karşısında Washington'un ne yapabileceği konusunda endişe duyuyorlar?

İkincisi, yeraltı ekonomisi ile elde edilen karaparanın, globalleşen dünyada, Batı'ya pompalanmasıyla uluslararası mali ve ticari ilişki ve kurumların dengesizliğe itilerek, milli ekonomiler için yıkıcı tesir yapacağını inkar da edemiyorlar.

Üçüncüsü, Bağımsız Devlet Topluluğu ülkelerindeki bu çürümüşlüğün, halk nezdinde infial uyandırıp, yeniden Komünizme dönmek için kitlelerde dinamik bir nostalji uyandırmasından da rahatsızlıklarını gizlemiyorlar.[9] Bu meşum sonuç, Batı açısından, siyaseten demokratikleşmesini, iktisaden de liberalleşmesini bekledikleri eski Sovyet Bloğu'ndan duydukları hayal kırıklığı olarak mı tarihe yazılacaktır? O zaman Tarihin Sonu değil, "Geleceğe Dönüş" misali bir tekerrüre sürüklenmekle mi başbaşadırlar.

"Rusya Hâlâ Düşman mı?"[10] Pipes makalesinde Moskova'nın Slav ve Ortodoks Birliği teorilerini Birinci Dünya Savaşı öncesinden çıkarıp, yeniden dış politikasındaki saldırganlığı canlandırması durumunda Batıyı önümüzdeki

yüzyılda ciddi sıkıntıların beklediğini savunuyor. Rusya'nın mazisinin yükünü hissettiğini; ancak Batı'ya katılıp katılmama, ya da Batılılaşma yönündeki ikileminde geleceği galip gelen tarafın insiyatifinin belirleyeceğini ima ediyor. Ne var ki, organize suç şebekeleriyle böylesine flörtün sonucunda ileride kimin kimi kullandığının tahmini zor olmasa gerek.

"Globalleşme Senaryosunun Aktörleri" adlı incelemesinde Dr. Deniz Ü. Arıboğan, Mafyaya ayrı bir yer verir. İtalya örneğine de gönderme yaparak bu örgütün temel stratejisinin hükümet organları ile karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurmak ve böylelikle kendisine dokunulmazlık zırhı oluşturmak olduğunu kaydeder. *"İtalyan siyasi jargonunda "piovra" "ahtapot" olarak anılan Mafya'nın bütün devleti sarması ve Güney Amerika'dan Uzakdoğu'ya kadar kıtalararası bir çokuluslu imparatorluk haline dönüşmesi bu dokunulmazlık zırhının koruyuculuğu altında oldukça kolay gerçekleşmiştir."* Yabancı araştırmacılardan da aktardığı tesbitlerle bugün söz konusu yeraltı imparatorluğunun gücü, serveti, hatta şaşılabilir gelecek ama "saygınlığının" bir çok devleti bastırdığını ve uluslararası anlamda da şimdiye dek olmadığı kadar kudrete sahiplendiğini kaydeder.[11]

Tabii, nihai analize katkısı olur gerekçesiyle bazı gerçeklere de değinmekte yarar var. îlkin, ABD'nin kendi dış siyasi çıkarlarına hizmet ettikleri sürece dünyada yolsuzlukları ile ünlenmiş rejimlerle işbirliğinde sakınca görmediğini kaydetmeliyiz. İkinci olarak, aşırı ölçüde borçlanarak kamu ekonomisini ihya serabına kapılan ülkelerin dış borç faizlerini ödeyebilmek için kara paradan elde edilen dövizlere dayandıklarını, alacaklı Batı bankaları ve uluslararası mali kuruluşlar bilmelerine rağmen, sonuçtan pek şikayetçi olmadıklarını da vurgulamalıyız.

Üçüncüsü, Mafya'nın belini kıracak olan unsur eğer uyuşturucu trafiğine arzı imha etmeye çalışmak ise, o zaman bu yöntemin milli talebi engellemedikçe mümkün olamayacağının anlaşılmasıdır. Zaten Andreas ve arkadaşlan da, kapsamlı araştırmalarında aynı kanıya varmışlardır: *"Uyuşturucu sorunu büyük ölçüde bir iç politika meseledir ve onun menzilinde ele alınıp yürütülmelidir."*[12]

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için, şu çalışma kapsamında vermeye çalıştığımız kıssadan hisse herhalde anlaşılmış olmalıdır. Dahası, sadece akademik işgüzarlık olmaktan çıkacak, belki aktüalitenin sansasyonel büyüsüne kapılmayı da beraberinde getirecektir. Yorum, okuyucunun, emin olduğumuz basiretine kalmaktadır.

BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE RUSYA-TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ

—Halim NEZİHOĞLU—

Bu çalışmada, Rusya ile Yeni Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler tarihsel perspektif içinde ele alınmış ve bağımsızlık sonrası ilişkilere etki eden unsurlar, tarihsel kökleriyle birlikte

belirlenmeye çalışılmıştır. İlişkilerin boyutu, hem Rusya'nın söz

konusu cumhuriyetlere yönelik dış politikası hem de bu ülkelerin Rusya'ya yönelik dış politikaları çerçevesinde incelenmiştir. Bağımsızlık olgusunu hazırlayan etkenlerin yanı sıra, Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin eski demir perde dışındaki dünya devletler topluluğuna entegre olma ve Rusya'dan kopma sürecinde karşı 'karşıya oldukları en büyük sorun olarak da Rusya faktörünün boyutları, analitik bir bakışla saptanmaya çalışılmıştır. Son olarak ta, Rusya'dan kopuşu kolaylaştıran öğeler ve bu bağlamda Rusya'nın güncel sorunları üzerinde durulmuştur.

ÇARLIK RUSYASINDAN KOMÜNİST RUSYA'YA : ORTA ASYA'DA RUSLAŞTIRMA GELENEĞİ

Ruslarla Orta Asya Türkleri arasındaki ilişkiler yüzyıllar önce başlamıştır. Rusların yaklaşık üç asır hakimiyeti altında yaşadıkları Altın Orda Türk Devleti'nin, Kazan, Kırım, Astrahan

gibi hanlıklara ayrılarak parçalanması ve hanlıklar arası çatışmalar[13] sonucu zayıf duruma düşmesi ile Rus yayılmacılığının başlaması eşzamanlıdır. 15. yüzyıl sonlarında Altın Orda Devleti'nin yıkılmasıyla Ruslar, 1552'de Kazan'ı ve 1556'da Ast-rahan'ı işgal ederek [14] 1990'lara kadar sürecek olan Orta Asya hakimiyetinin kapılarından içeriye girmişlerdir. Tarihte daha önce eşi görülmemiş düzeyde bir kolonileştirme sürecinin yaşandığı 19. yüzyılın son çeyreğinde Orta Asya'daki son Türk Hanlıkları Buhara, Hokand ve Hive'yi de alan Çarlık Rusyası, böylece Orta Asya'nın işgalini tamamlamıştır.

Bu dönemde, Orta Asya ve Kafkaslarda ilerleyen Rusya ile, Güney Asya, Hindistan, İran ve Orta Doğunun Rus hakimiyetine girmesini istemeyen Britanya arasında süren bölge üzerindeki kontrol ve nüfuz mücadelesi[15] tarihe "Büyük Oyun" ismiyle geçmiştir.

Burada, bölgenin işgali hakkında ansiklopedik ve kronolojik bilgi vermekten çok, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Rusya arasındaki ilişkiler üzerinde etkileri bugün bile görülen, Çarlık döneminde başlayıp Sovyetler Birliği döneminde de ideoloji kılıfı içinde sürdürülen Orta Asya'daki Ruslaştırmanın tarihçesinden bahsedilecektir.

Ruslar, işgal ettikleri yerlerdeki Orta Asya Türklerini bağımsızlık mücadelelerinde diri tutan ve güçlendiren dinamikleri tarih boyunca yok etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, özellikle boy ve kabileler arası

farklılıkları değerlendirerek Türklerin birlik olmalarını engellemişlerdir. Ayrıca Nikolay İlminsky (18221891) önderliğinde açılan okullarda, jenerasyonu Ruslaştırma adına Rus dilinin öğretilmesine büyük önem verildiği ve Müslüman toplulukları Hıristiyanlaştırma çabalarına girildiği[16] de bir gerçektir. Yerli halkın elinden alınan verimli topraklara Rus göçmenlerin yerleştirilmesi ve ağır vergilere tabi tutulan bu insanların totaliter idare altında sıkı bir baskıya maruz tutulması [17] Rus kolonileştirme politikalarındandır.

Çarlık Rusyası idaresi altında bağımsızlık ve egemenliğini yitiren ve ayrıcalıklı etnik Ruslara karşı ikinci sınıf insan durumuna düşen Türk halkları, 1917 Bolşevik Devrimi'ni yeni bir ümit olarak algılamış ve kendi konumlarının da devrimle Rusların düzeyine yükseleceğine inanmışlardır. Bu nedenle devrimi destekleyen Sultan Galiyev gibi milli kurtuluşçu liderler, bir süre sonra yanıldıklarını anlayarak, Rus olmayan halkların birliğin büyük Rus parçasına karşı olan sömürge konumlarının muhafazasını amaçlayan Komünist Partisi "milletler politikası"na karşı çıkmışlardır. Bu liderlerin yanı sıra binlerce Orta Asyalı devlet görevlisi, din adamı ve entelektüel, Sultan Galiyevist, burjuva milliyetçisi, Pan-Türkist, Pan-lslamist, anti-komünist ve casus işbirlikçi ithamlarıyla, Stalin döneminde temizlenerek tasfiye edilmişlerdir. Aslında Komünist Rusya'nın Ruslaştırma politikası ile Çarlık Rusyası döneminin Mesihi milliyetçiliğe dayalı, özel misyon sahibi "Büyük Rus" ya da "Büyük Rusya" düşüncesi arasında bir devamlılık vardır. Komünist yöneticiler enternasyonalist bir ideoloji altında emperyalist politikalar gütmüşlerdir. Ekonomik,

politik ve ideolojik hayatın direkt Moskova'ya bağlanarak sıkıca merkezileştirilmesi, milliyetsizleştirme ve Sovyetizasyon, Rusların Sovyet politik sistemindeki egemenliği, binlerce ve binlerce farklı milliyetten kişinin fiziken yok edilmesi, yerlerinden ve yurtlarından uzaklaştırılması, yayılmacılık, Müslüman nüfusun artışından mistikçe korkmak ve cumhuriyetlerin ekonomisinin kolonial karakteri hep kesin bir Rus milliyetçiliğinin ve büyük güç ideolojisi manifestosunun göstergesidir.[18]

Demir perde arkasında dış dünyadan izole edilen bu insanların hürriyetleri, geleneksel yaşam tarzı ve kültürleri üzerine de ciddi sınırlamalar getirilmiş ve bu bağlamda milli ve dini törenler, ibadetler yasaklanarak binlerce cami kapatılmıştır. 1920'li yıllarda açık bulunan yaklaşık yirmi beş-otuz bin camiden 1940'lara gelindiğinde sadece bini kalmıştı. Kırım'da tek bir cami bile kalmamıştı.[19] Yine 1925'lerde Orta Asya Türkle-ri için hazırlanan Latin alfabesi, 1928'de Türkiye'nin de Latin harflerine geçmesiyle fazla uygulanma fırsatı bulamamış ve Kiril alfabesi zorunlu hale getirilmiştir.[20] Bununla, Türkiye ile olan kültürel ilişkilerin kopartılması amacının güdüldüğü kuşkusuzdur. Rusça'yı iyi bilmek devlet kademelerinde yükselebilmenin

önkoşulu olduğu için, şu an bile bu ülkelerin yönetici ve entelektüelleri arasında yerel dillere göre Rusça'nın daha yaygın olduğu, daha da ötesinde anadilini Rusça kadar rahat konuşamayan aydınların bulunduğu söylenebilir. Tabi ki aydınların bu durumunda, bilim dili olarak Sovyet döneminde Rusça'nın kullanılması ve yerel dillerde yazılan kitaplar az olduğu için yerel dillerin gelişiminin durması da etkili olmuştur.

Sovyet döneminde milliyet kavramı ortadan kaldırılarak yeni bir kimlik "Homo Sovietikus" oluşturulması adı altında, Ruslarla Rus olmayanlar arasındaki evlilikler teşvik edilmiş ve çocuklar Rus kimliği içinde eritilmeye çalışılmıştır. Kruşev döneminde, Sovyet Komünist Partisi'nin 22. kongresinde biyolojik birleşme ve homojenleşme ima edilerek radikal "kaynaşma" kavramı geliştirilmiştir. Brejnev, 26. Parti Kongresi'ndeki konuşmasında göçmen işçilerin lisan ve kültürel ihtiyaçlarının vurgulanmasında ısrar etmiş, asimilasyon amacıyla Orta Asya ve Kafkaslardan Rusya Federasyonu'na işçi göçünü teşvik etmiştir.[21]

Komünist yönetimler tarafından uygulanan Sovyetleştirme ya da Ruslaştırma politikalarının bıraktığı derin izlerin, dekolo-nizasyon sürecinde Orta Asya Cumhuriyetlerinin Rusya'dan ve Ruslardan kopuşuna nasıl bir engel teşkil ettiği sonraki bölümlerde incelenecektir. Burada, bu ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşabilecekleri ortamı hazırlayan Gorbaçov dönemi glastnost ve perestroika politikalarına ve bunlara neden olan Sovyet sisteminin sorunlarına da kısaca değinmek istiyoruz. Sovyet sisteminin yapısı gereği neden olduğu bu sorunlar, aslında bağımsızlık sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, Sovyet dönemi etkileri ve Rusya'dan uzaklaşarak dünya ile entegre olma yolunda karşı karşıya oldukları sorunların temelinde yatmaktadır.

GORBAÇOV RUSYASI VE DEĞİŞİM

Yaşlılar kuşağı tarafından yönetilen Sovyetler Birliği'nde[22] 1984 yılında Komünist Partisi Genel Sekreteri olan 72 yaşındaki Çernenko, kronik anfizem hastalığı ile, devletin ihtiyarlığının ve 'hasta adam' oluşunun alameti gibiydi. Mart 1985'te KP

Genel Sekreteri olan Gorbaçov'un, ekonomik, politik ve sosyolojik nedenlerle tıkandığını fark ettiği sistemin işletilebilmesi için vazgeçilmez gördüğü reformların sonuçlarının hangi boyutlara varabileceğini kestirmesi oldukça zordu.

Sovyet sisteminin günümüz şartlarına uyum sağlayamaması ekonomik yapının fosilleşmesine neden olmuştu. Kışla disiplini içindeki totaliter sistemde emek gücünün militarize olması, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, üretim, iş ve ücretlerin sıkı merkezi denetimi, her türlü

çoğulculuğun dışlanması ve partinin öncü rolü, eğitim ve enformasyon tekeli ile bunun doğal sonucu olan sansür, kısacası her sahada katı merkeziyetçilik ve 19. Yüzyıl dogmalarından kurtulamamış, kendisini yarı-dinsel yanılmazlıkla donatan ama hiçbir pratik çözüm üretemeyen ideoloji, sorunları gittikçe arttırmış ve bitmek bilmeyen teknolojik gelişmelerin sağlandığı hızla globalleşen dünyamız şartları içinde değişimi kaçınılmaz kılmıştı.[23]

Stalin'in sanayileşme politikaları sonucunda Sovyetler Birliği üretim açısından ikinci büyük sanayi devleti haline gelmişti. Ancak kalite ve teknoloji yönünden son derece geriydi. 1955'te Vulkalin, Komünist Partisi'ne sunduğu raporda, "yılda 13.5 milyar ruble değerinde ağır sanayide defolu mal üretildiğini" açıklamıştır. Bu rakam Kruşev döneminde 25 milyar rubleye, 1989'da isel50 milyar rubleye çıkmıştır. Merkezi planlamanın yürütülmesinin bir noktadan itibaren imkansız olması sebebiyle ekonomide dengesizlikler meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği'nde araba lastiği ihtiyacıyla otomobil ihtiyacı arasında denge, piyasa mekanizmaları olmadığı için kurulamamakta,

böylece ya lastik stokları oluşmakta ya da uzun kuyruklar ortaya çıkmaktaydı. Brzezinski'nin de belirttiği gibi bazı iktisadi teşebbüsler müşteriler için değil depolar için çalışmaktaydı. Binlerce kilometre ötedeki fabrikanın kaç çivi, kaç ayakkabı üreteceği merkezden tespit edilmekte, sonuçta ya çivi veya ayakkabı sıkıntısı çekilmekte, ya da üretilenler satılamamakta, bu defa üretilen malları yok etmek için kaynak israf edilmekteydi.[24]

Yine Sovyet döneminde kolektif sorumluluk bireysel sorumluluğu yok etmiştir. Günde on iki saat çalışıp 700 rubleyi cebe atmak için, işe başlamadan önce her ayın son on gününü bekleyerek geçiren işçiler feodalizmdeki serilere benzemektedir. Devlet, bedenini ve ruhunu efendisine satan mujiğin sağlığından sorumludur, onu giydirir, barınacak yer sağlar ve besler. Bulunduğu konumda az çalışsa da çok çalışsa da hayat standardında bir gelişme söz konusu olmayan bireyin inisiyatif ve sorumluluğunun yok olması üretimde verimsizliğe neden olmuştu. [13]Batı'dan ithal ettiği tahıla bağımlılığı gittikçe artan Sovyetler-de ürün yavaş yavaş azalıyordu, çünkü çiftlik çalışanları kendilerine yararı olmayan tarlalarla ilgilenmeyi kesmişlerdi. Özel toprak parçaları ülkedeki ekili arazinin sadece yüzde üçü iken gıda maddelerinin neredeyse dörtte birini üretiyorlardı.[25]

Düşük büyüme oranları, statik veya azalan bir hayat standardı, yerleşmiş bir hoşnutsuzluğun giderek artmasına yol açmıştır. Gorbaçov, Brejnev döneminde hiç büyüme olmadığını açıklamıştır. Stalin döneminde %15 civarında olan büyüme oranları, ekonominin çok kaynak tüketen, az üretim yapan, verimsiz, müsrif ve hantal yapısı dolayısıyla 1985'te %1'lere düşmüştür.[26]

Gorbaçov'un baş ekonomik danışmanı Aganbekyan'ın verdiği bilgiler iktisadi

hantallığın nedenini açıklar mahiyettedir: *"SSCB'de 24 milyon -merkeze bağlı- iktisadi ünite (kolhoz-lar, solhozlar, sanayi teşebbüsleri,vs.)* bulunmaktadır/İtalyan iktisatçı Antonino Carlo'ya göre sanayide otuz bin işlem yapan bir milyon adet dev bir bilgisayar terminali olsa bile bütün bu iktisadi ünitelerin girdisini-çıktısını, üretimini, maliyetini, ücretleri, verimliliği, vs. hesaplaması mümkün değildir, iktisadi büyümedeki düşüşün en önemli nedenlerinden biri, sözünü ettiğimiz merkezi planlama ile Sovyetler Birliği'nin yönetilmiş olmasıdır.[27]

Ekonomik kalkınmanın nihai hedefini insanın ekonomik refahı olarak görmeyen Sovyetler Birliği, silah teknolojisi ve uzay araştırmalarında süper güç seviyesine çıkarken, özellikle besin maddeleri ve diğer tüketim malları alanında büyük sıkıntı içine girmiş, ve tüketici, Batı tüketim standartlarının çok gerisinde kalmıştır. Adolf Hitler'in deyişiyle Sovyetler Birliği "makine yağı ve top yağı üreten ancak tereyağı üretmeyen bir sistem kurmuştur."[28]

İletişim devrimi ile küreselleşen dünyada BBC, Voice of America ve Radio Liberty'nin, içinde dinlenebildiği 280-290 milyonluk bir imparatorluğun bu sistemle yürümeyeceğini, ısrar edildiği takdirde çökeceğini gören Gorbaçov engellere rağmen reformlardan ödün vermemiştir.

Gorbaçov'un iç politikasının temel çizgilerini, ülkenin kurum-larının işleyişini demokratikleştirmek ve açıklık, büyümeyi hızlandırmak ve krizleri aşmak amacıyla politik, ekonomik ve toplumsal sistemin yeniden yapılandırılması olarak özetleyebiliriz, Dış politikada ise savunma harcamalarının azaltılması, nükleer silahlarda indirim yapılmasını sağlamak amacıyla ABD ile diyalogun

yeniden başlatılması, Batıyla yakınlaşmak, Afganistan'dan görüşmelere dayalı bir geri çekilişi gerçekleştirmek ve Çin'le var olan pürüzleri gidermek gibi hedefleri sayabiliriz.[18] Ancak reformlar için Batı'dan tam destek alan Gorbaçov ve ardından Yeltsin, reformları gerçekleştirmede çok büyük engellerle karşı karşıya kalmışlardır. Rusya Federasyonu'nun bugün içinde bulunduğu sorunlar ele alınırken söz konusu engellere de ileride değinilecektir.

RUSYA'NIN ORTA ASYA VE KAFKASYA POLİTİKASI VE BU BAĞLAMDA YENİ TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ

Bu bölümde, Rus Dış Politikası öncelikler listesinde Orta Asya ve Kafkasların yeri nedir ya da bölgenin Rusya için önemini belirleyen unsurlar nelerdir sorularına yanıt çerçevesinde Rusya'nın Yeni Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik politikası ve bu ülkelerle ilişkilerini belirleyen jeopolitik, ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve ayrıca güvenlik ve prestijle ilgili faktörlere analitik bir bakış getirilmeye çalışılacaktır.

Jeopolitik Yaklaşım

Uluslararası ilişkilerde insan-çevre ilişkisini inceleyen birçok kuramcı, politik davranışı etkileme, belirleme, ona imkan ve fırsatlar sunmada çevre ve coğrafya faktörünün önemini vurgulamıştır. Jeopolitik okulun ilk temsilcilerinden ve bu alandaki çalışmalara öncülük edenlerden, uluslararası ilişkiler kuramcısı Mackinder'a göre 19. yüzyılın teknolojisi deniz gücünü öne çıkarırken, 20. yüzyıl, demiryollarının gelişmesiyle kara gücünün önemini arttırmıştır. Artık büyük güç olmanın önkoşullarından olan zengin doğal kaynaklara ulaşmanın ve sahip olmanın tek yolu denizlere hakim olmak değildir. Demiryolları sayesinde, Uzakdoğu ve Hindistan'ın İngiltere için olduğu kadar Rusya için de ulaşılabilir bölgeler haline gelmesinin yanında, Avrasya da zengin doğal kaynaklarını büyük güçlerin istifadesine sunmuştur. Bu yarışta Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı işgal ederek merkezi stratejik bölge ve kalb-gah (heartland) ele geçirmiş olmaktadır. Mackinder büyük dünya gücü olmanın yolunu şu şekilde formüle etmiştir:[29]

"Doğu Avrupa'yı ele *geçiren* Kalbgaha hakim olur.

Kalbgahı *ele geçiren* Dünya Adasına (Avrasya) hakim oiur.

Dünya Adasını elegeçiren Dünyaya hakim olur." [30]

Mackinder'ın endişe ettiği gibi Sovyetler Biriliği II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Avrasya'nın işgalini tamamlayarak, stratejik olarak en muhkem savunma pozisyonuna ve devasa kara gücüne sahip, zengin yer altı kaynaklarını kontrol eden bir başat güç olarak ortaya çıkmıştır.

Mackinder'ın savının günümüzde ne ölçüde geçerli olduğu tartışılabilir, ancak Rusya'nın yeni Orta Asya ve Kafkasya dış politikasında bu bölgeleri "yakın sınır ötesi" ve "arka bahçe" ilan ederek öncelikler listesinin en baş sıralarına koyması, ayrıca bölgedeki zengin petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde günümüzün "Yeni Büyük Oyun" aktörlerinin kıyasıya mücadeleleri Mackinder'ın meşhur hükmünün farklı bir ifadesi olan şu sözü destekler mahiyettedir: *"İpek boru hatlarını kontrol eden*

dünyaya hakim olur[21]*."*

Yeni Büyük Oyun

19. yüzyılda Çarlık Rusyası ile Britanya İmparatorluğu arasında oynanan "Büyük Oyunun yeni bir versiyonu tekrarlanmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasıyla bu bölge çıkarların çarpıştığı bir arena halini almıştır. Geçiş döneminde dış yardıma her alanda ihtiyaç duyan, bakir alanlar ve önemli pazarlar olarak dış dünya ile ticaretlerini ve ilişkilerini geliştirmek isteyen bu ülkelerin hangi istikamete yöneleceği, daha çok kimin etkisi altına gireceği, sadece bölgeyi çevreleyen ülkeleri değil

Batiyı da ilgilendirmiştir. 21. yüzyıla girerken önümüzdeki çeyrekte uluslararası politikanın bölgeye ilişkin en önemli sorunlarından birisi kuşkusuz şu olacaktır: Bölge ülkelerinin yöneleceği istikamet Rusya'nın liderliğinde yeniden bir entegrasyon mu, Türk Birliği mi? Gelişmiş Batı ülkeleri mi? İslam ülkeleri mi? Yoksa bunlardan hiçbiri mi? Bölgeyle ilişki kurmak isteyen dünya ülkelerinin yoğunlaştıkları ya da varlıklarının hissedildiği alanlar ve bölgeye yaklaşımlarını belirleyen faktörler ve amaçlar farklı olmakla birlikte özellikle Orta Asya, Hazar ve Kafkaslarda, önümüzdeki yüzyılda global ekonominin devamı için önemli maddeler olan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri üzerinde oynanan bu yeni büyük oyunun[31] başlıca aktörleri Rusya, Amerika, Türkiye, İran, Çin, Japonya, Pakistan, Hindistan, İsrail, Suudi Arabistan[32], ve neredeyse sadece petrol üzerinde İngiltere, Fransa gibi ülkelerdir.

Sadece Hazar'ın altında ve kıyılarında 50 ila 200 milyar varillik petrol rezervleri bulunmaktadır ki yüksek tahmindeki miktar tüm dünya potansiyel rezervlerinin %10'udur. Şu andaki düşük fiyatlarla bile bu miktar 4 trilyon dolara tekabül etmektedir [33].

Denizlere çıkışı olmayan Yeni Türk Devletlerinin sahip olduğu bu enerji kaynaklarını ve Avrasya anakarasından uluslararası pazarlara ihraç edileceği güzergahları kontrol etme çabası, Soğuk-Sa-vaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. Orta Doğuya potansiyel alternatif[34] olan bölgedeki doğal kaynakların işletilmesi ve taşınması işinin işbirliği içinde yürütülmesini (yani kendi paylarını da) isteyen Batı ve diğer aktörlere karşılık Rusya kendi tekelini korumak istemektedir. Bölgedeki hakim gücünü sürdürmek isteyen Rusya, bu ülkeleri rakiplerine kaptırmamak için bir dizi yönteme başvurmaktadır. Bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını ve ekonomik kalkınmalarını sınırlandırma, etnik çatışmalarla petrolün karlı ihraç yollarını engelleyen Kafkasya'da ki dondurulmuş istikrarsızlık ortamından yararlanma, blöflerle hem bölge ülkelerine hem de diğer ülkelere gözdağı verme gibi taktiklerle Rusya, yaşamsal çıkarı olarak gördüğü, enerji üzerindeki hakim pozisyonunu garantilemeye çalışmaktadır. [35]

Gürcistan'daki, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşlar Rus ordusunca körüklenmiştir. Söz konusu ülkelerin liderlerine yönelik değişik baskılar ya da darbe ve suikast girişimlerinde bulunan Rusya bölgede askeri üsler elde etmeye çalışmıştır. Rus Dışişleri Bakanlığı, açık denizlere çıkışı olmayan Hazar Denizinin bir göl olarak ilan edilmesi için uzun süre uğraş-mıştır[36] ki böyle bir deklarasyon bütün kıyıdaş ülkeleri, Hazar

doğal kaynaklarını işletme işine ortak şekilde girmeye zorlayabilecekti. Böylece bu ülkelerin kendi kıyılarındaki petrolün işletilmesinde kendi

inisiyatiflerini kullanarak diğer ülkelerle ikili anlaşmalar yapmaları engellenmek istenmişti. Ayrıca Rusya Hazar Denizinde petrol çıkarma işinin ekosistemi tehlikeye atabileceği argümanlarını geliştirmektedir[37]. Rusya, şu an bu ülkeler için tek işleyen güzergah olan kendi topraklarındaki boru hatlarının sağladığı avantajlardan da yararlanarak, bu ülkeleri yola getirmek için bazen, petrol ve gaz ihraç yollarını kapamış ya da kapama tehdidinde bulunmuştur[29]. Örneğin Türkmenistan'a, gaz boru hatlarını kapayarak ve 1993'te 185 milyon dolarlık gaz gelirini vermeyi reddederek baskı yapmıştır. Türkmen doğal gazını düşük fiyatlarla alan Rusya, %300'lük artışlarla bu gazı Türkiye'ye satmıştır. Aynı şekilde Kazakistan'ın yeni işletilecek petrol sahalarında %20 ile %40 arasında pay isteyen Rusya, istediğini elde etmek için 1994 yılı Mayıs ayından Ağustosa kadar Kazakistan'ın tüm petrol ihracatını durdurmuştur[38]. Zaten krizde olan ve endüstriyel yapılanmalarını tamamlayamayan bu ülkelerin büyük ölçüde doğal kaynak ihracatına bağımlı ekonomileri, Rusya'nın bu tür engellemeleriyle çok ihtiyaç duydukları sıcak para darboğazına neden olmaktadır.

Azerbaycan Trajedisi

Rusya, ordusunu ve istihbarat servislerini kullanarak etnik çatışmaları başlatabilmekte ya da çatışmanın taraflarından birini destekleyerek diğerini zor duruma sokabilmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğuna katılmayı reddeden ve Türkiye yanlısı politikalar güden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz

Elçibey döneminde, Rusya Karabağ üzerindeki Azeri - Ermeni çatışmasında Ermenileri desteklemiş ve topraklarının 1/5'ini kaybeden Azerbaycan'ı çok zor durumda bırakmıştır. Elçibey, 1993'te Türkiye ile yaptığı boru hattı anlaşmasının hemen ardından darbeyle devrilmiş ve yerine eski KGB şefi ve Brej-nev'in politbüro üyesi Haydar Aliyev geçmiştir. Aliyev başa geçer geçmez Pravda'da çıkan bir yazıyla da *"Karabağ'ı ve topraklarının 1/5'ini kaybeden Azerbaycan arkasında güçlü bir ordu, ekonomik yardım ve politik destek olmadan toprak bütünlüğünü koruyamaz*[11] uyarısıyla ikaz edilmiştir. Rusya'nın isteklerinin reddedilmesi sürekli bir savaş ve daha fazla toprak kaybına neden olabilir.[39]

Elçibey'e göre daha gerçekçi ve dengeli bir politika güden Aliyev de aslında Rusya tarafından çok bağımsız bulunmuştur. Eylül 1994'te Aliyev, Hazar Denizi Azeri sularındaki petrol ve gaz yataklarının işletilmesi için British Petroleum'un liderlik ettiği uluslararası bir konsorsiyum olan SOCAR ile anlaşma imzalamıştır. Rusya'ya ait Lukoil de SOCAR'm üyesi olmasına ve % 10 hisse almasına rağmen, Rusya bu hissenin % 25'e çıkartılmasını istemiş ve Rus Dışişleri bu anlaşmaya itiraz etmiştir.[40] Aslında Nisan 1994'te

İngiltere'ye gönderdiği notayla Rusya, bölge üzerindeki enerji rekabetinde ne kadar iddialı olduğunu göstermiştir. Bu notaya göre Hazar denizinde Moskova tarafından onaylanmayan bir petrol anlaşması asla geçerli olamaz:

"Hazar kendi ekosistem bütünlüğüne sahip kapalı bir su havzasıdır ve Hazar'ın kaynakları üzerindeki tüm girişimler bütün kıyıdaş ülkelerin ortak katılımı ve onayıyla geçerli olabilir. Tüm kıyıdaş ülkelerin (Rusya, Kazakistan, Türkme-

nistan, İran, Azerbaycan) onayı alınmadan Hazar'ın kaynakları üzerinde - daha avantajlı duruma geçmeye yönelik- yapılan tek taraflı anlaşmalar asla kabul edilemez ve yasal temelden yoksundur.[1] *'33*

Rusya daha sonra Suret Hüseyinov'u kullanarak Aliyeve karşı birçok darbe girişimini desteklemiştir. Ayrıca kuzeydeki Lezgi ve güneydeki Taliş hareketlerini Aliyev'e karşı kışkırtarak etnik ayrımcılık kozunu da kullanmıştır.[34]

Benzer taktiklerle Şevardnadze'yi şiddetle karşı çıktığı BDT'na katılmaya zorlayan ve bunu başaran Rusya, Abhazları ve Güney Osetya'daki Asetinleri de destekleyerek Gürcistan'ı kanlı bir iç savaşa sürüklemiş ve böylece bölgeyi Avrasya petrolü için güvensiz bir güzergah haline getirmiştir. Nitekim Şevardnadze ve Elçibey bu tür olayların arkasında Rusya'nın olduğunu açık şekilde ifade etmişlerdir. [35]

Sonuç olarak Avrasya petrol mücadelesi jeopolitik ve ekonomik unsurların yer aldığı çok boyutlu bir oyundur. Ekonomisi Orta Asya, Hazar ve Kafkasların doğal kaynaklarına bağımlı hale gelen Rusya, bölgenin en büyük zenginlik kaynağı olan petrol ve gaz üzerinde oynanan bu büyük oyunda elindeki tüm kozları kullanan oldukça aktif bir aktör konumundadır. Burada belirsiz olan Rusya'nın demokrasiye geçip geçmeyeceğidir. Rusya eğer Batıya meydan okumayı seçer ve eski emperyalist yöntemlere başvururs a muhtemelen diğer alanlarda da Batıyla çatışması gerekecektir. Süper güç statüsünü yeniden kazanma sürecinde Rus halkı büyük bir bedel ödemeye çağrılabilir. Rusya'nın ya da Rus halkının buna hazır olup olmadığı konusuna ise Rusya'nın sorunları bağlamında değinilecektir.

'33) Stephan Blonk, "Russia's Back in Central Asia", Middle East Ouartorly, June-1995, s.55 '34) Cohen, a.g.e., s. 7 7

(35) Bkz. a.g.e., ss.7,8

Rusya'nın Güvenlik Kaygılan

Rusya, tarihinde yüzyıllarca güneyindeki Türk ve Müslü-manlardan kaygı duymuş ve sıcak denizlere ulaşma arzusuyla da güney sınırlarını daha ileriye

götürerek bir güvenlik çemberi oluşturmak istemiştir.[41] Bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri üzerinde başta Türkiye ve İran olmak üzere Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan gibi Müslüman ülkelerin etki kurarak, bölgedeki İslami akımları ve fundamentaliz-mi güçlendirmeleri ihtimali, Rusya'nın güneyinden hilal tarafından kuşatılması şeklinde bir tehdit algılamasına neden olmuştur.[42] Bölgede adı geçen ülkelerin etkisinin artması ile, Rusya için hayati önem taşıyan doğal kaynakların Rusya'nın ezeli rakiplerine bir avantaj ve üstünlük sağlayacağı da kuşkusuzdur. Kendilerine bağımsız dense de henüz birçok yönden Rusya'ya bağımlı ve Rusya'nın baskılarına kolayca boyun eğen Yeni Türk Cumhuriyetleri, söz konusu bölge ülkelerinin öncülüğünde bir entegrasyon sürecine girerlerse Rusya'nın kontrolünden uzaklaşacaklardır. Bu durum Rusya Federasyonu içindeki daha çok otonomi isteyen Müslüman halklar için olumsuz sonuçlar doğurmakla kalmayacak, bölgede yaşayan 10 milyonu aşkın etnik Rus'un da güvenliği açısından tehdit oluşturacaktır. Rusya'nın özellikle etnik Ruslar için tehlike olarak gördüğü Orta Asya ve Kafkaslarda esen milliyetçilik rüzgarları aslında intikam duygularıyla Ruslara karşı başlatılan bir başkaldırı hareketi değil, eşitsizlikleri bertaraf etmeye ve kendi ülkelerinde doğal haklarını kazanmaya yönelik hareketlerdir.

Kazakistan'ın eski başkenti Alma-Ata'da 17 ve 18 Haziran 1986'da patlak veren olaylar , Parti Sekreteri Dinmuhammed Kunayev'in görevden uzaklaştırılması ve yerine bir Rus olan Kolbin'in getirilmesiyle başlamıştır. Çoğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu göstericiler Brejnev meydanında toplanarak "Kazakistan Kazaklarındır" sloganlarıyla bağırmış ve milli marşlarını söylemişlerdir. Kalabalığın önüne gelerek problemi soran ve dağılmalarını isteyen yetkiliye öğrenciler içişleri bakanlığı, ordu, KGB ve diğer hayati kurumlardaki kilit mevkilerin Ruslar tarafından tutulduğunu söyleyerek yanıt vermişlerdir. Meydanın etrafını çeviren askeri birlikler ve polisler öğrencileri tahrik edince olay büyümüştür. Coplarla dağıtılmaya çalışılan öğrenciler vitrinleri kırıp otomobilleri ateşe vererek bazı Ruslara saldırmışlardır. Parti kadrolarında eşitsizliği önleyerek Kazakları da Ruslarla aynı statüye getirmeye çalışan Kunayev'in yerine geçen Kolbin'i tebrik eden Rus meslektaş ve dostları, "Sonunda işler düzelecek, bu Kazaklar her yerde en iyi görevleri işgal etmeye başladılar" derken ya da öğrenci olaylarından sonra bazı Ruslar, "Tüm Kazakları Urallara göndermeli ve Alma-Ata bunlardan temizlenmeli" şeklinde yorumlarda bulunurken aslında hiç de gerçekleri söylemiyorlardı.[43] On dokuz vilayetin on ikisinin başında Rusların bulunduğu Kazakistan'da yerli halkın Ruslara göre sosyal ve mesleki konumları, ekonomik durumları ve yaşam standartları oldukça düşüktü. 280 öğrencinin öldürüldüğü olaylardan sonra geniş çaplı soruşturmalar başlatılmış ve iki binin üzerinde insan tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında ünlü Kazak

şairi Olcas Süleymanov da vardır.[44]

Alma-Ata olaylarından sonra Gorbaçov, Moskova'nın geleneksel milliyetler politikasını yeniden gözden geçirme gereği duymuştur. Gorbaçov'un radikal reformları sonucu Komünist Partisi ve merkezin kontrolünün de gevşemesiyle bu cumhuriyetlerdeki hak talepleri artmaya başlamıştır. Sonraki gelişmeler yerel parti liderlerini bağımsızlık ve egemenlik gibi milliyetçi temalara vurgu yapmaya sevk etmiştir.[45]

Moskova'nın izniyle çıkartılan milli dil yasaları ve yerli halka verilen haklar, etnik Ruslar tarafından ilk başlarda tehdit olarak algılanmış ve geleceği belirsiz bu gidişat Rusya'ya göçlere neden olmuştur. 1990 yılında 130.000, 1991'de

88.100, 1992'de 247.000, 1993'te 269.100, 1994'te

409.000 Rus bölgeyi terk ederek Rusya'ya göçmüştür. 1970'lerde Orta Asyalılar Sovyet vatandaşı olarak sadakatlerini ispatlamak ve sosyal konumlarını garantilemek için Rusça bilmek zorundaydı. Şimdi ise Ruslar şirin görünmek için yerel dili öğrenmeyle yüzyüzeydi. Aynı şekilde 80'li yılların başlarında kabilecilik ve akrabalarını kayırarak yetkilerini kötüye kullanma ithamlarıyla hakir görülen yerel Komünist Partisi elitleri, artık şimdi, bulundukları toprakların asıl ve asil çocukları olmanın gururuyla, kimliklerinden utanç duymadan başları dik yaşayabiliyorlardı. On yıllarca birinci sınıf vatandaş ayrıcalığı ve onuruyla yaşayan Ruslar, gelişmeler karşısında bir dışlanmışlık hissetmiş ve artık bu ülkelerde kendileri için gelecek olmadığı endişesine kapılmışlardı.[46]

Bu dönemde Rus medyasında, etnik Rusların yerel dilleri öğrenmeye mecbur kalmaları, Rusların onur ve haysiyetinin çiğnenmesi olarak yorumlanmış ve yerel halkla aslında eşit hale getirilmeye çalışılan Ruslara karşı kötü davranıldığı imajı verilmeye çalışılmıştır.[47] Zaten ekonomik krizde olan Rusya'nın hâzinesini tüketen ve sosyal problemleri arttıran göçmenler, Yelsin'i Rus diasporasını koruyamamakla suçlayan muhaliflerine de siyasi malzeme olmuştur. Hem komünist gruplar hem de milliyetçi gruplar, halkın milliyetçi ve eskiye özlem duygularını kullanarak ve yeni bağımsız cumhuriyetlerdeki sözüm ona fanatik milliyetçilerin merhametine terk edilen 25 milyon etnik Rusu nazara vererek, Yeltsin'e ve demokratlara hücum etmişlerdir. Mezarlıklar, anıtlar, okullar, kiliseler ve müzeler gibi Rus mirasının sembollerinin de tehdit altında olduğu dile getirilmiş ve özellikle de geliştiği varsayılan İslam fundamentalizmi, bölgedeki Rus hakimiyetinin o veya bu şekilde devamı için gerekçe gösterilmiştir. [48]

Orta Asya'daki, Sovyet döneminde baskı altında tutulan milli kültür ve örflere sahip çıkma yönündeki gelişmelerin, "Afgan mücahitlerinin yiğitliklerinin

harekete geçirdiği ve sufi toplulukların gizli faaliyetlerinin canlı tuttuğu ulusal bilincin kuvvetlenmesinden bağımsız olmadığı" kabul edilebilir. Ancak Rusya, çıkarlarına uygun politikalara Batı'dan destek sağlamak için fundamentalizm tehlikesini fazlaca abartmakta ya da Orta Asya'daki değişimi görmezden gelerek konuya arkaik fobilerle yaklaşmaktadır. Bölgedeki insanları ideolojik kaygılardan çok sosyal konumlarının ve ekonomik durumlarının düzelmesi, daha iyi bir yaşam standardına sahip olma ve çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlama gibi şeyler ilgilendirmektedir. Orta Asyalıların siyasi tercihinin en sonunda dini fanatizm tarafından değil günlük yaşamın koşullarınca belirleneceğini ifade eden Özbek yazar Sabit Madaliyev'e göre, "Orta Asyalılar ilk önce çocuklarını nasıl besleyeceklerini ve bir Pazar ekonomisine girmenin yollarını düşüneceklerdir."[49]

Sovyet Müslüman topluluklarının 70 yılda geçirdiği sosyal değişme onların kültürel Rönesanslarına ve modernleşmelerine uygun ortamlar da hazırlamıştır. Sanayileşme, şehirleşme, yüksek okuma-yazma oranı ve zaten Türk geleneğinde bulunan tolerans ve yabancıya karşı konukseverlik gibi faktörler, Orta Asya'da dinsel fanatizme kapalı ve evrensel değerlere açık bir kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Orta Asyalılar, kendi topraklarında Ruslar ve başka milletlerle uzun yıllar birlikte yaşamanın kültürel sonucu olarak, günlük hayatta bunlara karşı düşmanlık hissi beslememektedirler.[50]

Ne var ki, bölge üzerinde hegemonyasını tümüyle sona erdirmek istemeyen Rusya, eğer kontrolünü azaltırsa etnik mozaik görünümünde olan bu bölgede yükselen değer sözüm ona fundamentalizm ve milliyetçilik temelli etnik çatışmaların kızışacağını ve büyük bir istikrarsızlık ve güvensizlik alanı ortaya çıkacağını, bunun meydana getireceği akımının ise sadece Rusya için değil diğer ülkeler için de ciddi bir sorun olacağını uluslararası platformlarda dile getirmektedir. Böylece Rusya, bölgede istikrar ve güvenin sağlanmasında jandarmalık rolünü Batı'ya kabul ettirmeye çalışmaktadır. Ancak bölgede hakim olan eğilim (hem resmi hem de geniş halk tabanında) İran modeli yönünde değil, tam tersine Başta Amerika olmak üzere gelişmiş Batı ülkeleri ve Türkiye yönündedir.[51]

Rusya'nın "yakın sınır ötesinde güvenliğe ilişkin aktif bir rol üstlenme amacıyla giriştiği politikalar , Bağımsız Devletler Top_ğu'nun ayn bir güvenlik sistemi olarak ortaya çıkması istikametinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Rusya, BDT bünyesinde bir Rus barış gücü oluşturulmasını Batı'ya onaylatmaya çalışmıştır. Kozirev'in 1995 Nisanında ifade ettiği gibi Rusya, akın sınır ötesindeki etnik Rusların güvenliğini sağlamak için askeri güç te dahil her türlü vasıtayı kullanabilir.[52] Rusya güvenlik kaygılarının yanı sıra özellikle ekonomik ve politik çıkarlarını da düşünerek BDT'na büyük önem vermektedir. Bu açıdan curada BDT olgusuna biraz değinileceektir.

YENİDEN ENTEGRASYON ya da BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Yeni bağımsız cumhuriyetler ile yeniden entegrasyonun temel hedeflerinden olduğunu saklamayan Rus politikacıları, özellikle ekonomik faktörlerin bu entegrasyonu kaçınılmaz kıldığını belirtmişlerdir. Yeltsin ve Çernomirdin'e göre ise ekonomik birliği askeri ve politik birlik takip edecektir.[49]

Rusya'nın sorunları çerçevesinde, biraz ileride ele alacağımız değişik faktörlerden ötürü reformları gerçekleştirmede ve yeniden yapılanmada başanlı olamayan Rusya, silah dışında dünya pazarlarına Üçüncü Dünya ülkelerinin sattığı petrol, gaz, altın ve kereste gibi mallar satmaktadır. Yakın vadede sorunlarını ve ekonomik krizlerini aşması oldukça zor olan Rusya'nın klasik anlayış içinde eski Sovyet ülkelerini kendine bağlamaktan başka çare görmeyeceği açıktır. Kazakistan'ın petrolünü ham olarak alan

Rusya, eski sömürü düzeni içinde, rafine edilmiş benzini dünya fiyatlarıyla tekrar Kazakistan'a satacaktır.[53] Aynı durum diğer cumhuriyetler için de geçerlidir. Orta Asya ülkeleri zengin petrol, doğal gaz, altın, kömür, demir, çinko, bakır,vb. birçok yer altı maden ve zenginliklerinin yanı sıra tarım ürünleriyle de Rusya için hayati öneme sahiptir. Tüm eski Sovyet toprakları içinde özellikle pamuğun ve pamuk ipliğinin %95'ini, pamuk tarımına ilişkin makine ve teçhizatın ise %100 ünü sağlayan Orta Asya ülkelerinin[54] ekonomileri direkt olarak Moskova ile ilişkiler ağı içinde yapılanmış ve diğer bölge ülkeleriyle yatay ilişkiler merkezin kontrolünde sınırlanmıştır. İlişkiler ağının tepe noktasındaki patron konumunu korumayı amaçlayan Rusya ile, bu ülkeler arasındaki ilişkileri zorunlu kılan faktörleri şöylece sıralayabiliriz: "- Tüm cumhuriyetlerin ihtiyaç duyduğu bazı anahtar endüstrilerin sadece bir veya birkaç bölgede yer aldığı, kısa vadede kopuşu imkansız kılan sıkı ekonomik entegre yapılanma.

-Yeni cumhuriyetlerin, - her ne kadar bağımsızlıklarını milliyet temelinde elde etseler de - bölgeye Sovyet vatandaşı olarak yerleşen önemli oranda etnik azınlık ve özellikle de etnik Rus'u barındırmaları. (Tabii ki bu etnik Ruslardan önemli bir kısmı ekonominin sekteye uğramaması için ihtiyaç duyulan kalifiye ve uzman ekipmanı oluşturmaktadır.)

-Hemen hepsinin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını ve içinde bulundukları geçiş dönemini şu an yaşanan krizlerin nedeni olarak görmeleri.

-(Biraz suni olarak görülen) Sınırlar arası yoğun geçişler ve kökleşmiş ilişkiler."[55]

Sovyetler Birliği'nin dağılacağını gören Rusya, Ukrayna ve Belarus liderleri, 8 Aralık 1991'de Minsk'te imzaladıkları Belo-vezhskaya Puscha anlaşmasıyla

Bağımsız Devletler Toplulu-ğu'nun temellerini atmış oldular.[56] Yıkılışla eşzamanlı bir oluşum arayışı, her halde üye devletlerin, eski birliğin yokluğunda belli hayati fonksiyonları yalnız başlarına yerine getirememe kaygılarının işareti olsa gerektir. Her alanda karşılıklı bir yardımlaşmaya ihtiyaç duyan bu ülkeler, bağımsızlık isteklerinin yanı sıra var olan karşılıklı bağımlılıklarının, ve en azından geçiş sürecinde Rusya ve eski birlikten koparak yabancısı oldukları uluslararası arenada zorlanacaklarının bilincindeydiler. Azeri-Er-meni, Özbek-Kırgız arası ve Tacikistan'daki gibi potansiyel çatışma alanlarının ancak bir üst yapılanma çerçevesinde istikrara kavuşturulabileceğini de düşünen Yeni Türk Devletleri, BDT'nun kurulmasından dört gün sonra Aşkabat Deklarasyonu ile BDT'na -eşit kurucu üye statüsüyle- katılmaya hazır oldukla-nnı ilan etmişlerdir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasından bir Slav Birliği çıkması ihtimaline karşı sürekli sesini yükselten ve Minsk çekirdeğini son derece tehlikeli bir gelişme olarak gören Nazarbayev[57], BDT'na karşı tavır alma yerine daha akıllıca bir politika seçmiş; karşı koysa da önleyemeyeceği bir gelişmenin içine girmiş ve hatta aktif bir rol oynayarak BDT'nun savunucusu olmuş, böylece inisiyatifi ele geçirerek kendi ülkesi aleyhinde olumsuz olabilecek bir gelişmeyi, kendi lehine çevirip olumlu yönlere kanalize etmeye çalışmıştır. Ya da en azından bu gelişmeyi en az zararlı hale getirmeyi düşünmüştür. Son derece hassas bir konumda bulunan Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı Nazarbayev aslında oldukça ihtiyatlı bir politika izlemektedir ki,

Nazarbayev'in Rusya ve BDT politikaları başlı başına bir araştırma konusudur. Bölgenin yeni bağımsız ülkeleri için, bağımsızlıktan hemen sonra kısa dönemde Rusya'nın bırakacağı bir boşluğu doldurabilecek alternatifler olmaması, bir çok alandaki yetersizlikleri ve açmazları, Rusya'nın etkin baskı araçları (etnik Ruslar, ordu ve istihbarat birimleri,vs.) ile de birleşince BDT'nu tek ve alternatifsiz seçenek kılmıştır. Azerbaycan trajedisinde anlattığımız Elçibey olayı buna somut bir örnektir.

21 Aralık 1991'de Alma-Ata'da bir araya gelen 11 cumhuriyetin (Rusya, Ukrayna, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tacikistan, Ermenistan, Moldova) devlet başkanları BDT'nun kurucu üyesi statüsüyle beş yeni belgeyi imzalamışlardır. Alma-Ata Deklarasyonu adıyla onaylanan belgede özellikle şu noktalar vurgulanmıştır ki, bu da bu ülkelerin bağımsızlık ve egemenlik konusundaki duyarlılıklarını gösterir: üye devletler, hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik devletler ve eşit taraflar olarak, birbirlerinin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesi içinde ilişkiler kuracaklardır. Birbirlerinin içişlerine karışmayacak ve birbirlerini tehdit etmeyeceklerdir. İhtilaflar barışçı yollarla çözümlenecektir. Ekonomik ya da güç kullanımına ilişkin baskı yapılmayacaktır.[58] Bu maddelerde de vurgulandığı gibi üye devletler

Rusya'nın yeniden bir imparatorluğa yönelmesinden endişe etmektedirler.

BDT'nun öngördüğü hedefleri şöylece özetleyebiliriz:

- Güvenlik alanında, eski Varşova paktının yeni bir varyasyonu[56] olarak, askeri birlik ve BDT dış sınırlarının ortak savunması.

- Ekonomik alanda, serbest ticaret bölgesi, dış ödemeler birliği, ortak reform politikaları, ortak yatırımlar ve işbirliği[59] , vs.

Ancak bugüne kadar BDT çerçevesinde imzalanan yüzlerce anlaşmanın birçoğunun yürürlüğe girmemesi, BDT'nun geleceğinin pek parlak olmadığını gösterir. Rusya'nın ve BDT'nun sorunları kapsamında bu konuya tekrar dönülecektir.

RUSYA'DAKİ SİYASİ GRUPLAR, DIŞ POLİTİKADA FARKLI YAKLAŞIMLAR VE ORTAK NOKTALAR BAĞLAMINDA RUS DIŞ POLİTİKASININ TEMEL HEDEFLERİ

Rusya'da dış politikanın hedefleri konusunda farklı görüşleri seslendiren birçok siyasal grup vardır. Bu gruplar, içlerinde birçok alt grubu barındırmakla birlikte başlıca üç kategoriye aynlmaktadır.

1. Eski imparatorluğa özlem duyan neo-komünistlerle aşırı milliyetçi neo-faşistler. Bunların ortak noktasını yeniden büyük güç olma arzusu olarak özetleyebiliriz. Bunlara göre Rusya'nın sınırları eski Sovyetler Birliği sınırlarıdır. Ayrılan cumhuriyetler Rusya'nın liderliği altında yeniden entegre olmalı ve Rusya bu ülkeler üzerinde eski kontrol ve nüfuzunu sağlamalıdır. Rusya'nın çekilmesiyle etnik çatışma, fundamentalizm, göçmenler, vb. gelişmeler geniş bir güvensizlik alanı oluşturacaktır ve bu sorunlara karşı tek güvence "Büyük Rusya'dır. [60]

2. Yukarıdaki grubun zıddını temsil eden köktenci demokratlar. Kaybedilen eski Sovyet toprakları için şanssızlık diye düşünseler de eski Rusya için nostaljik bir tutum içinde değillerdir ve Batı'nın etkisine açıktırlar. Bunlara göre geniş toprakları ve kalabalık nüfusu olan ülkeler değil, öncelikle çağdaş düzeyde endüstriyel gelişimini tamamlamış, zengin ve demokratik ülkeler büyük güç olabilir.[61]

3. Ilımlı milliyetçi liberal demokratlar. Günümüz Rusyasına hakim olan, Yeltsin ve ekibinin temsil ettiği bu grubun, yukarıdaki grupların ortasında yer aldığı söylenebilir. Bunlar, Birleşik Krallık (Commonwealth of Nations) örneğini biraz farklı bir çerçevede ele almaktadırlar. İngiltere, İngiliz imparatorluğunu oluşturan ülkelerle olan ilişkilerini korumakla kalmamış, neo-kolonialist politikaları neticesinde bu ülkeler üzerindeki kontrolünü de sürdürmüştür. Bu gruptan, Yeltsin'in etrafındaki bazı Rus elitleri ve Rusya

Yüksek Sovyeti üyeleri, Rusya'nın söz konusu bölgedeki hakimiyetini kaçınılmaz görmekte, ancak bunun çarların veya komünist rejimin yöntemleriyle değil de daha uygar ve neo-kolonialist metotlarla yapılması gerektiğine inanmaktadırlar.[62] Yöntemdeki farklılıklara rağmen tüm bu grupların ortak noktasının "Büyük Devlet" olma arzusu olduğu görülmektedir.

Tabi ki Yeltsin hükümetinin mafya taktikleriyle bölgedeki Rus hegemonyasını sağlama çabalarında, gidişattan memnun olmayan aşırı milliyetçi ve komünist grupların hükümete yaptığı yoğun baskıların payı büyüktür. 1992 yazında Yeltsin'in politikalarını çok fazla yumuşak bulan Özgür Rusya Halk Partisi, Yeniden Doğuş Partisi, Demokratik Parti gibi milliyetçi ve solcu kesimden değişik parti ve hizipler Vatan Birliği Bloğu (Civic Union Block) adı altında birleşmişlerdir. Bu birlikle ilişki

li birçok önemli politikacı ve entelektüel, Rusya'nın kendi etki alanı olarak yeni bağımsız cumhuriyetlere karşı "Büyük Güç" politikası izlemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Hatta bunlar Savunma Bakanlığında Yeltsin ve Kozirev'den daha etkili olmuşlardır. Bunların etkisiyle Yeltsin 1992 Ekiminde Baltık devletlerine karşı daha sert olan yeni politikasını açıklamıştır. Yeltsin, Estonya ve Latvia'da etnik Rusların haklarının korunmasıyla ilgili görüşmelerde bir ilerleme kaydedilmediği için askeri birliklerin geri çekilişini durdurmuştur. [61]

Rusya'daki muhalefetin bu kadar radikal ve yayılmacı bir söylemi dile getirmesinde, halkın yaşadığı büyük ekonomik ve sosyal sorunlardan duyduğu hoşnutsuzluğa karşın milliyetçilik ve eskiye özlem duygularını kullanarak hükümeti gözden düşürme ve kendi tabanlarını genişletme amacının da etkili olduğu söylenebilir.

Bugün Rusya'daki tüm siyasi grupların ve dış politikayı belirlemede etkili kurumların üzerinde anlaştığı dış politika hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Rusya Federasyonu'nun bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması.

2. Rusya'nın her alanda güvenliğinin sağlanması.

3. Ayrılan cumhuriyetlerdeki Rus diasporasının haklarının korunması ve güvenliklerinin sağlanması.

(6 W . D. Jackson, a.g.e., ss. 14,15

4. Politik, ekonomik ve sosyal krizleri atlatarak, ekonomiyi 'Büyük Güç'e yakışır bir düzeye çıkarmak ve uluslararası yeni güç dengesinde büyük güç olarak itibarını kazanmak.

5. Sovyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetlerle ilişkilere öncelik verilmesi ve bu bağlamda, ekonomik birlikten sonra askeri ve politik birliği öngören Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde yeni bir entegrasyon sağlanması.[63]

YENİ TÜRK CUMHURİYETLERİNİN RUSYA POLİTİKALARI

Çarlık dönemi Rus işgaline karşı bağımsızlık savaşı veren, 1917 Devrimini bağımsızlıkları adına önce yeni bir ümit olarak algılayıp ardından komünizme karşı direnen ve nihayet 1990'larda bağımsızlıklarına kavuşan Yeni Türk Cumhuriyetleri -BDT anlaşmalarında özellikle vurguladıkları gibi- bağımsızlık ve egemenliklerine oldukça düşkün olmalarına karşın, kendilerini Rusya'ya bağımlı kılan ve zincirlerini tümüyle kırmalarına engel teşkil eden birçok faktörle karşı karşıyadırlar. Bağımsızlıktan günümüze Rusya'dan kopuş sürecini yaşayan bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılıkları bir düşüş trendi çiziyor olsa da hala bazı faktörler Rusya'yı onlar için oldukça önemli kılmaktadır. Rusya'nın bu ülkelere yönelik politikasını belirleyen bir takım unsurlar olduğu gibi, bu ülkelerin de Rusya'ya yönelik politikalarının altında yatan önemli faktörler burada belirlenmeye çalışılacaktır.

Bağımsızlıktan önce söz konusu bölge ülkeleri askeri düzen içinde hiyerarşik bir ekonomik yapılanmaya sahiplerdi. Moskova'nın emrettiğini emredilen miktarda üretiyorlardı. Bütünün tamamlayıcı parçaları olarak her ülke kendine düşeni yaparsa sistem işliyordu. Komünizmin toplum bazında geçerli olan kolektif üretim ve işbölümü prensibi Sovyetler Birliği için de geçerliydi. Ülkeler kendileri için değil Sovyetler Birliği için üretiyorlardı. İşbölümü çerçevesinde örneğin Özbekistan ya da Türkmenistan pamuk üreticisi olarak seçilmişti. Üretimde tüm Sovyetler Birli-ği'nin ihtiyacı göz önüne alındığı için üretilecek ürün ve miktarının belirlenmesi doğal bir sisteme sahip değildi. Birliğin parçalanmasının ciddi sorunlara neden olacağı belliydi. Nitekim, Sov-yetler Birliği'nin dağılmasıyla ve Moskova merkezli kumanda ekonomisinin çökmesiyle örneğin Kazakistan'da reel gayri safi milli hasıla 1990 ile 1995 arasında %55 oranında düşmüştür. Kazakistan endüstrisinin iki temel ihraç sektörü olan petrol ve yarı işlenmiş metallerin gayri safi milli hasıladaki payı 1992'de %31.2 iken 1996'da %21.3'e inmiştir. Aynı şekilde, 1990'da %32 olan endüstriyel istihdam 1996'da %22'lere kadar düşüş kaydetmiştir. 1992'de %20.8 oranında seyreden tarım ürünleri de bu düşüşten nasibini almış ve 1996'da %12.8'e kadar azalmıştır. Her ne kadar hizmet sektörü gibi bazı alanlarda gelişmeler olduysa da, Sovyetler Birliği'nden hazırlıksız olarak birdenbire kopan bu ülkeler ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. [64]

Şu an bile bu ülkeler, ihracat ve ithalatlarını büyük ölçüde Rusya ile sürdürmektedir. Kazakistan toplam ihracatının %44.5'ini Rusya'ya

yapmaktadır. Birlik dağılınca hızla düşüş gösteren ihracat, BDT'nun bazı mekanizmalarının işlerlik kazanmasıyla tekrar yükselmiştir. 1995'te BDT gümrük birliğinin kurulmasıyla Kazakistan, dış dünya ile olan ticaretini tekrar Rusya'ya yöneltmiştir. Kazakistan'ın Rusya'dan yaptığı ithalat 1994'te %32 iken 1996'da %55'e yükselmiştir. [65]

Aslında Rusya'dan genel bir kopuş sürecini yaşayan bu ülkeler için yukarıda anlatılanlar çelişki gibi gözükse de, bu durum, geçiş dönemini yaşayan bu ülkelerin kısa dönemdeki krizlerini aşana kadar özellikle Rusya ve Rus faktörünü (ağırlıklı olarak Kazakistan için geçerli) hesaba katan bir politika izlediklerini gösterir.

Ekonomik faktörlerin yanı sıra , Rusya'nın bölgeye olan ilgisinde önemli bir yer tutan ve bu ülkelerin Rusya'dan tümüyle kopuşunu zorlaştıran en önemli unsurların başında bölgede yaşayan etnik Ruslar gelmektedir. Özellikle Sovyet döneminde bölgeye artan sayıda sürekli gelen Rus göçmenler şehir merkezleri ve endüstriyel bölgelerde yoğunlaşmışlardı. 1989 sayımına göre kuzey ve doğu Kazakistan'ın Rusya'ya yakın bölgelerinde ezici çoğunluk Rus idi. Örneğin Kuzey Kazakistan oblastında yaşayanların %62'si Rus ve sadece %19'u Kazak iken; Doğu Kazakistan oblastında Ruslar %66'yı, Kazaklar ise %27'yi oluşturuyorlardı.[66] Aynı yıl toplam nüfus içinde yaklaşık olarak Rusların oranı %37, Kazakların ise %42 idi.[67] Kazakistan'da en yüksek orana ulaşan Rus nüfus diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde göreceli olarak az olsa da, yine de önemsenmesi gereken oranda ve konumdaydılar. Yine 1989 sayımlarına göre yaklaşık %53'ünü Kırgızların oluşturduğu Kırgızistan'da ikinci en kalabalık nüfus %22 ile Ruslara aitti. [68] Türkmen ve Özbekler, ülkelerinin nüfusu içinde diğerlerine göre daha yüksek bir orana sahiptirler. Türkmenistan'da Türkmenlerin, Özbekistan'da ise Özbeklerin toplam nüfus içinde oranı yaklaşık %72 iken Rus oranı %10 civarındaydı.[69] Bağımsızlığı takip eden üç yıl içinde Orta Asya'daki Rusların %10'undan fazlası Rusya'ya göçmüştür. Hala göçmeyi düşünenler olsa da 1995 yılından sonra göçlerde önemli oranda azalma görülmüştür.[70]

Sovyet döneminde özellikle başkentlere ve endüstri bölgelerine yerleşen Ruslar, bölge ülkelerinin politik ve ekonomik araçlarının genellikle kilit noktalarını tutan seçkin bir zümreydi. Çoğunlukla Rus çocuklarının okuduğu okullar iyi eğitim veren kaliteli okullardı. Bağımsızlık yıllarında yaşanan krizlere Rusların bölgeyi terk etmesi de eklenince eğitimli kalifiye eleman sıkıntısı bu cumhuriyetlerin önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Doktor, mühendis, teknisyen, öğretim üyesi ve çok hayati kurumlarda tecrübeli ve uzman personelini kaybeden bu cumhuriyetler, gelişmelerden kaygı duymuş ve göçleri önlemeye yönelik bir dizi tedbire başvurmuşlardır. Türkmenistan'ın çıkardığı çifte vatandaşlık yasası ya da Özbekistan'da

göçmeyi düşünen vatandaşların mal varlığını satmasını zorlaştıran yasa, Rus göçünü durdurmaya yönelikti. Bu amaçla yerel paranın Rus rublesiyle değiştirilmesine sınırlamalar getirilmişti. Özbekistan'ın, 1992-1993 yıllarında kişisel amaçlı kargo için sandık, kasa, vb. taşıma malzemelerinin satılmasını yasaklayan direktifleri de oldukça ilginçtir. Kırgızistan daha da ileri giderek Rusya'ya göçen Rusları, Kırgızistan'a tekrar dönmeleri için teşvik etmiştir. Ayrıca Anayasasında Rusça'yı da Kırgızca ile eşit statüde resmi dil haline getirmiştir. [71]

Bu ülkelerin Rus göçünü önleme politikaları, kendi içindeki ekonomik ve sosyal krizleri arttırdığı için göçleri istemeyen Rusya'nın, bölgedeki politik piyonları olan ve jeopolitik avantaj sağlayan etnik Rusları yerlerinde tutma politikası ile de örtüş-mektedir.[72] Etnik Rusların statüsünü koruyan ve Rusya ile oldukça yakın ilişkiler içinde bulunan Kırgızistan'ı *"tüm BDT ülkeleri için model"* olarak gösteren Yeltsin *"bu cumhuriyetten ayrılan 100.000'in üzerindeki Rus göçmenlerin çoğu geri (Kırgızistan'a) dönmek istiyor"* demiştir.[73]

Aslında bu ülkelerdeki etnik Rusların varlığı, bölgede hem kontrolünü devam ettirme hem de subaylarını istihdam etme adına Rusya'ya, Rus diasporasının güvenliğini koruma gerekçesiyle BDT dış sınırlarının ortak savunması olanağı sağlamaktadır. 1993'te Rusya'nın beyan ettiği askeri doktrinin "güvenlik alanındaki temel prensipleri" gereğince, BDT ülkelerinin güvenliğinin Rus askeri birliklerince sağlanması Rus silahlı kuvvetlerinin öncelikli hedefleri arasındaydı[74]. Askeri alanda hem bil-gi-deneyim (know-how) hem de silah ve teçhizat bakımından Rusya'ya bağımlı olan Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıktan sonra milli ordularını oluşturabilmeleri başlı başına bir sorundur. Toprak bütünlüğünü ve güvenliği sağlama konusunda tam bir acizlik içinde olan bu ülkelerin Mayıs 1992'de yaptıkları kolektif güvenlik anlaşması Rusya'nın bölgedeki varlığını garanti altına almaktaydı. BDT ülkelerinden herhangi birine yönelik bir saldırıyı Rusya kendisine yapılmış gibi algılayacaktı. Takip eden yıllarda Rusya, Orta Asya ülkelerinin her biriyle iki taraflı savunma anlaşmaları yaparak bu durumu pekiştirmiştir. Söz konusu anlaşmalar gereği Rus sınır muhafızları, Orta Asya ülkelerinin dış sınırlarının (BDT'nun dışını oluşturan sınırların) korunmasından ve koordine BDT hava savunma sistemi ve hava sahasının kontrolünden sorumluydu. Mart 1994'te Moskova Kazakistan'la yirmi iki ek askeri anlaşma imzalamıştır ki, bu anlaşmalardan biri Baykonur uzay üssünün yıllık 115 milyon dolar karşılığı yirmi yıllığına Rusya'ya kiralanmasına ilişkindi.[75] Rusya'nın BDT topraklarında ortak güvenlik alanı oluşturma ve askeri işbirliği girişimleri her cumhuriyet tarafından farklı şekilde algılanmış ya da farklı tepkiler görmüştür. Örneğin Türkmenistan, BDT'nun daha geniş ve genel kapsamlı

askeri işbirliği ya da operasyonlarına katılmayı reddederken, sınırlarının korunmasını Rus subaylara bırakmıştır.[76]

Buraya kadar, Rusya ile ilişkilerine zemin hazırlayan ve yön veren ekonomik, sosyal ve güvenlikle ilgili önemli öğeler açıklandıktan sonra, ilerleyen sayfalarda bu ülkelerin Rusya'ya yönelik dış politikaları, iç politik faktörler ve siyasal karar vericiler de göz önünde bulundurularak belirlenmeye çalışılacaktır.

Yeniden başka bir ülkenin hegemonyası ya da büyük ağabeyliği altına girmek istemeyen bu ülkeler, kendi doğal zenginliklerini etkin bir şekilde kullanarak, egemenlik ve bağımsızlıklarından ödün vermeden, karşılıklı eşitlik ilkesine dayalı olarak tüm dünya ülkeleriyle ilişki kurmayı ve dünya ile entegrasyonu istemektedirler. Ne var ki, genellikle Komünist Partisi geçmişi olan liderler ve eski KP kadroları tarafından yönetilen bu ülkeler bağımsızlık sonrası geçiş döneminde, dış politikada oldukça ihtiyatlı, gerçekçi ve pragmatik bir yaklaşım içinde Rusya faktörünü daima göz önünde bulundurmuşlardır.

- Kazakistan
- Ortak Bir Kültür Atlası Olarak Türkistan
- TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA'YA YÖNELİŞİ: DOKUZ ASIR SONRA POLİTİKA DEĞİŞİMİ
- Birleşik Devletler Topluluğu (B.D.T.)
- Bölgesel Yeterlilik ve Bağımsızlık
- İLİŞKİLERDE RUSYA FAKTÖRÜ
- tarama: alp eskikitaplarım

1

O. Altuğ, Kayıtdışı Ekonomi (İstanbul, 1994), s. 259.

2

Arnaud de Borchgrave, Russian Organized Crime, WWW. *Csıs. Org. içinde.*

3

Rusya'daki "özelleştirme" için,bkz. D. Kaufmann/P.Siegeboum, "Privatization and Corruption in Transition Economes", Journal Of hternalionaıl Affairs (Kış 1996), 50/2.

4

New Perspectives Quarterly- Türkiye, 1/1 [1998), s. 26.

5

R.Leiken, "Controllig The Global Corruption Epidemic", ForeignPdticy,No. 105,s. 62.

6

P. Andreas / E.C. Bertram / M.J. Blachman / K. E. Sharpe, "Deal End Drug Wars", ForeignPoScy, No. 85

7

Washington Bu Bağlamda Çin'den de üretmektedir. Bkz. J Shinn, "Asia's drug Menace and The Poverty of Diplomacy", Current History (Nisan 1998).

8

Leiken, a.g.m., s.56.

9

R. W. Lee lll/S.B. MacDonald, "Drugs in The East ", ForegnPoticyffNo: 90 (İlkbahar, 1993, No: 76/5 (Eylül/Ekim 1997), s. 71 vd.

10

R. Pipes, "Is Russia Still an Enemy?", ForekflAffairs,no: 76/5 (Eylül/Ekim 1977), s. 71 yd.

11

İstanbul, 1996, s. 233 vd.

12

Andreas ve arkadaşları, a.g.m. 127.

13

Mehmet Sara/; "Russian Opinions and Policies on the Turks in the Tsarist and Soviet Periods", EurasianSUdes, vol: 1, no:3, (Fall-1994), s. 17; Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, (Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1996), s. 85

14

Mehmet Saray, "The Russian Conquest of Central Asia", CentıalAsianSurvey, vol:2, no:3, 1982, s. 1

15

Bkz. Mehmet Saray, The Turkmens in fhe Age of trperiatism: A Study of the Turkmen People and Their Incorparaticn into the Russian Empire, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), ss. 123-137

16

Bkz. Mehmet Saray, Gaspındı İsmail Be/den Atatürk'e Türk Dünyasında EH ye Kütür BirSçi, (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 1993), ss.27-32; Baymirza Hayıt, Sovyetler Birliği'ndeki Türk/üçün ve blamn Bazı Meseleleri, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987), ss.241-243

17

Bkz. Saray, YeniTürkCımıhıriyetleri Tarhi,ss.l 13-117 ve ss. 124-126

18

Arthur Sagadeev, "Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi", Avrasya Dosyası, cilt: 1, sayı:1, (İlkbahar-1994), ss.30-32

19

Hayıt, a.g.e., s.245

20

Saray, a.g.e., s. 173

21

Sagadeev,, a.g.e., ss. *30,31*

22

Martin Walker, "Rusyanın Gorbaçov'u", Cem Akaş ve Sevin Okyay (der.), Gorba-çodunRusyast, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995) içinde, s. 35

23

Bkz. Basile Kerblay, "Gorbaçov'un Rusyası", Cem Akaş ve Sevin Okyay (der:), a.g.e, içinde, $¡.54,55; İlhan Uludağ ve Vildan Serin, Sovyet SosyaHst Cumhuriyetler Birliğindeki Türk CunhLriyetieririn Sosyo>Ekonoımik Analizleri ye Türkiye ile İliş-kilerİ(İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990), yayın no: 1990-22, s. 84

24

Uludağ, a.g.e., s. 84

25

Bkz. Walker, a.g.e., ss.29-31

26

Uludağ, a.g.e., s.86

27

A.g.e., s.95

28

Bkz. a.g.e., ss. 103-106

29

James E. Dcugherty ve Robert L Pfaltzgraff.CcntendingTheoriesof IntemationalRe-htions, (Newycrk: Harper Ccllins Publishers,' 1990), ss.53,54

30

Gerald Rcbbins, "The Post Scviet Heartland: Reccnsidering Mackinder", Eurasian Studies,vcl: 1, nc:3, (Fall-7994), s.43

31

Cohen, a.g.e.,s.2

32

Ahmed Rashid, "New Great Game", www. feer. com/Restricted/ 97apr-10/cover-

a10.html, s. 1

33

Time, 29June. 1 998, s.22

34

Time,29June. 1998, s.27

35

Bkz. Ariel Cohen, "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", AvrasyaEtikte-ri, cilt:3, sayı: 1, (ilkbahar-1996), s.2; FrtanriatTmıes, 23.September. 1997; Stephan Blank, "Energy, Economics and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals", Central Asian Survey, vol. 14, no:3, 1995, ss.373-375; Dianne L. Smith, "Central Asia: A New Great Game?", www.army.mil/usassi/ssipubs/pubs96/centasia/cenasap4.htm, s.2

36

7 Temmuz 1998'de Rusya, Kazakistan ile Hazar yataklarının paylaşımına ilişkin yaptığı anlaşma ile Hazar kaynaklarının ortak kullanımı tezinden vazgeçmiştir ki, bu anlaşma Hazarın geleceği konusunda dönüm noktası sayılabilecek önemdedir.

37

Cchen, a.g.e., ss.4

38

‘30) Smith, www.army.mil/usassi/ssipubs/pubs96/centasia/cenasap4.htm , s.2

39

S. Blank, “Russia’s Real Drive tc the South”, Orbis, vcl. 39, nc:3, (Summer-1995),

ss.371,372; Cohen, a.g.e., ss. 10,11

40

Blank, a.g.e., s.369

41

Kamran İnan, “Rusya’nın Kafkasya Politikası”, AvrasyaDosyası,cilt:1, sayı:l, (İlkbahar- 1994), s. 26

42

Stephan Blank, “Russia’s Return to Midll East Diplomacy”, Orbis, vol:40, no:4, (Fall-1996), s.521

43

Arkiv Samizdata /‘The Events in Kazakistan-An Eyewitness Report”, CentralAshn

44

Smr/yol:6, no:3, 1987, ss.73-75

45

William D. Jackson, “Imperial Temptations: Ethnics Abroad”, Cb$vol:38, no: I, (Winter-1994), s.4

46

Martha Brill Olcott, “Demographic Upheavals in Central Asia”, Orbtt, vol:40, no:4, (Fall-1996), ss.541-543

47

Sagadeev, a.g.e., s. 33

48

Sergei Stankoviç, “Rusya Kendini Arıyor”, Avrasya Dosyası, cilt:1, sayı:1, (ilkbahar-1994), s.42

49

Time,20.April. 1992

50

Sagadeev, a.g.e., s.35

51

Bkz. Raphael Israeli, "Return to the Source: The Republics of Central Asia and The Middle East", Central AsianSurvey, vol:13, no:l, 1994, ss.21-24

52

Leszek Buszynski, "Russia and the West: Towards Renewed Geopolitical Rivalry?, Srnal *vol:37, no:3, (Autumn-1995), s. 121*

53

Hasarı Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçlan", Avrasya Dosyası, *cilt:1, sayı:1, (ilkbahar-1994), s.7*

54

Boris Z. Rumer, SovietCentratAsia, (London: Unwin Hyman, 1989), s. 28

55

Paul A. Goble, "Russia and Its Neighbors", ForeignP°icy,no:90, (Spring-1993), ss.81,82

56

Bkz. Anne de Tinguy, "Rusya'nın Bir Güney Politikası Var m ı S e m i h Vaner, Unutkan Tarif (İstanbul: Metis Yayınları, 1996) içinden, ss.263,264

57

Kut,, a.g.e., s.258

58

Erol Mütercimler, Türkiye-TürkCumhuriyetleriSşkUer ModeH, (İstanbul: Anahtar Kitaplar,J993), s. 94

59

Ann Sheehy, "Seven States Sign Charter Strengthening C/S[1]*, RFE/RL Research Repo/t, vol:2, no:9, s.26. February.1993, ss.12,13; E. Mütercimler; a.g.e, ss.91,92*

60

Oya Akgönenç Mugisuddin, "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler", Avrasya Dosyası, cilt:!,

sayı:1, (İlkbahar-1994),

s.20;Köni,a.g.e.,s.9

61

Mugisuddin, a.g.e., s.20; Koni, a.g.e., s.9

62

Mugisuddin, a.g.e., s.20; Köni, a.g.e., s. 10

63

Mugisuddin, a.g.e., s. 18

64

TheEammist,1997-98Kazakhstan-CcurıtryPrüfik, 30.September. 1997, ss. *11,15*

65

A.g.e., s.32

66

Jaakson, a.g.e., ss. 1,2

67

Cünay Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere Uluslaşmanın Dinamikleri", Büşra E. Behar (der.), a.g.e., içinde, s.43

68

A.g.e., s.58

69

tje, *ss.67,89*

70

(M,*a.g.e., s.538*

71

A.g.e., s.539

72

A.g.e., s.538

73

A.g.e., s.548

74

Richard F. Staar,“ItaWs*Plans to Restore Its Powef,Orbis, vol:40, no:3, (Summer-19961 s.376*

75

Smith, www.army.mil/usassi/ssipubs/pubs96/aentasia/aenasap4.htm , s.l

76

Bkz. Olaott, a.g.e., ss.357-359

Kazakistan

Kazakistan'daki geçiş süreci iktidar değişikliği olmaksızın çoğunlukla eski Komünist Partisi kadrolarınca yönlendirilmektedir. Burada hiç kuşkusuz en önemli politik figür 1989'da KP 1. Sekreteri olan, 24 mart 1990'da ve 1 Aralık 1991'de Cumhurbaşkanı seçilen Nursultan Nazarbayev'dir.[1]

Nazarbayev reformlan gerçekleştirmeye çalışırken her ne kadar yönetimde, kültürde ve eğitimde 'Kazaklaştırma' politikası gütse de, ülkede yaşayan Rus nüfusun yoğunluğundan dolayı dengeli bir politika izlemektedir. Anayasadaki vatandaşlık' kavramı gereğince ülkede yaşayan herkes milliyetine bakılmaksızın Kazakistan vatandaşı sayılmıştır. Yine Anayasada Rusça "halklar arası iletişim dili" olarak tanımlanmıştır.[2] Rusya ile 3000 km.'lik ortak sınıra sahip olması, zengin yeraltı kaynaklan ve endüstri bölgelerinin bulunduğu kuzey kısmında nüfusun büyük çoğunluğunu Rus-lann oluşturması, Kazakistan'ı Orta Asya Cumhuriyetleri arasında Rusya faktörünün en ağırlıklı hissedildiği ülke kılmakta ve Rusya ile ilişkilerin son derece dikkatli yürütülmesini gerektirmektedir. [3]

Ülkedeki tüm siyasal gruplar Rusya ile ilişkilerin önemini vurgulamakla birlikte Kazak milliyetçiliğini savunan muhalefet parti liderlerinin bir kısmı, Rusya'ya verilen tavizlerden ötürü Nazar-bayev'i eleştirmekte, ancak Kazak ulusal kimliğinin henüz oluşmamış olması, ekonomik sorunlar ve askeri gücün yokluğu gibi nedenlerden dolayı şimdilik radikal olmayan uzlaşmacı bir tutum sergilemektedirler. Öte yandan çoğunluğunu Rusların oluşturduğu ve Rus nüfusun kültürel haklarını korumaya yönelik olarak kurulan "Birlik Hareketi" Rusya ile yakın bir politika izlenmesi

gerektiğini savunmakta ve "konfederasyon" fikrini desteklemektedir. Bunlara göre Kazakistan'ın, nüfus yoğunluğunun azlığı, denize çıkışının olmaması, vb. faktörler sebebiyle büyük bir gücün etki alanına girmesi kaçınılmazdır. Rusya, Çin ve İslam olarak belirlenen büyük güçler arasında tercih edilmesi gerekenin Rusya olduğunu savunurlar.[4]

Nazarbayev SSCB'nin son dönemlerinde birliğin dağılmaması için aktif olarak uğraşmış ve Gorbaçov'un yeni bir birlik projesini desteklemiştir. Kazakistan, ancak üç Slav cumhuriyeti 8Aralık 1991'de Minsk'te yeni BDT'nun temellerini attıktan sonra, 16 Aralıkta artık zaten fiilen mevcut olmayan Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmiş ve hemen ardından 21 Aralıkta BDT'na kurucu üye statütüsü ile katılmıştır. 15 Mayıs 1992'de parlamentoda yaptığı bir konuşmasında Nazarbayev, Kazakistan'ın dış politika önceliklerinin en baş sırasında Rusya ve BDT'nun yer aldığını bildirmiştir.[5]

Kırgızistan

Küçük bir ülke olan Kırgızistan diğer cumhuriyetler kadar önemli doğal zenginliğe sahip olmadığı gibi Rusya ile ortak sınır da paylaşmamaktadır. Bu nedenle Rusya'nın ilgi alanına diğerleri kadar girdiği söylenemez. Ancak Çin gibi dev bir komşuya sahip olma ülkede tedirginlik yaratmakta ve bağımsızlık geleneğinin yokluğu Rusya'nın bıraktığı alanın Çin tarafından doldurulacağı kuşkusuna yol açmaktadır.[6] Ayrıca ülkede yaşanan ciddi ekonomik sorunlar toplumun bazı kesimlerinde eskiye özlem doğurmakta ve Rusya ile ilişkilerin korunması yönündeki eğilimleri desteklemektedir.

Askar Akayev ilk kez Ekim 1990'da %95'ini Komünist Partisi üyelerinin oluşturduğu parlamento tarafından, daha sonra da Ekim 1991'de yapılan seçimlerle halk tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Eskiden KP Bilim Komitesi Başkanlığı yapmış olmakla birlikte Akayev'in diğer liderler gibi politik bir geçmişi yoktur. Devlet aygıtında ise eski KP kadroları hala ağırlığını korumaktadır[7].

Kırgızistan, Batı ile her platformda ilişkilerini geliştirme gayreti içinde olmakla birlikte - Kazakistan'ın yolunu izleyerek

- Rusya ile ilişkileri BDT'nun uyumlu bir üyesi olarak korumaya kararlı gözükmektedir. İç politikada ise Akayev'e göre, diğer etnik gruplara (ya da etnik Ruslara) Kırgızlarla aynı hakları tanımak yalnızca demokrasinin gereği değil, ülke içinde etnik gerginliği, ülke dışında da Rusya ile gerginliği tırmandırmamak için zorunludur.[8]

Özbekistan

İstikrar ve ekonomik kalkınmanın demokratikleşmeden önce geldiği Özbekistan'da otoriter bir rejimin varlığı nedeniyle gerçek muhalefet hareketlerine izin verilmemekte ve baskının yoğunluğu belirgin olarak hissedilmektedir.[9]

Halen cumhurbaşkanı olan İslam Kerimov, Haziran 1989'da Gorbaçov tarafından ülkeyi yönetmek üzere Komünist Partisi 1. Sekreterliğine getirilmesinden bu yana kesintisiz olarak konumunu korumuştur. Önce Mart 1990'da parlamento tarafından, daha sonra da Aralık 1991'de halk tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[10]

Kazakistan gibi, hatta çok daha katı biçimde Özbekistan dış politikası da lider merkezlidir. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerine göre milliyetçiliğin ve milli gururun çok daha güçlü olduğu Özbekistan bölgede bir tek Rusya'dan tehdit algılamakta ve bendine rakip olarak yalnızca Kazakistan'ı görmektedir.[11] BDT çerçevesinde ortak güvenlik ve ekonomik birlik çabalarını destekleyen Kerimov, Rusya'ya bağımlılığın azaltılması, etnik Rusların ayrıcalıklı

konumlarının değişmesi, milli dil ve kültürün öne çıkarılması gibi talepleri olan ve ülkede güçlü bir tabana sahip milliyetçi ve İslamcı hareketleri (veya muhalefeti) bastırmış ve otoriter bir yönetim altında kendi (daha ılımlı) milliyetçi politikasını yürütmüştür. Özbek tarihinin yeniden yazılması, ulusal dil ve kültürün geliştirilmesi doğrultusunda önemli adımlar atarken, ülkedeki Özbeklerle Ruslar ve diğer azınlıklar arasındaki etnik gerilimi önleme kaygısıyla hareket etmiştir. Örneğin muhalefetin talebi olan ekonomide 'Özbekleştirme', başka bir ifadeyle Rus uzmanlar yerine Özbeklerin yerleştirilmesi, ancak uzun dönemde gerçekleştirilebilecek bir hedef olarak görülmekle ve Rus uzmanlar korunmaktadır. Temmuz 1992'de yürürlüğe giren 'Vatandaşlık Yasası'nda da dil koşulu yoktur. Buna göre Özbekistan'da yaşayan herkes milliyet, dil, din farkı gözetilmeksizin Özbekistan vatandaşı olabilecektir. [12]

Türkmenistan

Özbekistan gibi demokratikleşmenin istikrar ve ekonomik kalkınmadan sonra geldiği katı bir otoriter rejime sahip Türkmenistan'da da lider (Sapar Murat Niyazov Türkmenbaşı) merkezli dış politika uygulanmaktadır. Gerek Rusya gerekse diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden gelen bölgesel girişimlere karşı

mesafeli davranan Türkmenbaşı'nın bu tutumunda, Türkmenistan'ın, küçük bir devlet olmasından kaynaklanan yutulma korkusu kadar Batı'nın yeterince ilgisini çekebilecek potansiyelde zengin doğal kaynaklara sahip olmasının da etkisi olduğu söy-lenebilir.[13]

Alma Ata'da diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle birlikte BDT'nun kurucu üyeleri arasına katılan Türkmenistan, bundan bir yıl sonra 1993'te, Minsk'te toplanan BDT zirvesinde, 'yeni bir devlete yol açacağı' gerekçesiyle yeni BDT Anayasasını imzalamamıştır[14]. BDT zirvelerinin, ekonomik ve insani konuların tartışıldığı gevşek ve kararları bağlayıcı olmayan, düzenli görüş alış-verişi platformları olmaları gerektiğini savunan Türkmenbaşı, Türkmenistan'ın güvenliği için Rusya ile özellikle yakın olunması gerektiğini düşünmekte, ancak bunun çok taraflı değil ikili anlaşmalarla sağlanabileceğine inanmaktadır. Türkmenbaşı'na göre Rusya bu bölgede tarihsel, ekonomik ve siyasal nedenlerle hala önemli bir devlet olmasının yanı sıra, BDT'nun de belkemiğidir. Ancak katı biçimde örgütlenmiş bir BDT'nun içinde ulusal bağımsızlık korunamayacağı gibi, birlik içinden gelebilecek tehditlere karşı da, BDT'nun herhangi bir yararı olmayacaktır. Eğer tehdit Rusya'dan geliyorsa, BDT ile ya da onsuz, Türkmenistan'ın yapabileceği pek bir şey yoktur. Dört tümen Rus askerinin Türkmenistan'da kalmasına izin veren Niyazov etnik Rusları koruma adına çifte vatandaşlığı da kabul etmiştir.[15]

Azerbaycan

Bir yandan piyasa ekonomisine geçmeye ve demokratik ilkeler üzerine kurulu modern bir devlet kurmaya çalışan yeni hükümet, Türkiye ile ilişkilere öncelik vererek Rusya ile olan ilişkilerini ve Rusya'ya bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Muttalibov döneminde Azerbaycan'ın Alma-Ata Deklarasyonuna (21 Aralık 1991) imza koyarak kabul etmiş olduğu BDT üyeliğini, Elçibey feshetmiştir. Ancak Rusya'nın bölgedeki etki ve gücünü değişik araçlarla (istihbarat birimleri, basın, Azerbaycan'ın o dönemde savaş içinde olduğu Ermenistan'a yardım, kendi çizgisine yakın gördüğü muhalefet partilerini destekleme, vs.) sürdürmesi sonucu Elçibey'in politikalarına karşı muhalefet güçlenmiş ve 1993 başlarında ülkede politik kriz baş göstermiştir. Muhalefetin tümünün Elçibey ve Halk Cephesi'ne karşı tavır alması ve Haziran ayında Suret Hüseyinov komutasındaki askeri birliklerin başlattığı ayaklanma ile cumhurbaşkanlığından ayrılan Elçibey, yerini eski Politbüro asil üyesi ve KGB kariyeri olan Haydar Aliyev'e bırakmıştır. Genellikle eski Komünist Partisi kadrolarının oluşturduğu, Haydar Aliyev liderliğindeki Yeni Azerbaycan Parti-si'nin iktidara geçmesiyle birlikte, bu cumhuriyetin Rusya ile ilişkileri ve BDT'na yaklaşımı değişmiştir. Aliyev Batılı ülkeler ve Türkiye ile ilişkilerini dengeli bir şekilde geliştirmeye çalışırken Rusya'ya da sırtını dönmemiş, Rusya ile ilişkileri dış politika önceliklerinin üst sıralarına yerleştirmiştir. Azerbaycan'ın yeniden Rusya'ya yönelmesinde yönetim değişikliği kadar, Türkiye'nin Elçibey'e gereken desteği yeterince ve zamanında vermemiş olması da son derece etkilidir. [16]

DIŞ DÜNYAYA AÇILIM ve RUSYA'DAN KOPUŞ

Yeni Türk Cumhuriyetleri her ne kadar ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı olsalar da, Rusya'nın enerji, ulaşım ve ticaret gibi egemenliğini korumaya çalıştığı sahalan, rakipleri aktif bir şekilde ele geçirme çabası içindedirler. Bu mücadelede Rusya önemli aktör konumunu korurken, diğer devletlerin stratejik ve uzun vadeli hedefler çerçevesinde bölgeyle ilişkileri artmakta ve gelişmektedir.[17] Reformları başanyla tamamlayarak piyasa ekonomisine geçişi tamamlama, doğal zenginliklerinden etkin ve verimli şekilde yararlanma ya da doğal kaynaklarını en karlı biçimde dünya pazarlarına satarak içinde bulundukları krizleri aşma ve dünya ile entegre olma istikametinde ilerlemeye çalışan bölge ülkelerinin gereksinimleri karşısında yetersiz kalan bir Rusya ile oluşan boşluklar, hem bizzat bu ülkelerin girişimleriyle hem de diğer ülkeler tarafından ilişkilerini geliştirmek suretiyle doldurulmaya çalışılmıştır.

Bölgenin ilişki kurduğu ülkeler farklı alanlarda varlıklarını hissettirmektedirler. Örneğin Amerika, İngiltere ve Fransa'ya ait petrol

şirketleri ya da bu ülkelerin öncülük ettiği uluslararası konsorsiyumlar Hazar petrollerinin işletilmesinde oldukça aktif bir rol oynarken, farklı alanlarda bölgedeki varlığı ya da girişimleri' hissedilen ülkeler Amerika'nın yanında Türkiye, İran, Çin, Japonya, Pakistan, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerdir. Örnek olarak bölge ülkeleriyle etnik, kültürel, dilsel ve dini bağları bulunan Türkiye, ulaşım, telekomünikasyon, tekstil, inşaat, gıda maddeleri, TV yayını, turizm, eğitim, kültür, vb. birçok alanda[18] bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmektedir. Bu ülkelerin

petrol ve gazı Türkiye üzerinden geçecek boru hatlarıyla dünya pazarlarına ulaşırsa, bölge için önemi daha da artacak olan Türkiye bu alanda Rusya'nın tekelini de kırmış olacaktır.[19]

Yeni Türk Devletleri alfabe değişimi, milli dilin kullanımını yaygınlaştırma; eğitim, medya, vs. yoluyla milli kültürü güçlendirme ve milli bilinci arttırma; şehirlere, caddelere, vs. verilen Rus isimlerini değiştirme, ülkenin asıl yerlisi olan halkın sosyal konum ve yaşam standartlarını iyileştirme gibi Ruslaştırma ya da Sovyetleştirme'den kopuşu ifade eden politikalar izlemektedirler. [20]

Ayrıca bu ülkelerde Rusya karşıtı, tam politik ve ekonomik bağımsızlığı savunan milliyetçi gruplar vardır. Kazakistan'da Azat ve Jeltoksan, Kırgızistan'da Asaba ve Erkin, Özbekistan'da Birlik gibi milliyetçi gruplar Rusya'ya bağımlılığın azaltılması, Rusların ayrıcalıklı konumlarının değişmesi, milli dilin tek resmi dil haline getirilip kullanımının yaygınlaştırılması, doğal zenginlikler üzerinde milli hakimiyet, vb. politikaları savunmaktadırlar. Ancak Rusya'nın desteklediği katı otoriter rejimlerden ötürü bu grupların etkileri azalmıştır.[21]

Özellikle enerji sektöründe Rusya'nın tekelinin kırılmasını isteyen Batı'nın bölge ülkelerine yakınlaşma çabaları, söz konusu ülkelerin, hantal, israfa dayalı ve çevreyi tahrip eden Rus teknolojisine karşılık ekonomik ve gelişmiş Batı teknolojisini tercih etmesiyle örtüşmekte; bu durum onların gerçekçi ve pragmatik politikaları gereği Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmalarını teşvik etmektedir. Batı'dan aldığı kredilere bağımlı hale gelen Rusya'nın oldukça karmaşık ve içinden çıkılması güç olan krizleri, bölge ülkelerinin Rusya'dan kopuş ve dünya ile entegrasyon sürecinde, Batı ile birlikte bölgeye ilgisi olan tüm ülkeleri ve özellikle de bizzat bölge ülkelerini rahatlatıcı bir faktördür.

RUSYA'NIN SORUNLARI

Rusya Federasyonunun da Sovyetler Birliği'nin yolunu izleyerek dağılması ihtimali, Federasyonu oluşturan 89 parçanın (cumhuriyet, oblast ve kray), birlik ve bütünlüğü devam ettirmek için gerekli ortak zemine sürekli sahip olup olmadıklarına doğrudan bağlıdır. Bu konu, işsizlik, alkolizm, konut krizi,

enflasyon, rüşvet, organize suçlar, ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen ve reformları sabote eden komünist dönemin kalıntısı nomenklatura, reformlara rağmen değiştirilemeyen alışkanlıklar ve mantaliteler, vb. açmazların yanında Rusya'nın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biridir. Söz konusu sorunlar, Orta Asya cumhuriyetlerini çok yakından ilgilendiren Rusya'nın geleceğinin şekillenmesinde oldukça etkili olacaktır.

Rusya'nın geleceği ile ilgili spekülasyonlarda bulunan birçok Rus ve yabancı gözlemci, Federasyonun da Sovyetler Birliği gibi dağıtabileceğine işaret etmektedir. Moskova'nın zayıflayan otoritesine karşılık, Federasyonu oluşturan cumhuriyet ve bölgelerden daha fazla otonomi istekleri ve sesleri yükselmeye başlamıştır.[22] Tataristan, Çeçenistan, Başkırdistan, Yakutistan ve Tuva gibi cumhuriyetler daha çok otonomi isterken, hatta farklı düzeylerde ayrılma ve bağımsızlık taleplerine sahipken, 19 oblast ve krayı içine alan Sibirya ve Uzak Doğu bölgeleri, çıkarlarının Moskova tarafından temsil edilmediğini ifade etmekte ve doğal kaynaklarını kendileri kontrol etmek istemekte-dirler.[23] Federasyon içinde değişik bölgelerden yükselen söz konusu taleplere karşılık 1992 Federasyon anlaşması, Yelt-sin'in ifadesiyle *"çok milletli Rusya'nın, kendi geleceğine yönelik vizyonu"* dur. Anlaşma, yerel otoritelerin yetkilerini arttırmış ve bölgelere doğal kaynakları üzerinde daha çok kontrol imkanı vermiştir. Ayrıca cumhuriyetlere serbest dış ticaret hakkı tanımıştır.[24] Örneğin Mart 1992'de imzalanan bir ekonomik anlaşmayla, Rusya'daki elmasın %99'unu sağlayan Yakutis-tan'ın dünya pazarlarına satılan altın ve elmas gelirlerinden Rusya'nın aldığı pay %45'e düşmüştür.[25] Milliyetçiliğin ve Rus karşıtı duyguların çok daha güçlü olduğu ve etnik Rusların, nüfusun sadece beşte birini oluşturduğu kuzey Kafkasya'da ise, Rusya için durum daha da dramatiktir. 16 Kafkas halkının temsilcileri "Dağ Halkları Konfederasyonunu kurmuşlardır. Dönemin Çeçen temsilcisi Dudayev'in öncülük ettiği söz konusu birlik, 1992'de "Kafkas Halkları Konfederasyonu" ismini almış ve nihai hedeflerinin Rusya'dan ayrılma olduğunu saklamamışlar-dır.[26] Ocak 1994 ve 1995'te The Newyork Times'da Rusya'nın geleceğine ilişkin verilen bilgiler, merkezin gücünün azalacağı ve Moskova'da istikrarsızlığın artacağı yönündedir. Eğer Moskova bölgeler üzerindeki kontrol ve yetkisinin bir kısmını devretmeye yanaşmazsa, ayrılık yönünde baskılar artacaktır. [27]

Nitekim cumhuriyetlerin dörtte üçü, bir tür egemenlik ilanını da içeren kendi anayasalarını oluşturmuşlardır.[28] Cumhuriyetlerin kendi doğal kaynakları üzerinde daha çok kontrol elde etmeleri ve Moskova'ya daha az vergi ödeme hakkı kazanmaları, oblast ve krayları da cumhuriyet statüsünü elde etme yolunda harekete geçirmiştir. Örneğin Sverdlovsk oblastı kendini Urallar Cumhuriyeti olarak ilan etmiştir.[29] Moskova ülkenin birlik ve bütünlüğünü

korumayı başarsa da, kesinlikle değişecek olan bir şey vardır, o da, Moskova ile Federasyonun diğer bölgeleri arasındaki güç ve otorite dengesi.[30]

Sovyet bilim ve teknolojisinin en ileri başarılarının somut ifadesi olan ordu ve Sovyet döneminde maaşlar dağıtılırken öncelik hakkına sahip olan ve yüksek maaşlar alan subaylar, şu anki perişan durumlarıyla, Rusya Federasyonu'nun birlik ve bütünlüğünün sembolü yada garantisi olabilirler mi? Aşırı askeri harcamaları ekonomik durgunluğun nedeni ve bilgisayar çağına girmeye engel olarak gören Gorbaçov, savunma sanayiinin rağmına sivil endüstriyi geliştirme çabalarına girişmiştir. Askeri harcamalarda kısıntıya gidilmesi Gorbaçov'la başlamış ve Yeltsin döneminde bütçede orduya ayrılan pay olabildiğince aşağıya çekilmiştir. 1993'te savunma harcamaları 1980'lerdekine göre %30 oranında azalmıştır. 1992'de sayısı 2.8 milyon olan silahlı kuvvetler 1994'te 2 milyona düşmüştür ki Yeltsin'in nihai hedefi 1.5 milyondur. 1991'de 900 olan tank üretimi 1992'de 700'e ve 1993'te 200'e düşürülmüştür. Avcı ve bombardıman uçakları üretimi 1991'de 325'ten 1992'de 150'ye ve 1993'te 75'e indirilmiştir. Stratejik balistik füze üretimi de 1991'de 175'ten 1993'te 35'e düşmüştür. 1994-95 kışında Pus ordusunun Çeçenistan'daki başarısızlıkları da, Batılı analizcilerin tahminlerinin çok ötesinde Rus askeri gücünün zayıfladığını göstermektedir. [31]

Moskova'nın ekonomik krizleri ve orduya ayrılan bütçedeki kısıntılar sonucu, özellikle uzak bölgelerdeki subayların maaşları aylarca gecikebilmekte ve birçok subaya konut sağlanamamaktadır. Birçok genç subay, cazibesi gittikçe artan dışarıdaki iş dünyasında daha parlak bir gelecek ve fırsatlar bulmakta ve silahlı kuvvetleri terk etmektedir. 1990 ile 1993 arasında, yaşları 30 ve altında olan 95 bin subay ordudan ayrılmıştır. Ordu, Rusya Federasyonu'nun birliğini sağlamak bir yana, bizzat parçalanma ihtimali ile yüzyüzedir. Moskova'nın otoritesinin ve merkezi disiplinin sarsılmasıyla bölgesel askeri birimler, kendi bölgelerine daha çok bağlanmaktadır. Günlük ihtiyaçlarının yanı sıra konut, iaşe ve maaşları yerel idareler tarafından karşılanan askeri birimlerin Moskova'ya bağımlılığı azalmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak Rus askerinin sadakati Moskova'dan koparak yerel idarelere yönelmektedir. Nitekim Moskova'nın Çeçenistan'a asker gönderme emrine karşı Çuvaşistan, Kareliya, Tuva, Yakutistan ve daha başka bölgeler askeri birliklerini göndermemiştir. Aslında Çeçenistan'a müdahale kararı çıktığı zaman birçok general itiraz etmiş ve bir kısmı da isteksiz şekilde emri yerine getirmiştir.[32] Ayrıca merkezi otoritenin zayıflaması ve ordudaki disiplinin gevşemesi sonucu silahlar üzerindeki kontrol de zayıflamış ve böylece subaylar hatta generaller silahları yüksek fiyatlardan satmaya başlamışlardı.[33]

Öte yandan, yeni bir ekonomik sistem oluşturmada karşılaşılan ciddi sorunlar ve ekonomik reformları başarıyla tamamla-yamama ihtimali Rusya'nın

geleceği için önemli tehditlerdendir. Demode olmuş teknolojiyi yenileme, dev devlet monopolleri içinde verimliliğini yitirmiş ve hantal yapılı endüstrileri pazar ekonomisi koşullarına göre dönüştürme ve tüm bunları gerçekleştirmek için gerekli modern yönetim, finans, muhasebe, vb. kavramsal ve pratik bilgi-deneyimi kazanma, Rusya için kolay olmasa gerektir. 1990-1994 arasında endüstriyel üretimde %60 oranındaki düşüş, ABD'nin 1930'larda yaşadığı büyük depresyon dönemindeki düşüşten çok daha fazladır. Başbakan 1. yardımcısı Alexandre Chubais'e göre Rusya'nın karşısında duran en büyük tehditler, sürekli büyüyen bütçe açığı, Moskova'nın vergi toplama acziyeti ve iflas eden iktisadi teşebbüslere yapılan yardımlardan dolayı ortaya çıkan hiperenflasyon, dış borçlar ve geniş ölçekli işsizliktir. [34]

Piyasa ekonomisine geçişte önemli adımlar atılmasına karşılık, reformlardan beklenen sonuçları olumsuz etkileyen birçok faktör vardır. Örneğin hızla özelleştirilen iktisadi teşebbüslerde eski yöneticiler ya da etkinlik ve verimlilik özürlü yönetimler varlığını sürdürebilmektedir.[35] Özelleştirmede aslan payı, komünist dönemin ayrıcalıklı eliti nomenklatura ya da serbest pazar koşullarında çalışmaya hazır tek grup olan yer altı işadamları veya Rus mafyasına aittir. Rusçada özelleştirme anlamına gelen "privatizatsiya" yerine yağmalama anlamındaki "prihvatizatsiya", halk arasında son derece yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Halkın büyük kesimi ekonomik sorunlardan olumsuz etkilenirken ve çoğunluğun yaşam standardı düşerken yukarıda sözünü ettiğimiz yeni zengin sınıf mutlu azınlığı oluşturmaktadır. Ülkede en zengin %10'luk kesim toplam gelirin %26'sını, en fakir %10'luk kesim ise %2.3'ünü kontrol etmektedir. Nüfusun %50-60'ı 1990'dakine göre daha kötü durumda, %20-30 aşağı-yukarı aynı düzeyde, %20 ise daha iyi durumdadır.[36] Asıl yapılması gereken ya da halkın durumunun düzelmesi için gereğine uygun yapılmaya çalışılan reformlar, kamuoyunda genel kabul görmesine karşılık bürokraside direnişle karşılanmakta ve ataletle yürütülmektedir. Yeniden yapılanmanın derinlere inmesi alışkanlıkları sarsmakta ve ayrıcalıkları tehdit etmektedir. Alışkanlık ve ayrıcalıklarını terk etmek istemeyen nomenklaturanın reformları sabote et-mesi[37] hem Gorbaçov hem de Yeltsin'in yer yer yakınmalarına neden olmuştur. Bu seçkin grup, birinci sınıf konut ve otomobiller, özel mağazalar, lüks daçalar ve çocukları için özel okullar[38] şeklinde somutlaşan ayrıcalıklarını sürdürmek isteyecektir. Rusya ekonomisi, yöneticiler, yeni iş adamları eliti ve mafya işbirliği ile oluşturulan fiefliklerce taksim edilmiştir. 1994'te Marshall Goldman tarafından Yeltsin için hazırlanan bir rapora göre tüm özel iş ve banka faaliyetlerinin %70-80'i organize suçlar tarafından kontrol edilmektedir.[39]

Tüm bu krizler içinde yaşam mücadelesi veren Rusya'nın, değişik politikaları ve özellikle de Bağımsız Devletler Topluluğu girişimleriyle kendini belli

eden, eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde hakimiyetini sürdürme emelini gerçekleştirmesi oldukça zor gözükmektedir. Ukrayna Dışişleri Bakanı'nın *"Batı ile entegrasyon temel hedefimizdir."* sözü, Nazarbayev'in *'BDT ülkelerinin Rusya'dan uzaklaşarak farklı jeopolitik cazibe merkezlerine yönelmesi sürecekti."* ifadesi[40] ve BDT üyesi ülkelerin kendi aralarında mini ittifaklar kurma ya da dış dünya ile ilişkilerini geliştirme istikametinde beliren politikaları göstermektedir ki söz konusu ülkelerin temel ve ortak hedefleri Moskova'nın hegemonyasından uzaklaşmaktır.[41]

Orta Asya ülkeleri için özellikle ekonomik açıdan cazibesi kalmayan Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolü bakımından, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun zayıflama eğiliminde olduğu açıktır. Bölge için ticari önemi ne olursa olsun, Rusya'nın Türkiye, Çin, İran, Pakistan, Avrupa, ABD ve Japonya'ya kıyasla bölge üzerindeki ekonomik etkisi gittikçe azalacaktır[42]. BDT çerçevesinde bugüne kadar imzalanan 886 anlaşmadan yalnızca 130'u tüm üyelerce imzalanmış ve bunların da sadece beşi üye ülkelerin tümünün iç hukukları gereği onaydan geçerek yürürlüğe girmiştir.[43] İdeoloji ve Kızıl Ordu ile birliği sağlanan Sovyetler Birliği'ne karşılık, BDT'nu birlik içinde tutacak ne ideoloji ne de fiziki mekanizmalar bulunmaktadır. 1997'de üyeleri arası ticaretin %10 oranında düştüğü BDT, politik bir araştırma enstitüsünde görevli Yuri Şişkov'a göre *"Klinik olarak ölüdür. Sorun, ölünün ağzına oksijen maskesini takıp takmamadır. "*[44]

GELECEĞE YÖNELİK SENARYOLAR

Rusya'nın geleceği ile ilgili ihtimalleri analiz ettiğimizde karşımıza üç senaryo çıkmaktadır.

Birinci senaryoya göre : Yeltsin ve ekibinin şu anki politikalarını sürdürmesiyle, Federasyon toprak bütünlüğünü korur. Moskova, Federasyonu oluşturan diğer parçalara sınırlı otonomi verir, ancak üst düzenleyici olarak hakimiyetini de sürdürür. [45] Bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda Rusya ile Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin günümüzdeki şekliyle devam etmesi ve büyük değişikliklerin olmaması beklenebilir.

Daha kötümser olan ikinci senaryoya göre ise: Bütün güç ve yetkiyi Moskova'nın elinde toplayacak milliyetçi, otoriter ve merkeziyetçi bir rejim ortaya çıkar. Bu rejim, şu an bağımsız olan eski Sovyetler Birliği yada en azından bir kısmı üzerinde yeniden hakimiyetini güçlendirmeye çalışır. Yeltsin'in komünist ve milliyetçi muhalifleri tamamen yok edilememiştir. Eğer bu radikal muhalifler, Yeltsin'i devirirlerse Rusya'yı geleneksel emperyal konumuna geri getirmeye çalışacaklardır.[46] Bu senaryo hayata geçtiği takdirde Rusya'nın Cumhuriyetlerin içişlerine müdalesi daha da artacak ve tam bağımsızlıklarına mani olmaya çalışacaktır.

Uluslararası düzende köklü değişiklikleri netice verbilecek olan üçüncü senaryo ise şu şekildedir : Moskova, Federasyonun diğer parçalarıyla etkili bir güç dengesi kuramaz, çok daha gevşek ve konfederal ilişkiler ortaya çıkar. Bu durum da muhtemelen Federasyonun parçalanmasına ve birçok yeni devletin ortaya çıkmasına neden olur.[47] Aslında şu an Moskova'nın, Federasyonun diğer bölgeleri üzerindeki kontrol ve otoritesi gittikçe zayıflamakta, buna karşılık bölgelerin kendi finans ve kaynakları üzerinde kontrol istekleri ise artmaktadır.[48] Bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin iki bağımsız muhatap arasında mütekabiliyet esasına dayanan ilişkiler haline gelerek normalleşmesi beklenebilir.

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN KİMLİK SORUNU

—Gökhan BACIK—

YENİ DÖNEM YENİ SORUNLAR

S.S.C.B. döneminde dünyaya kapalı ve merkeziyetçi yönetimin şemsiyesi altında varlıklarını sürdüren Türk Cumhuriyetleri bağımsızlık sonrası birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. İncelememizin içine aldığı (Kazakistan-Kırgızistan-Türkmenistan-Öz-bekistan) dört Cumhuriyette de, değişen farklılıklar olmakla birlikte, benzer motiflerin hakim olduğu sorun kümeleri ortaya çıkmıştır. Yine eski S.S.C.B. üyeleri olarak bu dört devletin günümüzdeki sorunları ve miras aldıkları ekonomik-sosyal ve siyasal yapılar şüphesiz Sovyet dönemi tecrübesinden ayrı düşünülemez.

Orta Asya Türk Devletleri, sahip oldukları ekonomik ve diğer kaynaklar açısından bir çok ülkenin öncelikli ilgi alanı haline gelmiştir. Rusya eski etkinliğini yeniden kazanmak için bölgeye olan ilgisini hiç azaltmaksızın sürdürmektedir. Ancak bütün bu ekonomik vb. başlıkların dışında yine bölgeye ilgi duyan bütün ülkeleri ilgilendiren boyut da kültürel ve siyasal kimlik konusudur. Türkiye, İran gibi ülkeler kendi Orta Asya politikalarının doğal gereği olarak tarihsel, dinsel ve benzeri nedenlerle Orta Asya Türk Devletleri'nin kimlik sorunuyla doğrudan ilgilenmek zorundayken; ABD, Rusya gibi ülkeler de "radikal İslâm", "İran etkisi" gibi nedenlerle dolaylı olarak ilgilenmek zorunda kalmaktadırlar.[1] Ne var ki Orta Asya Türk Devletlerinin, ulusal kimlik açısından değerlendirilmesi çok zordur. Öncelikle doğal seyrinde sürmesi lazım gelen kimlik oluşum sürecini "engelleyen" bir S.S.C.B. dönemi sözkonusudur. Gerçekten de A. D. Smith, Benedict Anderson gibilerinin "ulusal kimliği" oluşturan hayati unsurlar olarak saydığı; din, dil, gelenek gibi kurumlar S.S.C.B. devrinde rahatsız edilmişlerdir. İkinci olarak bugün geçiş süreci içindeki Orta Asya Türk Devletleri tercih ve etki karmaşası içindedirler. Yani Orta Asya Türk Devletlerinin yönelecekleri alanlar belirli değildir. Tarihsel nedenlere dayalı tercihlerin gerçekleşeceği

tahmin edilse bile bölgede çatışan iç ve dış unsurlar fazladır. Orta Asya Türk Devletlerinin ileride benimseyecekleri bütün modeller, bugün geçiş döneminde görülmekte olan unsurların çatışmasına dolaylı olarak bağlıdır. Üçüncü olarak her bir Orta Asya Türk Devletlerinde yönetim ve halkın tercihleri dikkatle incelenmelidir. Bu başlık da ileri derece karmaşık bir arka plana işaret eder. Geçiş dönemi yönetimleri ve nitelikleri, muhalefet partileri ve hareketleri gibi konular belirleyici başlıklar olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Orta Asya Türk Devletleri ele alınırken göz ardı edilmemesi gereken ayrıca iki temel nokta söz konusudur:

1- İlk defa bağımsız birer varlık olarak uluslararası sahnede ortaya çıkan Türk Devletleri böylelikle ilk defa bir uluslararası örgüte üye olmaktan, bir antlaşma imzalamaya kadar birçok yeni kurum ve kavramla (doğal olarak bütün bunların sonuçlarıyla ve sorumluluklarıyla da) tanışmışlardır.

7) - Nitekim ABD Senotosu'nun Dış İlişkileri Alt Komitesi'ne açıklamada bulunan Charles Wiliam Maynes (Avrasya üzerine çalışmakta olan bir kurumun başkanı) şu ifadeleri kullanmıştır: "Batının Hazar Bölgesine ilgisi tek yönlü olamaz. Nasıl çeşitli imtiyazlar ve petrol boru hatları üzerinde müzakerelere devam ediyorsak aynı şekilde hukuk düzeni ve büyüyen bir orta sınıf için de isteklerimizi ortaya koymalıyız. Benzer amaçlarımız şüphesiz diğer maddi faktörleri elde etmek kadar önemlidir." Testimony of Charles Williams Maynes, Senate Committee on Foreign Relations Subcommittee on International Economic Policy Export, and Trade Promotion, 25 Şubat 7 998.

2- S.S.C.B. gibi büyük bir varlığın güvenlik tanımlamasından ayrılıp global sisteme tek başlarına entegre olabilme yeteneği kazanmışlardır.[49] Orta Asya Türk Devletlerinin incelenmesinde ortaya konulacak bütün tespitler bu iki gerçeğin dışında somutlaştırılamaz.

Öncelikle bu dört devlet bağımsızlıklarını kazandıkları gün siyaset biliminin genel olarak benimsediği halk, sınırlar, ortak **b**ağlar gibi niteliklerini hemen ortaya koyamamışlardır. Sözgelimi bağımsız bir devlet olarak Kazakistan, Kazakça' nın resmi dil olarak ilan ederken, nüfusunun en iyimser ölçümlere göre **%**37 'sini (Kazak nüfustan %5 daha az) temsil eden Rus halk**la** da ihtilafa girmek zorunda kalmıştır. Yani bağımsızlık ani bilimde gelerek, uluslaşmaya varan doğal sürecin bağımsızlıktan sonra aşılması gereğini doğurmuştur. Gerçekten de Osmanlı **ö**rneğinde olduğu gibi imparatorluğa bağlı çeşitli milletlerin bilinç kazanarak milliyetçi bir hareket oluşturmaları ve ulusal devletlerini kurmaları deneyi Orta Asya Türk Devletlerine tam olarak uymaz. Muzafferinin ifadesiyle "S.S.C.B. merkez veya çevrede gerçekleşen bir devrimle" parçalanmamıştır.[50] Aksine ünlü Rus yazar Soljenits' in ifadesiyle; "…kendi yapısında var olan geçersizlikler nedeniyle ve içinde

birikmiş çürümüşlüklerin ağır-hğı yüzünden" işlemeyen bir sistem tarafların belirli oranlardaki kabulleriyle sona erdi.[51] Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna'nın

S.S.C.B. yi tarihe gömmeleriyle kendilerini bağımsız bulan Or-:a Asya Türk Devletleri kimlik-oluşturma çabasına ancak ondan sonra başlamışlardır. Şüphesiz S.S.C.B. döneminde -kökü Çar-ıık dönemine giden- milliyetçi hareketlerin varlığı yadsınamaz.

Ancak bağımsızlık ve öncesine dayanan milliyetçi hareketler hiçbir biçimde sözü edilen ülkelerin kimlik alanında ne anlama geldiklerini belirlemeye yetmemiştir.

Orta Asya Türk Devletlerinin tümünde etkin olan ortak özellikler, kimlik sorunun aşılmasında olumlu öğeleri oluşturmaktadır:

1) Orta Asya Türk Devletleri'nde baskın olan unsur, uzun dönemde bir bölge kimliği oluşturmaya altyapı olabilecek olan, Türk kökenliliktir.

2) Türkçe bütün farklılıklara rağmen ortak dildir.

3) İslâm dini bütün ülkelerde başat dindir ve siyasal bir söylem dışında gelenek çerçevesinde de güçlenmektedir.

4) Kamu alanı ileri boyutta laiktir ve bu yapı korunmaktadır.

Ne var ki, burada sıralanan ortak nitelikler hiç bir biçimde kendi içlerinde homojen sayılmazlar. Birinci olarak hatırı sayılır ölçülerde belirli yerlerde ortaya çıkmış ve geçmişte hissedilmiş olarak Türklük üst kimliğine, Türkçe'ye karşı kendini hissettiren bir yerellik mukavemeti vardır. İkinci olarak ve daha önemlisi sözü edilen Türklük, Müslümanlık gibi ortak özellikler kabul edilse bile içerikleri tartışma konusudur. Görüldüğü üzere kimlik oluşumu sürecinin belirleyici ortak konularda bile ciddi tartışmalar sözkonusudur.

Orta Asya Türk Devletleri (kültürel yapıları ve) uluslaşma sürecinde kimlik oluşturmaya yönelik politikaları bölgenin uzun dönemde dünya açısından anlamını değiştirebilecektir. Yukarıda vurgulandığı gibi bu sürecin etkisi altında bulunduğu etken kümesi çok geniştir. Dolayısıyla Orta Asya Türk Devletlerinin din, etnik bilinç, siyasal sistem, muhalefet, düşünce hareketleri gibi başlıklar da incelememiz içindedirler. İlerleyen bölümlerde işte bu iç ve dış faktörleri de analiz ederek, Orta Asya Türk Devletleri'nin ulusal kimliklerinin içinde bulunduğu oluşum süreci ele alınmaya çalışılacaktır.

KONUNUN ÖNEMİ

Orta Asya Türk Devletleri kimlik sorunlarını incelemek orta ve uzun dönemde Orta Asya'ya hangi modelin yerleşeceğini de ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Orta Asya halihazırda üç ihtimalli bir yol ayrımındadır: 1)

Statükonun korunması; yani yönetimdeki eski KP kökenli yöneticilerinin temsil ettiği düşüncenin sürmesi 2) Çoğulcu demokratik düzene geçiş. 3) Daha çok batılı uzmanların ileri sürdükleri bir alternatif olarak radikal İslâm'ın gelişi.[52] Orta Asya Türk Devletleri oluşturulacak kimlik kalıbı sürekli olarak bu üç ihtimal arasında gidip gelmekte olan bir sarkaca benzetilebilir. Bölgede görülmekte olan bütün sosyal ve siyasal, iç ve dış faktörler bu üç ihtimalin birinin kalıcı haline gelmesinde belirleyici olmaktadır. Fuller'e göre şimdi modern bir ulusal kimlik elde etme sorunu ile karşı karşıya olan bu ulusların daha önce büyük medeniyetler vücuda getirmiş oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü gelecekte oluşturacakları bütün modellerin temelinde geçmişlerinde sözü edilen tarihsel miras etkili olacaktır. Bu durum büyük oluşumlara gebedir ve bölgede görülecek bütün gelişmelerde doğrudan hissedilir sonuçlara neden olacaktır.[53] Ulusal kimliğin oluşması süreciyle ilgili olan demografik bir yeniden yapılanma da burada hatırlanmalıdır. Ancak halihazır demografik yapının geçişi zorlaştıracağı açıktır.[54] Karpat bu sorunu şu tanım kümesiyle açıklamaktadır; *"ulusun tanımı, ülke sınırları, yeni realitelere göre ulusal çıkarlar .."*[55] Karpat'ın tanımlamasından çıkarılacağı gibi sözü edilen sorunlara göre diğer bütün aktörler önemlerini kazanacak veya kaybedebileceklerdir. Sözgelimi Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikasının Türkiye'ye yönelik tavrı bugünkü Azerbaycan'ın dış politikası aynı değildir. Aynı şekilde Özbekistan'da olası bir Birlik Hareketi iktidarı bu ülkenin çeşitli ülkelerle ilişkilerinin biçimini kesinlikle değiştirecektir. Aynı durum Tacikistan örneğinde İran'a yönelik olarak görülmüştür.

Yukarıda da vurgulandığı gibi S.S.C.B. sonrası Orta Asya Türk Devletlerine bağımsızlık beklenmedik biçimde aniden gelmiştir. Doğal olarak "hazırlık dönemi" tecrübesi yaşanmamıştır. Bu dönem lider kadronun oluşması, milli bir düşüncenin olgunlaşması, iletişim ağının kurulması, eski baskın merkezden -yani Moskova- tamamen bağımsız yaşayabilme olanaklarının elde edilmesi gibi başlıkları içermektedir.[56] Günümüz Orta Asya Türk Devletleri işte bu hazırlıksızlığı hem telafi etmeye hem de bağımsızlığı korumaya çalışmaktadır. Şüphesiz bu çok nazik bir denge anlamına gelmektedir. Bu noktada bazı sorular belirmektedir:

1) Genelde statükocu ve eski Komünist Partilerin devamı olan halihazır yönetimler milli kimliklerin oluşumunda kalıcı politikalar uygulayabilecek midir?

2) Daha uzun dönemde (muhalefet ve bütün diğer politik hareketler dikkate alınırsa) alternatif güçler ortaya çıkıp bu süreçte belirleyeci bir güç olarak yer alabilir mi?

Elimizdeki bilgiler her iki soru içinde hem olumlu hem olumsuz şeyler

söylemektedir. Ancak halihazırda muhalefet hemen hemen sindirilmiştir ve yeraltı faaliyetleriyle bile olsa yaygın bir destek sözkonusu değildir. Dolayısıyla kısa ve orta vadede yapılacak tahminlerde şimdiki yönetimlerin politikaları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kimlik oluşumu sorununun önemi hem sözü edilen iç politik durumla ilişkisi açısından hem de diğer devletlerle olan ilişkilerle açısından da önemlidir.

Orta Asya Türk Devletlerinin önümüzdeki dönemde benimseyeceği yeni kimlik tanımında belirleyici olacak birçok aktör ve faktör sözkonusudur. Türkiye, İran, ABD, Çin, Pakistan, Rusya aktörler olarak bağımsızlıktan beri bütün imkanlarını seferber ederek bölgede etkili olmaya çalışmaktadırlar. Doğal olarak bu yoğun ilginin hedeflediği ekonomik amaçlar vardır. Ancak sayılan ülkelerden herhangi birinin daha etkin olması buna bağlı olarak aynı ülke birlikte çeşitli değerlerin de bölgede yükselmeye başlaması anlamına gelecektir. Nitekim yalnız Türkiye, İran gibi ülkeler değil aynı zamanda Batılı ülkelerde bölge ile olan ekonomik ve benzeri ilişkilerin arka planda çeşitli düşünce ve değer kümelerini bölgeye getirmeyi amaçladığını resmen ilan etmişlerdir. Faktörler açısından Orta Asya yine büyük bir kümenin etkisi altındadır; Ruslaştırma, İslâm, Türklük bilinci, Batı, İran, Sünnilik, Şiilik, laiklik ve milliyetçilik Orta Asya Türk Devletlerinin oluşturacakları kimlik modeli bütün bu aktör ve faktörlerin karmaşık fonksiyonel çatışması sonucu ortaya çıkacaktır.

NASIL BİR MİLLİYETÇİLİK?

Ulus İnşa Etme-Ulusal Kimlik-Milliyetçilik

Kökeni Fransız İhtilali'ne dayanan milliyetçilik hareketleri günümüzdeki anlamınına uygun olarak, yüzyılın başında, Osmanlı, Avusturya-Macaristan gibi çok uluslu imparatorlukların dağılması ile ortaya yeni bir aktör çıkarmıştır : Ulus devlet. Ulus devletin sahneye çıkışı milliyetçiliğin 18. Yüzyıldan beri süregelen tarihsel arka planı ile ilgilidir. Bu süreçte, yani ulus devletin ortaya çıkışında, eski imparatorluk düzenlerinin içerdiği tebaaya karşı olarak en önemli nokta "ulusal kimliğin" oluşmasıdır. Ulus uzun bir süreç içinde oluşarak ortaya çıkar. Ulus inşa etme (nation building) süreci Deutsch'a göre farklı planlara, farklı araçlara, takip edilen zamanını kısa veya uzunluğuna, hareketin gerçekleştiği çevreye göre değişik özellikler kazanabilir.[57] Konumuz olan Orta Asya Türk Devletleri açısından bu nokta ilgi çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp onun ardılı Türkiye 'nin yetmiş yılı bulan bir uluslaşma süreci geçirdiği, 20. Yüzyılın son çeyreğinde Ruslar bile ancak çok uzun süreden sonra kendi kültürleri, gelenekleri ile gerçek ve yalnız bir ulus olma durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Orta Asya Türk Devletleri de aynı durumu yaşamaktadırlar. Uzun yıllar süresince bastırılmış ancak bir ulusal kimliğin inşası için temel değerler olan bir çok

sosyal kurum artık Orta Asya top-lumlarında faal hale gelmektedir. Daha önce - bütün muhalefet hareketlerine rağmen- çok iyi tanımlanmış bir üst varlığın parçası olan bu topluluklar artık “Biz kimiz? Bizi ortak kılan şeyler nedir?” sorularının cevabını bulmak durumundadırlar. İşte bu noktada karmaşık görünen durumun en kritik noktası, sorulara cevaplar bulunurken referans alınacak olan düşünceler ve değerlerdir.

Kısacası Orta Asya Türk Devletleri öncelikle geniş açıdan yani oluşturdukları topluluk kompozisyonuna göre ele alınmalıdır. İkinci aşamada ise, daha dar bir açıyla, oluşmakta olan ulusal kimlikleri incelenebilir. Carl Friedrich ulusu belirli faktörlerin varlığına göre şöyle tanımlamaktadır:

1- Bağımsızlık

2- Bağlantı- bir bütünlük- sosyal iletişim

3-Politik bir organizasyon

4- Otonomi

5- Dahili meşruiyet.[58] Bu maddelere göre Orta Asya Türk Devletleri dıştan bakılınca şüphesiz bir ulus oluşturmaktadırlar. Ancak uzun dönemde halihazır yapının çeşitli beklentileri yerine getirememesi sonucu ortaya çıkması muhtemel şikayetleri de düşünürsek dıştan varlığı kabul edilen bu maddelerin yorumlanması gereği doğmaktadır. Bağımsızlık kavramının önünde temel olarak iki daraltıcı engel çıkmaktadır; a) Ekonomik altyapının dönüşümünün henüz sağlanamaması sonucu (başta Rusya olmak üzere) görülen dışa bağımlılık, b) Bu ülkelerin iç işleriyle ilgili bazı sorunları bile istedikleri gibi çözememeleri. Öte yandan sosyal bütünlük açısından Cumhuriyetler her geçen gün daha sağlam bir yapıya doğru ilerle-seler bile günümüz de bazı Cumhuriyetlerde çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu durum hem ‘sosyal bağlantı’ noktasında hem de ‘dahili meşruiyet’ açısından sorunlara neden olmaktadır. Hemen her Cumhuriyette görülen muhalefet hareketleri dahili meşruiyet sorunun sürekli gündemde tutmaktadırlar. Çünkü bölgedeki muhalefet iktidarların ekonomik, sosyal veya bir başka yönden icraatlarını eleştiren klasik model dışında olup; meşruiyet merkezli eleştirilerde bulunmaktadır. Ancak ‘meşruiyet’ başlığında görülmesi en muhtemel sorun uzun dönemde zaman zaman ileri derece tek adamlığa doğru ilerleyen ülkelerin siyasal sistemlerinin demokratik katılım yoluyla insanlarıyla tamamen bütünleşebilmesidir.

Cumhuriyetlerin ulusal kimlikleri açısından genel bir tahlilini yapabilmek için ulusal kimlik kavramının teorik olarak okunması gerekmektedir. Konuyla ilgili teorik yaklaşımları uluslararası kabul gören önemli bilim adamı A.D. Smith ulusun oluşumunda hayati önemi olan “milli kimliğin” temel özelliklerini şöyle ele alır;[59]

1- Ülke

2- Tarihi bellek

3- Her fert için geçerli yasal hak/görev tanımlaması.

4- Ortak bir ekonomi. Smith'e göre millet "tarihi bir toprağı, ortak tarihsel bilinci, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu" olarak tanımlanabilir.

Konumuz açısından Orta Asya Türk Devletleri, Smith'in ulusal-kimlik için çizdiği başlıkları ilk bakışta elde etmiş görünmektedir. Ancak bölgede uzun süre etkili olan Rus tarih yazıcılığından sonra tarihi belleğin yeniden oluşturulabilmesi için tarih yazıcılığının ulusal çizgiye çekilmesi problemi yaşanmaktadır. Cumhuriyetlerin merkez kütüphanelerini dolduran kitapların hemen hepsinin Rusça olması (ve şüphesiz daha önemlisi bunların KP dönemi ideolojik tarih yazımının ürünleri olması) önemli bir teknik engeldir. İkinci olarak Smith'in vurguladığı ortak ekonomi başlığı altında da çeşitli problemler söz konusudur. Uzun bir süre devletçi, merkezci sosyalist ekonominin altında kalan bu devletlerde ulusal burjuvazinin oluşması şüphesiz uzun bir zaman alacaktır. Üstelik yönetimlerin ekonomide ne kadar kendilerini kısıtlayabilecekleri de önemlidir.

Orta Asya Türk Devletleri ulus inşa etme sürecinde izledikleri milliyetçilik anlayışına gelince durum biraz daha netlik kazanmaktadır. Orta Asya Türk Devletleri bizim görüşümüze göre genel olarak teritoryal milliyetçilik etkisi altındadırlar. Yine Smith'in sınıflandırmasına göre;[60]

1- Teritoryal Milliyetçilik

a- Bağımsızlık öncesi: Yabancı yöneticiyi kovma, eski sömürgeci ülkeyi yeni bir devletsel milletle ikame etme amacım taşır. **b- *Bağımsızlık sonrası:*** Etnik farklılıklar içeren bir nüfusu yeni bir siyasi topluluk halinde bir araya getirme ve bütünleştirmeye yöneltmektir.

2- Etnik Milliyetçilik

a- *Bağımsızlık öncesi:* Daha büyük bir siyasi birimden ayrılmayı amaçlar. Yeni bir siyasi etno-millet kurmak amacındadır. Ayrılıkçıdır. ***b- Bağımsızlık sonrası:*** Sınırların dışında bulunan bütün akrabaları da içeren, irredantist, toprak iltihakını içiren pancı milliyetçiliktir.

Orta Asya Türk Devletleri genelde kendi kimliklerini oluşturma sürecinde yukarıda sınıflandırılan milliyetçiliklerden bağımsızlık sonrası teritoryal milliyetçiliğe yönelmişlerdir. Ancak Elçibey'in Azerbaycan'ı bağımsızlık sonrası kısa bir dönem etnik milliyetçilik söylemini benimseyerek İran Azerbaycan'ının ülkesine katılmasını telaffuz etmiştir. Sözgelimi Kazakistan

tam bir teritoryal milliyetçilik uygulaması örneği sergilemektedir. Nitekim Nazarbayev yaptığı açıklamalar da izledikleri her türlü politikanın ülkesinin sosyal yapısının uyumunu gözettiğini sık sık vurgulamıştır. Smith'in modeline göre dört Orta Asya Türk Devleti de bağımsızlık sonrası teritoryal milliyetçilik akımı içindedirler. Bu modelde millet kavramı sivil ve teritoryal bir kavramı ifade eder. Yönetimler, ayrıldıkları bir üst varlığın sonrasında bir ulus inşa etme eylemi içindedirler. Çünkü etnik farklılıkları içeren bir nüfus kompozisyonu devralmışlardır.

Orta Asya Türk Devletlerinin üzerlerinde durdukları kültürel temellerin oluşturulmasında izlenebilecek yöntemler farklılık gösterebilmekle beraber genel olarak şu çerçeveye uygun olarak gerçekleşmektedir:

1- Öncelikli olarak yüksek bir kültür ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2- Türdeş-organik bir millet oluşturmak için gerekli bütün politikalar uygulanmaktadır.

3- Yurt ve devletin üzerinde özel vurgu yapılarak bireyler üzerinde moral etki yapılması sağlanmaya çalışılmaktadır.

4- Toplum "tarihin öznesi" haline getirilmeye çalışılmaktadır.[61]

Yukarıda genel hatlarıyla çizilen çerçevenin şekil alacağı Cumhuriyetlerin siyasal yapıları ise bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü bütün Cumhuriyetlerde devlet birinci aktör olarak görülmektedir. Nitekim Türk Cumhuriyetleri aynı zamanda bir devletleşme süreci[62] içindedirler. Dört Cumhuriyette de uygulanan bu sosyo-politik model, Ergil'in modelize ettiği şemaya aktarılarak daha net görülebilir:[63]

1- Bir seçkinler grubu oluşturularak yönetim bunlardan meydana getirilmiştir. Tek bir partiden siyaset icra edilmeye çalışılmaktadır. Siyasal katılım temelde bu partiye katılım yoluyla sağlanır. Günümüz Orta Asya Türk Devletlerinde bu hemen hemen geçerlidir. Türkmenistan ve Özbekistan'da açıkça görüldüğü gibi diğer partiler baskı altında olup yalnızca Devlet Başkan-larının partilerine siyaset yapma imkanı tanınmaktadır.

2- Yasama ve yürütme (bazen yargı) birbirine çok yakınlaşmıştır. Yani yürütmenin başı çok güçlüdür. Yetkileri geniştir. Elçilerin tayininden, yabancı büyük şirketlere imtiyaz vermeye kadar her konuda en yetkili kişi devlet başkanlandır. Çeşitli özel durumlarda ülkeye kimin gireceği, ne zaman çıkılacağı bile devlet başkanlarınca belirlenir. Baymirza Hayit, Özbekistan'a bir ödül alması için çağrılmış ancak devlet başkanın emri ile ödülü aldıktan 12 saat sonra ülkeyi terk etmesi istenmiştir. Bu duruma karşı bazı istisnalar Kazakistan ve Kırgızistan'da görülmüştür. İki ülkenin parlamentoları kimi konularda başkanlarının politikalarını engellemiştir. Tacikistan'a asker

gönderilmesi konusunda Kazak Parlamentosu, Nazarbayev'i durdurmuştur.

3- Güç merkezleri (ordu, polis, basın, parasal kaynaklar ..) yönetimin elindedir ve yönetim tarafından paylaştırılır. Bu paylaşım şüphesiz bir siyasal yapı oluşumunu doğurmaktadır. Bütün devlet imkanları yönetimin lehine kullanılarak muhalefet ve alternatif oluşumlar bastırılmaktadır.

4- Ekonominin merkezi yapılanması sözkonusudur. Bu hem S.S.C.B.'nin geleneksel bir kalıntısıdır hem de geçiş sürecinde devletin tam etkinliği ve kontrolü konusundaki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.

Bütün Cumhuriyetler için geçerli olan yukarıdaki başlıklar uzun dönemde konumlarını kaybedebileceklerdir. Özellikle halihazır yönetimlerin başarısız olmaları, uluslararası ortamın zorunlu kılacağı politikalar, muhalefetin güç kazanması gibi etkenlerin gerçekleşebileceği düşünülürse mevcut sistemlerin uzun dönemde yumuşayarak yerlerine çoğulcu demokratik veya alternatif yönetimlerin gelebileceği düşünülebilir.

Kabaca çizilen bu sosyo-politik yapı dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gereken iki önemli konu şöylece özetlenebilir:

i) Ulusal ekonomiyi herkesin adilce pay alabileceği biçimde oluşturmak.

ii) Bütün topluluk üyelerinin sadakatle bağlanacağı merkezi yönetimi kurmak. Ancak bu kolay değildir. Öncelikli olarak bütün geçiş dönemlerinde olduğu gibi hem demokrasiyi kısıtlama hem halkın desteğini sağlama ikilemi sözkonusudur. Yeni bağımsızlığını kazanmış ve uluslaşma süreci yaşayan bir ülkede ilk dönemde olası bir iktidar değişikliğinin büyük siyasal anlamı vardır. Nitekim özellikle yüzyılın başında Orta Doğuda , de-kolonizasyon sürecinden sonra Afrika'da kurulan birçok devlette iktidar değişikliğine tek parti tarafından uzun yıllar izin verilmemiştir. Doğal olarak meşruiyet ve demokrasi ikilemi sürekli olarak yaşanmıştır. Bu ikilemin aşılması için Lipset, Amerikan modelini örnek olarak gösterir. Lipset'e göre, Amerika'nın ilk bağımsızlık yıllarına uygun şekilde, ilk dönemde ka-rizmatik bir lider (veya kurucu babalar) ortaya çıkmalıdır. Bu lider ulusun güvenini kazanarak tatmin edici bir yönetim ortaya koymalıdır. Öte yandan muhalefetin de ilk dönemde takınacağı tavır çok önemlidir. Muhalefet savaş açmamalı, temel söylem olarak yönetimin meşru olmadığı tezini kullanmamalıdır. Ve nihayet en önemli faktör olarak ülkenin özgürlükler trendi sürekli olarak yükselen bir grafik izlemek durumundadır.[64] Aksi takdirde özgürlükleri kısıtlayarak istikrarı koruyan devlet kısa dönemde başarılı olmakla birlikte, uzun dönemde zayıflamaktan kendini kurtaramayacaktır.[65]

De- Sovyetizasyon: Yüzyılın Son De-kolonizasyonu

Bugün S.S.C.B.'nin dağılmasıyla karşı karşıya bulunduğumuz durumun bir

benzerinin olup olmadığı kesinlikle araştırılması gereken bir konudur. Çünkü Komünist Partinin ideolojisiyle beraber tarihe karışması sonucu ortaya çıkan kompozisyonun gelecekte alacağı şekil hakkında yaşanmış tecrübelerden yararlanarak çeşitli fikirler edinilebilir. 20. Yüzyıl boyunca S.S.C.B.'nin dağılması olayıyla karşılaştırılabilecek iki tarihsel örnek sözkonusudur. Bunlardan birincisi Balkanlar ve Ortadoğu'da bir çok devletin ortaya çıkmasına neden olan, Osmanlı Devleti merkezli, çok uluslu imparatorlukların yıkılması olayıdır. İkinci örnek şüphesiz hem daha yakın dönemde gerçekleşmesi açısından hem de S.S.C.B. örneğine bir çok yönden benzeyen sonuçlar doğurması açısından de-kolo-nizasyon olayıdır. Hem S.S.C.B. hem koloni yönetimleri görüldükleri süre çerçevesinde yönetimlerindeki ortak özellikler, yıkılışlarıyla doğurdukları sorunlar, sonralarında ortaya çıkan siyasal durum gibi açılardan önemli benzerlikler taşımaktadırlar. Tıpkı bugünün Orta Asya Türk Devletlerinin yaptığı gibi, Afrika'nın yeni bağımsızlığına kavuşan ulusları da bağımsız birer siyasal varlık olarak ortaya çıktıklarında tanıştıkları yeni bir dünya düzeni kavramı içinde yer aramak durumunda kal-mışlardır.[66]

Öte yandan de kolonizasyon ile de sovyetizasyon örneklerinin birbirinden ayrıldıkları önemli farklılıklar da göz ardı edilmemelidir. Bunların en önemlisi Orta Asya'da görülen merkezi sisteminin belirli bir ideolojiye dayanması ve her ülkede aynı biçimi hedeflemesiydi. Klasik batılı sömürge sistemlerinde benzer bir ideolojiyi yerleştirmek için çaba sözkonusu değildir. Aynı cümleden sömürge sistemleri kendi aralarında uygulama açısından farklılaşırken, Sovyet düzeni tek tiptir. Yani bütün bağlı devletlerde aynı biçimde bir Moskova merkezlilik sözkonu-su iken, klasik sömürü sisteminde Fransız tipi-Ingiliz tipi sömürgecilik önemli noktalarda birbirinden ayrılmaktadır.[67] Öte yandan Rusların Orta Asya hakimiyetinin hiç bir biçimde Afrika Sömürgeciliği ile karşılaştırılmaması gerektiğini savunan yazarların da varlığının altını çizmek gerekmektedir. Alain Blum; Kazakistan dışında hiç bir bölgenin tamamen sömürgeleştirilmedi-ğini yalnızca yönetsel bir sömürgenin söz konusu olduğunu belirtmekte ise de bu tartışmalı bir fikirdir.[68] Gerçekten de Blum'un belirttiği gibi Kazakistan üzerinde eskiden beri gelen bir Rus etkinliği söz konusudur. Ancak Orta Asya'nın diğer bölgelerinde benzer durumun olmadığı iddiasına çeşitli itirazlar getirilebilir. Nitekim Thomas Hodgkin'in ayrıntılı biçimde modeli-ze ettiği Afrika sömürgeciliğinin Rus uygulaması ile benzerlikleri önemlidir. Hodgkin'e göre; emperyalist batılı ülke ve Afrika ulusu arasındaki ilişkiler: Politik yönden hakimiyet (dominati-

on), ekonomik açıdan sömürmek (exploitation), insani açıdan **ı**rkçılık (racism) ayaklan üzerinde durmaktadır.[69] Bu modelin de

Orta Asya örneği ile benzerliği açıktır. Çünkü Ruslar politik açı**d**an kesin bir dominasyon kurmuşlardır. Bu dominasyon dış ilişk**i**lerden, ekonomik üretime kadar kesin olarak görülmüştür. İnsani açıdan Rus modelinin ırkçı olduğu söylenemez ise de bu noktada yerel dillere, yerel dinlere karşı gösterilen müsamaha**sızlık** buna karşı yoğun bir Ruslaştırma, Rus örneğini nitelemektedir. Doğal olarak S.S.C.B. örneği bir merkez-çevre mo**d**elinden ziyade karşılıklı gerilimin sürekli hissedildiği ve diğer **milletl**erin artan bir reaksiyoner milliyetçiliğe büründükleri he-**gem**onya-direniş modeline tekabül eder. Ancak, Moskova ide**olojisini** benimsetmek ve yönetimini sürdürebilmek için hem zorlamaya başvurmuştur hem de, Gramsci'nin hegemonyacı gücün izlediği politikalar ayrımına uygun olarak, bunun yanın**d**a eğitim, ekonomik yapı gibi araçları da kullanarak uzun erimli bir ikna politikasını da uygulamıştır.[70]

ULUSAL BİRLİK SORUNU

Ortak bir başka özellik olarak, gerek de-kolonizasyon sürecinde gerek de-sovyetizasyon sürecinde ortaya çıkan yeni **de**vletlerin karşılaştığı en önemli sorunun ulusal birliği oluşturma ve ulusal kimliği inşa etme sıkıntılarına sahip olmalarıdır. Afrika'da bağımsızlık sonrası "ekonomik çıkarları ulusal birliği gerektirecek bir sınıf mevcut olmadığı için toplumda uluslaşma yönünde öznel bir gereksinim yoktu[…]"[71] Nitekim Afrika'da görülen bağımsızlığa yönelik büyük arzu ve mücadele aynı biçimde bir ulusal birlik oluşturmak için sergilenmemiş-tir. Aksine bir çok iç çatışma yaşanmıştır. Öte yandan ulusal birliği oluşturmak için çabalayan aydınlar arkalarında hak ve özgürlük bilincine ulaşmış bir toplum bulamamışlardır. Böylelikle hem sosyal yapıdan hem aydınlardan gelen sorunlar nedeniyle ulusal birliği oluşturmak için son çare olan yola başvurulmuştur. Bu Wettel'in yukarıdan devrimcilik şeklinde adlandırdığı devletin ana araç olarak ulusal birlik sağlamak için ortaya çıkmasıdır. Yukarıdan devrimcilikte devlet bir çok nedenden dolayı ortaya temel aktör olarak çıkarak kendi arzusu yönünde bir ulusal birlik oluşturmak için kollarını sıvar. Tek partilerin ve katı resmi ideolojilerin kurulması yukarıdan devrimciliğin ayrılmaz özelliklerindendir.

S.S.C.B. sonrası Orta Asya Türk Devletlerinde ulusal birliği oluşturma açısından benzer sorunlar yaşanmaktadır. Öncelikle bütün devletler bir ulusal birliğin yokluğunun doğurduğu sorunlarla boğuşmaktadır. Kazakistan'da Kazak nüfustan ancak %5 kadar daha az olan Rus varlığı yaşamın her alanında belirli sorunlar doğuran bir faktördür. Benzer durum daha belirgin olarak Özbekistan'da da mevcuttur. Öte yandan Türkmenistan gibi ülkelerde ise farklı boyların varlığı dikkate değer bir noktadır. Tıpkı Afrika örneğinde olduğu gibi Orta Asya'da da devlet hakim aktör olarak kendi tercih ettiği siyaseti uygulamaya başlamıştır. Yine aynı biçimde Türk Devletlerinde özel

sektörün yokluğu dolayısıyla bütün ekonomik yatı-nmlann devlet tarafından kontrolü zorunluluğu doğmuş böylelikle milli pazara dayalı bir birliktelik de zamanımıza kadar görülmemiştir. Devletin tek aktör olma isteği de doğal olarak alternatif yaklaşımlar, arzulayan muhalefetin de hareket alanını kısıtlamıştır.

SINIRLAR ve AZINLIKLAR SORUNU

Sömürge dönemi sonrası bağımsızlığına kavuşan devletle**rin** ortak problemlerinin başında sınırlar sorunu gelmekteydi. Sömürgeci gücün arzusu ve çıkarlarına göre çizilmiş siyasal sınırların halkları, etnik grupları umursamazca bölmüş olması so**run**un özünü teşkil etmekteydi. Gana-Togo, Kenya-Somali, Ha-**be**şistan-Somali, Nijerya-Kamerun gibi ülkeler sınır çatışmalarına girmişti. Sorunun çatışarak çözülemeyeceğinin anlaşılması **ü**zerine Uti Possidetis kuralı ortaya atılmıştır. Bu bütün devlet**lerin** bağımsızlığın kazanılmış olduğu tarihteki şekliyle mevcut sınırlara saygı göstereceklerini kabul etmesiydi. Böylelikle en gerçekçi ve somut çözüm yolu benimsenmiş olmaktaydı. Çünkü sömürge yönetimlerinden tevarüs edilen sınırların doğurduğu sonuçların başka türlü çözümü üstesinden gelinemeyecek işleri gerektiriyordu. Nitekim günümüzde bile Afrika'da sınır çatışmaları sürmektedir.[72]

S.S.C.B. örneğinde de politik sınırlar bir çok kez yeniden çizilmiştir. Yeni sınırları çizenler Fuller'in ifadeleriyle etnik, tarihi, coğrafi ve stratejik değerlere pek az önem vermişlerdir.[73] Bundan dolayı doğal sınır sorunu S.S.C.B. sonrası ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerin birbiri arasındaki anlaşmazlık konularından birisini oluşturmaktadır. Nitekim; Rusya, Kuzey Kazakistan ile ilgili arzularını dolaylı yollarla ortaya koymaktadır. Kazakistan'daki Rus azınlıkta zaten bu bölgede yoğunlaşmış bulunmaktadır. Öte yandan Buhara ve Semerkant üzerinde Tacikistan kaynaklı çeşitli arzular sözkonusudur. Buna karşılık Özbe-

kistan'da kimi çevreler, Tacikistan'ın bazı yörelerinin tarihsel olarak Özbek toprağı olduğunu savunmaktadırlar. Kafkasya'da çözülemeyen Azeri-Ermeni çatışmalarının temelinde de şüphesiz sınır sorunu yatmaktadır. Tıpkı Afrika'da olduğu gibi

S.S.C.B. sonrası sınır sorunlarının çözümünde bağımsızlık sonrası kazanılan sınırların kabulü zorunlu bir çare olarak durmaktadır. Çünkü yeni bağımsızlığa kavuşmalarının da etkisiyle bütün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri toprak bütünlükleri ve siyasal bağımsızlıkları konusunda çok hassastırlar. Bu konuda en küçük tahrik büyük çaplı çatışmaları doğurabilir.

Her iki tarihsel örnekte görülmüş olan diğer bir büyük sorun da, azınlıklar konusudur. Tıpkı sömürge yönetimlerinin kovulmasından veya çekilmesinden

sonra bağımsız Afrika devletlerinin karşılaştığı gibi yeni Türk Devletleri de sınırları içinde çeşitli etnik grupları bulmuşlardır. Nitekim bağımsızlıktan hemen sonra Kırgızistan nüfusunun yarısından biraz azı Kırgız olmayanlardan müteşekkildi.

Aynı sorunun örneği olarak Özbek'lerin demografik dağılımı dikkat çekicid si" görünümündedir. S.S.C.B. dönemi boyunca Özbekistan'a,

Moldova dışında, bütün Sovyet Cumhuriyetlerinden göç olmuştur. Özellikle 1920-1930 yılları arasında göç edenlerin sayısı iyice artmıştır. Aynı biçimde Özbeklerin önemli bir kesimi Özbekistan'ın dışında yaşamaktadır.[74] Ancak Özbekistan'ın nüfusunun %60'tan fazlasının Özbek olması bu farklılık zenginliğine rağmen bir uyum ve istikrarı kolaylaştırmaktadır.

Orta Asya Türk Devletleri'nin nüfus yapıları içlerindeki

azınlıklara göre şöyledir: (1995)[75]

Toplam Nüfus İçinde Yüzde Olarak %	Azerbaycan	Türkmenistan	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan
Azeri	**86.3**	**1.1**	-	-	-
Kazak	-	**2.3**	**42.3**	**2.7**	**4.1**
Kırgız	-	-	**1.4**	-	**61.1**
Özbek	-	**9.0**	**2.3**	**66.4**	**7.1**
Türkmen	**2.2**	**64.9**	-	-	-
Rus	**4.8**	**13.1**	**37.9**	**17.4**	**20.1**
Tatar	**1.7**	**3.8**	**5.5**	**3.8**	**2.7**
UkraynalI	-	-	**3.3**	-	**1.7**
Ermeni	-	**2.2**	-	-	-
Alman	-	-	**1.4**	-	**1.2**

Talış	**3.7**	**-**	**-**	**-**	**-**
Karakalpak	**-**	**-**	**-**	**5.5**	**-**
Diğer	**2.3**	**3.6**	**5.9**	**4.2**	**2.0**
TOPLAM	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Günümüzde Türk Devletlerinde görülen bu sorun kısa sürede çözüleceğe benzememektedir. Büyük çaplı sayılmayacak örneklerinden de anlaşılabileceği gibi etnik çatışmaların çıkması eğer gerginlik çeşitli bölgelere taşınırsa mümkündür. Nitekim 1989 Temmuzunda Fergana'da Özbek ve Mesket Türkleri arasında çatışmalar görülmüştür. Bir yıl sonra ise Kırgızistan'ın Oş oblastında Özbekler önemli saldırılara hedef olmuşlardır. Üstelik en önemli siyasal etnik grup olan Rus azınlık Rusya Federasyonu için bulunmaz bir dış politika aracı hükmündedir. Rusya sözkonusu azınlığın haklarını koruma ve statülerinde bir menfi gelişme olmaması için gereken her türlü tedbiri yerine getireceğini defalarca açıklamış ve bunun dış politikasının temel hedeflerinden birisi olduğunu vurgulamıştır. Nitekim ilan edilmiş olan Karaganov Doktrini çerçevesinde "yakın çevreye" (Blijniye Zarubej'e) müdahele edelebileceği bile telaffuz edilmiştir.[29] Yine belirli özellikleri nedeniyle kimi etnik gruplar İran, Pakistan gibi ülkelerin ilgi alanına girmektedir. Bu nedenle Türk Devletlerinin milli kimlik oluşturma ve ulusal birlikteliklerini sağlamada sosyal homojenliklerini bir an önce gerçekleştirmeleri hayati önem taşımaktadır.

YÖNETİM KONUSU

"Beyaz-yönetim" Afrika'da sömürge dönemi sonrası yaşanan bir diğer önemli sorundur. Ancak daha önemli olanı ulusal kurtuluş savaşlarının ardından iktidara gelenlerin hemen hepsinin kovulan sömürgecinin eğitim sisteminde yetişmiş insanlar olduklarıdır. Dolayısıyla sanıldığının aksine sömürgeci devletin kovulmasıyla her şey tersine dönmemiştir. Tıpkı bunun gibi Moskova'nın etkisinin ortadan kaldırılmasına rağmen yeni bağımsız devletlerde eskiden beri süregelen bir yönetici sınıf varlığını devam ettirmektedir. Şüphesiz günümüz yöneticilerin Sovyet döneminin yöneticilerinden ayıran çok büyük farklılıklar mevcuttur. Sözgelimi hemen hepsi Rus etkisinin tekrar dirilmemesi için mücadele etmektedirler. Ancak özellikle Türk Devlet-leri'nde görülmekte olan güçlü merkeziyetçilik, güçlü laik yapı gibi kurumlaşmaların iyice anlaşılabilmesi için günümüz yöneticilerinin bu özelliği göz ardı edilmemelidir. Bütün ülkelerde kapatılan Komünist Partilerin farklı isimlerde veya biçimlerde devam ettiği bu açıdan

önemli bir konudur. Ayrıca muhalefete karşı uygulanan politikaların da bundan büyük çaplı etkilendiği bir gerçektir. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetlerinde görülmekte olan yönetim ve sistemlerin değişme ihtimalinden de bahsedilebilir. Uzun dönemde daha sonra gelecek yöneticilerin günü-müzdekilere göre daha milliyetçi olmaları beklenebilir. Aynı biçimde Rusya karşıtlığı uzun dönemde gelmesi muhtemel yeni liderlerde daha belirli halde hissedilebilir.

29) -Türkkaya Ataöv, Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık, (Ankara, 1996), s. 28.

Birleşme Tartışması

1950'lerde bütün Afrika ülkelerinde dile getirilen ortak hülya birleşik Afrika'ydı. Nkrumah gibi efsaneleşmiş liderler Pan-Afrikanizm mücadelesi vermişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre yeni bağımsızlığına kavuşan Afrika ulusları eğer acımasız dünya düzeninde var olmak istiyorlarsa siyasal anlamda bir birliktelik meydana getirmek zorundaydılar. Ne var ki bu büyük hayal hiç gerçekleşmedi üstelik bazı acı tecrübelerin yaşanmasına neden oldu. Sömürgeci güçlerin parçaladığına inanılan Afrika kıtası ulusları bağımsızlıktan sonra bir bütün olmadıklarının farkına varmışlardır. Bir kere hiçbir ülke yeni kazandıkları bağımsızlığı bir uluslar arası kuruluşa verme isteğini göstermemiştir. Aksine Afrika çapında kurulan kuruluşlar yetkisiz, göstermelik olarak kalmışlardır. Hatta ortaklaşa kurdukları örgütlerin yöneticilerinin seçimi bile sorun haline gelmiştir.

Türkiye'de de bazen dile getirildiği gibi Türk Devletlerinin birleşmesi fikri tıpkı Ran-Afrikanizm gibi kökeni 19. Yüzyıla dayanan bir görüştür. Aslında hem Afrika örneği hem Orta Asya örneği birleşme yönünde olumlu faktörlerle teşvik edilmekteydiler. Birinci olarak, her iki örnekte de sözkonusu olan uluslar tarihsel bir birliktelik içindeydiler. Dolayısıyla ortak değerleri ve ortak sorunları bulunmaktaydı. İkinci olarak, düşmanları ve tehdit kaynakları hemen hemen aynıydı. (Orta Asya Türk Devletleri için sözgelimi Rusya, çevre kirlenmesi…) Ne var ki bu dış görünüşün aksine birleşmeyi engelleyen sorunlar da mevcuttur.

Öte yandan globalleşen bir dünyada uluslaşma ikilemiyle karşılaşan yeni Türk Devletleri bir entegrasyon sürecine nasıl bakmaktadırlar? Genel görünüş yeterli düzeyde ulusal birliklerini kuramayan devletlerin entegrasyondan zarar görecekleri şeklindedir. Ancak Orta Asya Türk Devletleri açısından bu görüş tartışmaya açıktır. Çünkü olası bir bölgesel entegrasyon karşısında bir Kazak veya bir Türkmen ulusal kimliğinin bundan zarar görmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü dünyanın diğer yörelerine kıyasla (mesela supranasyonel bir entegrasyon örneğinin yaşandığı Avrupa'ya göre bile) Orta Asya Türk Devletlerinde ortak özellikler (üstelik din, etnik köken, tarihsel birliktelik,

ortak düşman ve tehditler gibi…) çok daha fazla sayıdadır.

Türkistan: Bir İdeal mi, Gerçek mi?

Türkistan kavramı bugün yerini başka kelimelere bırakmıştır. Ancak gün geçtikçe dünya politikalarında önemi artan Türk Dünyası üzerine yapılan çalışmalarda ele alınan diğer bir konu da Türkistan kavramının bugünkü siyasal ve sosyal anlamıdır. Gerçekten de bugün Türkistan diye nitelenebilecek türdeş bir bölge var mıdır? Yoksa günümüz Orta Asya'sı birbirinden farklılaşmış halkların yaşadığı coğrafi bir alan mıdır? Bölgenin bu açılardan tanınması sonucu oluşması muhtemel ulusal kimlikler hakkında ipuçları elde edilebilecektir. Çünkü bütün Türk Devletlerinde yaşanmakta olan milliyetçi hareketlerin düşünsel kaynağı Türkistan'dır. Türkistan kavramının politik anlamı ve bölge halkı zihninde nasıl algılandığı uzun dönemde etkili olmaya devam edecektir.

Tarih boyunca Türkistan adı altında bağımsız bir devlet veya hanlık kurulmamıştır. Türkistan kelimesinin kullanılmasının nedeni bu bölgede tarih boyunca sürekli olarak Türklerin çoğunlukta olmasıdır. Ne var ki, ilginç bir nokta olarak, bölgede hakim olan Türk ve Moğol güçlerin siyasal sınırları değiştikçe Türkistan kavramının içeriği de değişime uğramıştır. Günümüzde bu bölge için; Türkistan, Orta Asya, İç Asya, Merkezi Asya, Turan, Türkili, Sovyet Türkistanı gibi isimler kullanılmaktadır. 1867 yılında Rusların bölgeyi işgali ile 1924 yılına kadar sürecek olan Türkistan Genel Valiliği kurulmuştur.[76]

Bugün bölgenin kültürel yapısı üzerinde önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Birbirlerinden ayrı bağımsız devletler kuran bölge **h**alklan buna rağmen büyük ölçüler çerçevesinde ortak değerlere sahiptir. Bölge hakkında önemli çalışmaları bulunan Abidin Boz-dağ'ın şu değerlendirmesi önemlidir: "… şimdilik Orta Asya'yı büyük çapta ortak bir kültürel ve tarihsel mirasa rağmen bir bölgesel birlik olarak görmek yanlış olur. Dil alanındaki farklılıklar bazı zaman lehçeyi de aşarak Türk dilleri konuşan halklar arasında anlama sorunları yaratıyorlar. Sovyetler, Türk dillerinin birliğini destek-

lemeyip çoğu zaman alfabeleri değiştirip, kabile ve hanedan dillerini cumhuriyet dilleri olarak yerleştirdiler…[ ] bundan dolayı Kırgız ve Özbekler arasındaki kültürel farklar Farsça konuşan Tacik ve Özbekler, arasındaki farklardan daha büyük. Dinleri de İslâmlaşmanın değişik zamanlarda gerçekleşmesinden dolayı parçalanmış; bundan dolayı İslâm'ın Orta Asya'daki homojen bir tanımı mevcut değildir. Bu yüzden geç Müslümanlaşmış göçebe Kazak ve Kır-gızlarda İslâm, yerleşik Özbeklerdeki gibi gelişmiş değil."[31]

Konu hakkında iki temel tezin varlığı dikkat çekmektedir: Birinci teze göre

Türkistan siyasi ve kültürel yönden bir bütünlük oluşturmaktadır. Dolayısıyla bölge politikaları bu düşünceye göre düzenlenmelidir, İkinci teze göre ise çeşitli ortak özelliklere rağmen farklılıkların var olduğu ve bunların gün geçtikçe ay**rış**ımları daha da büyüttüğü bir bölgenin varlığı söz konusudur.

1

Nihal Incioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler;Siyasi Güçler ve Yeni Siyasi Yapılanma", Büşra E. Behar (der.), a.g.e., içinden, s.1 18

2

Bkz. a.g.e., ss.119,120

3

A.g.e., s. 120

4

incioğlu,a.g.e., s. 124

5

Kut,a.g.e., s.255

6

81) incioğlu, a.g.e., s.127

7

Ag.e., s. 127

8

Kut,a.g.e., s.264

9

inaioğlu, a.g.e., s. 134

10

Ag.e., s. 136

11

Kut, a.g.e., s.271

12

incioğlu, a.g.e., s. 137

13

Kut, a.g.e., ss.271,272

14

A.g.e., s.274

15

Kut, a.g.e., s.275

16

*Bkz. Kut, a.g.e., s.248; İncioğlu,*ipiß-117

17

Blank, "Energy, Economics and Security…",a.g.e., s.386

18

Bkz. Philip Robins, "Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy Toward Azerbaijan and The Central Asian States", Middle East Journal, vol:47, no:4, (Autumn-93), s.604; Blank, a.g.e., s.387; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mütercimler, a.g.e., ss.206-228

19

Bkz. Blank, "Russia's Return to Midlle East Diplomacy", a.g.e., s.526

20

Shireen T. Hunter, "Nationalist Movement in Soviet Asia", Currant History,October. 1990, s.326

21

Bkz. incioglu, ag.e., ss.122,123,131,132,138

22

Foreign Commonwealth Office, 776/93, London, BackgroundBrtef'Russfa:Pros~

podsForTheFederalSystem",August. 1993, s. 1

23

Susan L. Clark ve David R. Graham, "The Russian Federation's Fight For Survival", Olbis, vo 1:39, no:3, (Summer-1995), s.329

24

FCO, 776/93, August. 1993, s.3

25

A.g.e., s.5

26

A.g.e., ss.3,4

27

Clark ve Graham, a.g.e., s.331

28

Clark ve Graham, a.g.e., s.332

29

A.g.e., s.333

30

Ag.e., s.337

31

Sumner Benson, "Will Modern Technology Remilitarize Russia?", Obis, vol:39,

no:3, (Summer-1995), ss.403,404

32

Clark and Graham, a.g.e., ss.344,345,346

33

Ariel Cohen, "Rusya ve Komşuları", Avrasya Dosyası, cilt: 1, sayı.1, (ilkbahar-

1994), s.59

34

Clark and Graham, a.g.e., ss.337,338

35

A.g.e., s.338

36

A.g.e., S.339

37

Kerblay, a.g. e., s. 89

38

A.g.e., s.90

39

Clark and Graham, a.g.e., s.340

40

Jan S. Adams, "The OS States: Going Global", Post Soviet Prospects, vol:5, no:1, March. 1997, www.csis-going global.htm , s. 1

41

Herald Trubine, 29.April. 1998

42

Graham E. Fuller, "Central Asia's Geopolitical Future", PostSovietRospecis, vol:2, no:8, October. 1994, s. 1

43

Zaman, 29.Nisan. 1998

44

Herald Trubine, 29.April. 1998

45

Clark and Graham, a.g.e., s.347

46

Cohen, a.g.e., ss.64,65; Clark and Graham, a.g.e., s.348

47

Cohen, a.g.e., s.65; Clark and Graham, a.g.e., s.348

48

Clark and Graham, a.g.e., s.348

49

-Muzafferi, " The CIS' Southern Belt A New Security System", M. Muzafferi Ed., Secu

rity Policies in the OS, (Newyork, 1997), s. 4

50

- A.e, s.5.

51

- Nathan P. Gardes, Yüzyılın Sonu: Büyük Düşünürler Çağımızı Yorumluyor, (İstanbul,

1996), s. 10.

52

- Mark. N. Katz," Emerging Patterns in the International Relations of Central Asia ", Ed.

Adeed Dawisha-Karen Dawisha, The Making of Foreign Policy in Russia and Ihe

NewSiales of Eurasia, (Newyork, J *995), s. 247.*

53

-Graham Fuller, " Central Asia's Geopolitic Future", Post Soviets Prospects, Cilt. II, No.

8, (Ekim, 1994), s. 1.

54

- Martha B. Olcott, " Demographic Upheavals in Central Asia", Orbis, Cilt. 40, No. 4,

Sonbahar 1996, s. 538.

55

- Kemal Karpat, The Sociopolitical Environment Conditioning the Foreign Policy of the

Central Asian States", The Making of Foreign Policy in Russia and the New Slates

of Eurasia, (Newyork; 7 995), s. 178.

56

- A.e, s. 179.

57

- Karl W. Deutsch-William J. Foltz, Nation Building, (Newyork, 1966), s. 3. Bu tanıma göre milli karakter kavramı da açıklık kazanmış oluyor. Zira ulusun içinde oluştuğu şartlar her bir ulus üzerinde kalıcı nitelikler oluşturabilmektedir.

58

- Deutsch-Foltz, o.g.e, s.1 1.

59

- *Antony* D. *Smith, Milli Kimlik, (İstanbul, 1991), ss. 31-32.*

60

- *A. e, s. 133.*

61

- *A.e, s. 196.*

62

- *Devletleşme süreci burada devralınan devlet aygıtının da zamanla oluşmakta olan*

ulusal yapıya göre yeniden inşa edilmesi anlamında kullanılmıştır.

63

- *Doğu Ergil, İdeoloji ye Milliyetçilik, (Ankara, 1978), s. 82.*

64

- *Seymour Martin Lipset The First New Nations: The United States in Historical and Comparative Perspective, (New York, 1963), s. 90.*

65

- *Neil J. Melvin, "Conflict and the State in the Caucasus and Central Asia", Perspee*

tives on Control Asia, CM, No. 15, (Haziran, 1998), s. 94.

66

- *Serge Cordelier, Üçüncü Dünya'nın Sonu mu?, İstanbul, 1998), s. 10.*

67

- *Nitekim İngiliz ve Fransız sömürge yönetimleri uygulandıkları ülkelerin gelecek ulu*

sal yönetim biçimlerini de kendilerine benzer olarak kalıcı biçimde etkilemişlerdir. Bu açıdan yerel oluşumlara biraz daha müsamahalı bakan İngiliz ve buna karşılık katı merkezi Fransız sömürge sistemleri için bkz. Salih Tuğ, İslâm Dünyasında Anayasa Hareketleri, (İstanbul,1969).

68

- *Alain Blum, " Kültürel ve Demografik Bir Alan Olarak Eski Sovyet Orta Asyası",*

Semih Vaner, Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdili Alan (İstanbul, 1997)

s.315

69

- Thomas Hodgkin, “ A Note on the Language of African Nationalism”, St. Antony’s

Papers No. 10, (Londra, 1961), ss. 22-24.

70

- Peter Burke, Tarih ve *Toplumsal Kuram, (İstanbul, 1994), ss. 77-85.*

71

- Baskın Oran, Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli, (Ankara, 1997),

s. 187.

72

- Bu çalışmanın kaleme alındığı 1998 *Yazında Habeşistan ve Eritre arasındaki kanlı*

sınır çatışmasının şiddetli bir biçimde tekrar hortlaması dikkate alınmalıdır

73

- Çarlık Dönemi de dahil Orta Asya’da sınırlar sorunu için Henze’nin yazmış olduğu

ayrıntılı makaleye bakılabilir. Paul B. Henze, ”Boundaries and Ethnic Groups in Central Asia and the Caucasus: Cause of Conflict and Change?”, Caspian Crossroads Magazine, C. 3, No. 1, (Yaz, 1997).

74

- Fuller, a.g.m, s. 2.

75

- Büşra Ersanlı Behar ve diğerleri, Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması, (An

kara, 1995), s.21.

76

- Alaeddin Yalçınkaya, Türkistan: 1856’dan Günümüze, (İstanbul, 1997), ss. 26-39.

Ortak Bir Kültür Atlası Olarak Türkistan

S.S.C.B.'nin yıkılışı ile Türkiye'de de bir dönem etkili olan yaklaşım, Türkistan'ın kültürel ve siyasal olarak bir homojen yapı olduğudur. Bu görüş kimi kesimlerce bütün Orta Asya Türklerinin aynı değerleri benimsemiş, aynı üst kimliği sahip olarak algılanmasını doğurmuştur. Nitekim Türkiye'de de kimi

31) - Abidin Bozdağ, " Milli Hareket ve Otokrasi Arasındaki Orta Asya", Avrasya Etüd-

leri, C. 1, S. 1, (Sonbahar; 1996), s. 45.

zamanlar öne çıktığı haliyle " aralarında güçlü tarih, dil, kültür ve din bağı bulunan Türk Cumhuriyetlerinin uzun gelecekte banş, güven, işbirliği ortamı kurmalannı[n].." gerekliliği düşüncesi yoğun biçimde tartışılmıştır.[1] Türk Dünyasını homojen bir kültür coğrafyası olarak algılayan bu görüşün öne sürdüğü deliller de vardır:

Tarih Birliği Tezi: Bu teze göre Türk Dünyası olarak adlandırdığımız alanın en önemli ortak unsurlarından birisi tarih birliğidir. Bu iddia 18. Yüzyıl tarihçisi Biçurin tarafından da doğrulanmaktadır. O, dönemin Hazar ve Doğusu tarafında yaşayan halkı Türkler olarak aynı isimle anlatmaktadır Bu görüş yüzyıllar boyu bölge halklarının bir tarih birliği yaptıklarını ileri sürmektedir. Nitekim bölgede Türkler yüzyıllar boyunca önemli devletler kurmuşlardır. Hunlar, arkalarından gelen Göktürkler bu bölgede kurdukları siyasi otoriteyle yaygın bir Türk kültürü temeli oluşturmuşlardır. Türklerin bölgedeki hakimiyeti, Rusların 19. Yüzyıl'da bölgeye tamamen yerleşmeye başlamalarına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra ise bu sefer ortak düşmana karşı bir tarih birliği doğmuştur.[2] Bu teze göre; tarih boyunca süren Türk varlığının oluşturduğu bir bölge kimliği günümüz Orta Asya'sının türdeş olduğunun en önemli delilidir.

Zorla Bölünmüştür Tezi: Zorla bölünmüştür tezine göre bölgeyi resmi olarak Ruslar bile Türkistan Vilayeti olarak uzun bir süre tanımışlardır. 1924 Taşkent Kongresi'nde Türkler arası ihtilaflar körüklenerek 14 Ekim 1924'te Türkistan bölünmüştür. Bölünmenin gerçekleştiği kongrede söz alan Sultan Hoca - Türkistan ileri gelenlerinden- şöyle konuşmuştur: "Bizi ayrı ayrı Cumhuriyetlere bölmek istiyorlar. Halbuki Özbek,

Türkmen vb. milletlerden bahsedemeyiz…" Bu görüşe göre; Ruslaştırma öncesi Orta Asya, Türkistan adı altında bir jeopolitik oluşumdu. Nitekim 17. Veya 18. Yüzyılda bir Özbek bir Kazak milliyetçiliğinden söz etmek imkansızdır. Ancak bu bölünmede Türkistan'da bulunan yerel komünist hareketlerin de katkısı olmuştur. Hemen buna mukabil Ruslar geniş

propagandalarla Türklerin isteyerek Rusya ile birleştikleri ve kendi Cumhuriyetlerini kurduklan düşüncesini yaymışlardır.[34] Özbek muhalif aydın Muhammed Salih "…Sovyet İmparatorluğu dönemindeki farklı kültürlerden bir Sovyet kültürü, farklı zihniyetlerden bir sovyet zihniyeti, nihayet farklı milletlerden bir Sovyet halkı yaratma gayretlerini… " şöyle yorumlamaktadır; "…Ekim Devrimi'nden önce Türkistan kavimlerinin devlet kurmasını bilmedikleri, kurulan devletlerin de daima saldırgan özellikler taşıdığı telkin edilmiş; Türkistanlı hükümdarlar dünyanın en zalim insanları, ilim ve medeniyeti büyük hizmetleri geçmiş olan mütefekkir ve alimler ise, feodaliteye hizmet eden zavallılar olarak tanıtılmıştır…! buna maruz kalan topluluklar da] …ellerine tutuşturulan yeni tarihlerini kabul ederek daha da geliştirmeye çalışmışlardır. Bundan sonra Özbek ideologları için kendilerini Altın Orda Hanına bağlamak, Tacik ideologlar için Taciklerin Fars asıllı olduklarını ispata çalışmak, milli ideoloji halini alır. Müşterek bir tarihin çocukları olan alimler, şairler, mütefekkirler yeni Cumhuriyetler arasında taksim edilmeye başlanır. Böylece Ali Şir Nevai, Özbeklerin şairi olur. Ahmet Yesevi, Kazaklarda kalır. Manas, sadece Kırgızların destanı olarak kabul edilir. Mahtumkulu ise Türkmenlerin payına düşer."[35] Türkistan'ın bütünlüğü lehinde ortaya atılan diğer önemli iki delil ise, ilerleyen sayfalarda üzerinde ayrıntılı olarak durulacak olan, İslâm dini ve Türklüktür.

34) - Yalçınkaya, a.g.e, s. 395.

35) - Muhammed Salih, Türkistan Şuuru, (İstanbul1997), ss. 32-34.

Tarihte Kalan Bir Ortak Vatan Olarak Türkistan

Bu teze göre Türkistan artık türdeş bir alanı ifade etmez; aksine Ruslaştırma sonrası birbirinden çeşitli farklı özelliklerle ayrılan bölgelerden müteşekkil bir Orta Asya vardır. Homojenlik ancak geçen yüzyıl için kabul edilebilecek bir doğrudur. Dolayısıyla bölgede gelişmekte olan milliyetçi hareketler bütünleşmeye uygun değil aksine birbirinden derin farklılıklarla ayrılan oluşumları ifade eder. Karpat'a göre bağımsızlığına kavuşan yeni Türk devletleri birer milli devlettirler ve siyasetlerini her şeyden evvel milli egemenlik ve milli çıkar üzerine dayandırmaktadırlar.[3] Kaldı ki birlikteliği doğuracak olan ortak kültürel değerlerin olması için; kültürü oluşturan faktörlerin benzer olması da gerekmektedir. Sözgelimi kültürü oluşturan unsurlar olan; müzik, geleneksel değerler, adetler (yemek, sofra, aile ve mahallede geçerli olan görgü kuralları) gibi yaşamın bütün unsurları arasında çeşitli ortaklıklar olmalıdır. Ancak bu noktalarda Orta Asya halkları arasında önemli ayrımlar sözkonusudur ve bu nedenle bir genel benzerlikten bahsedilemez.[4] Bütünlüğün olmadığını ortaya atanların önemli tezleri ise şunlardır:

İslâm Homojen Değildir: Bazı alanlarda (Tacikistan, ve kısmen Özbekistan) İran Şiiliği etkisi vardır.[5] Bu nedenle çeşitli çatışmalar yaşanmıştır. 1992'de Üst-Komenegorsk'taki Çe-çen-Kazak çatışmasında bir çok kişi ölmüştür. Ayrıca Özbek azınlığın dağılımı da gözden kaçırılmamalıdır. Bölgede etkili olan Türk ve Fars rekabeti din alanında bir ayrım ortaya koymaktadır. Ayrıca Müslümanlığı kabul etme tarihlerindeki farklılıklar, kırsal hayatın yoğun olduğu ülkelerde heteredoks bir din anlayışının baskın olması gibi nedenlerle de din konusunda çeşitli aynlıklann olduğu ortaya atılmaktadır. Bu görüşe göre bir ayırıcı durum da bölgede etkili olan tarikatlerin arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Ortak Dil ve Irk: Türkçe'nin 13. Yüzyıla kadar aynı biçimde yaygın olarak bütün Türkler tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Ancak bu yüzyıldan itibaren doğal bir ayrışma ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyıl'da bu ayrışma en üst düzeye çıkar. Doğu Türkistan'ın Çin, Batı Türkistan'ın ise Ruslar tarafından işgal edilmeleriyle ayrışma iyice kendini belli edecektir.[6]

Zamanla Türkçe'de yaşanan ayrışma alfabe, edebiyat gibi alanlarda etkisini gösterecektir. Kimi görüşlere göre " Türk dili tarihin hiçbir devrinde bugün olduğu gibi sayısı yirmileri aşan yazı diline sahip olmamıştır." Nitekim bu durum Türk Dünyasının önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.[7] Türkmenistan'da Gülmuhammedov'un Türkmenlerin Oğuz boyundan geldikleri bu nedenle Türkiye Türkçe'sini benimsemeleri gerektiğin iddiasına, Vepayev gibi aydınlar karşı çıkmıştır.[8] Nitekim daha sonra Türkmenistan'da Yomut Boyu ağzı kabul edilmiştir. Azerbaycan'da da resmi dilin Azerbaycan Dili olarak benimsenmesi bu açıdan önemlidir.

Bir dönem Türkiye 'nin ortaya attığı ileri düzeyde bir Türk Birliği düşüncesi devlet başkanlan düzeyinde taraftar bulmamıştır. Türklük kavramı üzerinde yoğunlaşan Türkiye merkezli bir birlik tezinin ise çeşitli dezavantajları vardır:

i- Coğrafi uzaklık

ii- Türk dünyasının heterojen bir biçime gitmesine neden olabilecek türlü oluşumlar

iii- Türk modelinin net olmayışı

iv- Rusların tekrar güçlenme çabaları

v- Maddi imkansızlıklar. Öte yandan bölgede ileri düzeyde bir birlikteliği hedefleyecek her hareketin karşısında Rusya be-lirebilecektir. Bu karşıtlık siyasal hareketlerin ötesinde ekonomik ortaklıklara karşı da sergilenebilecektir. Nitekim Rusya Eylül 1993'te Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın ekonomik bir ortaklık aracılığıyla bazı büyük projeleri yerine getirme teşebbüsüne tepki göstermişlerdir.[9]

Boylar İhtilafı : 1863 yılında Orta Asya seyahatine çıkan Vambery Türkmenleri; “ sekiz halka bölünmüş, her halk kendi içinde birkaç oymağa, oymaklar da -tir- denilen aşiretlere bölünmüştür.” diyerek anlatmaktadır.[10] Gerçekten de bu derece kendi içinde bölünme bütünlüğün aleyhine günümüze kadar sürmüştür. Hatta Türkmenlerin büyük şairi Mahtımku-lu dahi şiirlerinde o dönemin Türkmen halkına “iç çekişmeleri bırakın” tavsiyelerinde bulunmuştur.[11] Geçen yüzyıl Vam-bery’nin vurguladığı şekliyle bu kabilesel yapılanma kimlik oluşumunda çok önemlidir. Çünkü; “ Daha genç yaşından beri hangi aşirete ve oymağa bağlı olduğunu sağlam bir biçimde öğrenmeyen, bir övünç vesilesi olarak aşiretinin güç ve çokluğunu anlatmayan hiçbir Türkmen görülmez.”[12] Türkmenistan’da Teke, Yomut, Goklan boylan halen farklılaşmış biçimde varlıklarını sürdürmektedir. Türkmenbaşı yönetiminin en önemli iç politika amaçlarından birisi de boyları uzlaştırmaktır. Benzer durumu Türkmenistan ölçülerinde olmasa bile Kazakistan’da görmek mümkündür. Sözü edilen ihtilafların Orta Asya’da çok büyük bir tehlike oluşturduğunu söylemek şu an için, mübalağa olacaktır. Ancak potansiyel olarak varlığını çok eski dönemlere dayandıran bu ayrılık her zaman hatırda tutulmalıdır. Lipset bütün yeni kurulan devletlerde bağımsızlıktan sonra kısa sürede görülecek ihtilafların ulusal bütünlük için büyük sorunlar doğuracağını vurgulamaktadır. İşin en önemli tarafı böyle bir ihtilafın hangi şekilde ortaya çıkacağıdır. Lip-set’e göre boylar, kabileler arasındaki ihtilafların nedeni; bölgecilik, akrabacılık (nepotizm) gibi faktörlerin belirli alanlardaki paylaşımda etkili olmaya ve bir imtiyaz halini almaya başlaması ile ortaya çıkar.[13] Potansiyel bir problem kaynağı olan boy ve kabile ayrımı bölgede uzun dönemde yararlı sonuçlarda ortaya çıkarabilecektir. Sözgelimi ülkelerinde farklı dengelerin var olduğunun bilincinde olan politikacılar tarafsız ve hoşgörülü davranmak zorunda kalacaklar bu da demokratik bir yapının oluşmasına neden olabilecektir.

ARAP ÖRNEĞİNDEN ÇIKARILACAK DERSLER

Türkistan diye adlandırılan coğrafi bölge şüphesiz önemli ortak özellikleri paylaşan insanların yaşadığı bir alanı ifade eder. Ancak bölgeden aynı zamanda birbirinden farklı ulus devletlerin varlığını yadsıyacak; hayali birliktelik amaçlı düşünceler beklenemeyeceği de bir gerçektir. Ne var ki sözü edilen ortak değerlerin varlığıyla kolaylaşacak işbirliği hareketlerinin uzun dönemde gerçekleşmesi de beklenmelidir. Nitekim Temmuz (1998) ayında yapılan son Merkezi Asya Teşkilatı Zirvesi’nde Tacikistan da topluluğa katılmayı kabul etmiştir. Bölgede sıkı ekonomik ve siyasi çıkarlara dayalı ilişkilerin gelişmesi doğal olarak kültürel ilişkileri de arttıracaktır. Bölge ülkelerinin - dünyanın bir çok bölgesel işbirliği yapılan alanlarına oranla- ileri düzeyde ortak değerleri ve benzerlikleri paylaştığı açıktır. Ancak 20. Yüzyılda bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkeleri deneyimi burada önemle ele

alınmalıdır. Zira aynı deneyim için de benzer şeyler söylenmişti. Gerçekten de ortak dil, din, ırk gibi benzerliklerle birbirine bağlı Araplar ellerindeki büyük ekonomik öneme sahip petrol gibi bir faktöre rağmen bir birlik oluşturamamışlar aksine iç çatışmalar yaşamışlardır.[14] Arap ülkelerinin bir türlü zenginlik ve güç doğuracak birlikteliği sağlayamadığı, Suriye-Mısır birleşmesi gibi uzun dönemde uygulanması imkansız maceracı olaylara sahne olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Genel olarak Arapları günümüzdeki duruma getiren faktörler şöyle özetlenebilir:

i- Demokratikleşmenin bir türlü başarılamaması ve kabile ihtilaflarının devam ettirilmesi. [15]

ii- Halkın eğitim düzeyinin yükseltilmemesi.

iii- Özel teşebbüsün engellenmesi. (Mısır, Suriye gibi ülkelerde sürekli olarak icra edilen devletleştirmeler özel teşebbüse oüyük darbeler vurmuştur.)

Benzer bir süreci yaşayan Türk Cumhuriyetleri de kendilerin **hı**zla ,modernize etmeli, makul bir süre zarfında demokratikleşme sürecini başlatmalıdır. Daha da önemlisi soyut söylemler üzerine değil son derece iyi tanımlanmış işlevsel ilişkiler üzerine dayalı devletlerarası ilişkiler geliştirilmelidir. Bu doğal olarak ortak kültürel değerlerin de güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Nitekim Türkmenistan'ın halen Merkezi Asya Teşkilatı'na katılmaması bu ülke örneğinde Arap deneyiminin kötü sonuçlarını anımsatmaktadır.

HOMO SOVIETICUS DENEMESİ

Günümüz Orta Asya Türk Devletleri'nin sosyal yapısı ele alınırken unutulmaması gereken önemli bir nokta da bu ülkelerin 19. Yüzyılın ortasından beri hegemonik bir Rus yönetimi altında kaldıklarıdır. Rus yönetim sadece siyasal bir anlam taşımaz aksine Çarlık döneminden beri süregelen bir devamlılık içinde planlı bir kültürel kontrol ve bölgeyi şekillendirme amacını da içerir.[49] Ruslar Step egemenliğini ele geçirdikleri dönemden beri milliyetçi bir yayılma ve kontrol politikası çerçevesinde bütün Orta Asya halklarının Ruslaştırılması yönünde çaba göstermişlerdir. Bu çabaların bugünkü Türk halklarının kimlikleri üzerinde etkileri göz ardı edilemez. Günümüzde ulusal birliklerini sağlamlaştırmaya çalışan Türk Devletleri aynı zamanda Ruslardan devraldıkları bir çok kurumla da mücadele etmektedirler. Aşağıda Rusların izlediği metotlar çerçevesinde Ruslaştırmanın kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır:

49) - Rusların Orta Asya'da idari modelden sosyal yapıya kadar etkileri İçin bkz. Robert F. Baumann, "The Legacy of Russian Rule in the Caucasus and Central Asia", Perspectives on Central Asia, C. *II, No. 12, (Mart, 1998).*

Eğitim ve Tarih Yazıcılığı: Çarlık döneminde İlminski, Kuhn, Sablukov gibi

Rus aydınlarının geliştirdiği yöntemlerle Türklere yönelik eğitim programları takip edilmiş ve Rus etkinliği arttırılmıştır. [16]-[17] Hemen arkasından gelen Komünizm döneminde ise aynı politikalara benzer biçimde planlı olarak eğitim kontrol altına alınmıştır. Eğitimde güdülen temel amaç yerel inanış ve kültürlerini çekinik, onların yerine Rus motiflerin baskın olduğu bir modeli oluşturabilmektir. Buna uygun olarak bütün ülkelerin milli tarihleri örtülmüştür. Doğal olarak milli kişilikler de öne çıkarılmamıştır. Sözgelimi Kazakistan tarihinin önemli bağımsızlık uğraşçılarından Mustafa Çokay'a 12 ciltlik Kazak-Sovyet Ansiklopedisinde bir madde bile ayrılmamıştır. Aksine Kazak SSC Tarihi adlı kitapta Çokay hakkında; İngiliz emperyalistlerinin direktifiyle çalışan bir 'halk düşmanı' şeklinde bahsedilmektedir.[18] Genel olarak ise " toplulukların kendi milli tarihleri yerine cumhuriyetleri ile sınırlı kalmak kaydıyla bölgesel tarihleri yazımına izin verildi. Başka bir ifade ile artık Tatar, Kazak, Özbek, Azeri Türklerinin kendi milli tarihleri yerine kendi adlarına tesis edilen cumhuriyetlerin (bölgenin) tarihi tarih öncesi dönemlerden itibaren kaleme alınıyordu. Bu yapılırken de değişik Türk topluluklarının aynı soydan geldikleri belirtilmeyerek, yakınlıkları vurgulanmıyor, o bölgede kurulan bir Türk devletinin diğer Türklerle ilişkisinden bahsedilmemeye gayret ediliyordu."[19]

Devletin Rolü: KGB, polis, ordu gibi devlet güçleri kullanılarak Ruslaştırma hedefine ulaşma amacı izlenmiştir. 1918'de Taşkent'te Hokand Katliamı önemli bir örnektir. 1926-1939 yılları arasında bir milyon Kazak açlıktan ölmüş, 250 000'i de sürüleriyle Çin'e kaçmıştır.[20] Doğal olarak günlük hayatın her safhasında bir baskı ile karşılaşan vatandaş zorunlu olarak istenilen biçimde davranmaya başlamaktadır. Çeşitli sayımlara göre Sovyetler döneminde bir çok kişi bir şekilde KGB tarafından ajanlık ve istihbarat için kullanılmıştır. Toplumsal güven yitirilmiş ve günlük hayatta korku hakim olmuştur. Ülkeyi yöneten Komünist Partisi'nin 19.5 milyon üyesi bulunmaktaydı ve bu toplam nüfusun % 6.8' ini oluşturmaktaydı. Ancak Türk asıllı olanların oranı ise çok küçüktü. Özbekler % 2.4, Kazaklar % 2, Azeriler % 1.8, Kırgızlar % 0.4, Türkmenler % 0.4 kadar ancak temsil edilebilmişlerdir.[21] Dolayısıyla S.S.C.B. döneminde özellikle Orta Asya'da Türklerin haklarını KP üst düzeyinde koruyabilecek insan sayısı çok az kalmıştır.

Böl-Yönet Politikası: Geleneksel bir emperyalist politika olan böl-yönet Orta Asya'da da uygulanmıştır. 1925 Moskova Planı ile Türkistan bölünmüştür. Bölme fikri ilk kez Lenin tarafından ortaya atılmıştır. Ocak 1920'de Üçüncü Müslüman-lar Konferansı'nda bütün Orta Asya komünistleri, kendilerini bölünmeye karşı ilan etmişlerdir. Hatta önerilerinde bunu engellemek için; partilerini Türk Halkının Komünist Partisi olarak değiştirme teklifi dahi vardı.

Orta Asya Federasyonuna varması beklenen bu düşünce Moskova tarafından şiddetle red edilmiştir.[22] Halbuki bu döneme kadar Türkistan Genel Valiliği sözkonusu olup Orta Asya'nın bütünlüğü geçerlidir. Nitekim 1917 devriminden önce bir Özbek bir Türkmen milliyetçiliğine tesadüf etmek mümkün değildir. Öte yandan Rusların Orta Asya'yı bölme hedefi sadece siyasal politikalara bağlı kalmamıştır. Anthony Bichel'in tespitiyle Ruslar Orta Asya'da daha güçlü olabilmek için Özbek kimliği ve kültürü üzerinde büyük politikalar icra etmişlerdir. Nevruz dahil geleneksel kutlamala-nnı yapmaları engellenen Özbeklerin, yerel kıyafetlerine de karışılmıştır. Bölgenin en önemli kültür merkezlerini içeren Özbekistan'ın Orta Asya'nın birlikteliğinin sağlanmasına neden olabileceğini düşünen Ruslar Özbek etkinliğini azaltmak için büyük çaba göstermişlerdir. Bu nedenle Özbekistan'da bulunan onlarca etnik grubun farklılıkları tahrik edilmiştir.[23] Sonuç olarak Rusların hem bütün Türk topluluklarını birbirine düşürme politikası hem de aynı ulusun birlikteliğini ortadan kaldırma politikasından söz edilebilir.

Din Aleyhine Propaganda: Ruslar ilk defa Aralık 1890 yılında Kur'an baskısını sansürlemişlerdir. Çarlık dönemine dayanan benzer politikalar Komünist dönemde daha da artmıştır. 26 261 caminin 26 000 kapatılmıştır. Aynı biçimde 24 000 dinsel eğitim veren merkez de kapatılmıştır. Aynı politika Hrıstiyanlığa karşı da izlenmiş ve binlerce kilise ve tapmak da kapatılmıştır. Moskova Kilisesi sürgünde etkinliklerini devam ettirmek zorunda kalmıştır. 1964 yılında Taşkent, Ufa, Mahaçkale, Bakû müftülükleri kurularak dinin kontrolü amaçlanmıştır. Bütün dinsel vakıf mallarına el konulmuştur. Eğitim tamamen ateist bir örgü üzerine kurulmuştur. Ateizm propagandası yasallaştırılırken dinsel faaliyetler tamamen kanun dışı ilan edilmiştir.

Medya-Propaganda: Sovyet yönetimi döneminde Türk-lerin istenilen şekilde kimlik bilinci kazanmaları için spor, medya, TV, fuarlar sürekli aynı amaca uygun olarak kullanılmıştır. Bütün kitle haberleşme organları yoğun bir bilgi-propaganda bombardımanıyla kişiler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Aynı biçimde Hac organizasyonu ile seçilen örnek hacılar yoluyla uluslararası propaganda yapılmaya çalışılmıştır. Devletin bütün imkanları geleneksel Türk kültür yapısını değiştirme hedefine yoğunlaştırılmıştır. 1920 ve 1930'lu yıllarda Sovyet Edebiya-tı'nın Türk Cumhuriyetlerinde iyice benimsenmesi için büyük çabalar sarf edilmiştir. Kırgızistan'da bu amaç için; Kızıl Uçgan, Kırgızistan İşçi Yazarlar Birliği gibi dernekler kurulmuştur. Satıl-ganov ve Moldo gibi resmi ideolojiyi benimsemiş Kırgız şair ve yazarların eserleri büyük destek görmüştür. Sözgelimi yukarıda anılan iki şairin Lenin'i öven eserleri 15 ayrı dile çevrilerek bütün Cumhuriyetlerde dağıtılmıştır.[24] Buna karşılık muhalif hiç bir akım, düşünceye izin verilmemiştir.

Merkezi Ekonomi: Ruslar bütün ekonominin kontrolünü ellerinde bulundurarak çevredeki ülkeleri kendilerine mahkum bir durumda bırakmaya önem vermişlerdir. Üretimin %57'sinin karşılığı olan bütün bakanlıklar Moskova'daydı. Cumhuriyetler üretimin %37'sini sağlamakla beraber yine ilgili bakanlıkları Moskova'yı bırakmak durumunda kalmışlardır. Ekonomi yönetiminin ancak %6 kadarı Cumhuriyetlere bırakılmıştır. Öte yandan Ruslar bütün ülkelere yönelik bir mono-kültürel ekonomik model kurmuşlardır. Ülkeler ancak bir ürün üretebilmekte böylelikle büyük Sovyet ekonomisinin ancak bir parçası olmaktan öteye geçmemektedirler. Öte yandan en az yatırım payı Türk Cumhuriyetlerine ayrılmaktaydı.

Dil Politikası: Eğer hegemonyacı gücün karşısında,

S.S.C.B örneğinde olduğu gibi, büyük bir tarihe dayanan kültürel ve dinsel birikime sahip bir medeniyet varsa bu birikimi oluşturan dil, din, gelenek gibi kurumlar önem kazanır. Çünkü bu kurumlar hegemonyacı güce karşı en önemli mukavemet olan kişisel tepkinin yapıtaşlarıdır. Çünkü dil ve edebiyat vd. kültürel kimliğin en önemli temellerindendir.[25] Dolayısıyla hegemonya arayışındaki bir güç tarafından yerel ve milli direnişin kırılması için öncelikli hedefleri oluştururlar. Böylelikle hedef kitlenin ikame edilmek istenen düşünceye karşı savunma araçları yok edilmektedir. Bunun bilincindeki Rus dil politikasının iki önemli amacı vardır: i) Türkçe'nin Orta Asya'da tek dil olmasını engellemek, ii) Rusça'nın yaygınlaşması sağlamaktır. Bunun içinde üç temel politika izlenmiştir:

a- Yerel lehçeleri vurgulayarak farklılıkları körüklemek, b- Alfabelerini değiştirilip farklı olanları uygulamak. Miche-al Dunn Orta Asya'da yaşanan alfabe sorunun tarihçesini şöyle özetlemektedir: "Bu yüzyıla kadar, Kazaklar ve Kırgızlar birbirine çok yakın iki lehçeyi konuşan, tek halk olarak ele alınmışlardır. Sovyetlerin zamanında, bu lehçelere, sözde milli kimliğin yaratılışının önüne geçmek için farklı edebi şekiller verilmiştir. Türkiye, Atatürk'ün zamanında alfabesini Latince'ye çevirdiğinde, Stalin tüm Orta Asya dillerinin Kril karakterinde yazılmasını emretmiştir. Böylesi bir politika, Orta Asya halkını kendi asırlık eski kültürel mirasından alıkoymuş ve onları dilsel, etnik ve bölgesel anlamda bölmüştür."[26]

c- Rusça öğrenmeyi önemli statülere ve iş edinmeye bir şart

olarak koyarak zorlamak. Böylelikle Rusça hayatın her alanın**da** yerleşecek ve Rus ve komünist anlayışı beraberinde götürecektir. Kruşçev'in " Herkesin Rusça konuşmaya başladığı anda, **kom**ünizm kurulmuş olacaktır" formülü konuya ışık tutmakta**dır**. Nitekim, S.S.C.B.'nin dil politikası bu açıdan çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde Rusça halen bir şehir ve meslek dili olarak büyük önem taşımaktadır. Özellikle gençler ve orta yaşlılar için

Rusça öğrenilmesi zaruri olan bir dil olma özelliğini devam ettirmektedir.

Rusların dil politikasının günümüze bakan sonuçlarından en önemlisi şüphesiz bölgesel istikrarla ilgili olandır. Konu ile ilgili çalışmalar yapan William Fierman dünyanın başka hiçbir yerinde dil ayrımının böylesine potansiyel bir gerilim ve çatışma do-ğuramayacağını söylemektedir. Bölgede ilginç bir çelişki yaşanmaktadır: Hem bağımsız devletler milli kimliklerini oluşturmak için bir milli dil politikasını belirlemek durumundadırlar, hem de içlerindeki Ruslar başta olmak üzere azınlıkların dillerini gözetmek durumundadırlar. Sözgelimi Türkmenistan'da Özbek sınır**ı**na yakın (toplam nüfusun %9 kadarı) Özbek azınlığın, Özbek dilinin kullanılması ile ilgili talepleri sorununda görüldüğü gibi her bölge de benzer sorun yaşanmaktadır.[27]

İsim Değiştirme Politikası: Ruslar Çarlık döneminden beri kişi, kurum, yerleşim yerlerinin isimlerini değiştirmeye özen göstermişlerdir. Bunun için uygulanan metod göstermelik dilekçelerle sözde halkın yönetime başvurmasıdır. Bu abartılı sonuçlar doğurmuştur. Sözgelimi Kirov isimli 150, Kalinin isimli 100 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Öte yandan bir başka örnek olarak Stalin ismi kullanılarak konulan yer isimlerinden bazıları da şunlardır: Stalina, Stalino, Stalinsk, Stalinskii, Stalinskaya, Sta-linskoye, Stalinogorsk, Stalingrad, Stalinabad, Stalinin..[28] Aynı politikanın Çarlık döneminden beri sürdürüldüğüne güzel bir örnek olarak Kırgızistan'da uygulanan politikalar gösterilebilinir. Moldokasımtegin'in yaptığı sınıflandırmaya göre Ruslar yüzlerce yıllık Kırgız yer adlarını; Çarlık Ailesinin isimleri, valilerin-bakan-ların isimleri, Kilise ve azizlerin isimleri, ilk göç eden Rusların isimleri, önemli misafirlerin isimleri, Rusya'dan gelenlerin geldikleri yerlerin isimleri ile değiştirmişlerdir. [29]

RUSLAŞTIRMAYA GENEL BİR BAKIŞ

Hiç şüphesiz S.S.C.B. türdeş ve Ruslaşmış bir kitle oluşturmak istemiştir. Buna paralel olarak eğitim ve benzeri bütün altyapıyı tekrar yapılandırmak S.S.C.B.'nin önemli bir politikası olmuştur. Büyük sayılara varan kitlelerin yer değiştirmesi de bu amaç için gerçekleştirilmiştir. Ruslaştırma politikası S.S.C.B, yönetimi süresince halklara yönelik politikaların nasıl olacağına yönelik büyük tartışmalar çerçevesinde şekillenmiştir. 1961'deki 22. Parti Kongresi'nde öne çıkarılan *sliyanie* teorisine göre ulusların değerleri içinde entegrasyonu amaçlanma-lıdır.[30] Aslında ulusların eşit ve serbest olduğu sürekli vurgulanmış olsa bile Lenin'den itibaren Sovyet yönetimi için Rus olmayanlar tehdit unsuru olarak algılanmaya başlanmıştır. Sözgelimi Türklerin nüfusu %12,1 iken Komünist Parti içindeki **te**msil oranlan ancak %5.7 olarak gerçekleşmiştir. 1981 yılı Parti Kongresi'nde ise Brejnev ile beraber *sblizhenie* kavramı ortaya atılmıştır. Buna göre artık ulusal kimlikler

önemli değildir; yani bir kaynaşma gerçekleşmiştir, ortak komünist üst kimdik benimsenmelidir.

İkinci tartışma konusu ise Rusların halkları nasıl yönetmesi gerektiği üzerinde gerçekleşmiştir. Teorik olarak bağlı bulunan ulusları idare etmeyi açıklayan üç temel yaklaşım sözko-nusudur. Bunlardan S.S.C.B. örneğine en uygun olanı hege-nonik kontroldür. Buna göre etkin/baskın bir grubun - ince-‘enen konu için Rusların - zorla olarak olsa bile yönetimi elinde tutması sağlanacaktır. Yine aynı yaklaşımın içeriğinin bir parçası olarak idare edilmek istenen yerlerdeki elitlerle de bir işbirliği amaçlanmıştır. Dolayısıyla toplumu harekete geçirecek milli elitlerin de ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Birinci teoriye çeşitli açılardan karşıtlıklar içeren öncelik hakkı teorisine göre ise Ruslar etkili olmakla beraber diğer halklara istihdam ve benzeri alanlarda öncelik verilecektir. Buradaki amaç sosyal ve ekonomik farklılıkları azaltarak ortaya çıkması muhtemel reaksiyonları engellemek ve kitlelerin yönetime olan sadakatini arttırmaktır. Ancak bu hiçbir zaman görülmemiştir. Aksine Cumhuriyetlerde bile bazı önemli mevkilere Ruslar atanmıştır. Arend Lijphurt’un oluşturduğu teori olan anayasacılık’a göre ise her bir ulus eşit olmalıdır. Her etnik grup eşit biçimde yönetime katılmalı ve bütün tarafların eşit güçte oyları (kimi zaman veto hakları) bulunmalıdır. Genelde Cumhuriyetler kökenli milliyetçi hareketlerin dile getirdiği bu düşünce S.S.C.B. döneminde sözkonusu bile edilmemiştir. [31]

Bir homo-sovyetiucus oluşturma çabası bütün çabalara rağmen başanya ulaşamamıştır. Kubicek’in ifadeleriyle: [32]

“Yapısal düzenlemeler, tek başlarına, etnik zıtlaşmaları *önlemenin veya çözmenin garantisi olamazlar. Farklılıkları birbirine uygun* kılan ve çatışmaların şiddet dışı normlarla *çözülmesi gerektiğini tanıyan bir siyasi kültürün gelişmesine dayandırılmadıkları sürece, bu nevi uygulamalar işlev göremezler. Kısacası, siyasi çözümleri mümkün kılabilmek için bir ölçüde karşılıklı anlayışın, güvenin ve hoşgörünün bulunması gerekir. Aksi takdirde, karşılıklı şüphe ve nefretin, kültürel şovenizmin bulunduğu ve karşıt grupları hoş görmenin ya da onlarla uzlaşmanın istenmediği derinden bölünmüş toplamlarda uzlaştırmaya doğru her adım, ister elit anaya salcılığı, federalizm yoluyla olsun ister birçok farklı türdeki öncelikli yaklaşım yoluyla, ya tasavvur dahi edilemez ya da, en iyi durumda, siyasi açıdan uzun vadeli olamaz.*[1]-[1]

Ancak günümüz Orta Asya’ sının kültürel yapısı Sovyetleştirme çabalarının dışında anlaşılamaz. Çünkü Sovyetleştirme sürecinde katı biçimde din aleyhtarlığı, geleneksel değerleri silme, Rusça’yı yaygınlaştırma gibi kültürel yaşam ve kimlik üzerinde iz bırakabilecek önemli politikalar icra edilmiştir. Halihazırda izlenilen devlet politikalarının başındaki yöneticiler hemen

hemen sözü edilen Sovyetleştirme sürecinin ürünüdür. Yine bu bölge yüzyılın en önemli dinsel uyanışlarından birini yaşamakla beraber, aynı zamanda sözü edilen dinsel uyanış önemli çelişkilerle beraber yaşanmaktadır. Sözgelimi dinsel eğitim konusunda önemli altyapı eksikliği söz konusudur. Benzer durumlar eğitim, dil, edebiyat gibi alanlarda geçerlidir. Kısacası bugün karşı karşıya olduğumuz Orta Asya bu açıdan da S.S.C.B. döneminin ürünüdür.

DÜNDEN BUGÜNE İSLÂM

Orta Asya Türk Devletlerinin kimlik oluşum sürecine tesir eden diğer bir önemli faktör de, miladi 8. Yüzyıldan beri bölgede varlığını sürdüren, İslâm dininin bölgede en büyük inanç olmasıdır. Ancak, bugün İslâm kavramının bölgede ne anlama geldiği ve oluşmakta olan milli kimliğin üzerine nasıl bir tesirde bulunduğu önemlidir.

İslâmiyet bölgeye; Herat, Merv, Buhara gibi merkezlerde yoğunlaşarak teşkilatlanan tasavvuf okulları yoluyla yayılmıştır. Arnold'a göre Kuteybe bin Müslim'in üst üste yaptığı seferler bölgenin İslâmlaşmasının kökenini oluşturur.[33] İslâmiyet'in iyice yaygınlaşmasında Moğolların rolü de inkar edilemez. Cengiz Han'ın ülkesini bölüştürdüğü oğulları ve daha sonra bunların çocukları derviş geleneği etkisiyle kavimleriyle beraber ihtida etmişlerdir. 1295'te yedinci Moğol Hükümdarı Gazan Han, İslâmî devletin dini olarak ilan etmiştir. Aynı dönemde tarikatlerin rolü artarak devam etmektedir. Kırgızistan da İslâm tamamen bu şekilde yayılmıştır. Kadiriler, 19. Yüzyılda İnguşları ihtida ettirmiştir. Kuzey Kafkasya'da da Nakşibendiler güç kazanmıştır. Daha sonra sadece Orta Asya'da değil bütün İslâm dünyasında yaygın hale gelecek olan dört önemli tarikat Horasan, Kuzey İran ve Anadolu' da İslâmî yaymıştır. Ye-seviye, 12. Asır ortalarında yaygınlaşan; Sir-i Derya ve Taşkent civarında popülarite kazanan Hoca Ahmed Yesevi'ye (öl. 1166) bağlı son derece iyi teşkilatlanmış bir tarikattır. Bu tarikat 13. Asırdan 15. Asra kadar tüm Orta Asya'da, Ha-rezm'de, Uzak Kafkasya Türkmenleri üzerinde, Orta Volga Tatarları arasında hatta Kuzey Kafkaslarda ve Anadolu'da da İslâm'ın yayılışında birinci aktör olmuştur.[34] Nakşibendilik yine

Orta Asya'da doğan ve zamanla Yeseviliğin bile etki alanını aşacak kadar geniş bir dinsel hareket olarak kendini gösteren diğer büyük bir tarikattır.

Günümüz Orta Asya Türk Devletleri için İslâm'ın milli kimlik oluşumundaki rolünün ötesinde diğer bir önemi de diğer Müslüman ülkelerle olan ilişkilerde kolaylaştırıcı bir unsur olmasıdır. İslâm aynı zamanda S.S.C.B. dönemi olumsuz etkilerine rağmen ulusal kültürün ve politik hayatın belirleyicisi olmaktadır. Eğer günümüzde bir Orta Asya kültürü resmedile-cekse İslâm burada ihmal edilemez. Ancak İslâm kavramının bütün Orta Asya Türk

Devletleri geçerli bir tanımı yoktur. Sözgelimi Kazak ve Kırgızlar geç Müslümanlaştıklanndan dolayı değişik İslâmi inanca sahiptirler. Hatta bir görüşe göre Kazaklar Orta Asya Türk Devletleri içinde en az İslâmlaşmış kesimini oluşturur.[35] Fakat İslâmiyet'in Orta Asya Türk Devletleri teorik olarak belirli gerçekler göz önüne alınırsa anlamı daha netleşecektir. Orta Asya islimi uyanışı politik olmaktan çok, geleneksel mirası da içine alan, kültürel ve yerel bir uyanıştır. Bu açıd şın hedefinin bir teokratik model ihdas etme arzusu olmadığı aksine "iyi müslümanlar" yetiştirerek iyi bir toplum oluşturmak olduğu görülecektir.

Bu anlamlara gelen İslâm'ın Orta Asya'da önümüzdeki dönemde ise ne anlama geleceği bir kaç noktaya bağlıdır: a- *Geleneksel İslâm:* Tasavvuf geleneğine bağlı bir anlayış olup, S.S.C.B. döneminin katı ve acımasız uygulamalarına rağmen bir devamlılık sağlamıştır. Anadolu tasavvufunun da kaynağı olan bu anlayış, siyasal konulardan uzak erdem esaslı bir din öğretisini mensuplarına benimsetmektedir. Orta Asya genelinde geleneksel İslâm güç kazanmaktadır.

b Günümüzdeki *İslâm:* Günümüzdeki İslâm kavramından anlaşılan S.S.C.B. sonrası dinin tekrar güç kazanması sürecinde görülen dini anlayıştır. Dolayısıyla evrimsel bir anlamı vardır. Genel olarak bakıldığında iki boyutunun olduğu görülmektedir: i- Halkın İslâm anlayışı. Bu yorum, uyanış içinde olan dinsel eğilimleri de içine alarak genişlemektedir, ii- Yönetimlerin resmettiği din anlayışı. Komünizm sonrası katı bir laiklik anlayışına sahip olan rejimler bu konuda çok hassastırlar. Dolayısıyla halkın benimsemesini istedikleri din anlayışından kimi noktalarda ayrılan özellikler içeren bir din kavramı söz-konusudur.

c-Muhtemel İslâm : Yani her ne tanımlama içinde olursa olsun İslâmiyet'in önümüzdeki zaman diliminde hangi formu alacağı önemlidir. "Radikal bir söyleme bürünebilir mi, Türkiye **mo**deli geçerli hale gelebilir mi? " sorularındaki ihtimaller çerçevesinde İslâm yüzyıllardır bölgede sürdürdüğü belirleyiciliğini devam ettirecektir. Bu belirlemede normal süreç içinde beklenilen geleneksel İslâmi anlayışın yönetimlerin laiklik anlayışı ile uzlaşarak yeni bir form ortaya çıkarmasıdır.

Orta Asya'da bugün dört tarikatın, yaygın olarak görüldüğü yerlere göre, durumları şöyledir: Özbekistan'da Karakalpaklar ve Türkmenler arasında yaygın olan Kübrevilik, Buhara, Hokand ve Afganistan'da güçlü durumdaki Kadirilik, Kazak ve Kırgızlar arasında yaygın olan Yesevilik, tüm Orta Asya, İran ve Afganistan 'da en büyük tarikat olan Nakşibendilik. Bu görüntü bölgenin tarikat atlasını oluşturmaktadır.[36] Günümüzde sadece Orta Asya Türk Devletlerinde değil bütün İslâm Dünyası'nda yer yer bu dört tarikatın varlığını ve etkisini görmek mümkündür.

Tarikat bazında görülen farklılaşmanın sonuçları önemlidir. Sözgelimi Nakşibendiliğin yaygın olduğu ülkelerde, bu tarikatın doğasından kaynaklanan nedenlerle, siyasal İslâm söylemi daha güçlüdür. Buna karşılık Kazakistan'da görüldüğü gibi Yesevi-liğin yaygın olduğu yerlerde siyasal İslâm o kadar görülmemektedir. İslâmi muhalefet dayandığı dinsel tarikatın metodolojik özelliklerine göre çeşitli biçimlere bürünebilmektedir.

İslâm dini Orta Asya'da, pek az vurgulanan bir gerçek olarak, çok büyük bir medeniyet vücuda getirmiştir. Tasavvuf eksenli Orta Asya İslâm anlayışı, buradan bütün dünyaya yayılmıştır. Ortaçağ boyunca Buhara, 360 camisi ve 113 medresesi ile Medine'den sonra İslâm'ın en büyük ikinci eğitim merkezi olmuştur.[37] Buhara'dan başka Merv, Nişabur gibi şehirlerden çıkan önemli İslâm düşünürleri bütün müslümanlar nezdinde saygınlık kazanmışlardır. Orta Asya'da görülen ileri İslâm medeniyeti ayrıca matematik, müzik, felsefe, tıp gibi birçok değişik alanda önemli kişi ve okullar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla katı bir ateizm propagandasına rağmen kökeni bu güçlü medeniyete dayanan İslâm bilinci tamemen silinememiştir. Moğol istilaları döneminde korku içinde kalan halkın bir manevi sığınak olan dine sarılışının benzeri S.S.C.B. döneminde de görülmüştür. Stalin döneminde cami kapatma politikası uygulanmaya başlandığında düzenlenen envanterlere göre Orta Asya' daki camilerin, her yirmisinden on dokuzuna denk gelmek üzere, çoğunluğu kapatılmıştır. 1926 yılında Türkistan Militan Ateist Birliği kurulmuştur. Komünizmin müslümanlar arasında yaygınlaştırılması için Molla Nur Vahidov önderliğinde Müslüman İşler Müftülüğü kurulmuştur.[38]

Bağımsızlıktan sonra Türk Devletlerinin tümünde İslâm'ın yükselişi sözkonusudur. Hemen bütün Cumhuriyetlerde bağımsızlıktan sonra, İslâm'ın resmi teşkilatlanmasından, dini eğitimin verileceği kurumlara kadar bütün altyapısıyla ilgili ilerlemeler kaydedilmiştir. Bağımsızlıktan sonra İslâmi geçmişe vurgu yapan eserler rağbet kazanmıştır

Orta Asya Türk Devletleri, S.S.C.B. dönemi boyunca yoğun bir baskı altında kalmışlardır. Bu baskı sonucu İslâm, muhalefetin altında yer edindiği büyük bir şemsiye halini almıştır. Hemen hemen bütün muhalefet hareketleri İslâm dininden bir çok kavram ve değeri ödünç almışlardır. Doğal olarak baskı yönetimi süresince gizli de olsa kimliklerini İslâmı da kullanarak korumaya çalışan Türkler, bağımsızlık sonrası dinsel bir uyanışı meydana getirmişlerdir. Bunda yadırganacak bir şey yoktur. Çünkü global olarak dinin yükselişi gerçeği sadece Orta Asya'ya ait bir olgu değildir. Gelişmiş ülkeler de dahil dinin global bir yükselişi sözkonusudur. Orta Asya'da dinin yükselişi bu açıdan yüzyıllardır süregelen bir alt yapı üzerinde gerçekleşmekte olan kültürel ve inanca ait bir uyanıştır. Orta Asya Devletlerinin yönetimleri laik niteliklerine rağmen dinin toplumlarındaki büyük etkisinin farkındadırlar. Bu

nedenle sınırları içinde inşa etmeye çalıştıkları milli kimlik açısından dini ihmal etmeleri düşünülemez. Öte yandan din bütün politikacılar için halkına "sizden biriyim" mesajını iletme olanağı vermektedir. Çünkü bölgede iyi bir Özbek, iyi bir Kazak olabilmenin yolu, Kemal Karpat'ın tespitine göre, "iyi bir Müslüman" olmaktan geçmektedir. Nitekim Nazarbayev yaptığı bir konuşmada; "Modern hayatta İslâm'ın önemini ve İslâmi kültürün değerini biliyoruz. İslâm dünyasının görmezlikten gelemeyeceğimiz büyük bir potansiyeli vardır" tespitinde bulunmuştur.

ÜLKELERDE İSLÂM'IN DURUMU

Kazakistan'da İslâmi hayat nispeten zayıftır. En yaygın İslâmi sembol erkek çocukların sünnet edilmesidir. Domuz eti gibi yasaklamalar şehirli Kazaklar arasında yaygın değildir. Özellikle Kur'an okuma bilgisi gibi eksiklikler vardır. Bağımsızlık öncesi 30-40 adet cami açık olarak bulunmaktaydı. Bağımsızlık sonrası gençler arasında yaygın olmak haliyle dinsel bir uyanış görülmektedir. Kimilerine göre bunu nedeni milliyetçi ve anti-Rus duygu yoğunluğudur. Bu nedenle yönetimde kimi zaman bu kartı oynamaktan çekinmemektedir. Genel kabule göre tarihsel olarak Kazaklar en az İslâmlaşmış ulustur. Çünkü Ruslaştırma politikası Kazakistan'da ileri boyutta görülmüştür. Bu nedenle köktendinci eğilimler çok azdır. Ancak İslâm'ın Kazakistan da gittikçe popülarite kazandığı da bir gerçektir. Çünkü S.S.C.B. dönemi boyunca Rusların baskısı altında yaşayan Kazaklar kendilerini ayırt edici bir faktör olarak İslâmı kullanarak Ruslardan kesinkes ayırt etmek istemektedirler. 1990 yılından sonra Kazakistan Baş Müftülüğü kurulmuştur. 1991 yılında Kuran Kazak diline çevrilip yayınlanmıştır. Aylık bir İslâmi gazete de çıkmaktadır. 1990-1991 döneminde 250 yeni cami açılmıştır. Dinsel uyanışın Kazakistan'da düzenli ölçüde Kazak olmayan topluluklarda görüldüğü de bir önemli bir tespittir.[39]

Eski rejimin bütün baskıcı geçmişine rağmen hayat tarzlarını değiştirmeyen Kırgızlar bunu yaşam koşullarına borçludur. Kırgızların kabile hayatı kapalı bir sistemdir ve dışa açılmaksı-zın kendini muhafaza edebilmiş, böylelikle dış etkilerden korunmuştur. Böylece Kırgızlar en az siyasileşen ulus olmuşlardır. Kırgız KP' sinin üyelerinin ancak %37'sini Kırgızlar oluşturmaktaydı. Ruslar da aynı oranda Kırgız-KP de temsil edilmişlerdir.

Kırgızistan'ın 1/4'ünün Müslüman olmaması ve geleneksel **hoş**görü ülkede dengeli bir ortam doğurmaktadır. Resmi görü**ş**e göre "çok partili yaşamın başından beri desteklenmesi, İslâmî politika güden partileri engellenmiştir." Tatar göçmenlerinin varlığı da önemlidir. Çünkü bu göçmen kitle nispeten siyasal İs**l**âm'a ilgisizdir. İslâmiyet Kırgızistan'da kültürel bir etki kaynağıdır. Ayrıca diğer ülkelerde olduğu gibi komünist geçmişten **k**opma aracıdır. Doğal olarak Kırgızlar, en az siyasileşen toplu**l**uk olarak kalmıştır. Kadın-erkek

ilişkileri kendine özgüdür. Çeşitli nedenlerle kadınlarında yaygın biçimde çalışma zorunluluğu iki ayrı cinsi yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla Kırgız toplumunda **k**adınların özgürlüğü ileridir, peçe görülmez, kadın erkekle beraber namaz kılabilir. Kadınlar Rus veya gayr-i müslimlerle hiç evlenemez. İslâm Kırgızistan'da çeşitli edebi eserle de konu olmuştur. İslâmi geçmişi, konuları işleyen kitaplar çok satılmaktadır. Murad Aliyev'in *Mayıs Ayında Guguk Kuşu eseri* İslâmi geçmişi övmektedir. Aynı şekilde Mumbetiminov'un şiirleri ele alınabilir. Aydınlar arasında kabul gören bir konsensüse göre Kırgızistan'ın ayakta kalabilmesi , dayanıklı olabilmesi için "önce manevi potansiyelini tayin etmesi" gerekmektedir.[74] Bu görüşe göre Kırgızistan'ın ayakta kalabilmesi ve dayanıklı olabilmesi için sözü edilen tayin etme hayati önemdedir. Günümüzde geleneksel dört büyük tarikat Kırgız toplumunda da önemli bir yere sahiptir. 1991 yılında Kırgız Müslümanları Kurultayı toplanmış ve ateizmin izlerini silmek için İslâm Merkezi ayrıca Türkistan Dini Hayır Merkezi kurulmuştur. Ayrıca Kırgız Devlet Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.[40] Sovyet baskısına rağmen Kırgız ulusal bilincinin kendine özgü kalmıştır ve bunda İslâm' ın etkisinin göz ardı edilemeyece muhakkaktır.

Türkmenistan; Annette Bohr'un yerinde tespitiyle İslâmî, Sufi mistizm ve Şamanizm'in bir tür karışımı halinde almıştır. Dolayısıyla "gündelik İslâm" kavramı içinde geleneksel inançlardan alıntılar içeren bir anlam kümesine işaret etmektedir. Türkmenistan'da tarikatlerin etkinliği çok ileri düzeydedir. İslâmi Yeni Doğuş Partisi' de ülkede diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi örgütlenememiştir. Türkmenistan'da hemen her konuda olduğu gibi din alanında da yazılabilecek şeyler ülkenin "kabile yapısı, kırsal nüfusun fazla oluşu, kendine özgü eğilimleri ve yöresel karmaşık bağlılıkları ile" ilintilidir.[41] Aşkabat uzun yıllar Orta Asya Türk Devletleri camisiz tek başkenti olarak kalmıştır. Uzun yıllar böyle bir olaya karşı duran yerel Türkmen KP'liler caminin yapılışına destek vermemişlerdir. Camii vatandaşların katkılarıyla tamamlanmıştır. Bağımsızlık sonrası özellikle Müftü Muham-med Sadık'ın çabalarıyla önemli ilerlemeler kaydedildi. Hac ibadetinin organize başta olmak üzere dinsel faaliyetler düzenli programlara bağlanmaktadır. Sadık'ın başında Bulunduğu müftülük ilk etapta 50 000 adet Kuran bastırmıştır. Öte yandan Ku-ran'ın çevirisi için bir üst istişare heyeti de kurulmuştur.[42] Türkmenistan'da İslâm denilince akla gelen bir başka önemli kişi de Kadı Nasrullah İbadullah'tır. Modernist görüşleriyle de tanınan Nasrullah yerel inanışlardan İslâmî temizlemeye çalışmaktadır.

Şüphesiz Türk Devletleri içinde İslâm kavramının en önemli yer tuttuğu ülke Özbekistan' dır. Tarih boyunca İslâm'ın entelektüel merkezlerini içinde bulunduran bu ülke, bağımsızlıktan sonra dinsel canlanmanın merkezleştiği ülke haline gelmiştir. Özellikle Fergana Vadisi dinsel uyanışın sembolleştiği

bölge olmuştur. 1924'te Fergana Vadisinin Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmesiyle Özbekistan sınırları içinde kalan Tacik azınlık içinde de önemli bir dinsel uyanış vardır. Islâm-muhalefet güçlüdür. Ortaçağ boyunca Mekke'den sonra Islâm'ın ikinci eğitim merkezi olan Buhara bu ülkededir.[78] Özbekistan'da olabildiğince seküler bir yönetim vardır. Suudi Arabistan, Iran gibi ülkelerin Özbekistan'daki Islâmi canlanmayla ilgili *çok* ileri düzeydedir. Bağımsızlık sonrası - Namangan örneğinde ki gibi- birçok şehirde medreseler açılmıştır. Genelde bütün ülkede devrimci ve geleneksel Islâm arasında bir mücadele hissedilmektedir. Öte yandan tasavvuf Özbekistan'da edebiyattan, hayatın diğer alanlarına kadar önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Thierryy Zarcon'a göre "Tasavvuf, Özbek edebiyatının başlıca esin kaynağıdır."[79] Özbek toplumu yüzyıllardır mollaların vaazlarında, şairlerin mısralarında aynı tasavvufi derinliği duymuştur. Öte yandan aynı ekol Moskova'ya karşı mücadele de itici bir rol üstlenmiştir. Ancak günümüzdeki Islâmcı muhalefetin güçlenmesi endişesi yönetimi çeşitli tedbirlere zorlamıştır. Dudoignon'a göre bu nedenle Özbekistan'da güçlü bir milliyetçilik buna karşılık zayıf bir Islâmcılık önümüzdeki dönemde etkili olabilecektir.[80]

Radikal İslâm

S.S.C.B. sonrası Orta Asya çalışmalarında üzerinde sıkça durulan bir sorun da radikal Islâm'ın Orta Asya'da ne kadar etkili olabileceğidir. Orta Asya'nın günümüzde Ortodoks Slav Rus kültürü ile Müslüman Türk kültürü arasında yaşanan tanımlanması zor bir ilişkinin gerçekleştiği alan olduğu dikkate alınırsa konu netlik kazanacaktır. Bu nedenle sözü edilen ilişkinin politik, ekonomik, kültürel ve dinsel boyutları gözden uzak tutulamaz.[81] Ancak bu ilişkinin bütün karşı tezlere rağ-

78) - Raşid, a.g.e s, 101.

79) - Vaner, a.g.e, s.386.

80) - A. e, s. 123.

81) - Graham Fuller- lan Lesser, Kuşatılanlar, Islâm ve *Batı'nun Jeopolitiği,İstanbul,*

1996), s. 137.

men dinsel radikalizm olsun bir başka kisve altında olsun bir çatışmaya varacağı iddiası şu aşamada gerçekçi olmayacaktır. Bölgede ekonomik çıkarlarının peşine düşen Batılı devletler, politikalarını şekillendirme sürecinde bu sorunu önemli bir referans olarak kabul etmişlerdir. Sözgelimi ABD için bölgeyle ilgili güvenlik endişelerinin başında Islâm radikalizmi gelmektedir. Amerikan düşünce üretim merkezlerinin üzerinde büyük

araştırmalar yaptığı bu korku, yönetimin ajandasında önemli bir yer tutmaktadır. John Kohan'm yerinde ifadesiyle, "…Batıda, [eğer S.S.C.B' nin boşalltığı bazı alanlarda] demokratik değerler ve serbest pazar ekonomileri kök salamadığı takdirde, eski Sovyet imparatorluğu' nun tüm güney şeridinin kaçınılmaz olarak Islâmi fundamentalizmin kucağına düşeceği endişesi .. devam etmektedir.[43] Bütün cumhuriyetlerde organize olan Is-lami Uyanış Partisinin varlığı, bu partinin dar tabanı dikkate alınırsa büyük bir tehlike oluşturmamaktadır. Bu partinin kim: elemanlarının Afganistan'da Hizb-i Islam örgütünce eğitildiklerine de dair raporlar vardır.[44] IUP'sinin geçiş döneminin boşluklarından yararlanarak bir kimlik oluşturma çabası olumlu sonuçlanması mümkün olmayan bir politikadır. Buna rağmen 1988 yılında Taşkent'te yapılan ve Islâmi sloganların kullanıldığı mitingi ABD yönetimi ciddiye almıştır.[45] Gerçekten de böge üzerine yazan bütün önemli Batılı yazarların eserlerinde ısrarla "radikal Islâm tehlikesi" üzerinde durulmaktadır. Şüphesiz bunda Batının dünyanın her köşesinde görülmekte olan Islâm toplumlarını homojen olarak algılaması ve bunları bir potansiyel terör zanlısı olarak görmesi de etkili olmaktadır.[46] Ancak böyle bir olasılığın gerçekten mevcut olduğu iddiası şimdilik somut delillere dayandırılamaz ise de; Islâm'ın milli kimliklerin oluşumunda çok önemli bir sosyal bağ olması gerçeği de gözden uzak tutulamaz.[47] Orta Asya'da tasavvuf kökenli güçlü bir geleneksel Islâm baskındır ve böyle bir yapının radikal bir model ürettiğine yüzyıllardır rastlanmamıştır. [48] Hatta kimilerince radikal Islam tartışmalarının odaklandığı Fergana Vadisinin bile tarih boyunca Türkistan'ın doğal bir bölgesi olarak bir çok farklı milliyeti, mezhebi kardeşçe barındırdığını ancak Rus etkisinin Türkistan'da artmasıyla çatışmaların görülmeye başlandı ortaya atılmıştır.[49] Üstelik bağımsızlık sonrası genel dinsel canlanışla birlikte, tasavvufa dayalı dini anlayış ta güçlenmiştir. Nitekim Türkmenbaşı, Akaev, Nazarbayev yaptıkları açıklamalarda; radikalizmin ülkelerini dinsel bir blok haline getiremeyeceğine olan inançlarına vurgu yapmakla birlikte, Islâm dininin toplum hayatındaki rolünün inkar edilemeyeceğini de belirtmişlerdir. [50]

MUHALEFET ve AMAÇLADIĞI ULUSAL KİMLİK

Her ne kadar bugün bütün Türk Cumhuriyetlerinde kısa dönemde değişmesi mümkün olmayan iktidarlar bulunsa bile; sosyal yapı içinde önemli roller üstlenen, kendisine bağlı olan bir kitle ortaya çıkarmaya çalışan ve doğal olarak kendine göre bir milli kimlik oluşturmaya çalışan bir muhalefet gerçeği de vardır. Önümüzdeki dönemde muhalefet hareketlerinin Türk devletlerinin politikalarını etkileyeceği açıktır.

Muhalefet hareketlerinin neredeyse hepsinin kökeni

S.S.C.B. dönemine gitmektedir. *Marx ve Muhammed Arasında* adlı kitabın

yazarı Hiroya göre hemen hemen bütün muhalefet Gorbaçov'un glasnost politikaları döneminde kurumlaşmaya başlamıştır ve o zamandan beri muhalefet hareketlerinin karakteristik özelliklerini genel olarak şu vasıflar belirler: Milliyetçi, Islamcı, demokrat. [51]-[52] Dünyanın değişik yerlerinde bağımsızlık hareketleri mücadelelerinin sonunda iktidara gelmişlerdir. Ancak Orta Asya örneğinde muhalefet hareketleri bağımsızlık sonrası konumlarını devam ettirmişler, bu sefer de kurulan yeni iktidara karşı faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır. Kısa bir dönem istisna olarak Azerbaycan'da iktidara gelen Halk Cephesi iktidarı bunun en önemli istisnasını oluşturmaktadır.

Muhalefet hareketleri günümüzde dört ayrı Cumhuriyette de değişen ölçülerde sorunlarla karşı karşıyadır. Ancak muhalif akımların kökeni çok öncelere dayandığı için tamamen silinmeleri söz konusu değildir. Muhalefetin öngördüğü hedefler çeşitli açılardan iktidarlardan farklıdır ve olası bir iktidar değişiklikli-ğinde sözü edilen ülkelerin bu açılardan politika değişimine uğrayacakları açıktır. Çünkü din, milliyetçilik, demokratikleşme, bölgesel işbirliği gibi önemli konularda muhalefet farklı mesajlar vermektedir.

Genel olarak Islâm yoğun-kültürel bir milliyetçiliği benimseyen muhalefet yine ortak bir özellik olarak 'birleşik Türkistan' idealini de paylaşır. Türk Devletlerinin aslında bir kökten geldiği ve bir bütün haline gelmesi gerektiği sürekli olarak propagandalarında vurgulanan bir düşüncedir. Bu açıdan muhalefe**ti**n, Sovyet döneminde oluşturduğu bu düşünceyi devam ettirdiği fark edilmektedir. Muhalefetin 'birleşik Türkistan' ideali bürün Cumhuriyetlerde propagandası yapılan bir düşünce haline gelmiştir. Özellikle dinsel değerlerin baskın olduğu bütün sivil ve siyasal hareketlerde bu net biçimde görülmektedir.

Siyasal hedeflerin başında iktidarlar gelmektedir. Muhalefete göre bağımsızlıktan sonra farklı isimlerle iktidarlarını sürdüren partiler gerçek bağımsızlığı gerçekleştirememişlerdir. Bu yüzden muhalefete göre bağımsızlık süreci devam etmektedir. Özbek muhalif Muhammed Salih bağımsızlık ilanı günü şöyle bir şiir yayınlamıştır:

"işte burada uzanmış yatıyorum…

kafam boş.

Aynen;

yeni bağımsızlık ilanı gibi. "

Geçiş döneminin doğal sonucu olarak hiç bir Cumhuriyette alışılmış anlamda Batılı demokrasi örneği yoktur. Ancak bu siyasal hayatın varolmadığı anlamına da gelmez. En sıkı kısıtlamaların görüldüğü Türkmenistan'dan,

muhalefetin daha rahat hareket alanı bulduğu Kazakistan'a kadar bütün Cumhuriyetlerde siyasal hayat devam etmekte ve muhalefet arkasından gelen kitlelere düşüncelerini aktarmaktadır. Bunun oluşmakta olan Cumhuriyetlerdeki milli kimliğe büyük etkisi ve katkısı vardır.

Özbekistan'da Vatan Terakkiyat Partisi faaliyetlerine izin verilen en önemli partidir. Iktidara yakın bir söylem içindedir. Yer altında faaliyetlerine devam eden ve bütün Cumhuriyetlerde örgütlenen Islâmi Uyanış Partisinin en önemli amaç birleşik Türkistan'dır. Islâmi Uyanış Partisinin öngördüğü birleşik Türkistan'da Islâm'ın etkisi şüphesiz büyük olacaktır. Bu parti katı biçimde Arap alfabesinin benimsenmesini savunmuştur. Irana da yakın olmayan Islâmcı parti daha ziyade ümmetçi politikalar izlemektedir. Lideri Abdullah Utayev'dir. Özbekistan'da daha belirli ve hedefleri açık muhalefet hareketi Birliktir. 1988'de kurulan Birlik'in ilk amacı Özbekçeninin resmi dil olmasıdır. Birlik bu amacında başarılı olmuş ve Anayasaya bir madde koydurmuştur. Birlik'in asıl amacı tam bağımsızlıktır. Birleşik Türkistan idealini de benimser. Lideri Abdurrahim Po-lat bir makalesinde; " Türk başka bir Türke neden saldırsın? Tarihimiz, dilimiz, gönlümüz bir idi! Yoksulluğmuz, işsizliğimiz, talihsizliğimiz bir idi…" ifadeleriyle ortak değerlerin ve sorunların altını çizmiştir.[92] Özbekistan'da muhalefet diğer ülkelere göre güçlü olduğu için hükümet Islamcı ve milliyetçiler arasında denge sağlamaya çalışmaktadır. Birlik Hareketi sıkı bir takip altındadır. Birlik'in bazı kaynaklara göre bir milyon üyesi bulunmaktadır. Kendi içinde Türkçü ve Islâmcı kanadı barındırmaktadır.

92) - Abdurrahim Polat, " İstiklal Mücadelesi Son Basamağı Devam EtmekteYeni Türkiye, (Mayıs-Haziran, 1996), No 2, s. 9.

Birlik 1990'da bölünmüştür. Muhammed Salih önderliğinde kurulan Erk Partisi 1991 başkanlık seçimlerine de katılmış ve Birlikçiler tarafından ihanetle suçlanmıştır. Kurulan Erk'in yayın organı Anayasanın 29. Maddesine dayanılarak kapatılmıştır.[53]

Adalet Partisi Özbekistan'da etkili olan bir diğer muhalif harekettir. Hakimcan Şahimov tarafından yönetilen parti resmi olarak kapatılmıştır. Mart 1992'de on bir üyesi tutuklanarak hapse konulmuştur. Namangan yöresinde oturan kitleden büyük destek alan parti, daha sonra söylem değişikliğine gittiğini iddia ederek yönetim lehine açıklamalarda bulunmuştur.

Kazakistan'da yönetimin temel politikaları siyasal hayatı etkilemektedir. Kazakistan'da politik hayatın belirlenmesinde Na-zarbayev'in karizmatik kişiliğinin tesiri büyüktür. Dışa karşı bölgesel işbirliğini destekleyen Nazarbayev iktidarı içte hem Rus nüfuza tedbirle yaklaşan bir politika izlemektedir hem de milliyetçi hareketleri kontrol etmektedir. Nazarbayev'e

göre şok terapi yöntemlerinin uygulanması ülkenin birliğini tehlikeye düşürebilecektir. Bu nedenle yumuşak geçiş sağlanmalı, bu yapılırken de ülkede politik farklılıklar tamamen ezilmemelidir. Nitekim bir konuşmasında geçiş için " yumuşak ve şiddetten uzak" ifadesini kullanmıştır. O' na göre ülkenin geleceği için güçlü bir yönetime ihtiyaç vardır ancak bu yönetim geçmişin büyük mo-narklarında olduğu gibi despotik olmayacaktır.[54]

Ülkede iktidarda Kazakistan Sosyalist Partisi vardır. Parlamentoda temsil edilen ve halihazır sistemi beğenmeyip parlamenter demokrasiyi isteyen Milli Kazakistan Partisi milliyetçi

bir oluşumdur. Endişe ile devlet tarafından izlenen Alaş, Celtok-san (Jeltoksan) ve Azat Hareketleri milliyetçi ve dinsel akımların hakim olduğu partilerdir. Milliyetçi Azat önemli ölçüde iktidarla uzlaşmakta iken diğer iki oluşum ise alenen muhalefet etmektedir. Alaş dinsel yoğun faaliyetler sürdürmekte, milliyetçi Celtoksan ise Rus azınlığa şüphe ile yaklaşmaktadır. Muhalefet Orta Asya genelinde olduğu gibi büyük Türkistan idealini sürekli olarak vurgulamaktadır. Doğal olarak bütünleşmeye yönelik fikirler ve Rus azınlığı rahatsız eden politikalar yönetimini ürkütmektedir. Her bir Cumhuriyette olduğu gibi Kazakistan'da da bulunan Islâmi Yeniden Doğuş Partisi bu ülkede genel olarak Kazaklar dışındaki etnik grupların üyelerinden oluşmaktadır. Öte yandan iki milyon üyesi ile Kazak Tili Cemiyeti özellikle dil ve milli kültür alanında çok etkin bir kurumdur. Bu ekole mensup yazar ve düşünürlerin Kazak milli bilincinin uyanmasında büyük rolleri olmuştur. Cemiyet türlü faaliyetlerle Kazak milli düşüncesinin oluşmasına katkıda bulunmakta ve üyeleri başta olmak üzere geniş bir kesime çeşitli mesajları benimsetmektedir. Sözgelimi Kazak milli tiyatrosunun kurucusu, Muhtar Aya-zov Abay *Yolu* adlı eseriyle milli ruhu uyandırıcı etkide bulunmuştur ve bu eser geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur. Ülkedeki Rus varlığı nedeni ile Kazak dilinin kabülü sorun haline gelmişti. Ayrıca yönetim bu kitleye Rusya Federasyonu vatandaşlığı izni de vermemiştir. Kazakistan'ın bu özel durumundan dolayı Kazak Tili Cemiyeti gibi yalnız siyasal amaçlar için kurulmamış kültürel oluşumların önemi ortaya çıkmaktadır.

Kazakistan'da nükleer denemeler dolayısıyla çevre kirlililiği konusunda hassas bir kamuoyu vardır. Halkın da yaygın şekilde desteklediği sivil oluşum olan nükleer enerji karşıtı, yeşilci Nevada Semipalatinsk etkilidir. Kökeni S.S.C.B. dönemine da-yananan hareketin içinde halkın takdirini kazanmış bir çok Kazak aydın bulunmaktadır. Nazarbayevi'n etnik-yakınlık temelli

milliyetçi partiler yerine daha tutarlı somut temellere dayalı ve dış desteği de alabilecek bir konuda çalışan böyle bir milliyetçiliği desteklediği de söylenmektedir. Ülkedeki Rus varlığından da güç alarak Rusların Kazakistan'ı bir çöplüğü çevirdiği propagandası milliyetçi bir çok aydının

hareket kaynağıdır.

Kazak muhalefeti sosyal ve politik nedenlerle milliyetçi temellere oturmuştur. Diğer Cumhuriyetlere nazaran en katı milliyetçi tepkinin olabileceği ülke burasıdır. Yönetim milliyetçiliğin şoven eğilimi kabullenmemesi için dengeleyici politikalar izlemektedir. Sözgelimi Nazarbayev hiç bir partinin üyesi değildir.

Türkmenistan bütün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde muhalefetin en çok sınırlandığı ülkedir. Türkmenistan Demokrat Partisi - eski KP- iktidarda olup, şimdilerde artan haliyle bir tek adamlık rejimi sürmektedir. Sosyal yapının zedeleneceği gerekçesiyle çok partili sistem yasaklanmıştır. Ülkede önündeki engellere rağmen kayda değer en önemli muhalefet Ağızbir-lik Hareketidir. 1 Eylül 1989'da kurulan hareket, ünlü gazete-ci-yazar Akmuhammed Velpasar'ın liderliğinde örgütlenmiş bulunmaktadır. Hareketin öncelikli hedefleri; Türkmence'nin resmi dil haline gelmesi ve demokratik bir sisteme geçmekti. Hareket resmi olarak faaliyetlerine devam etti ve üye sayısı sürekli arttı. 15 Ocak 1990'da hareket Türkmen yönetimince yasaklandı.[95] Ağızbirlik Hareketi, öte yandan, milli tarih, öz değerler konusunda taraftarlarını eğitmiştir. Örgütün yayın organı Türkmen Sesi yasaklandığı için ancak Türkmenistan dışında dağıtılmaktadır. Ağızbirlik Hareketi demokratikleşmeyi savunmaktadır. Milliyetçi vurgunun yoğun olduğu bir oluşumdur. Türkmenistan'da bunun yanında Türkmenistan Demokratik Partisi, Türkmenistan Köylü Partisi, Politik Reformlar için Hareket (eski bir komünist tarafından yönetilen Hareketin mecliste 2 sandalyesi bulunmakta) gibi partiler bulunmaktadır.

95) - Esedullah Oğuz, Türkmenistan, (İstanbul, 199), ss. 60-70.

Kırgızistan'da siyasal yaşam oldukça hareketlidir. Sayıları ondan fazla olan siyasal partiler kültürel yaşamı önemli ölçüde etkilemektedir. Eski KP'nin devamı olan Kırgızistan Cumhuriyeti Halk Partisi iktidardadır ve ülkenin en büyük partisidir. Bu ülkede de bütün Orta Asya Devletleri'ndeki genel duruma uygun olarak muhalefetin çeşitli problemleri söz konusudur.

Yaklaşık 300 000 üyesi bulunan 1990 yılında kurulmuş bulunan Kırgızistan Demokrasi Hareketi önemli bir siyasal oluşumdur. Aydın, gençlik ve köylülerden destek bulan Hareket; özel mülkiyet ve hür teşebbüsü savunmaktadır. 34 ayrı grubun içinde temsil edildiği Hareket genel hatlarıyla iki eğilime bölünmüştür: a- Milli Radikal Eğilim: Işçi ve öğrencilere yakın olan bu eğilim sözü edilen iki kitlenin sorunlarına çare bulunması için çaba göstermektedir.

b- Liberal Demokratik Eğilim: Iş adamları, aydınlar ve teknik meslek sahibi sınıflardan büyük destek alan bu eğilim yeni bir seçime gidilmesini talep

etmektedir. Geçiş sürecinde ekonomik yapının ıslahı, geçişin doğurduğu zararların tazmini gibi özel amaçları vardır.

Kırgızistan Demokrasi Hareketi salt düşünsel ideallerin dışında iş dünyası, sosyal hayat gibi belirli konularda amaçları edinen bir siyasal harekettir.

Erkin Kırgızistan Partisi ikinci en büyük siyasal harekettir. Lideri, Topchubek Turgunaliev' dir. Erkin Partisi ırkçı, kökten-dinci vb. keskin siyasal düşüncelere mesafeli durmaya çalışmaktadır. Ancak buna rağmen liderleri çeşitli kovuşturmalara uğra-mıştır.[55] Ülkede kesin bir güçler ayrılığı istemektedir. Demokratikleşme hemen arkadan gelen ikinci amaçtır. Erkin Partisi'de ılımlı görüşleri temsil etmektedir. Tabanı Rus ve kalifiye sanayii işçilerinden oluşan Kırgızistan Sosyal Demokratları Hareketi ise insan hakları, sosyal adalet gibi konularda etkinliklerini yoğunlaştırmıştır. Milli Diriliş Partisi (Asaba), milli tarih ve kültür bilincinin oluşması için çeşitli programlar izlemektedir. Asaba kayda değer ölçüde sert milliyetçi görüşe sahiptir. Islâm kültürünü diriltmek için uğraşmaktadır. Çeşitli Arap ülkeleriyle türlü ilişkiler içindedir. Aynı zamanda yaygın eğitim programları da uygulamaktadır. Sözgelimi yeni bir nesil yetiştirmek için uygulanan Şark Balaları (Çocukları) Programı önemli bir örnektir.

Aşar hareketi ise ülkede en ileri düzeyde milliyetçi görüşe sahip olan muhalefettir. Liderliğini Zhumagazy Usupchonaiu'nın yaptığı hareket Oş' taki çatışmalarda hayatını kaybeden Kırgızları sürekli olarak gündeme getirmektedir.

Kırgızistan'da etnik temelli muhalefetin en önemli temsilcisi Özbek Adalet Partisidir. Özbekistan sınırında bulunan Oş şehrinde 1989 yılında kurulan partinin destekçilerini Özbek azınlıklar oluşturmaktadır. Parti Özbek kitleden büyük ilgi görmektedir. Partinin resmi olarak lideri belli değildir. Temel hedefleri arasında Özbek sınırına yakın olan Özbek yerleşim birimlerinin özerkliği, Özbekçe'nin resmi dil olarak tanınması gibi konular vardır. ikinci etnik temelli parti Slav Birliğidir. Anatoly Bulgakov ve Anatoly Sorokin tarafından yönetilen hareket Rus-lardan oluşmaktadır. Önceleri politik amaçları olmayan, politik ve kültürel bir hareket olarak ortaya çıkan Birlik bağımsızlıkla beraber politik bir biçim almıştır.[56]

MUHALEFET ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

Türk Devletlerine genel olarak bakıldığında her birinde hangi sosyal ve siyasal koşullar olursa olsun belirli bir muhalefet hareketinin gelişmekte olduğu görülmektedir. Bu noktada altı çizilen bütün muhalif oluşumların milli kimliğe etkileri önem kazanmaktadır.

Muhalefetin en önemli ortak özelliği Islâm yoğun bir kültürel milliyetçiliği benimsemiş olmasıdır. Hemen arkasından gelen ortak özellik söylem bazında

paylaşılan birleşik Türkistan idealidir. Bu iki temel ortak özellikleri dikkate alınırsa muhalefetin bölge çapında entegrasyonist eğilimleri kuvvetlendireceği söylenebilir. Muhalefet sürekli olarak yandaşlarına "Türklerin aynı özellikleri taşıdığını, kardeş olduklarını, farklılıkların Ruslarca yerleştirildiklerini" benimsetmeye çalışmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde görülen muhalefet kavramı ile Orta Asya örneği birbirinden çok farklıdır. Avrupa modelinde bazen iktidara gelip çeşitli icraatlar yapan, tabanı pragmatist olduğu için çeşitli sayısal (hatta niteliksel) değişikliğe uğrayan muhalefet partileri söz konusudur. Bir muhalefet partisi için iktidara gelebilmek çok önemlidir. Çünkü böyle bir tecrübe ile partinin söylemi yumuşamaya uğrar, iktidarın gerçekçi koşulları karşısında abartılı söylemleri törpülenir; parti hangi radikal görüşleri taşırsa taşısın belirli bir çevreye ait olmaktan çıkıp sistemle uyumlu hale gelir.[98] Aynı durum kısa dönemde Orta Asya muhalefeti için mümkün olmadığı için, çeşitli engellemeler de dikkate alınırsa, radikalleşme ihtimali güç kazanmaktadır.[99] Öte

98) - Bu açıdan kapatılan RP ile Orta Asya İslâmcı muhalefet partilerinin karşılaştırılması

için bkz. Henri Barkey, " Turkey Islamic Politics, and the Kurdish Question", World Policy Journal, Cilt. XIII, No. 1, İlkbahar 1996, s. 47.

99) - Bizim bu bölümde ele almayı amaçladığımız konu muhalefetin oluşturmaya çalıştığı

kimlik politikası olduğu için Türk Devletlerinin ayrıntılı bir siyasal panoramasına değ-inilmemiştir. Ancak bu ülkelerdeki insan hakları, muhalefet sorunları gibi konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Geoffrey Jukes, " Central Asia: The Soviet Heritage and Future Relations with Russia", Russian and Euro-Asian Bulletin, Cilt.6, No. 7, (Temmuz, 1997).

yandan Rus döneminden beri önemli bir tecrübeye sahip yer altı ve komitacı muhalefet bölgede yaygındır. S.S.C.B. döneminde türlü baskılara rağmen varlığını güç koşullarda sürdürebilen bir muhalefet anlayışı bölgede yerleşmiştir. Doğal olarak bölgedeki muhalefet pragmatist değil ideolojik temellidir. Aynı zamanda yandaşlarına yoğun bir inanç kümesi sunar ve buna inanmalarını ister; sonuç olarak kitle ve parti arasında yoğun bir bağlılık ortaya çıkmaktadır. Taban bir yaşam tarzının temsilcisi olarak belirli bir partiyi seçmiştir. Partinin yukarıda vurgulandığı gibi şimdilik demokratik koşullarda iktidara gelmesi imkansız olduğu için zorunlu bir politika oluşturulur: Kendisine bağlı, disipline edilmiş, eğitilmiş ve kendi görüşlerini pazarlıksız savunan bir kitle oluşturmak. Durum bütün Orta Asya Türk Devletlerinde aşağı yukarı aynıdır. Bütün muhalefet hareketleri örgütleri,

yayın organları, organizasyonları aracılığıyla yoğun bir eğitim faaliyeti içindedir. (Şark Balaları Programı örneğinde görüldüğü gibi). Doğal olarak oluşmakta olan milli kimlik çerçevesinde muhalefetin etkisi son derece önemlidir. Ne var ki bu modelin büyük bir sakıncası ülkenin sürekli olarak bir kamplaşma tehlikesi ile karşı karşıya olmasıdır. Yönetim düzenli olarak demokratik hayatı destekleyip, muhalefeti çeşitli yollarla katılımcı hale getirmezse tehlike daha da büyüyebilecektir.

Muhalefet bölgede daha radikal görüşleri temsil etmektedir. Rejim aleyhtarları muhalefet etrafında toplanmıştır. Örgütlenme problemi söz konusudur. Iyi eğitim almış kitle daha ziyade devletçi ve seküler olarak yetiştiği için muhalefet yetişmiş insan sıkıntısı içindedir. Engellemeler nedeniyle yaşanılan örgütlenme ve yayılma sorunu başta gelmektedir. Aynı biçimde kullanabilecekleri araçlar da sınırlıdır. Yer altı faaliyetleri yaygındır. Devlet desteği, medya araçlarını kullanma gibi olanaklardan da yoksun oldukları hatırlanırsa yeraltına inmelerinin nedenleri anlaşılabilir. Ancak muhalefetin en önemli handikabı uluslararası konjonktürün kendi lehine bir türlü dönmemesidir. Bölgede başta ekonomik olmak üzere çeşitli çıkarları bulunan başta Batılı devletler muhalefetten kaçınmakta böylece iktidarları küstürmemeye çalışmaktadır. Doğal olarak muhalefetin dış destekten mahrumiyeti söz konusudur. Çünkü yönetimler muhalefete yakınlaşan her ülkeye çok sert karşılık vermektedir.

Orta Asya Kimliği: Tarihin Şekillendirdiği Kalıp

Tarih boyunca çok çeşitli topluluklara ve inançlara sahne olan Orta Asya'nın bugünkü sakinlerinin sahip oldukları kimlik bu büyük geçmişten ayrı düşünülemez. Ancak aynı geçmişin önemli kırılma noktaları vardır. Sözgelimi S.S.C.B. dönemi bölgenin tarihsel akışıyla çelişen bir çok yeni uygulamasıyla önemli bir kırılma noktasıdır. Dolayısıyla günümüz kimlik meselesi ele alınırken bölge ülkelerinin gelecekteki tercihleri ve geçmişin aynı anda okunması bir zarurettir. Böylelikle tamamen meydana çıkmış bir kimlikten bahsedilemeyeceği ancak, zaman içinde değişmesi de mümkün, bir proto-kimliğin bu ülkeleri siyasi açıdan içine aldığı görülecektir.[57] Daha önemli bir gerçek de, bölge ülkelerinde şimdi belirli müşterek özelliklerle müşahade ettiğimiz bu protokimlik-lerine rağmen "Türk kökenli ülkelerin ve toplulukların birbirlerinden farklı siyasal kimlikler oluşturma yolunda adımlar attığıdır."[58]

Parsons'a göre milli kimliğin inşa edilmesinde (daha geniş açıdan bir ulusun ortaya çıkmasında) iki mühim alan baş rolü paylaşır.[59] Bunların birincisi üzerinde herkesin ittifak ettiği; din,

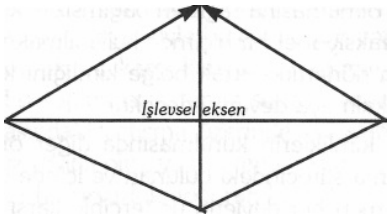
dil, kültürel bağlar, mezhepler, gelenekler…şeklinde ayrıntılan-dırılabilecek

değerlerdir. İkinci alan ise birinci şıkta tanımlanmış temeller üzerine oluşmaya başlayan milletlerin güçlü, birbiriyle sıkı ilişkiler ağı içeren bir yapıya ulaşmasını sağlar. Bu alan; ekonomik organizasyon, üretim münasebetleri, pragmatist tanımlamalarla kurulmuş çeşitli birliktelikler gibi kurumlan içerir.

Ülkesel Merkez

A Fonksiyonları

Ekonomik organizasyon Şehirler, ticari teşkilatlar, Üretim

I Fonksiyonları

Din, gelenek, dil, mezhepler, aile…

Merkeze Bağlı Topluluklar, Bölgeler

Bu teoriye göre merkeze olan bağımlılık maddi ve manevi (A ve I fonksiyon kümelerinin) ortak kurum ve değerlerin algılanış biçimiyle doğrudan alakalıdır. Ancak, Moores gibilerinin yorumlarına göre, önemli olan halk ve merkez arasındaki maddi kurumlar (A kümesi) üzerinden olan geçiş veya ilişkidir. Ne var ki, Orta Asya örneğinde manevi değerler ve kurumlar da (I kümesi) büyük önem taşımaktadır. Çünkü Parsons'un daha ziyade Avrupa'yı göze alarak ortaya koyduğu teorik yaklaşımında burada uzun yıllar süren mezhep kavgaları, kilise tahakkümü gibi konular nedeniyle manevi bağların önemi haklı olarak azaltılmıştır. Halbuki Orta Asya'da din kavramı böyle bir sonuç vermemiş aksine sosyal bir bağ vazifesi görmüştür. Bir de Türk Devletleri'nde milli kimlik oluşturmak için ortaya konulan icraatlarda dil politikalarının önemi hatırlanırsa durum açıklığa kavuşacaktır. Bunun yanında Symonolewicz gibi teorisyenlerin de yerinde belirttiği gibi belirli bir hegemonyacı devlete karşı ortaya çıkmış ve bağımsızlığını kazandıktan sonra da iyice olgunlaşan milliyetçilikler hızla kültürel alana yönlenmek zorunda kalacaklardır. [60] Çünkü bu tip yerlerde halkı birbirine bağlayabilecek yegane kurumlar bunlardır. Ülke zaten ekonomik problemlerle boğuşmaktadır. Dolayısıyla din, dil gibi faktörler olağanüstü öneme haiz olacaklardır. Orta Asya da yaşanan süreç buna uymaktadır ve "din kimliği bu ülkelerin hiçbirinde işlenmiş güçlü bir dini inanç olmamasına rağmen bağımsızlık kimliğini güçlendirmek için reaksiyoner bir biçimde kullanılmaktadır."[61] Dolayısıyla din uzun dönemde ortak bölge kimliğini kolaylaştırıcı bir unsur

olarak kalmaya devam edecektir.

Ayrı milli kimliklerin kurulmasında diğer önemli konu da dildir. Uluslaşma sürecindeki bulunan ve içinde değişik grupları barındıran hemen her devletin üç tercihle karşı karşıya olduğu bir gerçektir: Yaygın dili kabul edip diğerlerini bastırmak, bir ikinci dile müsamaha göstermek, çok dilliliği politika haline getirmek. Ancak Orta Asya dil meselesinin çok mühim diğer bir yönü de bölge kimliğine yapacağı tesirdir. Çünkü iki dillilik yalnız Rusça için Kazakistan'da tartışılmaktadır. Diğer bütün devletler kendi dillerini resmileştirmekte, ufak tefek azınlık diğer Türk boylarının talepleri dikkate alınmamaktadır. Dolayısıyla dil bazında zamanla büyüyecek bir ayrışma kaçınılmazdır.

Türk Devletlerinde uluslaşmanın bir anlamda maddi cihetini oluşturan unsurlar ise genelde beklenildiğinin aksine manevi unsurlardan daha bulanıktır. Öncelikle bütün ülkeler halklarını birbirine bağlayacak adil bir pazar oluşturma kaygısı içindedirler. Doğal kaynaklarını işlemek için yabancı güçlere dayanmak

zorunda kalan Türk Cumhuriyetleri milli ekonomilerini tanım-layamadan global ekonomiye açılmak zorunda kalmışlardır.

Devlet milli bir müteşebbis sınıfı olmadığı için ticari bir aktör olarak her zaman yabancı firmalarla masaya oturmak zorundadır. Bu ülkelerin ticari hayatlarını düzenleyen mevzuatların tekrar yeni şartlarda oluşturulmadan yabancı firmalara açılmaları bir çok oldu bittiye de neden olmaktadır. Devlet karşısında çıkarlarını talep eden, piyasa koşullarına göre işleyen ticaret odaları vb. kuruluşların sayası son derece azdır. Bütün benzer maddi unsurların zayıflığı nedeniyle bölge halkları yoğun bir kapitalist söylem fırtınası ile karşı karşıya da kalmaktadırlar. Böyle olunca Batı dışı toplumların temel sorunu genel de kimlik ve modernlik arasındaki çatışma üzerinde odaklanmaktadır. Göle' nin ifadesiyle Batılı-olmayanın kendi tanımı ile modernliğin tanımı arasında huzursuzluk doğuran bir çelişki vardır.[62] Başta ekonomi alanında olmak üzere bütün çağdaş olanaklarla Batı-dışı toplumun hayatını etkisi altına alan modernleşme, milliliği gölgelemektedir.

Önümüzdeki zaman diliminde manevi değerlerle beslenen bölge kimliğinin, yükselen milli kimlikler karşısında zayıflayacağı gerçekleşmesi en makul ihtimaldir. Ancak Orta Asya' da geçmişin, reddedilmez biçimde, bugüne getirdiği bir çok değer ve kurum yaşamaktadır. S.S.C.B. döneminde planlı, devlet destekli çabalara rağmen tamamen silinemeyen bu ortak değerler günümüz Orta Asya ülkelerinin işbirliği kurmak için halen kullandığı kavramları oluşturmaktadır. Her ne kadar milli kimlik oluşturmaya çalışsalar bile Türk Devletlerinin önümüzdeki zaman diliminde de dünyanın diğer

bölgelerine oranla daha ileri düzeyde müşterekleri bölgeyi etkisi altına almaya devam edecektir.

1

- Polat Bülbüloğlu, " Türk Dünyasında Kültür İşbirliği", Avrasya Etüdleri, Cilt. 3, No. 3,

(Sonbahar, 1997), s.47.

2

Nadir Devlet, Çağdaş Türkîler, (İstanbul, 1993), s. 398.

3

- Kemal Karpat, " Türkiye ve Orta Asya *Azerbaycan İlişkileri", **Zaman***

4

- Bu görüş açısına göre Orta Asya *Türk Halklarının farklı kimliklere sahip oldukları bil*

gisini Prof. Dr. Nadir Devlet, yaptığımız bir görüşmede ayrıntılarıyla yorumlamıştır.

5

- Gökhan Bacık, " Türk Dünyası Yeniden Yapılanırken,İran Faktörü", Türkiye Günlü

ğü, No.51, (Yaz, 1998), ss.89-97.

6

- Fikret Türkmen, " Türk Ortak Yazı Dili Problemi", Avrasya Etikleri, C. 1, (İlkbahar,

1994), s. 81. Fikret Türkmen, ortak dil probleminin çözümü için ortaya atılan iki ana görüşü şöyle özetlemektedir: i) Problemi zamanın akışına bırakarak zorlamalardan vazgeçmeyi isteyenler, ii) Yönlendirici tedbirler alarak devlet, medya vb. araçlarla politikalar üretilmesini isteyenler. Ancak Türkmen' e göre öncelikle yapılması gereken bütün Türk halkları arasında ortak yüksek edebi bir dil oluşturmaktır.

7

- Sema Barutçu, "Türk Lehçeleri Arasında Müşterek Bir Yazı Dili Teşekkülü İçin Neler

Yapılabilir", IV. Milli Eğitim Sempozyumu: Türk Dünyasının Kültürel Bütünleşmesinde Eğitim Hizmetlerinin Yeri ve Önemi, (Ankara, 1993), ss. 44-

53.

8

- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası El Kitabı, (Ankara, 1992), s. 672.

9

- Jan S. Adams, " The CIS States: Going Global", PostSovietPerspectives, Cilt. 5, (

Mart,, 1997), s. 2.

10

- Arminius Vambery, BirSahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (İstanbul, 1993), s. 47.

11

- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, a.g.e, s. 670.

12

- A.e, s.48.

13

- Seymour Martin Lipset The FirstNew Nations: The United States in Historical and

Gomparative Perspective, (Newyork, 1963), s. 98.

14

- Boris Rumer, Central Asia in Transition, (London, 1996), s. 43.

15

- Demokratikleşmenin ihmal edilmesi, buna karşılık tek parti baskıcılığı altında ku

rulmaya çalışılan ve belirli bir kesimin hakim olduğu tipik bir Orta Doğu modelinin tarihi için bkz. Amatzia Baram, "Neo-Tribalism in Iraq: Saddam Hussein's Tribal Policies 1991-1996", International Journal of Middle East Sludies, No. 29, 1997, ss. 1-31.

16

- Philip G. Altbach-Gail P. Kelly, Sömürgecilik ye Eğitim, (İstanbul, 1992), s. 41.

17

- Rus Tarihçilerinin, Çarlık Dönemi'nden Sovyet Dönemine uzanan bir çizgide Türkler

hakkındaki görüşlerini derleyen önemli makale için bkz. Mehmet Saray, " Çarlık ve *Sovyet Döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri", Avrasya Etüdleri, Cilt. 1, No. 3, (Sonbahar, 1994), s. 17.*

18

-Abdulvahap Kara, " Bağımsızlık Döneminde Kazakistan Basınında Mustafa Çokay'

Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, No. 9, (Ekim, 1996), ss.43-52.

19

- Nadir Devlet, " Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin Türk Tarihine Bakışı", Avrasya Etüdleri, Cilt. 4, Kış, 1995-1996, ss. 92- 104.

20

- Alain Giroux, " Kazakistan", Der. Semih Vaner, a.g.e. içinde, s. 323.

21

- Nevzat Özkan, Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat, (Kayseri, 1997), s.37.

22

- Igor Lipoysky, " Yeni Bir Siyasal Kimlik Arayışındaki Orta Asya", *Avrasya Dosyası,*

Cilt 3, No 4, Kış 1996, ss.

23

- Anthony R. Bichel, Identity Difference In Central Asia, (Londra, 1996), s. *45.*

24

- Özkan, a.g.e, s.68.

25

- Serif Mardin, "Culture in Geopolitics" Caspian Crossroads Magazine, C. 1, No. 2,

(İlkbahar, 1995). s. 154.

26

- Michael Dunn'dan aktaran Moonis Ahmar, " Çağdaş Orta Asya'da Etnik

Faktör: Pa

kistan'ın Yaklaşımı", Ayrasya Etüdleri, Cilt. 4, (Kış, 1995/1996), ss. 12-21.

27

- William Fierman, '"'Language, Identity, and Conflict in Central Asia and the Southern Caucasus", Perspectives on CentalAsia, C. II, No. 5, (Ağustos, 1997), s. 51.

28

- Hasan Kanbolat, " Çarlık Rusyası, S.S.C.B. ve BDT Devirlerinde Yer Adlarının Değ

şimi", Avrasya Etüdleri, Cilt. 3,(Sonbahar, 1 996), ss. 110-125.

29

- Kıyas Moldokasımtegin, " Kırgızistan'da Yer İsimlerinin Değiştirilmesi", Avrasya Etüdleri, Cilt 2, No 4, Kış 1995/96, ss. 105-118.

30

- SSCB'nin son döneminde Gorbaçov yönetimi de birliği tehdit eden milliyetler soru

nunu çözmek için daha geveyek modele dayalı teorileri gündeme getirmiştir. Ancak başta Baltık ülkeleri olmak üzere bu politika sonuçsuz kalmıştır.

31

- Paul Kubicek, " Orta Asya'da Topluluklararası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama", Avrasya Etüdleri, Cilt. 3, (Sonbahar, 1996), ss. 87-88.

32

- A. m, s. 89.

33

- Thomas Arnold, İntişar-ı İslâm Tarihi, (Ankara, 1982), ss. *209-255.*

34

- Osman Türer," Türk Dünyasında İslâm'ın Yayılması ve Muhafazasında Tasavvuf ve

Tarikatlerin Rolü", Yeni Türkiye, No. 15, Mayıs-Haziran 1997, ss. 174-181.

35

- Ahmed Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, (İstanbul, 1996), s. 157.

36

- Karpat, “ The Sociopolitical Environment of…”, s. 210.

37

- Raşid, a.g.e, s. 101.

38

12) - Gülden Peker, “ İslâmiyet Orta Asya’da Mit mi Gerçek mi?”, Avrasya Etüdleri, No.

3, Sonbahar 1996, s. 74.

39

- A. e, *s. 158.*

- Turar Koichev, “ Geleceğe Giden Yol”, Avrasya Etüdleri, Cilt. 3, Yaz 1996, ss. 14-35.

40

- Zaki Avşar-Feruh Solak, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, (İstanbul, 1998), ss. 157-158.

41

- Vaner, a.g.e, s. 235.

42

U) - Graham Smith, The Nationalities Question in the Soviet Union, (London, New York 1990), p. 239.

43

- John Kohan, “ Central Asians Asking: Who Are We?“, Time, 20 Nisan 1992, s. 41

44

- Mutahir Ahmed, “ Radikal İslam ve Orta Asya”, Avrasya Etüdleri, Cilt. 1, No. 3, (

Sonbahar, 1994), ss. 55-56.

45

- Bülent Aras ve *İhsan Çolak,” Amerika-Orta Asya İlişkileri”, Avrasya Etüdleri, No. 3*

Sonbahar 1996, ss.57-73.

46

- Batıda İslam toplumlarının neden sürekli bu şekilde anlaşıldığı konusunda Abaza ve

Stauth, Batılıların bakış açısıyla, şu tarihsel nedenleri sıralamaktadırlar. 1) Batılılar, İslam'ın hiçbir kişisel alan bırakmayacak şekilde bütün hayatı düzenlediği düşüncesindedirler. 2) İslam bir inanç ve kabul dini olmaktan öte bir zorlama, emirle bağlama düzenlemesi getirmektedir. 3) İslam hukukunun hiçbir zaman evrensel olarak kodife edilmemesinden dolayı bir çok yorum farklılığı vardır ve bunların bir çoğu radikal eğilimler içermektedir. 4) İslam düşüncesi sürekli olarak diğer alanlara bir fetih eğilimi içindedir. Mona Abaza-Georg Stauth, Occidental Reason, Orientalism, Islamic Fun-demantalism: A Critique, EDOS Toplantısında Sunulan Bildiri, (Bielefeld, 1987).

47

- Charles Warren Hostler, The Turks of Central Asia, (London, 1993), p. 154.

48

- Bu noktada radikal bir rejim kurmaya çalışan ve bunu kısmen başaran Taliban so

runu akla gelmektedir. Hemen vurgulanmalıdır ki Taliban düşünsel veya bir başka açıdan geleneksel İslam'a dayanmamaktadır. Yani Türk Cumhuriyetleri'nde dinsel zemini oluşturan herhangi bir tarikat, sistem vb. ile bağlantılı değildir. İkinci olarak Taliban örneğinin daha geniş düzlemde İslam dini ile teorik ve pratik çelişkileri söz-konusudur. Bu nedenle Taliban hareketini köklü bir sapma olarak nitelemek daha uygun düşmektedir.

49

- Fergana Vadisi'nin geçmişten beri durumu, sosyal yapısı için bkz. Sovetbek J. Tok-

tomyshev- Vyacheslav I. Shapovalov, "Fergana Valley, My *Native Kyrgyz South", Perspectives on Central Asia, C. I, No. 2, (Şubat, 1996).*

50

- Tayyar Arı," Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya; Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış

Politika", Avrasya Dosyası, Cilt. 1, 1997, ss. 27-44.

51

- Dilip Hiro, "The Emergence of Multi-Parly Politics in Central Asia: Contrasting Ca

ses", Perspectives on Central Asia, C. II, No. 10, (Ocak, 1998), s. 98.

52

- Shireen T. Hunter; " Nationalist Movement in Soviet Asia", Current History, (Kasım,

19990), s. 47.

53

- Yedinci Bab, 29. Madde : " Herkes haber alma ve yayma hakkına sahiptir. Fakat

sistemi tenkid eden haberler ve kanunla belirtilen diğer sınırlamalar bundan müstesnadır. " Özbekistan Anayasası.

54

- Kirill Nourzhanov, "Nursultan Nazarbaev, the Visionary President of Kazakstan",

Russian and Euro-Asian Bulletin, (Nisan, 1998), s. 96.

55

- 96) - Kırgızistan'da çeşitli muhalefet adamlarının durumlarına güzel bir bakış için Turgunaliev'in serencamesi yerinde bir örnektir. Konu ile ilgili bkz. Natalia Ablova, "Topchubek Turgunaliev in Jail Again", Central Asia Monitor, No. 2, (19 Mart

1997).

56

- Muhalefet hareketleri ele alınırken http://Www.rockbridge.net/personal/bichel/po-litics.htp, internet adresinden geniş biçimde yararlanılmıştır.

57

- Büşra Ersanlı Behar, " Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetlerinde kültürel/siyasal Dönüşüm", Türkiye Günlüğü, No. 31, (Kasım-Aralık, 1994), s. 104.

58

1 01)-A. m, s. 106.

59

- Stein Rokkan, " The Structuring of Mass Politics and the Smaller European Democ

racies", Comparative Studies in Society and History, C. 10, No. 2, (Ocak, 1968), ss. 173-21

60

- Konstantin Symmons-Symonolewicz, " Nationalist Movements: An Attempt at a Comparative Typology", Comparative Studies in Society and History No. 7, 1965, s. 227.

61

- Behar, " Bağımsızlık Kimliği…", s. 109.

62

- Nilüfer Göle, "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", Doğu Batı, No 2, (Şubat,

1998), s. 61.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA'YA YÖNELİŞİ: DOKUZ ASIR SONRA POLİTİKA DEĞİŞİMİ

—Ahmet T. *KURU*—

GİRİŞ

Devletlerin asırlar boyunca muhafaza ettikleri politikaları vardır. Her devletin kendine özgü amaç ve hedefleri, tehdit algılayışı, menfaat anlayışı, dost ve düşman tanımlamaları bulunur. Asırların birikimi olan bu kriterlerin değişmesi için uzun zaman gerekmektedir.

Dış ve iç şartların farklılaşması sonucunda, devletlerin önceliklerinin değişmesi mümkündür. Fakat, hayati mevzularda değişim olması, ikinci dereceden öneme sahip konulara göre daha zordur. Mesela, İngiltere için 19. Yüzyılda büyük öneme sahip olan Hind Deniz Yolunun güvenliği,[1] Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla değerini yitirmiştir. Fakat, Britanya Ada'sının güvenliği ile doğrudan alakalı olduğu için önceliği bulunan, Hollanda'nın güvenliği yüzyıllardır önemini korumakta-dır.[2] Asırlardır değişmeyen başka bir politika da Rusların sıcak denizlere inme hedefleridir.

Devletlerin olaylar karşısında takınacakları tutum da kendi önem sıralamalarına bağlıdır. Müttefik ve düşmanlar, olaylar karşısında belirlenseler de, bazı "stratejik ortaklar" şartlardan bağımsız olarak önemlerini korurlar. Mesela, A.B.D. için Ingiltere ve İsrail vazgeçilmez müttefiklerdir.

Osmanlı Devletinin de kendine özgü değer yargıları vardı.

Bu devletin, değişik sahalarla ilgili bir çok "devlet prensibi" bulunmakla beraber, burada üzerinde durmak istediğimiz özelliği Batı merkezli bir politika izlemiş olmasıdır. Osmanlı Devleti, -değişen şartlara göre farklılıklar arz etmekle beraber- bu siyasetini sürdürmüş ve Asya Türklüğünün gözünde "Devlet-i Rum"

[3] olma özelliğini korumuştur. Batı merkezli politikanın yanı sıra, devletin ilgi alanı kuzeyde Kırım, doğuda Kafkasya ve Iran ile sınırlanmış, Orta Asya bu alanın dışında tutulmuştur.

İstanbul'dan Viyana'ya kadar süren bir çizgide Osmanlı Devleti, Avrupa'da İslam'ı yaymayı hedeflemiş[1] ve Asya'daki soydaşları ile yok denecek kadar az ilişkiye geçmiştir. Anadolu Selçuklu Devletinin Malazgirt'in devamı olarak Bizans'a karşı Anadolu'da yayılma ve Haçlı Seferlerini önleme şeklindeki Batı politikasının devralan Osmanlı Devleti, Balkanlara yönelirken Doğu ile ilişkileri ikinci planda ele almıştır.

Karlofça Anlaşmasından sonra ise, fetih politikasını terk ederek, Balkan topraklarını elde tutma ve toprak bütünlüğünü koruma adına Avrupa devletleri

ile ilişki kurarken, doğudaki Türkleri yine ihmal etmiştir. 19. Yüzyıldan itibaren ise, -kapitülâsyonların da tesiri ile- Batılı ülkelerin açık pazarı haline gelen Osmanlı Devleti, mevcudiyetini sürdürebilmek için, siyasi ve

askeri açılardan, Avrupa devletlerine bağımlı hale gelmiştir. İki asır boyunca gerilediği bu dönemde Osmanlı Devleti, Batının hasta adamı olmuştur, Doğunun değil[2].

Batılılaşma hareketi, Tanzimat Fermanı ile büyük bir hız ve resmiyet kazanmıştır[3]. Paris Konferansı (1856) ile de, Osmanlı Devleti Avrupa devletleri ailesinin bir ferdi olarak kabul edilirken, toprak bütünlüğü Batılı güçlerce garanti altına alınmıştır.[4] Bu gelişmeler sonunda Osmanlı Devleti -mazisine zıt bir tarzda olsa da- yine Batı merkezli bir politika yürütmeye devam etmiştir.

I. Meşrutiyet sonrasında güçlenen Türkçülük akımı Asya Türklüğüne ilgiye arttırsa da bu ilgi o dönemdeki fikir kargaşası içinde farklı bir renk olarak kalmaktan öteye gidememiştir. Kurtuluş Savaşından itibaren ise kendi kabuğuna çekilen Türkiye'nin Orta Asya ve Azerbaycan ile irtibatına iki duvarla set çekilmiştir: Anadolu tarafında statükocu dış politika, Asya tarafında ise komünist demir perde. Bu dönemde ki ilişkiler Osmanlı dönemini mumla aratacak seviyeye inerken, Türkiye için Orta Asya tarihi bir vatan olarak kalmış, günlük hayatta önemi kalmamıştır. Bu dönemde, çağdaşlaşma hedefine ulaşma yolunda Batıya yöneliş hızlanmıştır. NATO'ya üyelik ve A.B.D. ile ittifakla pekişen bu yöneliş, AET ile entegre olma çabası ile de ayrı bir derinlik kazanmıştır.

1991 sonrasında ise Türk Cumhuriyetleri' nin[5] bağımsızlıklarına kavuşmaları ile dokuz asır sonra Orta Asya'ya[6] yöneliş gündeme gelmiştir. AB üyesi ülkelerin Türkiye'ye karşı takındıkları düşmanca tutumun tesiri ile daha da güçlenen bu eğilimin anlaşılabilmesi için tarihin rehberliğine ihtiyaç vardır. Bundan dolayı makalemizde Anadolu Türklüğünün Orta Asya'daki soydaşları ile Hanlıklar dönemi, Rus işgali sonrası ve Komünizm sonrası dönemlerdeki ilişkileri ele alınacak ve ilk tezimizin altı çizileciktir: a) Batı merkezli dış politika Anadolu Türklüğünün -ve en uzun süreli temsilcisi Osmanlı Devletinin- Orta Asya'ya karşı ilgisizliğin temel sebebidir. Bu tarihi alt yapı üzerine diğer tezlerimiz işlenecektir: b) 1991 sonrasında Türkiye'nin Orta Asya politikasında tarihi bir değişim olmuştur, c) Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelişi güçlü sosyo-kültürel köklere sahip, kalıcı bir politikadır.

OSMANLI DEVLETİ ile TÜRKİSTAN HANLIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Hem Orta Asya hem de Anadolu da toprakları bulunan ilk ve tek Türk devlet olan Büyük Selçuklu Devleti zamanında Anadolu Doğudaki başkente bağlı

idi. Timur'un Ankara Sava-şı'nda Osmanlılar'ı yenmesi ile Orta Asya'nın Anadolu üzerin-

deki merkezi konumu bir daha vurgulanmış oldu. Bu durumun sonucunda, Anadolu Türklerinde, Doğu'daki soydaşlarına liderlik etmek gibi bir düşünce oluşmamış ve yüzlerini tamamen Batıya dönmüşlerdir. Bu tarihi seyir, Osmanlı idarecilerinin Avrupa'ya yönelişine psiko-sosyal olarak tesir etmiş olabilir. Zaten, l6.Yüzyıl'a kadar Orta Asya'daki soydaşları da Osmanlı'yı "çevre", Orta Asya'yı "merkez" olarak gördüklerinden, iki tarafta birbirlerine karşı ilgisiz davranmıştır.

Osmanlılar'ın Orta Asya'ya karşı ilgisizliğinde etkili olan başka bir faktör de Osmanlı'nın kuruluş felsefesinin Balkanların fethi üzerine tesis edilmiş olmasıdır. Bu yüzden Osmanlı Devleti, değil Orta Asya, Anadolu Beylikleri ile bile mecbur kalmadıkça uğraşmamış ve iktidar mücadelesine girmemiştir. Viyana Kuşatması'na kadar Osmanlı Devleti, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya yönelik bir fetih politikası takip etmiştir. Bu dönemde, bir Cihan Devleti haline gelmesine rağmen, Orta Asya'daki Türklerle çok az ilişki kurmuştur.

Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları[7] arasındaki sınırlı ilişkiler 16. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan bir gelişme ile kuruldu: Şah İsmail'in Şiilik üzerine tesis ettiği Safevi Devleti Orta Asya'yı tehdit etmekle yetinmemiş, Anadolu'yu da propaganda alanı içine almıştı[8]. Bu durum karşısında Yavuz Sultan Selim harekete geçti ve Çaldıranda büyük bir zafer kazandı. Bu zafer Orta Asya'da da büyük memnunlukla karşılandı ve Osmanlı Devleti ile karşılıklı yazışmaların başlamasına vesile oldu[9].

Kanuni zamanında, İran'a karşı, askeri yardım yapılmasının gündeme gelmesi üzerine, Hanlıklara, 300 yeniçeri, top ve topçular gönderildi. Bu yıllarda, İran, Avrupa devletleriyle ittifak kurmaya çalışıyor ve Onlardan silah alıyordu. Hanlıklara ikinci ve son askeri yardım, III. Murat zamanında yapılmış, Baku den deniz yoluyla cephane ve yeniçeri askerleri gönderilmişse[10] de, İran'a karşı hiçbir zaman tam bir askeri ittifak kurulamamıştır.

Rusların 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan'ı işgal etmelerine Osmanlı Devleti ciddi bir tepki göstermedi. Kanuni, Astra-han Seferine niyet etmiş, fakat Malta seferinden dolayı bundan vazgeçmiştir. III Murat zamanında da sefer düzenlenmesi ehliyetsiz insanlara havale edilince mesele ortada kaldı.[11] Türkistan Hanlıkları ise, gerek kendi aralarında ihtilafa düşmüş olmalarından gerekse Rus tehdidine yeterince önem vermemelerinden dolayı, Kazan ve Astrahan'daki soydaşlarını kurtarmak için harekete geçmediler.

Bu işgaller sonucunda Osmanlı Devletinin Türkistan[12]'la kuzey bağlantısı kesilirken, Rusya'nın Türk Dünyasını işgal hareketi de başlamış oluyordu. Avrupalıların Hindistan'ı kontrol altına almalarını önlemek için bu bölgeye

seferler düzenlenirken, Rusya'nın ilerlemesine karşı çıkılmamasında, Rusya'nın o dönemde Osmanlılar için "Batılı bir tehlike" olarak algılanmamasının rolü de olmuş olabilir.

Z. Velidi Togan bu konuda Kanuni yi hatalı bulmakta, Rus tehlikesine karşı gerekli önlemi almadığını ve günlük politikalar ile uğraşırken uzun vadeli planlar kurmadığını iddia etmektedir. Ona göre Malta adası için 20,000 şehit verilirken ve Macaristan'a defaatle sefer düzenlenirken Kazan ve Astrahan'ın henüz Osmanlı'ya karşı koyamayacak kadar güçsüz olan Rusya tarafından ele geçirilmesine sessiz kalınması tarihi bir hatadır.[13]

Başkurdistan'lı bir Türk olan Togan ve Onun gibi düşünenlerin fikirlerinde haklılık payı bulunmaktadır. Çünkü Kanuni, Osmanlı Devletinin en güçlü olduğu bir dönemde 46 yıl padişahlık yapmış fakat saltanatı dönemindeki Rus ilerlemesine karşı önlem almamıştır. Öte yandan, Osmanlılar'ın dünyadaki bütün Müslümanların imdadına koşma konusunda yalnız kaldığı da hatırdan çıkarılmaması gereken bir gerçektir. Osmanlı, Avrupa meselelerini birinci planda ele almışsa da diğer bölgelerdeki Müslümanları bütün bütün yüzüstü bırakmamış ve yeterli olmasa da yardımda bulunmuştur. Fakat, Fas'dan Hindistan'a uzanan geniş bir sahada Müslümanların güvenliğini sağlama konusunda, toplu hareket eden Avrupa devletlerine karşı, yalnız kalmıştır.

Osmanlılar'ın, Asya'daki Türklerle irtibatını güçlendirebil-mek için yaptığı en büyük girişim stratejik öneme sahip olan Don-Volga Kanalı projesi idi. Rusların 383 yıl sonra gerçekleştirecekleri bu proje[14], 16. Yüzyılın teknik imkanlarına göre ulaşılması çok zor olan bir hedefti. Bazı Osmanlı idarecileri, kendi büyük gemilerinin kanalı kullanamayacağı ve Rusların küçük gemilerine fırsat verileceğini öne sürerek projeye karşı çıktılar. Kanalın kazılması ile görevlendirilen yeniçerilerin huzursuzluk çıkarmaları da, başarısızlığa tesir etmiştir. İnşaatın, projenin çapına göre yetersiz insanlara havale edilmesi ve Kırım Hanı'nın -kuzey bölgelerdeki prestijinin azalması endişesiyle- gereken desteği sağlamaması da başarısızlığa sebep olan diğer faktörlerdir.[15] Neticede, gemileri bir dönemde karadan yürüten Osmanlı Devleti, Hazar'da yüzdürmeye muvaffak olamamıştır.

Rus işgalleri, İran'ın tutumu ve Kanal Projesinin başarısızlığı sonucunda Osmanlı Devleti ile Orta Asya'nın coğrafi irtibatı kopmuş oluyordu.[16] İlişkilerin zayıf olmasında , bu kopukluğun rolü olmuşsa da asıl önemli faktör baştan beri vurguladığımız "Osmanlı'nın Türkistan paradigması ve buna dayalı politikasıdır. Zira, devletin sınırları 16. Asrın sonlarında Hazar'a ulaşmış[17] , fakat bu dönemde bile Orta Asya'ya yönelik ciddi girişimlerde bulunulmamıştır.

18.Yüzyıl'dan itibaren Osmanlı Devleti, İran ile sağlanan barış ortamını

korumak için, bu ülkeye karşı Türkistan Hanlıklarıyla işbirliği yapmamıştır.[18] Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım'ı işgal eden ve zamanla Osmanlı Devletinin en büyük düşman hâline gelen Rusya'ya karşı ise işbirliği hedeflemiştir. Rusya'nın yayılmacı bir politika izlemesi, Osmanlı Devletinin Türkistan'a daha çok önem vermeye başlamasına sebep olmuşsa da, Osmanlı Devletinin Batıya ekonomik ve siyasi bağımlılığı ve iç problemlerinin yoğunluğu gibi faktörler, ilişkilerin derinleşmesine mani olmuştur.

Siyasi ilişkiler yeterli düzeye ulaşamasa da Türkistan Han-ları'nın Osmanlı Padişahına manevi yönden bağlıydılar. Bu bağlılık çeşitli nedenlerle İstanbul'a gönderdikleri mektuplardan an-

laşılmaktadır. 1707'de Ubeydullah Han , III. Ahmet'e şöyle yazmaktadır:" … *[S]izlere hediyelerle ubudiyetimizi arz etmek istedik. İslam'ın nurunu yükseltmek ve kafirleri yenmek, memleketi imar etmek de bizim buradaki vazifelerimizdir…*

Şayet Saltanat-ı Seniyye tarafından bir devlet din düşmanı ilan edilirse bizde onunla mücadele ederiz." [19]

Mektuplarda ifade edilen bu tür bağlılıklar çoğu zaman pratiğe dökülememiş ve Osmanlılar Rusya'ya karşı yaptıkları savaşlarda Türkistan'dan da bir cephe açılmasına muvaffak olamamışlardır. Bu başarısızlıkta Hanlıklara, talep ettikleri cephane desteğinin sağlanmamış olmasının rolü de büyüktür.

Hanlıkların, Osmanlı Devleti' nden talep ettikleri yardımlar, askeri malzeme ile sınırlı değildi. 16. Yüzyıldan itibaren birçok problemle yüz yüze gelen Türkistan'ın geri kalmışlıktan kurtulabilmek için para yardımına ve özellikle de eğitim alanında desteğe ihtiyacı vardı. Hanlıklar, Amu Derya ve Sir Derya Nehirlerinin yataklarının değişmesi gibi tabii afetlerden Kalmuk istilası gibi dış saldırılara, oradan da ticaret yolarının değişmesine kadar bir çok problemle aynı anda mücadele etmek zorunda kalmışlardı.[20] Bütün bu problemlerden de ağır bir sorun da siyasi çekişmelerdi. Türkistan'daki lider sıkıntısı o raddeye varmıştı ki Muhammed Masum Han, 1787'de İstanbul'a yazdığı mektupta, bilgi ile dirayet sahibi ve dini tarafı kuvvetli bir şehzade Turana padişah tayin edildiği takdirde adına hutbe okutacaklarını ve sikke basacaklarını bildirmiş, şehzade gönderilmediği takdirde en azından bir vezirin gönderilmesini rica etmişti.[21] Fakat Osmanlı Devleti, gerek Türkistan meselelerini birinci dereceden ehemmiyet vermemesinden, gerekse imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı, bu yar-

dım taleplerinin çoğunu karşılıksız bıraktı. Zaten, güçlü olduğu dönemlerde Lehistan gibi Doğu Avrupa ülkelerinin krallarının kim olacağına müdahale eden Osmanlı Devleti, Türkistan'ın iç siyasetine karışmaya hiç bir zaman gerek duymamıştı.

Bu konuda Osmanlı Devletinin yaptığı tek şey, elçiler vasıtasıyla, Hanlıklara, kendi aralarındaki ihtilafları gidermelerini telkin etmek olmuşsa da, Türkistan'daki siyasi çekişme hatta çatışmalar devam etti.[22] Neticede iç ihtilaflar tüm Orta Asya'nın Rus işgaline maruz kalmasında büyük rol oynadı. Osmanlı Devletinin Türkistan'ın işgalini önleyecek askeri gücü kalmamıştı. Rusya'ya karşı kendi topraklarını korumak için bile İngiliz desteğine ihtiyaç duyar hale gelmişti. Bu yüzden, Türkistan'dan gelen elçileri eli boş göndermek zorunda kalıyordu. Ruslar'a karşı son çırpınışlarını yapan Buhara Hanı, Sadarete şunları yazıyordu: "Sizlere son *bir defa arz ediyoruz ki; Rusya'nın tavır ve faaliyetleri cüretini bir kere daha arttırdı…Eğer halife hazretleri… Rusları Müslüman-lar üzerinden uzaklaştırırlarsa devletlerinin hayırla yad edilmesine vesile olacaklardır…Acizlik ve çaresizlik içindeki Müslümanların durumu Halife hazretlerine bildirilsin."* [23] Türkistan'ın çaresizliğinin neticesinde Ruslar, 1865'te Hokand'ı,

1868'de Buhara'yı, 1873 de ise Hive'yi işgal ettiler. [24]

RUS İŞGALİ SONRASINDA TÜRKİSTANLA İLİŞKİLER

I. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı- Türkistan ilişkilerini etkileyen en önemli faktör , Rusya'nın Türkistan'ı tamamen işgali sonucunda Orta Asya ile siyasi ilişki imkanı kalmamış olmasıdır. Üstelik, 1877-1878 Harbinde yaşanan mağlubiyetle Doğu Anadolu'nun bir kısmı yine Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Kafkasya

ve Azerbaycan'ın da Çarlık topraklarına dahil edilmesi neticesinde Orta Asya ile coğrafi kopukluk had safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde, devrin padişahı II. Abdülhamid, siyasi yardımların imkansızlığından , Orta Asya'ya şeyh ve hocalar göndermekle yetinmiştir.[25]

Siyasi ilişkiler bu kadar sınırlı olmasına rağmen, Osmanlı aydınının Dış Türklere -ve bunun içinde tabiatıyla Türkistan Türkle-ri'ne- bakışında büyük bir değişim yaşanmıştır. Türkçülük akımının ortaya çıkmasıyla bazı aydınlar siyasi bir Türk Birliği kurma idealini taşırken bazıları ise kültürel bir birliği hedeflemişlerdir.

Avrupa'ya tahsil amacıyla giden Jön Türkler beraberlerinde Batı merkezli bir çok fikri cereyanla birlikte milliyetçi fikirleri de getirmişlerdir. Leon Cahun gibi oryantalistlerin bu konudaki çalışmaları ve yazdıkları eserler de Türkçülüğü güçlendiren başka bir faktördür.[26] Yabancı devletlerin azınlıkları kollaması ve azınlık isyanları da Türkler'de reaksiyoner bir milliyetçiliğin doğuşuna sebep olmuştur.

Rus baskısından kaçarak Osmanlılar'a sığınan göçmenlerin de tesiriyle, gazetelerde Dış Türkler ile ilgili haberler yer alıyor, kamuoyunun, özellikle de

aydınların soydaşlarına olan ilgisi sürekli olarak artıyordu.[27] Dış Türklerden olan, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Bey gibi aydınların fikirleri de Türk milliyetçiliğinin güçlenmesinde tesirli oldu. Akçura, meşhur Üç Tarz-ı Siyaseti'nde, -şahsi tercihini kesin olarak ortaya koymasa da- Osmanlılar' ın bir Türk Birliğini hedeflemesini, beş buçuk asır boyunca uyguladığı İslamcılık ve yarım asırdır uygulanan Osmanlıcılık siyasetlerine alternatif olarak gösteriyordu.[28]

• Kırım Türklerinden olan İsmail Gaspıralı'nın da İstanbul'daki aydınlar üzerinde büyük tesiri olmuştur. Gaspıralı sadece bir fikir adamı olmayıp aynı zamanda bir aksiyon insanı idi. Siyasi birliği mümkün görmediği için Türkler arasında kültürel bir birlik kurulmasını savunuyordu. "Dilde, fikirde , işte birlik" idealini gerçekleştirmek için basın ve eğitime büyük önem verdi.[29] Çıkardığı Tercüman gazetesi vasıtasıyla *İstanbul'un hamal ve kayıkçılarıyla beraber Çin dahilindeki Türk devecileri ve çobanlarının dahi anlayabileceği bir dili* yaymayı hedeflemişti.[30]

Kadrosunun büyük kısmının milliyetçilik akımının tesirinde kaldığı İttihat ve Terakki Partisinin iktidarı ele geçirmesi ile Türkçülük akımı güç kazandığı gibi siyasal yöne de kaydı. Buna rağmen, on yıl kadar süren İttihat Terakki döneminde Dış Türk-ler adına somut olarak yapılan tek şey, I. Dünya Harbi sonlarında Türk ordusunun Bakü'ye girerek[31] Azerbaycan'ın bağımsızlığını sağlaması oldu. Fakat, Anadolu'nun işgali ve Kızıl Ordu'nun Kafkaslarda ilerlemesi üzerine bu hamle de akim kaldı.

Enver ve Cemal Paşalar, Mondros Mütarekesinden sonra Türkistan'a giderek bağımsızlık hareketini başlatmaya çalıştılar. Hindistan Müslümanlarının İngiliz işgalinden kurtulmaları da hedeflerinin arasındaydı. Bu faaliyet küçük çaplı olsa da, asırlardan beri ilk defa, Anadolu'dan giden kumandanların Türkistan'da savaşmaları gibi sembolik, fakat çok ciddi bir değer taşıyordu. Rusların, Cemal Paşayı Gürcistan'da, Enver Paşayı ise Türkistan'da öldürmeleri ile bu hareket sonuçsuz kaldı.[32]

1991 ÖNCESİNDE TÜRKİYENİN ORTA ASYA POLİTİKASIZLIĞI)

Kurtuluş Savaşı ile, "Şark Meselesi'nin ilk safhasını Osman-lılar'ı Balkanlardan atarak (kendilerince) çözen Batılıların, Sevr ile Anadolu'yu bile işgal etme emellerinin önüne geçilmiş oldu.

Bu savaş ve sonrasında Anadolu, tamamen iç meselelerine yönelerek, diğer ülkelerdeki Türkler'e sırtını döndü.

2. Dünya Savaşı yıllarında Almanya pan-Türkizm'i -Türkiye ile beraber- Rusya'ya karşı kullanmaya çalıştıysa da Türkiye buna rağbet etmedi.[33] Savaş sonrasında S.S.C.B.'deki Türkler'e o derece soğuk davranıldı ki, Türkiye'ye

iltica etmiş olanlar bile -hemen öldürülecekleri bilinmesine rağmen- Sovyetler'e iade edildi. [34]

Bu dönemde, Türkiye Osmanlı Devleti ile mukayese edilemeyecek bir şekilde, Batıya yöneldi. Osmanlı Devleti siyasi hesaplarını Batıya göre ayarlamış, kültürel yönden ise kendi farklılığını korumuştu. Ayrıca Osmanlı Devleti hesaplarını "dışta" Batıya göre yaparken "içte" üç kıtaya yayılmış topraklara hükmediyordu. Türkiye ise, "içte" Anadolu, "dışta" ise Batıyı referans alarak belirlediği politikaları ile Osmanlı mirasını bile görmezden geldi. Türkiye, bir yandan sosyo-kültürel açıdan batılı-laşırken, öte yandan, dış politikasını tamamen A.B.D. ye en-deksledi. Artık Türkiye NATO gibi Batılı örgütlere üye, AETye namzet bir ülke idi.

Türk devlet adamları bu dönemde Dış Türklerle olan tarihi, kültürel, dini ve etnik bağlarını görmezden geldiler.[35] Türkiye'nin Dış Türkler'i ihmali eğitimine de büyük oranda yansıdı. Türkiye, bu dönemde, Orta Asya hakkında bilgi elde etmek için Batılı uzmanların eserlerine muhtaç hale geldi.

Anasol-D hükümetinde Dış Türkler'den Sorumlu Devlet Bakanı olan Ahat Andican 1991 öncesi uygulanan politikaları şöyle özetlemektedir:

"(II. Dünya Savaşının sonunda) Sovyetler Birliği Türkiye'de mülteci olarak bulunan , çoğu Azerbaycan ve Türkistan kökenli 237 siyasi mülteciyi geri istemiştir. Günün şartlarını kendine göre değerlendiren devrin iktidarı 6 Ağustos 1945'te bulabildiği 197 mülteciyi Sovyet makamlarına teslim etmiştir. Böylece Atatürk'ün şahsiyetli politikası yerine Batı güdümünde ve temelini ***"Pan-Türkizm'le suçlanma korkusu hastalığı"*** *diye tanımlayabileceğimiz bir düşüncenin oluşturduğu politika başlamıştır Gazneliler, Kara-hanlılar döneminden sonraki Asya Türklüğü Tarih kitaplarından çıkarıp atılmış, orta öğretimde eski Yunanın site savaşları bile, tarihleriyle öğretilirken 19. ve 20. Yüzyıl boyunca Türkistan'da, Azerbaycan'da yaşanan olaylardan, bu bölgelerde Rus ve Çin emperyalizmine karşı verilen savaşlardan tek kelime söz edilmemiştir.* ***Bir diğer deyişle 3-4 nesil boyunca, Kayı boyu Türkiye'ye geldikten sonra Asya'da Türk kalmamışcasına bir eğitim düzeni uygulanmış, dış Türk dünyası ile ilgili bilimsel nitelikteki bilgileri bile aktaranların ırkçılıkla suçlandığı "ekstremist" bir politika izlenmiştir."*** [36]

BAĞIMSIZLIK SONRASINDA TÜRKİYE ile TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Türkiye Sovyetler Birliğinin dağılmasına hazırlıksız yakalandı. Sovyetler -veya en azından Orta Asya- hakkında araştırma yapan enstitülerin kurulmamış olması, bilimsel dergilerin yokluğu gibi sebepler bu duruma tesir etmişse de, asıl sebep yukarıda açıklamaya çalıştığımız zihniyet problemi idi. Bu hazırsızlığa rağmen, Türkiye, çok hızlı bir şekilde hamleler yaparak,

yetmiş yılın açığını telafi etmeye çalıştı.

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ve elçilikler açan ülke oldu. Cumhuriyetlerin devlet başkanları da ilk resmi ziyaretlerini Türkiye'ye yaparak aradaki ilişkiye verdikleri ehemmiyeti gösterdiler. Türkiye, bu ülkelerin BM, AGİK ve NACC gibi teşkilatlara üye olmalarına da yardımcı oldu. Siyasi yönden verdiği desteğin yanı sıra, açtığı kredilerle ekonomik yardımda bulundu.

A.B.D. Başkanı George Bush, Türkiye'yi Orta Asya'ya bir model olarak sunuyordu. Laik ve demokratik bir müttefik olarak Türkiye; İran ve Suudi yanlısı akımlara karşı Batıya güven veriyordu. Bu desteğin de yardımıyla popülaritesini arttıran Türkiye, bağımsızlıklarının ilk yıllarında, yeni cumhuriyetlerin aydınları için bir düş ülkesi haline gelmişti: varlıklı, laik, Batılılaşmış, Amerika'ya yakın, üstelik Müslüman ve Türk.[37]

Başbakan Süleyman Demirel 1992 yılında Türk Cumhuriyetlerine yaptığı gezide "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyasının ortaya çıktığını ilan ediyordu. Bu gezi ile tüm Türk Dünyasına yayın yapacak olan Avrasya TV kanalının yayına geçmesi aynı günlere denk getirtilmişti.

Batıkların Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelişleri hakkındaki görüşlerini yansıtan bir örnek olarak Demirel'in gezisini değerlendiren Belçika gazetesi De Standaard 7 Mayıs 1992'deki sayısında şöyle diyordu: *"Türkiye ilk defa Batı'nın karşısına güçlü çıkıyor: artık yalvarmak veya Batı'nın Ona vermek istediğiyle memnun olmak durumunda değil . Tam aksine, Asya'daki gerçek ve potansiyel birçok dostuyla kendinden emin ve mücadele gücüne sahip bir ülke pozisyonuna yükselmiş durumda..'*[38]

Türk basını da Orta Asya'daki değişikliklere yoğun ilgi gösterdi. Gazetelerde bu bölge ile ilgili yazı dizileri yayınlandı. Siyasi ilişkiler artarken, toplumsal hatta ferdi ilişkilerde güçlenmeye başladı. Rusya-Kazakistan hattından veya Gürcistan-Azer-baycan-Türkmenistan hattından, turizm veya ticaret amacıyla, yüzbinlerce insan, Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında gi-dip-gelmeye başladı.[39] Kültürel ilişkilerin kolaylaşması için Türkiye bu ülkeleri Latin alfabesine dönmeye teşvik etti Bu ülkeler 29 harfli alfabeyi tam kabullenmeseler de buna yakın olan 34 harften seçilmiş alfabeleri kabul ettiler.[40] Bu dönemde, şehirler 'kardeş" ilan edilirken, sokaklara ve meydanlara da karşılıklı isimler verildi.

Orta ve yüksek tahsillerini burslu olarak tamamlamak üzere, Türk Cumhuriyetlerinden öğrenciler Türkiye'ye davet edildi. Harp Okullarına ve Polis Akademileri'ne de öğrenci alındı.

Bu ülkelerde özel sektör ve devlet tarafından üniversite ve kolejler açıldı.

Türk okulları, dünya dili olarak kabul edilen İngi-

lizce'yi öğrettikleri için büyük rağbet gördüler. Diyanet İşleri Başkanlığı da cami projeleri üstlenmeye ve eğitim seminerleri düzenlemeye başladı. Bu tür seminerler birçok meslek dalında düzenleniyor, eğitim yardımı okullarla sınırlı kalmamış oluyordu. Daha etkin politikaların yürütülebilmesi için Dışişleri bünyesinde özerk bir kurum olan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kuruldu. Türksat uyduları ile de Türkdili bir alan oluşması hedeflendi.

Eğitim alanında gönüllü kuruluşların Türk Cumhuriyetlerinde açtığı Anadolu Lisesi seviyesindeki okullar büyük önem taşımaktadır. [41] Sayıları 100'ü aşmış olan bu okullarda 2000 öğretmen 20.000 talebeye ders vermektedir [42]. Türkiye'ye burslu olarak getirilen talebe sayısı ise 1998 itibari ile 15,5884'e ulaşmıştır [43]. Türkiye, kültürel kaynaşmanın uzun vadede ekonomik ve siyasi engelleri aşmada büyük rol oynayacağını hesp ederek hareket etmektedir.

Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinin sağlam temellere oturmasını sağlayan başka bir faktörde özel teşebbüsün bu cumhuriyetlere yaptığı yatırımlardır. Devlet, 1.2 milyar dolar Eximbank kredisi açarak [44] bu ülkelerle yapılan dış ticareti teşvik etmiştir. Türkiye'deki büyük holdinglerin yanı sıra, çok sayıda KOBİ de bu bölgede ticaret ve yatırım yapmaya yönelmiştir.

Türkiye diğer rakiplerinde bulunmayan dil, din ve tarih ortaklığı gibi büyük avantajlara sahip bulunsa da, devletin ekonomik ve siyasi imkanlarının kısıtlılığı bölge üzerindeki etkisini

azaltmaktadır. 1993 sonrasında Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri "mutlak" olarak artarken "nispî" olarak azalma göstermiştir. "Gerileme"den çok "yavaşlama" olarak adlandırabileceğimiz bu değişimde rakip ülkelerin çoğalması, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini arttırması gibi faktörlerin yanı sıra Türkiye'nin hataları da rol oynamıştır.

Yılda bir defa toplanan Türk Zirveleri, güçbirliği ve ortak hareket etme gibi hususlarda yeterli bir zemin oluşturamamıştır. Türkiye ile bu cumhuriyetlerin bir arada bulunduğu ECO'nun da İran gibi faktörlerin tesiriyle aktif hale gelememesi sonucunda ülkelerarası ilişkiler ikili düzeyde kalmış, bir Türk Bloğu oluşmamıştır. Hatta ilişkilerde çoğu zaman Türkiye'nin tek taraflı girişimlerine dayalı şekilde yürümektedir. Bu durumda, Türk Cumhuriyetlerinin karşılaştıkları iç ve dış zorluklar ve imkanlarının kısıtlılığının büyük rolü vardır. Türk Cumhuriyetleri petrol ve doğal gaz gibi zenginliklerinden istifade ederek, güçlü birer devlet haline geldiklerinde ilişkiler daha da güçlenmesi ve Türkiye'nin tek taraflı girişimleri karşılıklı ilişkiler haline gelmiş beklenebilir.

Türkiye, 1991 sonrası dönemde Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini

güçlendirirken Batılı ülkelerle bağlarını koparmadı. Aksine A.B.D ile arasındaki yakınlığı devam ettirirken, AB' ne tam üye olmaya çalıştı ve GB anlaşmasını imzaladı. Balkan ülkeleri ve Rusya ile beraber KEİ' nin kurucusu oldu. Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde de A.B.D. ile uyumlu bir politika izlemeye dikkat etti.

1991 SONRASINDA TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI'NA TESİR EDEN FAKTÖRLER

1991 sonrasında Türkiye'nin Orta Asya politikasında görülen değişimde, iç şartların etkisi olduğu gibi, uluslararası düzendeki değişimlerin de tesiri olmuştur. Küresel çaptaki sosyo-kül-türel ve ekonomik bazı gelişmeler ,Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile irtibata geçmesini kolaylaştırıcı ve Türkiye'nin karar-vericilerini bu yöne sevk edici bir tesir meydana getirmiştir.

Bu gelişmelerin başında Soğuk Savaşın sona ermesi gelmektedir. İki kutuplu sistemin yıkılışı ve Sovyetler'in dağılışı ile Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklannı, halkları da özgürlüklerini kazanmışlardır. Bağımsızlığını kazanamayan ve Rus Federasyonunda kalan diğer Türk toplulukları ile Türkiye'nin ilişkileri sınırlı bir gelişme göstermiş, asıl değişim Orta Asya ve Azerbaycan ile yaşanmıştır.

Bu ülkeler, Çarlık dönemini de sayarsak, bir asırdan fazla esaret altında kaldıklarından dolayı, kendi kendilerine yetecek bir duruma gelmeleri için, başka devletlerin tecrübelerinden istifade etme ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Yetmiş yıl komünist idaresinde yaşadıktan sonra, serbest piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçişte büyük zorluklar yaşanmıştır. Türkiye, siyasi ve ekonomik tecrübelerini aktaracak ve istismar etmeyecek en güvenilir kaynaklardan biri olarak görülmüştür.

Soğuk Savaşın bitmesi Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye yönelmesine sebep olurken, Türkiye'nin de bu ülkelerle yakınlaşmasının sağlamıştır. Komünizme karşı tanımlanan vazifesi sona eren Türkiye, yeni misyona ve müttefiklere ihtiyaç duymuştur. 'Türk Cumhuriyetlerine model olma" ve "Batı ile Orta Asya arasında köprü olma"[45] gibi roller bu ihtiyacı karşılayabilecek alternatifler olarak görülmüştür.

Küreselleşmenin ekonomi, siyaset ve haberleşme alanlarında getirdiği değişiklikler ülkeleri geniş bir ilişki ağına sahip olmaya zorlamıştır. Ülkeler, bir çok alternatifi değerlendirmekte, sınırlı sayıda dost ülke ile yetinmemektedirler. Günümüz şartla**rı**, bu açıdan, Osmanlı döneminden de, Soğuk Savaş yıllarından da farklıdır. Bir ülkenin bir çok alanla ilişkiye girmesi güç kaybına değil, güç artışına sebep olmaktadır. Bu şartlar altında Türkiye, Orta Asya'ya yönelerek hiç bir şey kaybetmemiş, aksine çok şey kazanmıştır.

Dünyadaki siyaset dışı değişimlerden biri olan haberleşme ve ulaşım vasıtalarının gelişmesi de ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Osmanlı döneminde engel teşkil eden coğrafi kopukluk bu sayede önemini yitirmiştir. Gelişen teknolojinin sağladığı imkanlar Anadolu ile Orta Asya arasındaki uzaklık ve Rusya ile İran gibi tarihi engeller aşılarak, sosyo-ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle de, Osmanlı zamanında devlet adamları merkezli cereyan eden ilişkiler, toplumlararası hale dönüşme imkanını bulmuştur.

Türkiye'nin dış politikada yaşadığı sıkıntılarda bu yönelişe tesir etmiştir. Dış politikadaki yalnızlık Cumhuriyetin kuruluşundan beri süregelmiş ve bazı dönemlerde kriz boyutuna ulaşmıştır. Bir örnek olarak, Kıbrıs konusunda 1975'de yapılan BM oylamasında Türkiye'nin aleyhindeki bir karar tasarısı 117 olumla oy alarak kabul edilirken, 9 çekimser oy karşılık sadece Türkiye red oyu kullanmış[46] ve bu sonuç Türkiye'nin uluslararası arenadaki yalnızlığını ortaya koymuştur. Türkiye gibi jeopolitik öneme sahip ve kriz bölgelerinin ortasında yer alan bir ülke için "izolasyon" politikası uygulamak mümkün değildir. Üstelik Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri savaşa sebep olabilecek kadar kötü durumdadır. Batı Avrupa devletlerinin eski Varşova Paktı üyeleri ile entegre olarak Türkiye'yi dışlamaları Türkiye'nin dış politikadaki yalnızlığını daha da arttırmıştır. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları bu yalnızlığı giderecek bir fırsat olarak ortaya çıkmış ve Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelişini hızlandırıcı bir faktör olmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmaları da Türkiye açısından önemlerini arttırmıştır.[47] Orta Doğu petrollerine coğrafi yakınlığına rağmen, Anadolu'da çok az petrol çıkması ve petrol ihtiyacının ithalatla sağlanması Türkiye için büyük bir dezavantajdır. Hazar petrolleri ve bu bölgedeki doğal gaz kaynaklarının gündeme gelmesi Türkiye için en azından boru hatlarına ve petrol zengini dostlara sahip olmayı gündeme getirmiştir.[48]

Türkiye'deki iç değişimler de Orta Asya'ya yönelişe katkıda bulunmuştur. Türkiye'de özel TV ve radyoların kurulması gibi faktörlerinde tesiriyle kamuoyunun dış politika üzerindeki ağırlığının artması da ilişkilere olumlu yönde tesir etmiştir. Orta Asya ile aramızdaki etnik ve kültürel bağların tesiriyle, Dış Türk-ler'e, bürokratlara oranla daha çok ilgi duyan Türk kamuoyu, ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.[49]

Türkiye'de devlet tekelinin kaldırılması ile özel TV'lerin, kolej ve üniversitelerin yaygınlaşmasının başka bir sonucu olarak da, devletin dışında Türk Cumhuriyetleri ile irtibata geçecek kişi ve kurumların sayısında büyük artış kaydedildi. Özel TV'ler yurtdışına yayın yaparken, STV, TGRT gibi bazı

şirketler de bu ülkelerde kanal kiralama yoluna gittiler.[50] İlişkilerin güçlenmesine tesir eden bir diğer faktöre ise Turgut Özal gibi Orta Asya'ya önem veren bir liderin 1990'ların başında Cumhurbaşkanı olmasıdır.

1991 sonrasındaki değişime tesir eden bir başka iç faktör de Türkiye'nin ihracat merkezli bir politika izlemesidir. Hızla büyüyen Türk özel sektörü için ihraç alanları gerektiği bir dönemde Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmaları Türkiye'ye cazip bir pazar imkanı sundu. Türkiye'deki istihdam problemi de dışa açılmayı zarurî hale getiriyordu. Almanya ve Arap ülkeleri gibi alternatiflerin eskiye oranla sınırlı hale gelmesi de Orta Asya'ya yönelişi hızlandıran başka bir faktör oldu. Devlet de özel sektörü bu sahaya teşvik etti. Bunun sonucunda, büyük holdingler Orta Asya'da ihaleler alırken, çok sayıda KOBİ de bu bölgeye yöneldi.

Kısaca özetlediğimiz iç ve dış faktörler Türkiye'nin OsmanlI'dan beri süregelen devlet politikasının değişmesinde etkili olmuştur. Fakat en az bunun kadar önemli bir değişim de toplumlararası ilişkilerde yaşanmış ve kalıcı temeller atılmıştır ki bu sivil insiyatifin ortaya çıkması Orta Asya hakkındaki hükümet politikalarının kalıcılığının da garantisi olmuştur.

SONUÇ

Malazgirt'ten sonra, Anadolu Türklüğünün dış politikası dokuz asır boyunca Batıya göre ayarlanmıştır. "Tehdit" olarak da Batı görülmüştür, "hedef" olarak da. Osmanlı Devleti'nin Türkistan Hanlıkları ile ilişkileri resmi yazışmaların ötesine pek geçememiş, sosyal ve ekonomik yönden çok zayıf kalmıştır. Osmanlı-Türkistan ilişkileri -Türkiye'de umumen zannedildiği gibi "yok" değildir, fakat Batı ile ilişkilerle mukayese edilemeyecek kadar "az" dır. I. Meşrutiyetle beraber bu politikanın değişeceği emareleri görülmüştür. Hakikaten de 1919 sonrasında değişim olmuştur, fakat, beklenenin tam aksi istikamette : irtibat tamamen kopmuştur!

I.Meşrutiyet sonrası dönemde başlayan Dış Türkler hakmda-ki fikri çalışmalar tamamen semeresiz de kalmamıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde bu çalışmaların uzantıları devam etmiş ve entellektüel bir çekirdeğin korunmasına, şartlar uygun hale geldiğinde de yeşermesine imkan tanımıştır. 1991 öncesinde resmi politika ve genel kamuoyu ilgisiz kalmışsa da, Dış Türk-ler'e karşı duyarlı bir kesim daima bulunmuştur.

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri sadece siyasi düzeyde gelişmemektedir. Eğitim, ve ekonomi merkezli olmak üzere kurulan işlevsel ilişkiler toplumların kaynaşmasına ve asırlardır zayıflamış bağların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu açıdan, lider ve hükümet değişikliklerinin ülkelerarası ilişkileri kökten değiştirmesi çok zordur. Mesela, Türkiye -toplumlararası ilişkisi bulunmayan-

İsrail ile ilişkileri son yıllarda ittifak çizgisinde seyretse de hükümet politikaları ile tam zıt bir istikamete çevrilebilir. Fakat Orta Asya için bu söz konusu değildir.

Orta Asya'ya öncelik tanıyan bir politika izlemesi, Türkiye'nin Doğulu bir ülke haline gelmesi anlamına gelmemektedir, zira, Osmanlı Devleti de, Batı merkezli politika izlemesiyle Batılı olmamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini güçlendirmesi Batılı devletlerle bağlarını koparmasını da gerektirmemektedir. Türkiye gibi dış ticaretinin yarıya yakının AB ülkeleri ile yapan, askeri ve siyasi yönden A.B.D. ile yakın ilişkide bulunan, üç milyona yakın vatandaşı Avrupa'da yaşayan ve sanayileşmeyi hedefleyen bir ülkenin Batıya sırtını dönmesi mümkün değildir. Küreselleşmenin de tesiriyle, ülkeler için, geniş bir ilişki yelpazesine sahip olmanın önemi devamlı artmaktadır. Böyle bir uluslararası ortamda, bir çok alanda söz sahibi olan Batılı ülkelerle ilişkileri azaltmak Türkiye için dünyadan kopma anlamına gelecektir.

Zaten, Türk Cumhuriyetleri de Batılı ülkelerle güçlü ilişkileri bulunan ve böylelikle kendilerine uluslararası alanda yardımcı olabilecek bir Türkiye istemektedirler. Meselenin bir başka boyutu olarak da Batının lideri konumundaki A.B.D. Türkiye'nin Orta Asya ile güçlü ilişkiler kurmasını istemekte ve Bakü -Ceyhan boru hattı gibi konularda Türkiye'yi desteklemekte-dir54. Bu açıdan da Batı ile ilişkiler Türk Cumhuriyetleri ile bağları zayıflatıcı değil güçlendirici rol oynamaktadır.

Türkiye'nin Batı politikası değişmemişse değişen nedir? Değişen, Türkiye'nin, Batı macerasındaki dokuz asırlık yalnızlığının sona erdiği ve artık Batı ile ilişkiye "Doğulu" dostlarından gelen destekle güçlenmiş olarak gireceğidir. Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelmesi, stratejik ortaklarını Doğu'dan seçmesi ve bu bölgede vazgeçilmez menfaatlerinin bulunduğunu ve yine hayati tehlikelerin de bu bölgedeki tehditlerden kaynaklanacağını kabullenmesi anlamına gelmektedir. Bundan sonra, 1991 sonrasında başlayan süreç devam edecek, Türkiye, "dost", "düşman, "menfaat", "tehdit" gibi kavramları Orta Asya'yı referans alarak belirlemeye başlayacak ve Orta Asya dış politikamızda birinci dereceden önemli hale gelecektir.

(54) Bu konudaki A.B.D.'li uzmanların görüşlerine bir örnek olarak bkz.: Zbigniew Brze-zinski (Çev. Şahin Yaman), "Bir Avrasya Politikası", Türkiye Günlüğü, sayı:47 (Ekim-Kasım 1997), s.40.

ULUSLARARASI ORTAM ve BÖLGESEL ENTEGRASYON TEORİLERİ IŞIĞINDA TÜRK BİRLİĞİ MESELESİ

—Ahmet T. KURU—

GİRİŞ

Kısa ve uzun vadeli hedeflerin birbirine karıştırılmaması ve önceliklerin belirlenmesi strateji tespit etmenin en genel kurallarıdır. Bu açıdan bakınca, Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde, sınırlı imkanlarını en verimli şekilde kullanabilmek için, öncelikli hedeflerini çok dikkatli bir şekilde belirlemelisinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun yapılabilmesi için de, "isteklerle "imkanların ne kadar örtüştüklerini ortaya koyacak bir analize ihtiyaç bulunmaktadır. Ülkelerarası entegrasyon ile ilgili belirlenecek hedefler, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri temelinden etkileyeceği için, böyle bir analizin merkez noktasıdır. Ortam uygun görüldüğü takdirde entegrasyona yönelik adımlar vakit kaybetmeden atılmalı, şartların yetersizliği tespit edildiği takdirde ise, kısa vadede ütopya peşinde koşmaktansa, imkanların izin verdiği sınırlar içinde hareket edilmelidir ki, hem uzun hem de kısa vadedeki fırsatlar riske atılmış olmasın.

Makalemizde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ilişkilerinin her iki taraf açısından da önemini vurgulayarak, ilişkilerin bölgesel entegrasyonu netice verecek ölçüde geliştirilip geliştirilemeyeceğini incelerken konuya sadece Türkiye açısından yaklaşmayacak, Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında ve diğer ülkelerle oluşturmaları mümkün olan diğer entegrasyon alternatiflerine de değineceğiz.

"Türk Birliği" hakkında "olur!" veya "olmaz!" gibi kesin hükümler vermek sosyal bilimlerin izafiliğine uygun düşmemektedir. En alt düzey olan kültürel ilişkiler düzeyinden konfedere bir devlete kadar birliğin dereceleri bulunmaktadır ve incelenmesi gereken hangi vadede hangi derecenin gerçekleşebileceğidir.

Ülkelerarası teşkilatlar güvenlik, siyaset veya ekonomi merkezli olarak kurulurlar. Avrupa'da bu üç alanda da ihtisaslaşmış organizasyonlar bulunmaktadır.[51] Batılı ülkelerin üye oldukları güvenlik merkezli örgütlere NATO, BAB ve AGİT'i, siyasi örgütlere ise Avrupa konseyini örnek verebiliriz. Bu tür örgütler genellikle üyelerini bir ittifak çatısı altında toplamaktadırlar. Arap Birliği ve İngiliz Milletler topluluğu gibi ittifaklar siyasi bir entegrasyona oranla daha gevşekler bir yapıya sahiptirler.[52] AB ise bu tür yapılanmaların ötesinde ekonomik ve siyasi entegrasyon hedeflemiş bir birliktir.

Başlangıçta vurgulamak gerekir ki entegrasyon ve birlik gibi tabirler kullanılırken ittifaktan şekil ve içerik açısından farklı anlamlar kastedilmektedir. İttifak ile entegrasyon arasında farklılığın altı çizildiğinde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve Rusya, İran, A.B.D. gibi değişik ülkelerle değişik zaman, konu ve yapılanmalarda ikili veya toplu ittifaklar kurmalarının AB benzeri bir entegrasyona gitmelerinden çok farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Siyasi otorite açısından, entegrasyon sonucu oluşan bir birlik katılımın "gönüllü" olması ve "karşılıklı menfaat"in esas alınması gibi yönlerden ittifaka benzemektedir. Fakat birliklerde ittifaklarda söz konusu olmayan bir şekilde, üye devletlerin bir merkezi otoriteye siyasi güç ve meşruiyetlerini devretmeleri söz konusudur. Aralarındaki başka bir fark ise, birliğin belirli düşmanlarla,

geçici şartlar ve zaman dilimiyle sınırlı olmamasıdır. Entegrasyonun diğer bir farkı da, siyasi ve askeri ilişkilerin yanı sıra bunlardan çok daha geniş bir alana yayılmış olmasıdır. İttifak, entegrasyonda gerekli olan kültürel benzeşme, coğrafi yakınlık gibi bir çok şarttan uzak, kısa vadeli, menfaat üzerine kurulu ve çok farklı ülkelerin katılabileceği bir yapıdır[3]. İttifaklar sistemsel bütünleşmeden çok , hakim (veya sınırlı hükümran) birimler arasındaki işlevsel bağlılığı ifade eder. Merkezi otoriteden çok, bağlı birimlerin otorite mutabakatına dayanırlar. Entegrasyon ise iki birimin sistemsel bağlantısı ile açıklanabilir. Kısaca değindiğimiz bu farklılıklar ülkelerin belirli konularda ittifak kurmalarının entegre olabileceklerini ispatlamadığını ortaya koymaktadır.

Devletlerarası entegrasyon çeşitlerini derecelerine göre beş kısma ayırmak mümkündür: İlk adım olarak *tercihli ticaret anlaşmaları* yapıldığında, ülkeler, tek yanlı veya karşılıklı olarak belirli mallarda gümrük tarifesi indiriminde bulunurlar. İkinci safha olan, *serbest ticaret bölgesi* oluştuğunda ise, ülkeler, aralarındaki gümrük duvarlarını kaldırır, fakat birlik dışındaki ülkelere ulusal tarifelerini uygularlar. Bir sonraki aşama olan ortak pazar da ise, dış ticaretin yanı sıra, emek ve sermaye gibi tüm üretim faktörlerine serbest geçiş hakkı verilir. *Gümrük birliğinde* ise tüm bu gelişmelerin yanı sıra, üyeler, birlik dışı devletlere karşı ortak gümrük politikaları uygulamaya başlarlar. *Ekonomik birlik* döneminde ise, ülkeler, ekonomik ve mali politikalarında koordinasyon sağlar, hatta ortak para birimi kullanımına geçerler. Bu uygulamalar için ortak merkez bankası gibi ortak kurumlar gereklidir.[4] Bu safhaların ardından da siyasi *birlik* aşaması gelmektedir. Bu aşamada, ülkeler, ortak dış politika ve savunma politikası uygulamaya ve bu konularda ülkelerüstü kurumlar oluşturmaya başlarlar.

(3) James E. Dougherty ve Robert L. Pfalztzgraff, Contending Theories of International Relations (New York: J. B. Lippincoft Company, 1981), ss. 301-303.

(4) Halil Seyitoğlu, Uluslararası İktisat (İstanbul: Güzem Yayınları, 1998), s.221.

Uluslararası alana bakıldığında, yukarıda sözü edilen entegrasyon türlerine dair örnekler -aşamalar ilerledikçe daha az sayıda olmak üzere- mevcuttur.

Sözgelimi NAFTA serbest bölge aşamasına ulaşmış olup ileri safhaları hedeflemektedir. Daha ileri aşamalara bir örnek vermek gerekirse, ekonomik birlik oluşturmuş günümüzdeki tek örnek olarak AB hatırlanmalıdır.

AB üyeleri savunma ve dış politika alanlarında merkezi politika uygulayarak siyasi birliği sağlamayı hedeflemektedirler.

Bu teorik ve pratik bilgiler ışığında bakıldığında Türkiye ile Türk cumhuriyetleri ilişkilerinin entegrasyon aşamalarının başlangıcında olduğu görünmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin Devlet Başkanları her yıl Liderler Zirvesi adı altında toplanmaktadırlar. Fakat bu zirve kalıcı bir yapıya kavuşmamıştır. Türk Cumhuriyetlerinin birarada bulunduğu ECO ise henüz tercihli ticaret anlaşması safhasında olup, serbest pazar aşamasına yönelik belirli bir hedefe bile sahip bulunmamaktadır. Bu açıdan bakınca, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arası entegrasyonun hakkında somut bir adımın atılmamış olduğu görülmektedir.

Türk Birliği gibi coğrafi açıdan çok geniş bir alana yayılmış bir entegrasyon girişiminin evrimsel bir sürece ihtiyacı bulunmaktadır. Coğrafi , tarihi ve siyasi sebeplerle Türkiye ile entegrasyona göre daha kolay görülmesinin yanısıra Türk Birliğinin de olmazsa olmaz şartı kabul edilebilecek olan **Türkistan Birliği** bu süreçte önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan analizimize Orta Asya *ülkelerinin kendi* **aralarındaki entegrasyonu ele alarak** başlamak daha doğru olacaktır. Daha sonraki bölümlerde ise sırasıyla; Türk cumhuriyetleri ile entegrasyon konusunda Türkiye'ye alternatif olan Rusya ve İran'ın durumları ele alınacak,

Türk Birliğinin Türkiye açısından bir değerlendirmesi yapılacak ve Türk Birliği hakkında görüşlerden bazı örnekler verilecektir. Bu şekilde uluslararası perspektiften ve fikri yaklaşımlardan bir zemin oluşturulduktan sonra Türk Birliği ihtimalini güçlendiren ve zayıflatan faktörlerin analizine geçilecektir.

TÜRKİSTAN BİRLİĞİ

Moğollar ve ardından gelen Timur Devleti zamanında bir bütün olan Türkistan; 16 yüzyılda Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları tarafından paylaşılmıştır. Fakat Hanlıkların sınırları şu anki Cumhuriyetlerinkinden farklıdır. Zaten Hanlıklar Özbek,Kırgız vs. gibi milletler esas alınarak birbirlerinden ayrılmadıkları için şu anki milli devlet temelli ayrımlara tarihi bir zemin oluşturmamışlardır. Bu günkü sınırlar çizilirken de milliyet, kültür, dil,din ve ekonomik şartlardan çok Komünist Partisi Merkezinin amaçlan göz önünde bulundurulmuştur. Bu amaçların temelini de Stalin diktatörlüğü ve Marksist prensipler için büyük tehlike olan Türkçü ve İslamcı hareketlerin önlenmesi ve bunun içinde Türk topluluklarının dil, kültür ve ekonomik bağımsızlık açısından farklı kısımlara parçalanması oluşturuyordu.[53] Bu

açılardan bakınca Orta Asya Cumhuriyetlerinin birleşmesinin bölünmüş bir bütünün parçalarının tekrar bir araya toplanması demek olacağı ve bu yönüyle AB entegrasyonundan farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Rus idaresinin Şubat 1917 ihtilali ile yumuşaması sonucunda Rusya Türkleri içindeki aydınlar düzenledikleri konferanslarla ve diğer faaliyetlerle sadece Türkistan'ın değil tüm Rusya Türklerinin birleşmesine çalıştılar.[54] Bolşevik İhtilali sonrasında Türkistan Genel Valiliğinin yerine kurulan cumhuriyetlerden birinin adı da Türkistan Otonom Cumhuriyeti idi. Fakat bölge halklarını parçalama politikasının bir sonucu olarak 1924 de bu isim değiştirilerek yürürlükten kaldırıldı.[55] Yeni cumhuriyetler ve alfabeler yoluyla yeni "milletler" yaratma yoluna gidildi. "Boylardan "millet", "lehçe'lerden dil oluşturularak Türkistan parçalandı. O kadar ki adı bile Orta Asya olarak değiştirildi. Z. Velidi Togan 1940larda "-stan" takısının Farsça olduğu ve "Türkili" denmesinin daha uygun olup olmadığını tartışırken[56] bu kelimenin tamamen kullanımdan kalkacağını herhalde aklına bile getirmemişti.

Türkistan'ın bütünlüğü sadece tarihi bağlarla da sınırlı değildir. Coğrafi olarak Orta Asya bir bütünlük arz etmektedir ve bölgedeki ülkeler arasında Avrupa Ülkelerinde olduğu kadar bile tabii sınırlar yoktur. Cumhuriyetler tabii sınırlarla değil, masa başında tespit edilen suni sınırlarla birbirlerinden ayrılmıştır.

Yukarıda anlattıklarımıza menfi tesir eden bir faktör olarak, günümüzde ekonomik menfaat rekabeti ve uluslaşma sürecinin tesiri ile Cumhuriyetler arasında meydana gelebilecek sürtüşmelerin Türkistan Birliğinin oluşmasına karşı engel teşkil etme ihtimali de vardır. Stalin döneminden itibaren böl-yönet politikası gereği uygulanan alfabe farklılığı gibi ayırıcı uygulamaların menfi tesirleri de bu sürtüşmelere zemin oluşturabilir. Fergana Vadisinde Özbeklerle Kırgızlar arasında çıkan çatışma da böyle bir tehlikenin varlığını göstermiştir.[57] Fakat bu problemler aşılamayacak kadar zor ve köklü değildir. Yıllarca birbirlerini yok etmek için uğraşmış ve iki Dünya Savaşına sebep olmuş olan Avrupalıların bile düşmanlıklarını aştıkları düşünülürse, akılcı politikalarla Orta Asya Türklerinin kaynaşmasının çok daha kolay olacağı anlaşılacaktır. Rus işgalinin ayırımcı bir tesiri bulunmuş olsa da aynı sistemde bir asırdan fazla yaşamış olmak bu ülkeler için entegrasyonu kolaylaştıracak bir faktördür.[58]

Türkistan Birliğini engelleyebilecek başka bir ihtimalde bazı ülkelerin ve liderlerin öne çıkma çabasının diğerlerinde reaksiyon meydana getirmesidir. Mesela İslam Kerimov'un ve Özbekistan'ın ön plana çıkma ihtimaline karşı Türkmenbaşı'nın tepki gösterdiği ve Türkmenistan'ın Merkezi Asya Topluluğuna girmemesinde bunun rolü olduğu iddia edilmektedir.[59]

Bağımsızlık sonrasında her ülkenin kendi egemenliği konusunda hassas davrandığı ve bir uluslaşma süreci içine girdiği doğrudur. Fakat, bu süreç entegrasyona engel teşkil etmemektedir. Öncelikle bu ülkeler komünizmin ve Rus kültürünün baskısından kendi milli kültürlerine dönmektedirler. Din, tarih hatta soy birliği olan bu ülkeler entegre olarak milli kültürlerinden taviz vermeyeceklerdir. Zira aralarındaki kültürel farklılık AB ülkeleri arasındaki farklılıklardan azdır ve genel olarak ortak bir kültüre sahip oldukları söylenebilir. İkinci olarak, birlik oluşturmaları hem eski Rus kültürüne hem de yeni tanıştıkları Batı (özellikle de Amerikan) kültürüne karşı milli benliklerini muhafaza etmelerini sağlayacaktır. Son olarak da entegrasyonun başlangıç safhasındaki işlevsel ilişkilerin uluslaşma ile çatışacak noktaya ulaşması için uzun zaman gereklidir ve şu an için böyle bir zıtlık söz konusu değildir.

Entegrasyon ihtiyacının ciddiyeti entegrasyon hareketlerine temel teşkil etmektedir. Mesela, Avrupa'da savaşların önlenebilmesi ve Avrupa devletlerinin diğer rakipleri karşısındaki eski konumlarını kazanabilmelerinin en iyi yolu olarak entegrasyon görülmüş ve bu "gereklilik" entegrasyon konusundaki icraatlann temel sebebi olmuştur. Bu açıdan, Orta Asya Cumhuriyetlerinin kendi aralarında entegre olup olamayacaklarının analizini yaparken, bu tür bir yapılanmanın "gerekliliğinin incelenmesi konuya ışık tutacaktır. Orta Asya ülkelerinin birlik kurmaya ihtiyaç duymalannı sağlayan faktörleri dört başlık altında toplamak mümkündür.

1-Gerçek Bağımsızlığın Sağlanabilmesi

Ingiliz siyaset bilimcisi Watson devletleri egemenliklerine göre sınıflandırırken klasik bağımsız-bağımlı devlet tanımlanmalarından daha geniş bir açıklama yapmaktadır. Watson'a göre, *bağımsız devlet*, iç ve dış işlerinde kendi başına karar verme hakkına sahip olan siyasi aktördür. *İmparatorluk* ise birçok topluluğu değişik yöntemlerle, genellikle de kuvvet kullanarak, otoritesi altında toplamıştır. Bu iki siyasi aktör teorikte var olsalar da, uygulamada devletlerarası ilişkiler, otorite dağılımına göre "ışık tayfı" gibi farklılıklarla doludur. Genel olarak, bu ilişkiler beş değişik sistemde sınıflandırılabilir: *bağımsız devlet ilişkileri, hegemonya, vesayet, dominyon ve imparatorluk*[60]. *Tam bağımsızlık* "hareket serbestisi" ile açıklansa da "karşılıklı bağımlılık" ile sınırlanmaktadır. *Hegemonya* ise uluslararası sistem içindeki bir gücün diğerlerine sistem ile ilgili bazı kuralları uygulatabilmesidir. Vesayet düzeninde dış politikadaki bağımlılık resmi ve *meşru* bir hale gelmiş, fakat içişlerinde egemenlik hakkı korunmuştur. "Tayfta daha fazla ilerlersek *dominyona* varırız ki bu safhada emperyal otorite diğer ülkelerin iç işlerine bile karışmakta, fakat bu ülkeler farklı devlet kimliğini sürdürmekte ve iç işlerini takip etmektedirler (S.S.C.B.- Doğu Avrupa

ilişkilerinde olduğu gibi). Fakat beş sistem de sabit kalmamakta ve tayfta sürekli olarak hareket etmektedirler[61]. Bu hareketten yola çıkarak, Watson, otorite dağılımının tarih boyunca sarkaç salınımı yaptığını ve kimi zaman gücü elinde toplayan imparatorlukların ortaya çıktığını kimi zamansa sarkacın aksi istikamete hareketi ile çok sayıda bağımsız devletin meydana geldiğini yazmaktadır.[62]

Bu açıklamalar ışığında Türk Cumhuriyetlerinin Rusya karşısında tam bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştıklarını, buna karşılık Rusya'nın hegomonya hatta vesayet düzenlerini hedeflediğini söyleyebiliriz. Rus Dışişleri Bakanı Kozirev'in Rus Askerlerinin Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde BM'nin Mavi Berelileri gibi görülmesini teklif etmesi de Rusya'nın asıl hedefini ortaya koymaktadır. Daha da ileri giderek - sarkacın 1990 lı yılların başında bağımsızlığa doğru yönelişinin aksi istikamette hareket etmesi anlamında- eski imparatorluğu yeniden kurmayı amaçlayan, bunu tarihi bir vazife ve emperyal bir misyon olarak kabul eden Rus siyasetçileri ile taraftarları azımsanamaya-cak bir sayı ve etkiye sahiptirler.[63]

Türk Cumhuriyetleri klasik dekolonizasyon sürecini yaşamaktadırlar: Geçmişle aralarındaki kültürel, dini ve tarihi bağların güçlendirilmesi ile Rus tesirinin azaltılması bu sürecin önemli özellikleridir.[64] Rusya ise, milli menfaatleri açısından Orta Asya'da etkisini arttırmaya çalışmaktadır. Bu etki için "karşılıklı menfaat" ten çok "tarihi hakları" ölçü kabul etmekte ve güç sergilemektedir. Bu durum karşısında, Türk Cumhuriyetlerinin tam bağımsızlığa kavuşmalarının en kesin yolu güç birliği yapmalarıdır. Ayrıca, Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarından kurtulmalarının ve pazarlık güçlerini arttırmalarının en güvenli yolu da budur. Sadece Rusya değil , Orta Asya üzerinde hakimiyet kurmak isteyen Çin ve bazı Batılı devlet ve şirketlerle de reelpolitiğin kurallarına uygun olarak pazarlık ve rekabet edebilmeleri için, birleşmeleri en kesin çözümlerden birisi olarak görünmektedir.

2-Güvenlik Meselesi

Bağımsızlık her şeyi değiştirmemiştir. BM Göçmenler Yüksek Komisyonunun raporuna göre *"Sovyetler Birliği yıkılsa bile problemleri devam etmektedir: ekonomik çöküş, etnik çatış*

ma potansiyeli, otoriter politik yapı ve sivil toplumun yoklu-ğu.1[7] Tüm bu faktörler, bölgede güvenliğin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Henüz güçlü bir orduya sahip olmayan bu ülkelerin, yatırıma harcayacakları parayı silahlanmaya sarf etmemeleri için, güvenlikte işbirliği yapmaları gerekmektedir. işbirliği bir yandan bölge içi çatışma ihtimalini azaltırken diğer yandan bölge dışı tehditlere daha güçlü bir şekilde karşı koymalarını

sağlayacaktır.

Bu ülkelerde bulunan Rusların dışındaki azınlıklar (Tatarlar gibi bazı istisnalar haricinde) bir başka bölge ülkesinin halklarıdır. Bölgesel entegrasyon süreci iyi işlediği takdirde azınlık hakları ihlali meselesi büyük ölçüde halledilmiş ve etnik çatışmala-nn önüne geçilmiş olacaktır. Aksi takdirde, bağımsızlık öncesinde Özbekler ile Kırgızlar arasında meydana gelen çatışmanın örneklerinin tekrar sergilenmesi ihtimali vardır.

Türk Cumhuriyetleri, ortak hareket ettikleri takdirde, Rusya'nın bağımsızlıklarına müdahale etmesi durumunda ortaya çıkabilecek güvenlik problemlerine karşı da çok daha caydırıcı bir güce sahip olacaklardır. Rusya dışında en ciddi tehdit kaynağı, sürekli büyüyen bir ekonomiye ve dev bir nüfusa sahip olan, bu yüzden de enerji, maden ve toprağa ihtiyaç duyan Çin'dir. Orta Asya'nın petrol ve doğalgaz rezervleri ile nüfus yoğunluğu az olan (Fergana Vadisi hariç) toprakları Çin için büyük öneme sahiptir. Türk Cumhuriyetleri için Çin, Rusya'yı dengeleyebilecek bir aktör olarak görülebilir. Fakat bir başka açıdan da Rusya Çin'i dengeleyecek bir güçtür.

Çin Doğu Türkistan'da uyguladığı asimilasyon politikasını bölgede zengin petrol kaynaklarının bulunması ile daha da arttırmıştır.[65] Türk Cumhuriyetleri bu ülke ile ilişkilerini bozmamak için Doğu Türkistan'daki politikalarına karışmamaktadırlar. Fakat Çin için sıcaklığını koruyan bir iç sorun olan D. Türkistan meselesinin[66] , Çin ile Orta Asya cumhuriyetlerinin gelecekteki ilişkilerini zora sokma ihtimali yüksektir. Bir başka problem de Çinli göçmen akını korkusudur[67] ki Türk Cumhuriyetleri vize uygulamaları ile bu meseleyi çözmeye çalışmaktadırlar.

Rusya'nın nükleer şemsiyesi Çin'e karşı her konuda ve her zaman caydırıcı bir unsur olmayabilir. Bu yüzdendir ki Nazarbayev ülkesinin nükleer güçten arındırılmasını , Çin'in Kazakistan üzerindeki her türlü istekten vazgeçtiğine dair güvence vermesinden sonra kabullenmiştir.[68] Çin tehdidi de Orta Asya Cumhuriyetlerinin güçbirliği yapmalarını gerektiren bir faktördür.

3-Ekonomik Menfaatler

Sovyet ekonomisi merkezi yönetime ve kütlesel üretime sahip olduğu için ülkelerarasında keskin sınırlara sahip vazife taksimleri yapmıştı. Sovyetler Birliği resmen dağılmış olsa da fabrika ve tezgahlar ilk kuruldukları yerde işletilmeye devam etmektedir. Bundan dolayı, ülkelerarası hammadde-üretim mamulü bağımlılığı sürmektedir. Orta Asya'da kurulacak bir birlik, üretim ve ticarette verimi arttıracaktır. Aksi takdirde ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir. Mesela, 1994'te fiyat anlaşmazlığından dolayı Özbekistan Kırgızistan'ın doğal gazını kestiğinde bu ülke de diğerine giden sulara barajları ile set çekmiştir.[69] Bu tür kısır döngüler zincirleme reaksiyonlara

sebep olabilir. Cumhuriyetler arasında “karşılaştırmalı üstünlükler” esasına göre iş bölümü yapılarak ihtisaslaşma sağlanabilir, fakat Sovyet dönemindeki gibi bir ülke tarafından sadece bir tür üretim yapılmasına (pamuk,elektrik vs.) son verilmelidir.

Petrol üretimi ve nakli için kilit pozisyonda olan Hazar’ın statüsü meselesi hakkında Türk Cumhuriyetleri arasında sağlanacak bir uzlaşma Rus ve İran’ın menfaat elde etme çabalarını önleme için kesin çözümdür. Halbuki Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan’ın farklı hatta rakip yönde politikalar uygulamaları hepsi için zararlı olmaktadır. Türkistan Birliği kurulduğu takdirde Türk Cumhuriyetleri bu tür konularda dış ülkelerle pazarlıkta güç kazanacaklardır.

4-Çevre Problemi

Orta Asya, dünyada en ciddi çevre kirliliğine maruz kalmış bölgelerden biridir. Aral gölü, monokültür pamuk üretimi sonucunda kurumaya başlamıştır Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin suları tümüyle pamuk üretiminde kullanıldığından, bu göle su bırakılmamıştır. Bunun sonucunda Aral Gölü hacim olarak %50, alan olarak ise %75 oranında kurumuştur.[70]

Denize kıyısı olmayan bölgenin tek su kaynağının da sorumsuzca kurutulması sonucunda meydana gelen kum ve tuz fırtınaları tüm bölgeye ve halka zarar vermektedir. Cilt kanseri vakalarında önemli miktarda artış görülmüştür.[71]

İkinci büyük çevre problemi ise Kazakistan’ın Semey şehrindeki nükleer kirlenmedir. Yörede yapılan nükleer denemeler sonucunda başta kanser olmak üzere birçok hastalıkta artış görülmüştür. BM Göçmenler Yüksek Komisyonunun raporuna göre 1990-95 arasında Orta Asya’daki çevre kirliliğinden dolayı göç edenlerin sayısı 240,000’i bulmuştur. Aynı rapora göre 1949-89 yılları arasında bölgede 150’si yerüstünde olmak üzere 500 nükleer bomba patlatılmıştır.[72] Kazakistan’da radyasyon zehirlenmesi ile ölenlerin sayısı 100,000’i bulmuştur. Azerbaycan’da ise tarlalara atılan tarımsal ilaçların etkisi ile 20-34 yaş arasındaki kadınların %24’ü kısır hale gelmiştir. Rusya genelinde en önemli boşanma sebebi alkol kullanımı iken, Azerbaycan’da eşlerin çocuk sahibi olamaması-dır.[73] Bu ülke kadar sahip olduğu zenginliklerden dolayı büyük belalara ve yoksulluğa maruz kalmış başka bir petrol ülkesi yoktur.[74] Tüm bu problemlerin çözülebilmesi için uluslararası yardım talep edilmeli ve B.M. nezdinde girişimde bulunulmalıdır. Çünkü bölge ülkelerinin kendi kaynakları ile bu meselelerin üstesinden gelmeleri mümkün değildir. Ortak sorunları ancak yardımlaşma ile çözmek mümkündür.

Yukarıda anlattıklarımızdan şu sonucu çıkarmak mümkündür: *“Orta Asya’da entegrasyonun olup olmayacağının de*

ğil, nasıl olacağının tartışılması gerekmektedir."[28] Zaten, bu gerekliliğin bir sonucu olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri , birleşme yolunda somut bir adım atmış ve Merkezi Asya Top-luluğu'nu kurmuşlardır. Türkistan Birliği veya onun nüvesi olarak kabul edilebilecek olan Merkezi Asya Topluluğu'nun Türk Birliği kurulmasına ne yönde tesir edeceği Azerbaycan ve özellikle de Türkiye ile ilişkilerine bağlı bulunmaktadır.

Merkezi Asya Topluluğu ve Türkiye

Kazakistan ve Özbekistan arasında kurulan bu birliğe üçüncü olarak Kırgızistan katılmıştır. Ocak 1998'de toplanan olağanüstü Orta Asya Liderleri Zirvesi'nde Tacikistan bu birliğe dahil olma talebinde bulunmuş ve Temmuz ayındaki toplantıya katılarak fiilen topluluğa dahil olmuştur. Tacikistan Türk Cumhuriyeti olmamakla beraber, tarihi,coğrafi ve kültürel olarak Orta Asya'nın bir parçasıdır. Tacikistan, entegrasyonun gerekliliğine dair yukarıda değindiğimiz konularda diğer cumhuriyetlerden farksız durumdadır. Topluluğa dahil olması da bu ihtiyacın bir göstergesidir. Türkmenistan ise gözlemci statüsünde kalmakta ısrar etmektedir.

Kerimov topluluğu şöyle değerlendirmektedir: *"Merkezi* Asya *Topluluğunun geleceğe ümitle bakması için her türlü şart mevcuttur. Gerekli yasal ve organizasyon koşulları sağlanmıştır. Devletlerarası Konsey, Topluluk Programlama Genel Komitesi, Merkezi Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. Ekonomik entegrasyon 2000 yılını hedefleyen 53 projeyi içermektedir."* Kerimov bu birliği B.D.T.'ye rakip olarak kurmadıklarını söylemektedir. O'na göre teşkilat zaten varolan Orta Asya ülkeleri arasındaki dayanışmanın yasal ve siyasi şekle dönüşmüş halidir.[29]

(28) Dieter, a.g.e., s.378.

(29) Kerimov, a.g.e., s.279-280.

Orta Asya tabirinin içinde yer almamakla birlikte, Azerbaycan da diğer dört Türk Cumhuriyeti gibi bölgesel entegrasyona ihtiyaç duymaktadır. Ve bu konuda diğerlerinden eksiği değil fazlası bulunmaktadır. Kafkaslarda Rusya gibi tarihi, Ermenistan gibi güncel düşmanlar ile sınırı olan Azerbaycan'ın güney komşusu İran ile de Azeri azınlık problemi vardır. Bu ülkenin geleceği Anadolu ve Orta Asya ile ilişkilerine bağlıdır. Ermeni meselesinde uğradığı zarar ve bu meselenin hala çözülememiş olması da bunu ispatlamaktadır. Çeçen Savaşı esnasında Çe-çenlere yardım ettiği gerekçesi ile Azerbaycan'a ambargo uygulayarak sınırını kapatmış olan Rusya, bu ülkeyi ciddi manada ekonomik zarara uğratmıştır ve Azerbaycan için potansiyel bir tehlike olduğunu göstermiştir. Türkistan Birliği Azerbaycan'a ihtiyaç duymadan kurulabilir, fakat Azerbaycan için diğer cumhuriyetlerin desteği hayati öneme sahiptir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sonrası karşı karşıya kaldıkları sorunların çözülebilmesi için kendi aralarında birlik kurmaları tam olarak yeterli görünmemektedir. Yukarıda değindiğimiz çevre kirliliği gibi meselelerin yanı sıra yapılması gereken altyapı yatırımları için de ciddi dış kaynaklara ihtiyaç bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetleri enerji kaynakları ve maden zengini olmalarına rağmen zenginliklerini işleyip para kazanabilmeleri için sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar.[75] Bu durum bir kısır döngü meydana getirmekte ve ülke ekonomileri bir türlü düzlüğe çıkmamaktadır. Finans sağlayacak en azından aracı olacak ortaklara ihtiyaç duymaktadırlar.

Bölge dışı bir ortağa ihtiyaç duydukları bir başka alan da bilgi ve teknoloji transferidir. Komünist sistem boyunca rekabet, verim, piyasa,teşebbüs gibi kavramlara uzak kalmış olan bu ülkelerin mesleki eğitim ve iş tecrübesi (know-how) yönünden desteklenmesi gerekmektedir[76]. Teknoloji transferi hem doğrudan eğitim yoluyla hem de yabancı sermaye yatırımları yoluyla yapılmalıdır. Serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi için tecrübe eksiğini biran önce kapatmalıdırlar. Aksi takdirde uluslararası rekabette başarı sağlamaları mümkün olmayacaktır. Son 25 yılda Orta Asya ülkelerinin nüfusu ikiye katlanmıştır. Bugün nüfusun % 70'i otuz yaşının, % 40'ı on beş yaşının altındadır.[77] Genç nüfus yetiştirildiği takdirde ülkelerine büyük bir dinamizm kazandıracaktır.

Bölge dışı ülkelerle işbirliğini zorunlu kılan diğer bir alanda ulaşımdır. Kara ülkesi olan Türk Cumhuriyetleri'nin hiçbirisinin açık denizlerle irtibatı bulunmamaktadır. Özellikle enerji nakil hatları başkalarının topraklarından geçmek zorundadır. Açık denizlere ulaştıracak ortaklar olmadığı takdirde ambargo krizleri yaşamaları mümkündür.

Henüz ciddi bir orduya sahip olmamaları toprak bütünlüklerini iç ve dış tehlikelere açık hale getirmektedir. Bu konuda birleşmeleri gereklidir, fakat yeterli değildir. Kısa vadede güvenliklerine yardım edecek, uzun vadede ise subay yetiştirmelerine ve sistem kurmalarını sağlayacak ortaklarla entegre olmalıdırlar.

Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin açıkladığımız ihtiyaçlarını karşılayacak, yeni bir sömürüye yol açmayacak, bu ülkelerin bağımsızlıklarına, uluslaşma *ve tarihi kimliklerine* yönelme süreçlerini engellemeyecek ve ayrıca çağdaş bir ülke olma yolunda ilerlemelerine katkı sağlayacak en uygun alternatif olarak

görünmektedir. Türkiye, iyi bir strateji tespit ettiği takdirde, bu boşluğu doldurmaya ve Orta Asya ülkelerinin ihtiyaç duydukları bölge dışı ortak olmaya adaydır. Akılcı politikalarla Merkezi Asya Topluluğu'nu ilerde kendisinin de üye olacağı bir birliğe basmak haline getirebilir. Fakat

önümüzdeki yıllarda Türkiye iyi politikalar uygulayamadığı takdirde bu teşkilat Türkiye'nin ikinci planda kalması hatta dışlanmasına da sebep olabilir.

Türk Birliğinin kurulabilmesini sadece Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin şartları açısından incelemek mümkün değildir. Gittikçe önemi aratan Orta Asya bölgesi üzerinde menfaatleri ve bunlara bağlı hedefleri bulunan ülkeleri de hesaba katmak gerekmektedir. Bu yüzden analizimize bölge üzerinde tesirli iki ülkenin -iç siyasetlerine, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerine de göndermeler yaparak- muhtemel bir Türk Birliği karşısındaki tutumlarını inceleyerek başlayacağız. Bunu yaparken de Türkiye dışında Türk Cumhuriyetleri ile entegre olma ihtimali bulunan bu ülkelerin gerçek bir alternatif olup olmadıklarına da değineceğiz.

TÜRKİYE'NİN BÖLGEDEKİ ALTERNATİFLERİ: RUSYA ve İRAN

Rusya

Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliği'ne istekleriyle değil, Çarlık dönemindeki işgalin bir devamı olarak katılmışlardır. Bu dönemde yaygın olarak kullanılan "eşitlik" söylemi pratiğe geçirilmemiş, Çarlık dönemindeki sömürü devam etmiştir.

1990ların başında ekonomik bir yük olarak görülen Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına Rusya tarafından göz yumulmuştur. Hatta B.D.T.nin kurulması bile Yeltsin'den çok Na-zarbayev'in gayretleri ile gerçekleşmiştir.

1993'den itibaren ise, Rusya içerisindeki Batı yanlısı grubun (zapadnikiler) güç kaybetmesiyle Avrasyacı grubun (derz-havkiler) iktidardaki ağırlığı artmaya başladı. İlk grup Avrupa ile entegrasyonu , A.B.D. ile dostluğu, ekonomik kalkınmayı ön plana çıkarırken Türk Cumhuriyetlerini ekonomik bir yük olarak görüyordu. İkinci grup ise milliyetçi-komünist fikirleri ön plana çıkararak, cumhuriyetlere bağımsızlık vermenin telafi edilmesi gereken bir hata olduğunu, buralardaki Rus azınlığın haklarının korunması gerektiğini ve emperyal bir politika izlenilmesini savunuyordu. Onlara göre Batı gerekli ekonomik desteği sağlamıyordu ve NATO' nun genişlemesi Rus milli menfaatlerine zarar veriyordu.[78] Rusya'daki ekonomik krizin aşılamaması da bu faktörlere eklenince 1993 seçimlerinde şo-venist Jirnovski'nin, 1995'te ise komünist Zuganov'un partileri başarı sağladı.[79]

Türk Cumhuriyetlerindeki petrol ve doğalgaz rezervlerinin, 80'li yıllarda hesaplanan miktardan fazla olduğunun anlaşılması da Rusya'nın bu bölgeye yönelmesini hızlandırdı. Özellikle 1993den beri Rus devlet adamları, eski Sovyet cumhuriyetlerini tam bağımsız bir devlet olarak değil de, kendi hegemonyaları hatta vesayetleri altında olan ülkeler şeklinde algılama mey-lindedirler. Uluslararası örgütlerden bu cumhuriyetlerde barışı koruma(!)

operasyonlarında tek taraflı yetki istemeleri, Hazar'ın paylaşımı, petrol ihaleleri gibi mevzularda takındıkları tavır, bu ülkelerin bağımsızlığına saygısızlık şeklinde tezahür etmektedir. Bu durum Türk Cumhuriyetlerinde reaksiyona sebebiyet verebilir. Rusya ile iyi ilişkiler hedefleyen Nazarbayev bile Kozirev'in

Cumhuriyetlerin "yakın çevre"leri olduğu ve buralardaki Rus azınlığın menfaatlerini korumanın Rusya'nın yükümlülüğü olduğu ile ilgili açıklamasını Hitler'in Çekoslavakya'ya karşı oradaki Almanlar'ın haklarını bahaneler edinerek takındığı saldırgan tutuma benzetmiştir.[80]

Rusya'nın Kazakistan ve Kırgızistan'daki Rus azınlığı koruma adına yaptığı, çifte pasaport uygulaması ve Rusça'nın resmi dil olması gibi teklifler Rus baskısına bir araç olarak görülmekte ve bağımsızlığa aykırı bulunmaktadır.[81] Almanya'nın siyasi ve iktisadi gücüne rağmen nüfusunun %2 sini oluşturan Türklere çifte pasaport vermemesi düşünülürse, Rus nüfusunun %40'a yakın oranda olduğu Kazakistan, %25 oranında olduğu Kırgızistan ve %8 oranında olduğu Özbekistan'ın böyle bir hak vererek Rus vatandaşı bir kitle ile karşı karşıya gelmeyi göze almalarının oluşturacağı tehlike anlaşılacaktır.[82]

Kazakistan bu duruma karşı hassas bir politika izlemekte ve Rusya ile iyi ilişkilerde bulunmaya gayret göstermektedir. Başkentin ülkenin güney ucundaki Almatı'dan Kuzeydeki Akmo-la'ya taşınmasının sebeplerinden biri de Solijeltzin gibi Rus milliyetçilerinin Kuzey Kazakistan'ı Rusya'ya katma düşüncelerine engel olmaktır. Kazaklara oranla daha iyi yetişmiş ve etkili olan Rus azınlığın devlet topraklarını ve müesseselerini ele geçirme ihtimali özelleştirme çalışmalarını yavaşlatmaktadır. Parlamento da Kazakça'nın tek resmi dil olmasını şart koşan kanunun değiştirilmesini reddetmiştir.

Kırgızistan'da ise Kırgızca'nın resmi dil olması 2005 yılına er-telenmiştir.[83] Kazakistan ve Kırgızistan'da gerek Rus göçleri gerekse yerli halkın hızla çoğalması sonucunda Kırgız nüfus yoğunluğu artmaktadır. Rusların Orta Asya'dan göç etmeleri 1990'dan önce başlamıştır.[84] Milli ve İslami değerlerin yükselmesi sonucunda Rus azınlığın "yabancılaşması" da bu göçü hızlandırmıştır. Paul Kennnedy eski Sovyet sınırları içindeki Rus nüfusunun 1990'da (1917den beri ilk defa) %50'nin altına düştüğünü, 2000 yılında bu oranın %46.4'e ineceğinin tahmin edildiğini yazmakta ve bunu *"sömürgeleşmiş milletlerin özelliklede Müslüman cumhuriyetlerin demografik intikamı"* olarak kabul etmektedir.[85]

Rusya, petrol boru hatları konusunda aktif bir politika izlemeye başlamış, hatta kendisinden habersiz imzalanan ihaleleri iptal tehdidinde bulunmuştur. 28 Nisan 1994'de İngiltere'ye gönderdiği ültimatom niteliğindeki mektupla, Azerbaycan'daki petrol ihalelerini kastederek Hazar'a kıyısı bulunan

ülkelerin buradaki doğal kaynaklarda ortak hakları bulunduğu ve Rusya'nın onayı alınmadan yapılacak anlaşmaların meşru olmayacağını belirtmiştir.[86] Hazar'ın paylaşılmasında da sorun çıkararak bölgedeki ağırlığını hissettirmeye çalışmıştır. Bu metotlarda belirli oranda muvaffak olmuştur. Mesela Azerbaycan'daki büyük petrol konsorsiyumuna Rusya' nın devlet kuruluşu Lukoil para harcamadan ortak olmuştur. Rusya Kazakistan'a karşı daha da ileri giderek bu ülke kara sularında petrol arama ihalesi açmış, Kazakistan'ın gönderdiği nota üzerine bu faaliyeti ertelemiştir.[87]

Rusya doğrudan veya dolaylı, askeri veya siyasi yollarla; bir ülkeyi diğerine (Ermenistan-Azerbaycan), bir lideri diğerine (Şe-vardnadze-Gamsahurdiya), bir azınlığı devletine (Abazalar-Gür-cistan), bir politik grubu diğerine (Tacikistan içindeki gruplar) destekleyerek menfaatlerine göre Cumhuriyetleri ve içlerindeki güç dengelerini manipüle etmekte ve kendisine ters düşenleri cezalandırmaktadır.[88] Güvenlik açısından da "yeniden *düzenlenmiş bir Brejnev doktrini yürürlüktedir: Moskova eski*

Sovyet Ülkeleri'ni kendi güvenlik sınırları içinde görmektedir."[89] Fakat, Rusya bölgede yeniden tek söz sahibi olma konusunda büyük bir engelle karşı karşıyadır: A.BD.[90]

Bağımsızlıklarının ilk yıllarında A.B.D. Türk Cumhuriyet-leri'ne Türkiye'yi model olarak gösterdi. 1994 sonrasında ise A.B.D. Rusya'nın "yakın çevre " politikasını bir çeşit "Monreo Doktrini" olarak kabul ederek bölgede Rus etkinliğini kabullendi. Fakat 1997 'den itibaren A.B.D'nin Rusya üzerindeki politikalarında belirgin değişiklikler oldu. Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un Temmuz 1997'de John Hopkins Üniversitesi'nde yaptığı açıklama ile ilan edilen

A.B.D.'nin yeni stratejisine göre A.B.D. bölgede tek başına hakim bir gücün oluşmasını kabul etmemektedir ve Orta Asya ülkelerinin tam bağımsızlıklarını desteklemektedir. A.B.D. stratejisinin diğer bir temeli olarak da bölgedeki enerji kaynaklarının dünyanın kullanımına açılmasını ve bu bölgedeki zenginlikler üzerine kazanan/kaybeden taraflar olamamasını, ilgili tüm ülkelerin istifade etmesini istemektedir. Bu şartların sağlanması içinde bölgedeki güven ve istikrardan kendisini sorumlu kabul etmektedir.[91] Bu açıklamanın da ortaya koyduğu gibi A.B.D. Rus Hegemonyasının tekrar kurulmasını istememektedir.

A.B.D.'nin dış politikasında etkili bir isim olan ve Avrasya stratejisi üzerinde çalışmalar yapan Brzezinski *'ye* göre

A.B.D.'nin Orta Asya devletlerini desteklemesi ve güçlendirmesi gerekmektedir. Böylelikle Rusya bu ülkeler üzerindeki emellerinden vazgeçecek ve demokratikleşme yolunda hız kazanacaktır. Orta Asya ülkeleri

de Rus tehdidi ortadan kalkınca bu ülkeyi ekonomi ve diğer alanlarda ilişki kurulabilecek bir ortak olarak göreceklerdir. [92]

Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri ile tarihi ilişkileri tipik bir sö-müren-sömürülen ilişkisine benzetmek abartma olmayacaktır. Rusya, günümüzde tek taraflı menfaatleri hesabına politikalar izlemeyi terk ederek, bu ülkeleri tam bağımsız kabul ederek ve mütekabiliyet esasına dayalı ilişkiler kurarak, tarihi mirasın doğurduğu gerilimi azaltabilir. Türk Cumhuriyetleri'nin, ekonomik, siyasi ve askeri yönden "küresel süpergüç" olma özelliğini kaybetmesine rağmen, halen "bölgesel süpergüç" olan Rusya ile mütekabiliyet esasına dayalı ilişkiler içinde bulunmaları kendi menfaatlerine olacaktır. Böyle bir ilişki için, B.D.T.' nin, faaliyetleri belirli bir çerçeve içinde sınırlandırılması, müzakere ve pazarlıklarla karar alınan bir teşkilat haline getirilmesi lazımdır.

B.D.T. Türk Birliği'ne karşı en güçlü alternatif olduğu için detaylı olarak ele alınacaktır.

1

David Kushner, TıikNilyeÇğTİıDoğuşuiİstanbul: Kervan Yayınları, 1979), s. 1.

2

Michel Foucher, "La fin de la géopolitique? Reflexions géographiques sur la grammaire des puissances," Politique Etrangère, Printemps 1997, s.25.

3

Halil İnalcık, "Türkiye ve Avrupa: DUn BugUn", Doğu Beti, sayı: 2 (Şubat-Mart-Nisan 1998), s. 13.

4

Detaylı bilgi için bkz.: İlber Ortaylı, İmparatorluğun En uzun Yüzyılı (İstanbul.Hil Yayın, 1983), s. 102.

5

Azerbaycan, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelişinde önemli bir paya sahiptir.

Fakat, Osmanlı ile ilişkileri açısından Orta Asya *Cumhuriyetleri ile arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden, 1919 sonrası hakkındaki analizlerde Türk Cumhuriyetleri bir bütün olarak ele alınabilse de tarihi açıdan Azerbaycan farklı bir araştırmanın konusudur.*

6

Orta Asya -Kazakistan'ı da içine alacak şekilde- Türkistan topraklarını

tanımlamaktadır. Tacikistan, Farsdilli olduğu için Türk Cumhuriyetleri içinde kabul edilmese de,

Orta Asya *ve Türkistan tabirlerinin kapsamı içinde yer almaktadır. Tacikistan, diğer cumhuriyetlerle tarihi ve coğrafi bir bütünlük arz etmektedir. Fakat, 1991 sonrası Türkiye ile ilişkileri diğer cumhuriyetlere oranla daha az gelişme kaydetmiş olduğu için,*

1991 sonrası dönem hakkındaki analizlerimizde birinci dereceden ele alınmamıştır.

7

Timur Devleti'nin yıkılmasının ardından Orta Asya'da merkezde Buhara (1500), batıda Hive (1511) ve doğuda Hokand (1700) olmak üzere üç Hanlık kurulmuştu.

8

Abdurrahman Şeref Efendi, (Haz. M. Kafkas, A. Demir), Osmanlı Devleti Tarihi (İzmir: Kaynak Yayınları, 1995), s. 143.

9

Mehmet Saray, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi İlişkiler (1775-1875) (Ankara: TTK, 1994), s.5

10

Togan, a.g.e, ss. 134, 122, 123, 135.

11

A.e, ss. 129-130.

12

Türkistan, coğrafi olarak batıda Hazar Denizi, doğuda Çin Seddi, kuzeyde Kazakistan Stepleri, güneyde ise Hindikuş dağları arasında yer almaktadır. Bu günkü siyasi yapılanma açısından, Batı Türkistan İran, Çin, Rusya ve Afganistan tarafından çevrelenirken Doğu kısmı Çin toprakları içinde kalmıştır. Makalemizde Türkistan'dan tarihi ve bu günkü durumu hakkında bahsederken Batı kısmı üzerinde duracak ve Doğu Türkistan'a değinmeyeceğiz.

13

A.e, ss. 131-132.

14

Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar (İstanbul: M.E.B. Yayınları,

1995), s.88.

15

Togan, a.g.e. s. 130.

16

Mehmet Saray, "The Russian Conquest of Central Asia", Central Asian Survey, vol. 1, no. 2(1982), s.2.

17

Erol Güngör, Tarihte Türkler(lstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), s. 331.

18

Saray, Osmanlı Devleti.., s. 17.

19

A.e, s. *14.*

20

Togan, a.g.e, ss. 178,152, 117-121.

21

Saray, a.e.g., s.25.

22

S a.g.e., s.,57.

23

A.e, ss. 86-87.

24

Şirin Akıner, Sovyet Müslümanları (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), s.232.

25

Sultan Abdülhamicfin Hatıra Defleri, (Haz. İsmet Bozdağ), (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), s.73.

26

Taner Timur, Osmanlı Kimliği (İstanbul:Hil Yayın, 1986), s.l12.

27

Kushner, a.g.e, ss. 14-19; Erik Zürcher; Turkey, A Modern History (London: LB.

Tauris a Co. Ltd., 1994), s. 133

28

Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset (Ankara: TTK, 1976).

29

Mehmet Saray, Atatürk'ten Gaspıralı İsmail Bey"e Türk Dünyasında Dilye KültürBir-liği (İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1993), s. 27.

30

Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (Ankara: TTK,

1996), s.47.

31

Stefanos Yerasimos, (Çev. Şirin Tekeli), Milliyetler ve Sınırlar (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), ss.310-313.

32

Detaylı bilgi için bkz: Togan, a.g.e., ss. 429-460.

33

Detaylı bilgi için bkz: Şaban Çalış, "Pan-Türkism and Europeanism: a note on Turkey's "pro-German neutrality" during the second World War", Central Asian Survey, vol. 16, no. 1 (1997), ss. 103-114. Ayrıca bkz. : G. Göksu Özdoğan, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Tür-kizm", Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politikasının Analizi (İstanbul: Der Yayınları,

1994) içinde, ss. 357-371.

34

Ahat Andican, Değişim Sürecinde Türk Dünyası (İstanbul: Emre Yayınları, 1996), s. 117.

35

Kemal Karpat, "Turkish Foreign Policy: Some introductory Remarks", International

Journal ofTurkish Studies, vol. 6,no. 1 &2 (Winter 1992-1994), s. 9.

36

Andican, a.g.e., s. 103. Vurgulamalar yazara aittir.

37

Ahmed Raşid, The Resurgence of Central Asia İslam orNationalism (London: Zed Books 1994), s.210.

38

T.C. Başbakanlık Basın - Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Dış Basında Başbakan Sn. Süleyman Demirel'in Türk Cumhuriyetlerini Ziyareti (27 Nisan-3 Mayıs

39

1992)s.112.

40

Kemal Karpat, "The Foreign Policy in Central Asia, Turkey and, Iran", International Journal of Turkish Studies, vol. 6,no. 1 &2 (Winter 1992-1994), s. 109.

(43) A.Bilal Ercilasun, "Türk Dünyasının Kültürel Bütünleşmesi Amacı İçin", Turk Dünyasında Eğitim Hizmetlerinin Yeri ve *Önemi (Adana: Türk Yurdu Neşriyatı, 1993), s.44.*

41

Valery V. Tsepkalo, "The Remaking of Eurasia", Foreign Affairs, vol. 77 , no. 2 (March-April 1998), s. 115.

42

Öner Kabasakal, "Türk Dünyası'na Yönelik En Stratejik Yatırım: Eğitim", Yeni Türkiye, sayı: 15 (Mayıs-Haziran 1997), s. 707.

43

Zaman, 9 Nisan 1998.

44

Metin Eriş, "Bazı Değerlerle Türkiye Gerçeği", Zaman, 10 Nisan 1998

45

Türkiye'nin köprülük rolü hakkında bkz.: Bülent Aras, "The Importance of Turkey to The Relations Between Europe and The Turkic Republics of Former Soviet Union"

UCLA Journal of International Relations and Foreign Affairs, vo. 2 no. 1

(Spring/Summer 1997), SS. 91-112.

46

Faruk Sönmezoğlu, "Kıbrıs, Bağlantısızlar ve BM ", Türk Dış Politikasının Analizi (İstanbul: Der Yayınları, 1994) içinde, s. 467.

47

Bahri Yılmaz, "Turkey's New Role İn International Politics", Aussen Politik, no. 1 (1994), s. 96.

48

Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelişine neden olan faktörlerin bazıları 1970-1990 arasında Arap ülkeleri ile yakınlaşmaya da etki etmiştir. Hakan Yavuz bu faktörleri üç başlık altında toplamıştır: 1) Kıbrıs konusunda, ihtiyaç duyulan destek, 2) Arap petrolleri ve Türkiye'nin pazar ihtiyacı, 3) Kamuoyu, özellikle İsrail'in izlediği politikalara yönelik uluslararası eleştiriler. İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", Sönmezoğlu, ag.e. içinde, ss.243-257

49

Sabahattin Zaim, Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması (İzmir: Nil Yayınları, 1997), ss. 37-38.

50

Zaki Avşar, Ferruh Solak, Türkiye ve *Türk Cumhuriyetleri (Ankara: Vadi Yayınları,*

1998), s.244.

51

Detaylı bilgi için bkz.: Anne-Else Hojberg, " The European Security Structure: A Plethora of Organizations?", NATO Review, (November 1995)ss. 30-35.

52

Igor P. Lipovsky, "Central Asia : In Search of a New Politic Idendity", Middle East Journal, vol. 50, no. 2 (Spring 1996), s. 219.

53

Lipovsky, a.g.e., s. 218.

54

Detaylı bilgi için bkz: Nadir Devlet, 1917 Ekim ihtilali ve *Türk-Tatar Millet Meclisi*

(İstanbul: Ötüken, 1998), ss.87-106, : İhsan Ilgar, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988).

55

A. Benningsen, C. L-Quelquejay, Stepde Ezan Sesleri (İstanbul: Selçuk Yayınları,

1981), s. 158.

56

Z. Velidi Togan, Bugünkü Türkistan (Türkili) ve Yakın Tarihi (İstanbul 1942), s.V.

57

Ahmet Rashid, The Resurgence of Central Asia: İslam or Nationalism? (London: Zed

Books, 1994), s. 98.

58

A. Ahat Andican, Değişim Sürecinde Türk Dünyası (İstanbul: Emre Yayınları, 1996), s. 133.

59

The Economist, Krygyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan Country Report, (3rd qu-arterly1997), s. 33

60

Adam Watson, The Evolution of International Society (London :Routledge,1993), ss. 13-14.

61

A.e, ss.15-16.

62

A.e, s. 17.

63

Gerhard Simon, "La Russie: une hegomonie Eurasienne", Politique Etrangère, (Printemps 1994), s. 38.

64

Meryem Kırımlı, "Uzbekistan in the New World Order", Centred Asian Survey, vol. 16, no. 1(1997), s.62.

65

Michel Jan, "Çin'de Yaşayan Türkdilli Nüfusa Uygulanana Pekin

Politikası", Semih Vaner (der.), Unutkan Tarih (İstanbul: Metis Yayınları 1997) içinde, s.253. Doğu Türkistan'da 1949'da Han Çinlileri nüfusun % 10'unu (500.000) teşkil ederken bu oran 1991'de % 37.5'e yükselmiştir (6milyon). Uygur ağırlıklı olmak üzere Türk asıllıların oranı ise 1991'de ° %56 (8.7 milyon) dır: A.e., s.256.

66

Stephan Blank, "Energy,economics and security in Central Asia: Russia and its rivals", Central Asian Survey, vol. 14, no.3 (1995), s. 394.

67

Graham Fuller, "Central Asian Geopolitical Future" Post SovietProspects, vol. 2, no.

8, (October 1994), s.3.

68

Alain Garoux, "Kazakistan", Vaner (der.), a.g.e. içinde, s.324.

69

Herbert Dieter, "Regional Integration in Central Asia: current economic position and prospecis", Central Asian Survey, vol. 15, no. 4 (1996), ss. 377-378.

70

Meral Aksoy, "Orta Asya'da Aral Denizi Krizi ve Çevre Sorunları", Yeni Türkiye,

S. 15 (Mayıs-Haziran 1997), s. 902.

71

Zaki Avşar ve Ferruh Solak; Türkiye veTürk Cumhuriyetleri (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), s.230.

72

United Nations High Commissioner for Refugees , a.g.e., ss.28-29.

73

Avşar ve Solak; a.g.e., s. 231.

74

Yasin Aslan, HazarPetroHeri-KafküsKördusüimüive Türkiye (Ankara, 1997), s. 183.

75

Subidey Togan, "BSEC, ECO, Turkic Republics and Turkey: Possibilities for Regional Economic Integration", 1,26, "Economic Facts in the New Eurasian Area", New Trends in EU-Turkey Cooperation, konferansında sunulan tebliğ ,(22-23 September 1994), Hotel Tarabya, İstanbul.

76

Sabahattin Zaim, TürkyeİslamDünyas'nn Yenden Yapılanması (İzmir: Nil Yayınlar, 1997) ss. 25,26.

77

Rashid, a.g.e., s.57.

78

Detaylı bilgi için bkz.: Lezsek Buszynski, "Russia and the West : Towards Renewed Geopolitical Rivalry?", Survival, vol. 37, no. 3(Autumn 1995), ss. *104-125.*

79

Youri Roubinski, "La Russie et l'OTAN : une nouvelle étape", PotitkfieEùangpie, no.4 (1997), s.547.

80

Simon, a.g.e., ss.41-42.

81

Yuri Kulchic, "Central Asia After The Empire: Ethnic Croups, Communities and Prob-lems,"http://www. intr.net/cpss/casiabk/chap8.tx, s.7.

82

Andican, a.g.e., s.239.

83

Foreign&Commonwealth Office, Minority Issues Within The Central Asian Stales (London, 1995),ss.4,6.

84

Alain Blum, "Kültürel ve Demografik bir Alan Olarak Eski Sovyet Orta Asyası", Va-ner (der.), a.g.e., içinde, s. 315.

85

Paul Kennedy, PreparngforTwenty-FirstCentury(New York: Random House,

1993), s. 243.

86

Blank, a.g.e., s. 376.

87

Zaman, 8 Ocak 1998.

88

Mehdi Mozaffari, "The CIS' Southern Belt: A New Security System", NewSecurity Potcs inThe CS Southern Belt (New York: Macmillan Press, 1997) içinde, s. 13.

89

Richard Pipes, "Is Russia Still An Enemy?", Foreign Affairs, vol. 76, no. 5, (September-October 1997), s.73.

90

Detaylı bilgi için bkz. Lt. Col. William R. Kunzweiller, "The New Central Asian Great Game", StrategjcReview, (Summer 1998), s.24-33

91

The Financial Times, 23 Ekim 1997.

92

Zbigniew Brzezinski, "Bir Avrasya Stratejisi", TürkiyeGÜnHÜğÜ, S.47 (Eylül-Ekim

1997), s.40.

Birleşik Devletler Topluluğu (B.D.T.)

B.D.T.'nin kurulmasında, etnik homojenliğe ve yeterli sanayi altyapısına sahip olmayan Cumhuriyetler'in, Rusya'nın desteği olmadan ayakta duramayacaklarını düşünmeleri rol oynadı. Almatı'da, 1991'de toplanan konferansla kurulan B.D.T.'nin merkezi olarak Beyazrusya'nın başkenti Minsk seçildi. Gürcistan ve Baltık Cumhuriyetleri toplantıya katılmadılar. Azerbaycan parlamentosu anlaşmayı geçersiz sayarken, Moldova Parlamentosu da onaylamadı. Fakat, bu ülkelerde çıkan iç çatışmalar sonucunda iktidarların değişmesi ile 93 Eylülü'nde Azerbaycan, 93 Aralığında Gürcistan, 94 Nisan'ında da Moldova, birliğe katılmak zorunda kaldılar.[1] Bu "mecburi" bir "gönüllülük"tü.

B.D.T sınırlarını korumak için 100,00 Rus askeri diğer ülkelerde konuşlandırılmıştır. Bunların bir kısmı da barış-koru-ma(!) operasyonlarına katılmaktadır. Şimdiye kadar Gürcistan (Abazya ve Güney Osetya), Moldova ve Tacikistan'da bu tür operasyon yapılmıştır. Almatı Zirvesi'nde kurulmasına karar verilen BM' in Mavi Berelileri'ne benzemesi düşünülen ortak gücün finansmanı konusunda anlaşma sağlanamamış ve Haziran 1993'de bu proje iptal edilmiştir. Bu yüzden müdahaleleri Rus ordusu yapmaktadır.[2] B.D.T.'de 1993'den beri AB benzeri bir ekonomik entegrasyona geçilmesi tartışılsa da ciddi bir adım atılamamıştır. B.D.T'nin yaptırım gücü olan bir merkezi bulunmadığı için , alınan kararlar uygulanmamaktadır.

B.D.T'nin daha aktif bir teşkilat olabilmesi ülkelerüstü kurum ve koordinasyon mekanizmalarına bağlıdır, fakat bu Ukrayna gibi anahtar bir ülke tarafından bile, Sovyetlere dönüş korkusuyla engellenmektedir.[3] Cumhuriyetler ortak ordu

kurulmasına karşı çıkmaktadırlar. Ukrayna Rus etkisini azaltmak için Batı ile ilişkilerini güçlendirmektedir. 1997'de -Rusya'nın soğuk bakmasına rağmen- NATO ile özel bir anlaşma imzalamıştır.[4]

Kerimov da tam bağımsızlığa ilişkin endişelerinden dolayı B.D.T.'nin ülkelerüstü kurumlar oluşturmasına karşı çıkmaktadır.[5] B.D.T.'nin AB gibi entegre olamayacağını söyleyerek iki örgüt arasındaki farkları şöyle sıralamaktadır: l)AB'de tam egemenlik, gönüllü katılım ve karşılıklı haklara saygı prensipleri yerleşmiştir, 2)uzun bir süreç boyunca mesafe kat edilmiştir, 3)sağlam bir demokratik ve sosyal devlet yapısı teşekkül etmiş, pazar piyasası ve hukuk düzeni ile ilgili mekanizmalar kurulmuş, altyapı hazırlanmıştır, 4)sosyal şuur gelişmiştir,

5)birinin diğerine net üstünlüğü olmayan, eşit ve zengin ülkelerden

oluşmaktadır, 6) şu anki haliyle B.D.T'.nin entegrasyonu, üye ülkeleri dünyadan kopuk, fakir ve düşük teknolojiye sahip bir duruma düşürebilir. Kerimov uluslar üstü kurulların ASEAN'da da bulunmadığına işaret etmektedir. O'na göre Özbekistan için en büyük tehlike eski imparatorluğun canlandırılması düşüncesidir.[6]

Ocak 1997'de Aşkabat'ta olağanüstü bir zirve düzenleyerek bir araya gelen beş Orta Asya devletinin (Tacikistan dahil) lideri yaptıkları ortak açıklamayla B.D.T.'nin fonksiyonlarının sınırlandırılması gerektiğini bildirdiler. Topluluğun iyi çalışmadığı da bildiride vurgulanıyordu. Liderler, B.D.T.' nin siyasi ve askeri hareketlerden uzak tutulması gerektiğine dair fikir birliğine de vardılar. Toplantıda bir açıklama yapan Ke-rimov, B.D.T. bünyesinde ortak ordu kurulması ve genel kurmay başkanı atanmasına karşı olduklarını ve her ülkenin NATO ile istediği gibi irtibat kurabileceğini söyledi. Ayrıca gümrük birliği kurulmasına da topluluktaki büyük devletlerin menfaatine olacağı düşüncesiyle karşı çıkarak, şimdiye kadar

B.D.T. toplantılarında alınan 1000'in üzerinde karara uyulmadığını hatırlattı.[7]

S.S.C.B.'nin yeniden diriltilmesi ihtimalini tüm B.D.T. üyeleri (Rusya ve Beyazrusya hariç) bağımsızlıklarına karşı bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Rusya diğer ülkelerin bağımsızlıklarına saygı göstermeyen bir tutum sergilemekle bu endişeyi güçlendirmekte ve B.D.T. 'yi zayıflatmaktadır. Zaten

B.D.T., AB gibi entegrasyona giden bir birlik değil[8], bir imparatorluğun çözülmesinin ürünü olan bir teşkilattır. AB para birliğine giderken B.D.T. ülkelerinin ruble alanını bozmaları bunun somut örneklerindendir.

B.D.T. ülkelerinin üçüncü ülkelerle ticareti artmaktadır. Teşkilatı zayıflatan başka bir faktör de kendi içinde Merkezi Asya Topluluğu, Gümrük Birliği (Rusya, Beyazrusya, Kazakistan ve Kırgızistan) gibi alt topluluklar halinde ve Rusya- Be-yazrusya örneğinde görüldüğü gibi ikili düzeyde ilişkilerin geliştirilmesidir ki bu durum topluluk ilişkilerinin formaliteye dönüşmesini netice vermektedir.[9]

Rusya'nın Entegrasyon İhtimali ve Türk Birliği'ne Bakışı

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını herhangi bir çatışma olmaksızın kazanmış olmaları bu ülkelerle ilişkileri arttırmak için Rusya açısından bir avantajdır.[10] Diğer avantajları da şöyle sıralanabilir: : Çin tehlikesi ve diğer tehditlere karşı istikrarı sağlayabilecek olan askeri gücü, B.D.T. ülkelerinin Rusya'ya ekonomik bağımlılıkları, Cumhuriyetlerde Rusça'nın biliniyor olması ve gerek nüfus oranı, gerekse eğitim düzeyi açısından etkili olan Rus azınlığı.

Çarlık ve komünizm dönemlerinde Rusça'nın ve Rus kültürünün etkisi olmuştur. Fakat komünizmden dönüşle beraber Rusya'da bile bir kimlik kargaşası yaşanırken Türk Cumhuriyetlerinin böyle bir kültüre bağlı kalacaklarını düşünmek mümkün değildir. İkincisi, Rus kültürü baskı ve zor kullanılarak benimsetilmeye çalışıldığından, günümüzde reaksiyoner bir dışlamaya uğrama ihtimali vardır. Üçüncüsü, 21. Yüzyıla girerken dünyada yerel değerlerin, Türk Cumhuriyetleri'nde de İslami ve milli değerlerin güç kazandığı bir dönemde Rus kültürünün eskisi gibi bir tesiri olması oldukça zordur. Son olarak da, Rusça (Orta Asya'da yaygın olarak biliyor olmasına rağmen) İngilizce ve Fransızca gibi evrensel bir dil olmadığı gibi, Rus kültürü de medeni dünyayı simgelememektedir. Kültürel zenginliğine rağmen Rusça uluslararası dil olarak İngilizce kadar yeterli olmadığı için gittikçe popülaritesini yitirmektedir.[58] Bu yüzden Moğolistan'da dahi uluslararası dil olarak Rusça yerine İngilizce kullanılmaya başlamıştır.[11]

Rusya, kendi ekonomik problemlerini çözemediğinden diğer B.D.T. ülkelerine yardım etmemekte, hatta bu ülkelerin doğal kaynaklarını ucuza kullanmak gibi Sovyet alışkanlıklarını sürdürmek istemektedir Fakat, bu durum kısa vadede menfaat sağlasa da uzun vadede etki kaybına yol açmaktadır. Rusya'nın bölge üzerindeki ekonomik tesiri giderek azalmaktadır. Aralık 1996 itibariyle Cumhuriyetlerdeki Batılı ve Rus ortak yatırım ve işletmelerinin oranı da bunu göstermektedir: Ukrayna: 2650/ 1290; Kırgızistan: 514/ 13; Özbekistan:

2200/ 100.[12]

Rusya'nın kendi içindeki azınlık problemi de hala sürmektedir. Federasyon sınırları içinde 15 milyon civarında Müslüman yaşamaktadır. Çeçenistan'da olduğu gibi kuvvet kullanmaya devam ettiği müddetçe gerek sınırları içindeki Müslümanlarla gerekse Türk Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurması mümkün olmayacaktır.

Yukarıda izah ettiğimiz gibi Rusya ile Türk Cumhuriyetleri'nin ilişkileri bir çok problemlerle doludur. Bu ülkenin Cumhuriyetler ile entegrasyon için en etkili aracı olan B.D.T de gelecek vaad etmemektedir. Rusya'nın, barışçı yolarla entegrasyonun mümkün olmadığı ortaya çıktığı takdirde silah kullanarak bu cumhuriyetleri yeniden tesir sahasına sokması ve hegemonya, vesayet, dominyon veya imparatorluk rejimleri altında bir ilişkiye girmesi de mümkün değildir. Bağımsızlığı uluslararası alanda tanınmamış olan Çeçenistan karşısında *yüzyılın en onur kırıcı hezimetine uğramış olan*[13] Rusya'nın , böyle bir şeye gücü yetmeyecektir.

"Rus halkı- Afgan Savaşı'ndan aldığı dersle- çocuklarını "yakın çevre"deki ülkelere ölüme göndermeye razı olmayacaktır. "[14] Üstelik, A.B.D.'nin de

buna izin vermeyeceği 1997'den beri yana izlediği politikalardan anlaşılmaktadır.

Rusya Türkçü ve İslamcı akımların güçlenmesine hem Rus diasporasının yaşadığı şartların zorlaşması hem de kendi içindeki Müslüman azınlıkların bağımsızlık isteklerinin artması ihtimallerinden dolayı karşı çıkmakta, bu yüzden Türkiye'nin de bölgede güçlenmesini istememektedir.[15] Rusya'nın hedefi Türkiye ve İran'ın etkisini azaltmaktır. Rusya boru hatlarının güzergahı ve Hazar'ın statüsü gibi konularda menfaatine uygun sonuçlar elde ederek önümüzdeki yüzyılda *dünya enerjisinde söz sahibi ülke olmayı hedeflemektedir.*[16] Bu konuda da Türkiye en büyük rakibidir.

Rusya, Ermeni-Azeri Savaşı'nda müdahale ettiği takdirde III. Dünya Savaşı'nın çıkacağını söyleyerek Türkiye'yi tehdit etmiş[17] , Çeçenler'e destek olduğu bahanesi ile PKK'ya destek çıkmış ve boru hatlarının Türkiye'den geçmesini engellemeye çalışmıştır.[18] Geçmişte Türkistan'ın bütünlüğünü bir tehlike görerek parçalayan Rusya Türkiye'nin içinde bulunduğu bir Türk Birliği'ni asla kabullenmeyecektir.

İran

Amirahmadi "İran'da Siyasal İslam'dan Laik Milliyetçiliğe" adlı makalesinde İran'ın 1979 sonrası tarihini dört bölüme ayırmaktadır: Birinci dönem İhtilalden Irak Savaşına kadar sürmüştür. Bu döneme İslam-İslam adını veren yazar, İslam prensiplerinin hedeflendiğini anlatır. İkinci dönem ise (1980-1989) Hu-meyni'nin ölümüne kadar süren İslam-İran dönemidir. 1980 sonrasında İran, Irak Savaşında halkı motive edebilmek için, milliyetçi (Farisi) duyguları canlandırmaya başlamıştır. Üçüncü dönem ise İran- İslam dönemidir ki Humeyni'nin ölümünden günümüze kadar sürmüştür. Bu dönemde İran milli menfaatlerine dayalı dış politika gütmeye başlamış ve reelpolitiği İslami ideallere tercih etmiştir. Yazar, önümüzdeki yıllarda dördüncü bir dönemin İran-İran olarak isimlendirilecek bir seküler-pragmatik yapı olabileceği öngörüsünde bulunmaktadır.[19] Bu değerlendirmelerin ışığında İran'ın Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a destek vermesi , Hazar'ın paylaşımı hususunda Rusya'yla ortak hareket etmesi gibi davranışlar daha iyi anlaşılabilmektedir.

Azerbaycan'da Elçibey'in açıkça ve sık sık ifade ettiği gibi "Büyük Azerbaycan'ı kurmaya yönelik fikirlerin güçlenmesi İran için çok büyük bir tehlikedir. İran, nüfusun %30'dan fazlasını teşkil eden Azerilerin ayrılma istekleri karşısında çok zor duruma düşecektir. Bu durum iki ülke ilişkilerini menfi yönde etkilemektedir.

İran, bölgedeki etkisini arttırmak için çeşitli birlikler kurmaya çalışmaktadır[20]. Fars Dilli Ülkeler Birliği (İran-Tacikistan-Af-ganistan) ile *KEİ'nin yansıması gibi görünen Hazar Denizi*

Ekonomik İşbirliği Örgütü[21] (İran, Rusya, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan) İran'ın bu çabanın göstergesi olan iki projedir. Son dönemde savaşa varabilecek ölçüde Afganistan'la ilişkilerinin bozulmuş olması ilk teşkilatın hayata geçirilme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. İran'ın en etkili olduğu Orta Asya Cumhuriyeti olan Tacikistan'da ise iç savaşta 50.000 kişi ölmüş, 500.000 kişi evsiz-barksız kalmıştır[22] Tacikistan ve Afganistan'daki iç savaşlar İran'ın bu ülkelerde istikrarlı ve menfaat sağlayıcı bir etki oluşturmasına mani olmaktadır.

İran Orta Asya'da etkili olabilmek için rejim ihracından çok işlevsel ilişkilere önem vermiş görünmektedir. Bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmede en önemli kozu coğrafi yakınlığı ve buna bağlı olarak sunduğu denizlere inme ve enerji nakil imkanlarıdır. Sözgelimi Türkmenistan'a doğalgaz naklinde ortaklık teklif etmektedir , fakat bu konuda henüz ABD engelini aşabilmiş değildir. Bir başka avantajı da petrol gelirlerinden elde ettiği finansal kaynaklardır.

İran rejiminin Orta Asya'da yayılmasına ve bu ülkelerle entegre olmasına engel olan faktörleri ise altı maddede özetlemek mümkündür: Öncelikle, Tacikistan dahil bölge halkı sünnidir. Şiiliğe en yakın olan Azerbaycan'da ise dini duygular Tacikistan ve Özbekistan'la mukayese edilemeyecek kadar zayıftır. İkinci olarak, bu ülkeler yıllarca İslam kültüründen uzak yaşatılmış, aydınları Slav kültürü ve Marksist eğitimle yetiştirilmiştir, bölgede cami gibi temel dini müesseseler bile son yedi-sekiz yılda çoğalmaya başlayabilmiştir ve İran'daki gibi bir molla sınıfı bulunmamaktadır. Üçüncü bir faktör olarak, Tacikistan ve Afganistan'da yaşananlar çok kötü bir imaj oluşturmuştur. Dördüncüsü

bu ülkelerde milliyetçi duygular güçlüdür ve Farisi bir tesire kapalıdır. Beşincisi, Türk tasavvuf geleneği Orta Asya kaynaklıdır ve tarikatlar etkilerini hala sürdürmektedirler ki İslami anlayışları İrana zıttır. Başka bir faktörde, bu ülkelerin Batı yardımına muhtaç olmaları ve fundementalizm yüzünden bu yardımı kaçırma endişesi taşımalarıdır. Zaten dünyadan kopuk bir ülke olan İran'ın Türk Cumhuriyetlerinin dünyaya açılmaları ve çağdaş bir toplum olmalarına katkıda bulunması mümkün değildir.

İran'ın bu ülkelerle tarihi bağları dezavantaj oluşturmaktadır. Mevcut rejimin ve Fars Kültürünün bölge ülkelerince benimsenmesi çok zordur. Azerbaycan'a karşı Ermenileri desteklemesi,[23] Hazar tartışmasında Rusya safında yer alması da artık Türk Cumhuriyetleri ile ittifak kurmaktan bile

ümidi kestiğini göstermektedir.

Türkiye gerek rejim uyuşmazlığı gerekse A.B.D.'nin baskısı sonucunda İran ile ilişkilerini belirli bir düzeyin üzerine çıkartmamaktadır. Mesela, Türkmenistan'dan gelecek doğalgaz boru hattını bu ülkeden geçeceği için reddetmektedir. İran da Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmektedir.

İran bir Türk Birliği tarafından kuşatılma ihtimaline karşı bu oluşumu engellemek için elinden geleni yapacaktır. Zaten tarihi açıdan da Osmanlı ile Orta Asya Hanlıkları"nın ilişkilerinin gelişmemesinde İran büyük rol oynamıştır. Fakat günümüzde gelişen teknolojinin ulaşım ve haberleşme alanında sağladığı imkanlar İran'ın coğrafi kozunu zayıflatmaktadır. İran'ın bundan sonraki politikası kısa vadeli menfaatler elde etme ve Türkiye'yi önleme şeklinde özetlenebilir. Bu konuda da Yunanistan ve Ermenistan'la işbirliği yapmakta sakınca görmemektedir.

TÜRK BİRLİĞİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye açısından konuya yaklaşanların fikirlerini üç grupta toplamak mümkündür. Birinci gruba giren Türk Cumhuriyetlerindeki muhalif siyasetçilerden bir bölümü Türk Birliği fikrini desteklemektedir. Kazakistan'daki milliyetçi partilere bir örnek olarak Alaş partisi Türkçü ve İslami bir çizgide Kazakistan'dan Anadolu'ya uzanacak bir Türk Birliğini savunmaktadır.[73] Kazak bilimadamlarına bir örnek olarak da Almaz Estekov şöyle demektedir: *"Türki dillerin temeli üzerine kurulu bir kültür dünyası var. Ulus mertebesine çıkmayı başarmış olan Türkiye bu dünyanın başıdır. Kırım Tatarları ve Azeriler boyun ve omuzları, Kazaklar kalbi, Özbekler ile Türkmenler ise bacaklarıdır. Gövde parçalanmış ise de, eski kökler ve dilimiz hala duruyor".*™

Özbek muhalefet liderlerinden Birlik Hareketi lideri Abdur-rahim Polat da Türkiye ile entegrasyona verdiği desteği şöyle ifade etmektedir: *"Türkiye en gelişmiş ve yegane tam bağımsız Türk devleti sıfatıyla Türklerin doğal lideri olmalıdır… Türkiye NATO'daki görevini NATO'dan almıştı. Ama Türk Dünyası'nda liderlik görevini kimse vermez."*[75]

Özbekistan'ın diğer muhalefet partisi olan Erk'in Başkanı Mu-hammed Salih de Türklerin yaşadığı bölgelerin petrol, doğalgaz ve altın gibi maden zenginlikleri açısından emsalsiz olduğunun altını çizmektedir. Asya'da "Türk Kuşağı" diye adlandırdığı ekonomik ve jeopolitik bir bölgenin oluşturulmasını istemektedir. O'na göre Türklerin dışındaki hemen herkes bu kuruluşa karşı çıkacaktır.[76]

Türkiye'de ise Türk Birliği fikrini sıcak bakanlardan birisi Anasol D hükümetinin Türk Cumhuriyetlerinden sorumlu olan Devlet Bakanı Ahat

Andican'dır. Fakat O'na göre bu hedefe ulaşmak için *"Türkiye meyveleri uzun zamanda alınacak sos-yo-kültürel ilişkileri güçlendirmelidir… Halkın yönetime katılımı arttıkça ve demokratik süreç güçlendikçe sosyo-kül-türel ilişkilerin belirleyiciliği kaçınılmaz olacaktır."* Fakat, yalnızca kültürel politikalar uygulanmasının dil, din, milliyet ortaklığına rağmen parçalanmış olan Arap Dünyası'na benzer bir şekillenmeyi ortaya çıkarması tehlikesi vardır. Bu yüzden ilişkiler güçlü bir ekonomik temele de dayandırılmalıdır. Ve bu konuda AB model alınmalıdır. O'na göre *"Er ya da geç ulaşılması gereken nokta ortak değerlere sahip, ekonomik yönden büyük ölçüde entegre olmuş, dünyadaki diğer güç merkezlerine karşı ortak politikalar yürütebilen ve uygulayabilen AB benzeri bir Türk Devletleri Topluluğu oluşturmaktır."* [24]

İkinci gruba sokabileceğimiz, Türk Cumhuriyetlerinde iktidardaki yöneticilerin çoğu ise Türkiye'yi tek alternatif olarak görmeyen, ama en önemli dostlarından biri olarak kabullenen bir anlayışa sahiptirler. Bu anlayışa göre, Türkiye ciddi hamleler yaptığı müddetçe bölgede en etkili ülke olabilir, aksi takdirde başka devletlere bir önceliği bulunmayacaktır. Bu gruptakiler genellikle Türk Birliği kurulması için şartları uygun bulmamaktadırlar.

Bu tarz bir yaklaşıma sahip olan Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov, Türk Zirvelerinin ilk başlarda olduğu gibi politik gündemlerinin olmamasını memnunlukla karşılamaktadır. Sadece Türkiye ile ilişkiye girmek istememektedir zira, *"Özbekistan'ın dünyanın çeşitli bölgelerinde güvenilir ve karşılıklı menfaati bulunan ortaklara sahip olması"*, O'nu sevindirmektedir.[25]

Benzer fikre sahip diğer bir lider olan Nazarbayev, konu hakkındaki düşüncelerini ve ilk zirve toplantısındaki tepkisini şöyle anlatmaktadır:

"[Başlangıçta] çoğu insan Kazakistan 'ın tüm meselelerinin Türkiye tarafından çözüleceğine inandı. Halbuki bu bağımsızlıktan vazgeçmek, komşularla geleneksel bağları koparmak, bir "büyük ağabey"in yerine ikinci "büyük ağabey"i boynuna bindirmek demekti…. Türk Devlet Başkanlarının ilk zirvesinde bu mesele Türk meslektaşlarımızın hazırladığı beyannamede açıkça ifade edildi. Tarihi kök birliğimize dilimiz ve kültürümüzün ortaklığına, geleneklerimizin aynılığına dayanarak Türkiye ile işbirliği yolunu tutacağımız belirtiliyordu.

Ben Turgut Özal'ı incitmeye mecbur oldum. Bu açıklamaya imza atmayacağımı söyledim. Sadece ekonomik, siyasi ve insani ilişkilere taraftar olduğumu ifade ettim. Kökümüzün aynı olduğu doğrudur, uzun zamandır birbirimizden uzak kaldığımız malumdur. Ben daha yeni elde ettiğimiz bağımsızlığımızay her devletin egemenliğine saygı duyarak medeniyetimizin kopmuş olan bağlarının yeniden bağlanmasını teklif ettim. Fakat başka

halklar ve devletlerle ilişkilerimizi koparmayacağımızı kimle olursa olsun bir daha eşit olmayan ilişkilere girmeyeceğimizi belirttim… Kerimov da beni destekledi.'[79]

Bu ifadelerden şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Türk Cumhuriyetlerinin liderleri Türkiye'ye bir üstünlük tanımamakta ve diğer devletlerle ilişkilerini keserek tüm yumurtaları tek sepete koymak istememektedirler. Zaten Türkiye de onlara hiç bir konuda garanti vermemektedir.

Son bir grup olarak da, başka alternatifleri daha geçerli ve öncelikli görenleri zikredebiliriz. Bu gruptakiler, diğer alternatifler karşısında Türk Birliği fikrini ikinci planda ele almakta, bu yüzden de böyle bir konu ile derinden ilgilenmemektedirler.

Bu grupta en yaygın görüş Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri entegre olmasının mümkün olmadığı ve yapılması gereken şeyin AB ye tam üyelik için çalışmak olduğudur. Birçok siyasetçi ve akademisyen bu fikri benimsemektedir. Bir örnek olarak Doç Dr. Nuri Yurdusev *"coğrafi ve kültürel tabanı oldukça geniş"* olmasına rağmen Türk Birliği fikrini mümkün görmemektedir. O'na göre bu konuda " *"sadece" potansiyel* " vardır ve üstelik *"Potansiyellerin var olması her zaman realize edilebilecekleri anlamına gelmez* " Entegrasyon için gerekli ortak siyasi bilinç ve dayanışmanın yokluğu da bu tür bir birliği engellemektedir. AB ile entegrasyon Türkiye'nin hedefi olmalıdır.[26]

Refahyol hükümeti icraatları ile bu gruba uygun davranışlar sergilemiştir. Fakat alternatif olarak AB 'yi değil de D-8'i kabul etmiştir. Dış politikada ağırlığın D-8'in kurulmasına verilmesi ve Başbakan Erbakan tarafından D-8 ülkelerine resmi geziler tertip edilirken Türk Cumhuriyetlerine hiç gidilmemesi bunun göstergesidir.

TÜRKİYE AÇISINDAN TÜRK BİRLİĞİ

Soğuk Savaş'ın bitmesi sonucunda eski Doğu- Batı kutuplaşmasının ortadan kalkması ile AB, NAFTA ve ASEAN gibi birlikler etrafında gruplaşmalar daha da ön plana çıktı.[27] Balkanlar ve Kafkaslar'daki krizlerin çözümünde mevcut düzenlemelerin ve BM'nin yetersiz kalması bölgesel güvenlik fikrinin de güçlenmesini sağladı.[28] Özellikle A.B.D.'nin dünya jandarmalığı konumunun zayıflaması bölgeselleşme eğilimini güçlendiren bir faktör oldu.

Günümüz şartlarında, bölgesel yapılanmaların dışında kalmak Türkiye için de tehlikeli bir durum haline gelmiştir. Herhangi bir bloğa girmemesi durumunda Türkiye dış ticaret gibi mevzularda büyük zarara uğrayabilir. Dünyada bölgesel korumacılık duvarlarının yükselmesi ise bölgesel yapılanmaların dışında kalan ülkelerin tamamen yalnızlığa mahkum edilmeleri anlamına

gelecektir .

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili olan; karadan dokuz ülke ile sınırı bulunan; Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanların merkezinde yer alan bir ülkedir. Bu özellikleri O'na bir çok jeopolitik avantaj sunmakla beraber birçok tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Böyle bir ortamda tecrit politikası gütmek imkansızdır.[29] Bu yüzden cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ikili anlaşmalar imzalanmış, bölgesel birliklere üye olunmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde kurulan Balkan Antantı ve Sadabat Paktı; sonrasında kurulan CENTO duyulan ihtiyacın bir sonucudur. Çevresindeki ülkelerle zaman zaman sıcak çatışma tehlikesi atlatan ülkenin gündeminde komşuları ile ilgili "2,5 savaş formülü" gibi teoriler eksik olmamaktadır. İçinde bulunduğu bölgenin petrol kaynaklarının yanı sıra politik istikrarsızlıkla da meşhur olması da Türkiye'nin ortaklara olan ihtiyacını güvenlik alanında da arttırmaktadır.

Bu ihtiyacın neticesinde Türkiye birçok uluslararası örgüte üye olmuştur. Fakat hemen hiçbirinden verim elde edememektedir. Bu durumun hem bir sebebi hem de bir sonucu olarak Türk Dış Politikası'nda karışıklık ve önceliklerin belirsizliği ha-kimdir.[30]

1989'den itibaren yaşanan hızlı gelişmeler Türkiye'nin dünyadaki rolünü büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye, Soğuk Sa-vaş'ın bitişiyle stratejik pozisyonu en çok değişen ülkelerin (Doğu Bloku'nu saymazsak) başında gelmektedir.[31] İki kutuplu sistemin dağılmasıyla, Batının Sovyet sınırındaki karakolu olma rolünü kaybeden Türkiye'nin jeopolitik önemi azalmaya başlamış, Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkması ve Orta Doğuda yaşanan krizler , Türkiye'nin jeopolitik öneminin A.B.D. açısından Soğuk Savaş dönemindeki kadar büyük olduğunu göstermişse de, AB devletleri eski Varşova Paktı üyelerine daha çok önem vererek Türkiye ile ilişkilerine ikinci dereceden önem vermeye başlamışlardır.

1989'da AET'ye başvuran Türkiye, bu topluluğa girme ümitlerini Lüksemburg Zirvesi(1997) ile hemen hemen kaybetmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik şansı kısa ve orta vadede kalmamasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin üye adayları olarak kabulünün tesiri büyüktür. Fakat AB ile ilişkilerin kopması söz konusu değildir. Zira, Türkiye birçok yönden AB ülkeleriyle vazgeçilmez ilişkiler içine girmiştir. Dış ticaretinin % 50'ye yakını AB ülkeleri ile yapılmaktadır. Bunun yanı sıra AB ülkelerinde 3 milyondan fazla T.C. vatandaşı bulunmaktadır.

Tam üye olamasa da Türkiye AB ile ilişkilerine devam edecektir. Türkiye'nin AB ile belirli bir seviyede ekonomik ve siyasi ittifak içinde bulunması Türk Cumhuriyetleri ile entegrasyonuna engel teşkil etmemektedir. Aksine AB ile

güçlü ilişkilere sahip olmak Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilere katkı sağlayacaktır. Bu açıdan, Türkiye'nin AB ile Orta Asya arasında enerji, ticaret gibi alanlarda köprü olma rolünü daha da güçlendirmesi her üç bölgenin de menfaatinedir.[32]

Türkiye için başka bir birlik alternatifi de Gelişmekte Olan Ülkeler Teşkilatı (D-8)'dir. Fakat Türkiye'nin bu örgüt içindeki ülkelerle ilişkilerini arttırsa da ekonomik entegrasyonda mesafe kat etmesi mümkün görünmemektedir. Bu teşkilat sadece bir ekonomik ittifak olarak faaliyetlerine devam edebilir. Gerçek bir birliğin kurulmasına engel teşkil eden bazı faktörler şunlardır: 1- Bu sekiz ülke coğrafi olarak birbirinden kopuktur. 2-Üye seçiminde diğer ülkeleri korkutacak derecede İslami kimlik ön plana çıkarılmıştır. 3-Ülkeler arası ekonomik ve sosyal ilişkiler yetersizdir. 4- Üye ülkelerin sosyo-kültürel kalkınmışlık düzeyleri *ve* demokratikleşme seviyeleri yetersizdir.

Diğer bir alternatif de Özal zamanında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)[33] dir. Bu teşkilattaki üyelerin bir çoğunun serbest piyasa ve demokrasi tecrübesi olmaması Türkiye'yi üstün bir konuma getirmektedir. Fakat Yunanistan ve Ermenistan'ın bu teşkilata alınmasıyla Türkiye'nin etkisi azalmış ve teşkilatın gelişimi de yavaşlamıştır. Entegrasyon ihtimali olmamakla birlikte, ekonomi, çevre kirliliği gibi konularda yardımlaşmaya zemin olabilir. Bu açıdan da Türk Birliği'ne bir alternatif teşkil etmemektedir.

1992 de yeniden hayata geçirilen Ekonomik İşbirliği Teşkila-tı(ECO) ise Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile birarada bulunduğu ve ilişkileri geliştirmek için kullanabileceği bir teşkilattır. ECO, İran ve Pakistan ile ortak çalışmalar yapmak için de iyi bir zemindir. Fakat bu örgütten somut bir netice elde edilememektedir. Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin iyi olmaması örgütü zayıflatmaktadır. ECO'nun şu anki durum devam ettiği sürece bir serbest bölgeye dönüşmesi bile mümkün görünmemektedir.

Netice itibari ile, jeopolitik olarak hassas bir bölgede yer alan, bir çok rakip ve düşmanı olan Türkiye'nin bağımsızlığından bu yana yaşadığı siyasi, askeri ve ekonomik yalnızlığını giderebilecek bir entegrasyona ihtiyacı vardır ve Türk Cumhuriyetler de bu konudaki en güçlü alternatiftir.

TÜRK BİRLİĞİ KURULMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Ortak değerler ve ortak menfaatler ülkeleri entegrasyona yönelten temel faktörlerdendir.[34] Entegrasyon için sadece pragmatik faydalar yeterli olmayıp, fikri temeller de gerekmektedir. Ortak bir kimlik oluşturulamadığı takdirde birliğin "derinleştirilmesi" mümkün olmamaktadır. Bunun sonucunda, kimlikle alakalı olan, milli menfaat, milli güvenlik gibi hususlarda da sorunlar yaşanabilir. Üst kimlik oluşturma sürecinin aksi bir tesirle mikro milliyetçiliğe ve yöreselciliğe yol açma ihtimali de vardır. Benzer krizler AB'

de yaşanmakta[35] ve halk oylamalarında Norveç gibi bazı ülkelerde entegrasyon aleyhine kararlar çıkmasına neden olmaktadır.[36]

İngiliz siyaset bilimcisi Mitrany, entegrasyon konusunda en etkili teorilerden olan fonksiyonalizmin çerçevesini çizmiştir. Ona göre, etkili teknik ve siyaset dışı alanlarda kurulacak ortaklıklar giderek diğer alanlara da yayılacak, "dallanma" sonucunda devletlerarası entegrasyon sağlanacaktır. Siyasi ilişkilere göre çatışmaya daha kapalı olan alanlardaki ortaklıklar, belirli bir "süreç" sonunda entegrasyonu netice verecektir.[91]

Haas ise dallanma teorisini "yayılma" diye farklı bir şekilde adlandırarak aynı vurguyu yapmıştır. Ona göre işlevsel bir alanda gelişecek ortak alışkanlıklar ve davranış biçimleri başka sahalara da yayılacaktır.[92] Uzmanların ve sosyal grupların entegrasyonu desteklemesi de başarı sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Ortak menfaatlerin elde edilmesi için entegrasyon yayılırken "ortak bir zihniyet" de oluşacağını belirtmektedir.[93]

Fonsiyonalizmde esas olarak ekonomik bağların siyasi birliğe dönüşmesi beklenmektedir. AB fonksiyonalizmin uygulanmasıyla başarı sağlanan en güçlü misaldir. Kömür, çelik, ve atom enerjisi alanlarında kurulan ortaklıklar diğer alanlara zamanla yayılmıştır. *AB'nin bu gün geldiği nokta uyulan bir sürecin başarısıdır. Bir aydan diğer aya, bir kurumdan başka birine gelişme sağlanmış, karşılaşılan problemler toplantılarda adım adım çözülmüştür*.[94]

Neo-fonksiyonalime göre ise Avrupa Konseyi gibi ülkelerüs-tü kurumlarla sivil toplum örgütleri gibi devlet-dışı (non-state) örgütler entegrasyon için büyük öneme sahiptir[95]. Entegrasyon

(91) Dougherty ve Pfalztzgraff, a.g.e.,ss. 280-281.

(92) A.e., s.282.

(93) A.e., s.295.

(94) Philippe de Schoutheete, "L'avenir de l'Union européenne", PolitiqueEùançpl'e, no.3 (1997), s.263.

(95) Houman A. Sadri, "Integration in Central Asia: from theory to policy", CentraAsi-anSurvey,vol. 16, no.4 (1997), s. 573.

hareketlerinde toplumsal vurgunun yapılması liderlerin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. AB'nin bundan sonra hangi ölçüde "derinleşeceği" Avrupalı toplumların kendi kararlarıdır,[37] fakat AB'nin kuruluşunda Jean Monnet gibi bir bireylerin etkili olduğu da unutulmamalıdır.

Ülkeler arasında entegrasyonunun analizini yaparken, kültürel homojenlik, ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık, coğrafi yakınlık, kimlik ortaklığı ortak

düşmanın varlığı gibi kriterler ele alınmalıdır. Gözönünde bulundurulması gereken bir başka faktör de üyelerin iç politika belirleyici unsurları ile dış ülkelerin verecekleri tepkilerdir. En önemli faktörlerden biri de ülke içinde ve ülkelerarasında, entegrasyonu destekleyen bir elit tabakanın bulunmasıdır. Eğitim seviyesinin düşük olduğu ülkelerde siyasi ve idari altyapı gelişmediğinden birleşme daha zor gerçekleşir.[38] Demokrasinin yerleşmesi ve sosyo-kültürel kalkınma ise entegrasyonu hızlandıran etkenlerdir.

Jakob ise entegrasyon imkanlarını belirleyen kriterler arasında şunları saymaktadır:

1) Coğrafi yakınlık: Yakın ülkelerin entegre olmaları daha kolaydır.

2) Benzerlik: Ortak noktaları çok olan milletlerin birleşmesi farklılıkları çok olanlara göre daha kolaydır. Sosyal göstergelerdeki benzerlik entegrasyona katkıda bulunur.

3) Etkileşim: Bireyler ve toplumlar arası ilişkilerin yoğunluğu birleşmeyi kolaylaştırır.

4) Zihni yakınlık: Bilgi ve anlayış benzerliği mühim bir rol oynamaktadır.

5) İşlevsel menfaatler: Üyelerce paylaşılan menfaat alanlarının bulunması birleşmeyi kolaylaştırır.

6) Yapısal çerçeve: Siyasi yapısı karar verme noktasında katılımcı olan ülkelerin birlikteliği daha güçlü olur.

7) Eski birleşme tecrübeleri: Eski tecrübeler entegrasyonun daha ileri safhalara ulaşmasına katkı sağlar.[39]

Bu kriterlere eklenebilecek başka bir noktada üye ülkelerin sayısıdır. Sayının çok kabarık olması, birliğin güçlenmesinin aksine, zayıflamasını netice verebilir. AB de bu çelişkiyi yaşamaktadır. Doğu Avrupa devletlerinin dahil olması ile ortak politikalar üretme ve uygulama imkanı azalmaktadır. [40]

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında AB benzeri bir entegrasyonun mümkün olup olmaması da aralarındaki ilişkilerin işlevsel düzeyiyle doğrudan alakalıdır. Gerek işlevsel ilişkiler gerekse diğer kriterlerin kolaylaştırıcı mı, engelleyici mi rol oynadıklarının ele alınması entegrasyon imkanı hakkında fikir verecektir.

Türk Birliğini Kolaylaştıran Faktörler

1 - Ortak Değerler

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ortak bir soydan gelmenin yanı sıra ortak bir dine de sahiptirler. Dil bağı Osmanlı dönemine nazaran zayıflamış olsa da, son yıllarda gerek cumhuriyetlerin Latin alfabesine geçişi, gerekse TV ve

gazete yayını gibi faktörlerle güçlenmeye başlamıştır. Türk Cumhuriyetleri 29 harfli alfabeyi tam kabullenmeseler de benzer 34 harften seçilmiş alfabeleri kabul etmişlerdir.[41] Özel TVlerin ve TRT 'nin bu ülkelere yaptıkları yayınlar Türksat uydularının devreye girmesiyle daha da yaygınlaşmıştır. Ahmet B. Ercilasun 'a göre bu tür faaliyetler sonucunda *"20 yıl sonra Türkiye Türkçesi Türk Dünyasındaki pek çok aydın tarafından bilinen ve Türkler arası platformlarda kullanılan bir iletişim dili olacaktır"* [42]

Türkiye'de veya Orta Asya'daki Türk Okullarında yetişen öğrenciler Türkiye Türkçe'sini, Orta Asya'ya giden eğitimci ve işadamları da bölgesel lehçeleri öğrenmektedirler. Gerek talebeler gerekse yetişkinler arasındaki sosyal hareketler kaynaşma zeminini hazırlamaktadır. Türkiye'deki şarkıcı-türkücülerin kasetlerinin bu ülkelerde rağbet görmesi de kültürel bağları güçlendiren bir faktördür.

Kültürel bağların varlığından bahsederken, tarihi kopuklukların, coğrafi uzaklığın ve Rus işgalinin tesiriyle daha da güçlenmiş olan kültürel farklılıkları da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu konuda da Türkiye'ye düşen *"farklılıklardan değil ayırımcılıktan kaçınmak"*[43] ve kültürel farklılıkları bir zenginlik olarak kabullenmektir. Herhangi bir değer empoze etme çabası reaksiyona sebebiyet vererek mevcut bağları bile zayıflatabilir.

Homo sovyetukus oluşturma politikalarına karşı Rusya'daki Müslüman azınlıkların kimliklerini koruyan en güçlü faktör İslamiyet olmuştur.[44] Bağımsızlık sonrasında da İslami ve milliyetçi akımlar hız kazanmıştır. Bu durum Rusya karşısında Türkiye'ye olan ilgiyi arttırmaktadır. İktidardakiler şartları göz önünde bulundurarak itidalli hareket etseler de, muhalefetteki aydınlar bu tür eğilimlerini açığa vurmaktadırlar.

Türkiye ile Türkistan arasında tarihi açıdan (Timur- Beyazıt ilişkileri dışında) bir düşmanlık söz konusu olmadığı gibi güçlü dostluk bağları bulunmaktadır.[45] Yüzyıllarca birbiriyle savaşmış Avrupa devletlerinin kurduğu AB'ye göre, tarihi bağlar açısından, Türk Birliği daha az engelle karşılaşacaktır. Ayrıca Rusya ve İran gibi Türkistan'la tarihi düşmanlıkları bulunan ülkelere göre Türkiye entegrasyon konusunda daha avantajlı durumdadır.

2-Ortak Menfaatler

Ekonomik ilişkiler ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı arttırmakta ve entegrasyonu kolaylaştırmaktadır. Bağımsızlık sonrası Türkiye'den birçok işadamı bu ülkelerde iş yapmaya başlamış, hatta bir kısmı buralara yerleşmiştir. Türkiye'den büyük holdinglerin yanı sıra birçok KOBİ de bu bölgeye yönelmiştir. Türkiye'nin ihracatında bu ülkelerin payı 1992'de % 1.3 iken bu oran 1995'te % 2.5'a, 1996'da ise %3.4e yükselmiştir. Bu dönemde

toplam ihracatta % 7.07 oranında bir artış görülürken Türk Cumhuriyetlerine olan ihracat %47.9 oranında artmıştır. [46] Şimdiye kadar yapılan yardım ve açılan krediler ise 1.6 milyar dolara ulaşmıştır.[47] Bu rakamlardan da anlaşılmaktadır ki ekonomik ilişkiler yeterli düzeyde değildir, fakat sürekli güçlenmektedir. Sermaye yetersizliğini telafi edebilmek için de Türk firmaları yabancı şirketlerle ortaklık yapma imkanına sahiptirler. Çünkü, yabancı şirketler dil ve kültür uyuşmazlığı engelini aşabilmek için, böyle bir ortaklığa ihtiyaçları duymaktadır. Türk Cumhuriyetlerine yapılan teknik yardım 50 milyon doları, gıda ve ilaç yardımı ise 80 milyon doları aşmıştır.[48] 1991-1993 döneminden sonra ilişkilerin artış hızında bir azalma görülmüş olsa bile, Türkiye bu ülkelerle ticaret, yatırım, basın-yaym, kültür ve eğitim gibi tüm alanlarda ilişkiye geçmiş tek ülkedir.[49]

Petrol ve doğalgaz nakli Türk Cumhuriyetleri için birinci dereceden öneme sahiptir. Türkiye bu konuda Akdeniz'e açılma imkanları sunmaktadır. Türkiye'nin de petrol ve doğalgaz naklinden elde edeceği taşıma ücretinin yanısıra Orta Doğu petrollerine bağımlılıktan kurtulma ve daha ucuz enerji elde etme ve gibi birçok menfaatleri bulunmaktadır. Başka bir açıdan da Türkiye enerji nakli ile stratejik güç kazanacaktır.[50] Son yıllarda A.B.D. Bakü-Ceyhan Boru Hattı konusunda Türk tezini açıkça desteklemeye başlamıştır.[51] A.B.D. Türkmen doğalgazının İran veya Rusya üzerinden nakledilmesi yerine Hazar'ın altından geçirilerek Ceyhan'a ulaştırılmasını da desteklemektedir. Bu destekle daha da güçlenen Hazar-Ceyhan projesi gerçekleştiği takdirde Azeri ve Kazak petrollerinin yanı sıra Türkmen doğalgazı da Türkiye üzerinden nakledilecektir.

Ülkelerin karşılıklı ticaret mallarının birbirlerini tamamlayan nitelikte olması ekonomik entegrasyonu kolaylaştıran bir faktördür. Türkiye'nin ihraç ve ithal malları bu açıdan değerlendirildiğinde, Türk Cumhuriyetlerinin ticareti ile uyum sağladıkları görülmektedir. Mesela, Türkiye gıda,tekstil, dokuma, ilaç, makine, otomotiv, elektrik ve elektronik mamulleri ihraç edebilir ve bu ülkelerden, ham petrol,doğalgaz, kömür, altın, uranyum, mineraller, bakır, civa, alimünyum, çinko, kimyevi ürünler ithal edebilir.[52] Her iki tarafı ilgilendiren başka bir faktör olarak da GAP projesinin tam olarak uygulamaya girmesi ile doğacak tarımsal ürün fazlasının bu ülkelere ihraç edilme ihtimalidir.[53]

Türkiye; hukuki mevzuat, sigorta ve bankacılık işlemleri, öğrenci ve öğretmen eğitimi, tarım, sanayi ve hizmet müessesele-rinin özelleştirilmesi, teknoloji yenilenmesi, verim arttırılması gibi konularda doğrudan ve ortak yatırımlar yoluyla Türk Cumhuriyetlerine yardım etme imkanına sahiptir. Yüksek teknoloji, petrol ve doğalgaz üretimi ve nakli gibi hususlarda ise Batı teknolojisi ve sermayesine aracı olabilir.[54]

Türk Ortak Pazarının kurulabilmesi durumunda 120 milyon insana hitap eden büyük bir iç pazar oluşmuş olacak ve ölçek ekonomisinin gelişmesine zemin hazırlanacaktır Türk Birliği kurulduğu takdirde ekonomik ve sosyal ilişkiler daha da gelişecek ve üyelere menfaat sağlayacaktır. Güvenlik açısından da entegrasyon üyelerin güçlenmesini netice verecektir. Sözgelimi

Yunanistan beş tane güçlü dostu olan bir ülkeye şimdilerde Türkiye'ye davrandığı gibi muamele edemeyecektir. Aynı şekilde Türkiye'nin güçlü olması da bu cumhuriyetlerin sömürülme-lerini önleyecektir. Rusya ilişkilerinde tek taraflı politikalar izleyemeyecek gerektiğinde taviz vermek zorunda kalacaktır. Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgali akla bile gelmeyecektir.

Türk Birliği ni Zorlaştıran Faktörler

l-Diğer Ülkelerin Tepkisi

Türk Birliği tarihten bu yana Avrupalı ülkelerce menfaatlerine ters görülmüştür. Birinci Dünya Savaşında -müttefikimiz olmasına rağmen- Almanya, 1918'de Osmanlı ordularının Ba-kû'ye girmesini önlemek için Gürcistan'a asker çıkartmış, hatta iki ordu arasında ufak çarpışmalar olmuştur.[55] Bu hareketin temelinde Bakû petrollerini ele geçirme amacının bulunması, neticede Batılı bir gücün Azerilerle kaynaşmamızı engellemeye çalışmış olduğu gerçeğini değiştirmez.

Kemal Karpat'a göre Türkiye Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin şu anki durumu bile bazı Avrupa ülkelerini rahatsız etmektedir. O'na göre, İngiltere ve Fransa tarihten bu yana güçlü bir Türkiye'yi (o dönemki Osmanlı'yı) Orta Doğu , Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki menfaatleri için tehlikeli görmüşlerdir. 1991 sonrasında güçlenen Türkiye'nin önünü kesmek için Fransa'nın PKK meselesini kaşıması da bunun sonucudur. Kar-pat, bu ülkelerin Kürt meselesi ile uğraşmalarını Osmanlı'daki Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesi ile yaptıkları müdahalelere benzetmektedir.[56]

Bazı Amerikalı yazarlar Türk Birliği fikrini pan-Türkizmin yeniden doğuşu olarak görmekte ve tedirginlikle karşılamaktadırlar. Bunlara bir örnek olarak da Alvin Toffler *" Kıbrıs'tan Çin sınırındaki Kırgızistan'a kadar Türkçe konuşanları yeni bir Osmanlı imparatorluğunda toplama hayali kuran bazı Türkleri"* dünya akışını etkileyecek aktörler arasında saymaktadır.[116]

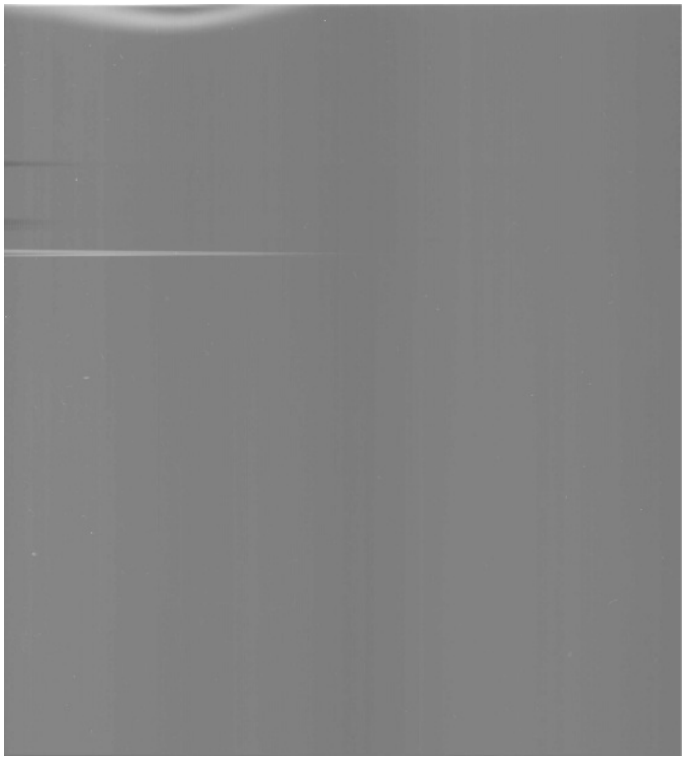
Avrasya'nın ve onun merkezindeki Orta Asya'nın A.B.D. açısından önemi sürekli artmaktadır. Bu önemden dolayı (yukarıda açıkladığımız gibi) A.B.D. Rusya'nın bölgede tek güç olmasına izin vermemekte ve kendi konrolünü arttırmaktadır. Brzezinski de Avrasya'nın A.B.D. menfaatleri için birinci dereceden öneme sahip olduğu üzerinde ısrarla durmakta ve bu bölge üzerindeki kontrolün gevşetilmemesi gerekiğini vurgulamaktadır. Fakat bu

bölgede A.B.D. etkisine karşı çıkabilecek alternatifleri sıralarken Türk Birliği gibi bir ihtimalden bahsetmemekte-dir.[117] Bunun sebebi Türkiye'nin A.B.D.'nin müttefiki olmasından çok, böyle bir oluşuma ihtimal vermemesidir. Zaten Türk Birliğine karşı olacaklarını tahmin ettiğimiz yazarların ve ülkelerin çoğu böyle bir entegrasyonu sadece potansiyel olarak değerlendirmekte ve kısa vadede imkansız görmektedirler.

(116) Alvin ve Heidi Toffler, Savaş ve Savaş Karşıtı Mücadele (İstanbul: Sabah Kitapları,

1997), s.209.

(117) Zbigniew Brzezinski günümüzdeki uluslararsı konjonktürü tarihi perspektiften şöyle özetlemektedir :1-Tarihte ilk defa bir devlet gerçek anlamda küresel güç haline gelmiştir. 2-İlk defa Avrasya dışında bir güç üstünlük sağlamıştır. 3- Avrupa ve Pasifik bölgelerini de içine alan tanımlamasıyla dünya nüfusunun %75'ine, enerji rezervlerinin % 75'ine ve GSM'nın %60'ına sahip olması gibi özellikleri ile dünyanın merkez bölgesi olan Avrasya bu güç tarafından kontrol edilmektedir : "The Grand Chessboard : US Geostrategy for Eurasia", Harvard *International Review, (Winter 1997-98), s.48.*

A.B.D. ise müttefiklerine yardımı kendisine bağımlılıktan kurtulamayacakları bir denge içinde yapmaktadır. Güney Pasifik'te kendi dışında bir gücün oluşmasını engellemek için Kana-da'nın da içinde yer aldığı APEC'i kullanarak bu alanda insiya-tifi elinde tutmaya çalışması bu politikasına bir örnektir. Bu yüzden ABD, Türkiye'nin kendi kontrolünden çıkmasını hele

hele Orta Asya üzerinde etkili olmasını kabul etmeyecektir. A.B.D. açısından, Türkiye "Türk Cumhuriyetleri'ne model olma"[57] , "Orta Asya ile Batı arasında köprü olma"[119] gibi rollere sahip olabilir. Fakat "Türk Dünyası'na lider olma" kabullenilecek bir rol olarak görünmemektedir.

Geçmişte "kalbgah" (heartland) olarak adlandırılan Orta Asya'nın jeopolitik önemi Basra Körfezi ve Sibirya bölgelerinden sonra dünyanın üçüncü büyük petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılması ile daha da artmıştır.[120] Orta Asya hakkında "İpek Boru Hatlarını kontrol eden dünyayı kontrol eder'şeklinde teoriler üretilen bir bölge haline gelmiştir.[121] Bu kadar önemli bir bölgede Rusya ve İran'ın karşı çıkacaklarını önceki bölümlerde izah ettiğimiz Türk Birliği'ni A.B.D. de menfaatlerine ters görecektir. Böyle bir bölgede 120 milyon nüfusa ve 4 milyon km. kare toprağa sahip bir gücün ortaya çıkışına A.B.D. gibi AB ülkeleri de karşı çıkacaklardır.

2-Türkiye'nin İmkanlarının Yetersizliği

1993'ten sonraki dönemde Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri kültür, eğitim ve özel sektör alanlarında gelişmeye devam ederken, politik alanda aynı başarı gösterilemedi. Devletlerarası ilişkiler "gerileme"den çok "yavaşlama" olarak adlandırabileceğimiz bir hal aldı. Bu dönemde, Türkiye'nin -siyasi açıdan- bölge ile ilişkileri "mutlak" olarak artarken "nispî" olarak azalmaya başladı. Bu gerilemede Türkiye'nin rakiplerinin yoğunlaşması ve çoğalması etkili oldu. A.B.D. ilk yıllardaki uzak duruşunu değiştirerek Orta Asya'da aktif bir rol oynamaya başlarken, Rusya'da Atlantikçi politikasını terkederek Avrasya'cı politikalar izlemeye başladı. Bu iki devletin yanı sıra İran, Çin,Pakistan, AB (özellikle Almanya), Hindistan, Japonya ve G. Kore gibi ülkeler bölge üzerinde etkili olma çabası içine girdiler.

Türkiye'nin Orta Asya üzerindeki etkisinin azalmasına tesir eden başka bir faktör de yaptığı hatalar olmuştur. Aslında, Orta Asya gibi hayati öneme sahip olan bir bölge hakkında araştırma enstitüleri ve think-tank kuruluşları olmayan, bir ülkenin bölgeye yönelik politikalarında hata yapması gayet normaldir. Sander'in deyimiyle Sovyetler Birliği *"Türkiye'nin doğrudan hiçbir katkısı, çabası ve eyleme yönelik düşüncesi olmaksızın"*[58] yıkılmıştır. Türkiye daima dış şartların kendi müdahalesi dışında ama kendi lehine gelişeceği hayaline kapılmamalı ve Orta Asya ile ilgili konularda insiyatif sahibi olmaya çalışmalıdır. Bunun için de bölge ülkeleri çok iyi tanınmalıdır, fakat bu konuda da Türkiye'de bilimsel tabanlı bilgi eksikliği vardır. [59]

Türkiye'nin hatalarının başında bu ülkelere yaptığı gerçekçi olmayan teklifler yer almaktadır. İlk zirve toplantısında -gümrük birliği dahil olmak üzere - siyasi ve ekonomik kararları almakta acelecilik gösterilmesi başta Kazakistan olmak üzere diğer ülkelerin tepkisine sebep olmuştur. Öncelikler iyi

belirlenemediği ve son söylenecek şey ilk söylendiği takdirde bu tür sonuçlar alınmaya devam edecektir.

Ülkelerarası toplantılara KKTC'nin katılması ve tanınmasında ısrar edilmesi de reaksiyona sebebiyet veren hatalara bir örnektir. Devletleşme sürecini henüz tamamlayan ve uluslararası alanda tesirleri bulunmayan bu ülkelerin, Kıbrıs sorunu gibi meselelerde tam destek vermelerini istemek getirisinden çok götürüşü olan bir davranıştır. Bu tür tutumlar, Türk Cumhuriyetleri'nin, Türkiye'nin kendilerini politikalarına alet etmeye çalıştığını düşünmelerine ve menfaatlerini tehlikeye atmamak için tekliflerimize tedirgin yaklaşmaya başlamalarına sebep olacaktır. Bu tür teklifleri kabul etmeleri ise bu ülkeleri tehlikeye sokacaktır (mesela, Kazakistan gibi kuzey kısmının bölünmesi tehlikesi bulunan bir ülkenin Kuzey Kıbrıs konusunda davranışları, aleyhine işleyebilir). Bir başka açıdan da, Türkiye'yi kayıtsız-şartsız desteklediğini gösteren hükümetler Rusya ve diğer dış güçlerce devrilecek ve Türkiye bu duruma karşı koyamayacaktır. Azerbaycan'daki Elçibey örneğinde bu durum yaşanmıştır. Eğer Elçibey'in yerine Aliyev değil de Rus yanlısı birisi gelse idi Türkiye kısa vadede çok zor durumda kalabilirdi.

Türk ekonomisinin durumu da entegrasyonu zorlaştırmaktadır. Körfez Krizini takip eden yıllarda Türkiye'nin ekonomisi zor bir döneme girmiştir. Bu yüzden, Türk Cumhuriyetlerine açılan kredilerin kısıtlı tutulması gerekmiştir. Özel sektör alanında da Türk firmaları Batılı rakipleri ile mega projelerde re-

kabet edememektedir.[60] Petrol, doğalgaz, altın üretimi gibi projelerde ihaleye bile girecek firmamızın bulunmaması siyasi pazarlık gücümüzü azaltmıştır. Dünyanın üç ekonomik gücünden biri olan Almanya bile, ekonomik yönden en gelişmiş doğu bloğu ülkesi olan Doğu Almanya ile birleşme masraflarını karşılamada zorlanmıştır. Türkiye -bazı yönleriyle- çok daha masraflı gözüken bir entegrasyonu finanse etme imkanına sahip bulunmamaktadır.

Askeri ve siyasi alanlarda da Türkiye'nin imkanları sınırlıdır ve bu da bölgedeki tesirini kırmaktadır. Mesela, Ermeniler'e karşı hem hatalı politikalar hem de yetersiz imkanlar sonucunda *jeopolitik açıdan Türkiye için en mühim ülke olan Azerbaycan'a*[61] bile yardım edilmemesi Türk Cumhuriyetleri üzerindeki siyasi ve askeri açılardan kredi kaybedilmesine sebep olmuştur. Diğer cumhuriyetlerin ordularının kurulma aşamasında olduğu düşünülürse bu birliğin güvenlik yükünün tamamen Türkiye tarafından karşılanacağı açıktır. Bu, Türkiye'nin kaldıramayacağı bir yüktür. En yakınındaki Azerbaycan'ın 3 milyonluk Ermenistan'a karşı güvenliğini sağlayamamış olan Türkiye'nin, Çin sınırındaki Kırgızistan'ı koruması düşünülemez.

Türkiye'nin son yıllarda artan bir oranda içine düştüğü siyasi ve sosyal

istikrarsızlık da Orta Asya ve diğer bölgelerdeki tesirini kırmaktadır. Türkiye'nin başarılı bir dış politika yürütmesi iç meselelerini çözmesi ile doğrudan alakadardır.[62] Türkiye'yi zayıflatan başka bir faktör de uğraşmak zorunda kaldığı dış problemlerdir. Rus yanlısı olan Beyazrusya A.B.D. Büyükelçisi Valery Tsep-kalo da, Orta Asya üzerinde etkili ülkeleri mukayese ettiği **Foreign** Affairs'deki makalesinde, Türkiye'nin bu bölgede ekonomik yönden nispeten başarılı olduğunu, somut bir girişim olarak da bölgedeki tüm ülkelerde Türk Kolejleri açtığını kaydetmekte, fakat ; PKK, Yunan ve Kıbrıs sorunlarının Türkiye'nin Orta Asya üzerine yoğunlaşmasını engellediğini belirtmektedir. [63]

3-Coğrafi Problemler

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile doğrudan sınırı bulunmaması bir çok sıkıntı doğurmaktadır. Türk Birliği için hayati öneme sahip olan petrol ve doğalgaz nakli konusunda İran, Çin ve özellikle de Rusya coğrafi yönden avantajlı alternatifler sunmaktadırlar. Bu konuda Türkiye Gürcistan gibi istikrarsız bir ülke ile Hazar Denizi gibi statüsü belirsiz bir göle bağımlı durumdadır. Karayolu nakliyatında da zaman zaman İran problem çıkartmaktadır. Bu konuda en kesin çözüm Nahcivan'la Azerbaycan arasındaki şeridin Ermenistan tarafından Karabağ'a karşılık Azerbaycan'a verilmesi olacaktır. Fakat kısa vadede böyle bir şeyin gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir.

AB veya NAFTA üyesi ülkelerin coğrafi bütünlükleri göz önüne alındığında Türk Birliği'nin - özellikle Türkiye ve Azerbaycan gibi Orta Asya dışındaki ülkeler açısından- coğrafi dezavantaja sahip olduğu açıktır. Bu problem, dünyayı global bir köy haline getirmiş olan günümüz teknolojisinden azami derecede istifade dilerek ulaşım ve haberleşme alanında ortak yatırımlar yapıldığı takdirde çözülebilir.

Genel Değerlendirme

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini teorik bilgiler ışığında incelediğimizde ortak tarih ive kültürel bağların yeterli düzeyde olduğu ve günümüzde de geliştirildiği; ortak kimlik ve zihni yakınlık gibi özelliklerin entegrasyon için yeterli düzeyde sayılabileceği; ekonomi, siyaset ve diğer alanlarda güç birliği yapmanın her iki tarafın da menfaatine olduğu; ekonomik ilişkilerin yeterli düzeyde olmasa da giderek güçlendiği toplumlar arası etkileşimin giderek arttığı ortaya çıkmakta ve bu gerçekler entegrasyon ihtimalini güçlendirmektedir.

Ülkeler için ortak bir tehdit söz konusu olmasa da Rusya ile menfaat rekabeti ve Ermenistan gibi lokal saldırganlar açısından güç birliğinin faydalı olacağı; entegrasyonu temin edecek ülkelerüstü örgütlerin bulunmadığı, fakat

toplumlararası kaynaşmayı sağlayacak olan sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlar gibi devlet-dışı örgütlerin etkisinin arttığı ; siyasiler ve toplumlar arasında entegrasyona istekliler bulunduğu gibi isteksizlerin de varlığı gibi hususlar ise ortak tehdit, ülkelerüstü/ devletdışı kurumlar, kamuoyu gibi faktörlerin belirsizliğini koruduğunu ortaya koymaktadır.

Coğrafi uzaklık ve kopukluk; dış ülkelerin karşı çıkacak olmaları; kilit pozisyonda olan Türkiye'nin yeterli güce sahip olmayışının yanısıra son dönemde siyasi istikrarsızlık içine düşmüş olması ve Türk Cumhuriyetlerinin sivil toplum, katılımcı demokrasi gibi konularda henüz işin başında olmaları da entegrasyona engel olacak faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaptığımız değerlendirmelerde ileriye dönük bir tahminde bulunabilmek için Türk Birliği'ni, entegrasyon aşamalarının en üst düzeyleri olan siyasi ve ekonomik entegrasyon seviyelerinden ele aldık. Bu ölçülere göre değerlendirme yapıldığında kısa ve orta vadede bu seviyede bir birliğin - hatta bir gümrük birliğinin bile-kurulamayacağı ortaya çıkmaktadır. Ancak, uzun vadede böyle bir entegrasyonun gerçekleşmesine imkan sağlayacak olan; tercihli ticaret anlaşmalarının yapılarak uygulamaya konması ve sonrasında ise bir ortak pazar aşamasına geçilmesi imkanın ise var olduğu söylenebilir. Fakat böyle bir aşamaya ulaşmak için de AB örneğinde görülen, Kömür Birliği, Atom Birliği gibi ülkele-rüstü kurumlar oluşturulmalıdır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında ileride bir "Petrol ve Doğalgaz Birliği" kurulduğu takdirde bu konuda çok ciddî bir adım atılmış olacaktır.

SONUÇ

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini en verimli şekilde devam ettirmesi ve uzun vadede bir birleşmenin sağlanabilmesi için izlenebilecek politikalar dört başlık altında toplanabilir:

1-Türk Cumhuriyetleri ile işlevsel ilişkileri arttırmak:

Türkiye'nin bu ülkelerle güçlü ilişkiler kurabilmesi ve uzun vadede entegre olabilmesi için belirli bir sürecin en verimli şekilde geçirilmesi gerekmektedir. Geçen yedi sekiz sene siyasi girişimlerin tek başına sonuca götürücü bir yol olmadığını göstermiştir. Aksine "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" gibi sloganlar tepki doğurarak, Türk Dünyası'nın bütünleşmesine yönelik gelecekteki imkanların da ortadan kalkmasına neden olacaktır. Türkiye, siyasi ve askeri ilişkiler gibi, dünya kamuoyunun pan-Türkizm endişelerini depreştirmeyecek olan, sosyal ve ekonomik ilişkilere önem vermelidir. Fonksiyonel ilişkilerini güçlendirmek için, proje ve ihalelerde başarılı olmak zorundadır. Bunun içinde, şimdiye kadar olduğu gibi küçük işletmelerle yetinilmemeli ve büyük holdinglerce Orta .Asya'ya yatırım yapılmalıdır. Bu konuda da devlet kredi politikaları ile devreye girmeye devam etmelidir.

Gaspıralı İsmail Bey'in bir asır kadar önce çizdiği "dilde, fikirde, işde birlik" hedefi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Gaspıralı'nın Rus işgali altında gazete ve okul gibi vasıtalarla kurmaya çalıştığı kültürel birlik için, bugün bağımsızlığını kazanmış olan Türklerin önünde çok daha geniş imkanlar vardır. Üstelik günümüz teknolojisi de coğrafi uzaklıkları aşarak kültürel bağları güçlendirme konusunda büyük olanaklar sunmaktadır. Diğer bir faktör de günümüz Türkiye'sinin Osmanlı Devletinin sahip olmadığı ölçüde etkili ve uluslararası işler yapabilen bir işadamı sınıfına sahip bulunmasıdır.

Bu sürecin verimli değerlendirilmesi toplumun tüm kesimlerinin katkıda bulunmalarına bağlıdır. Mesela, Türk Cumhuriyetleri veya Avrasya adı altında meslek gruplarının oluşturulması, sempozyum ve yarışmalar düzenlenmesi yeni bir ortak kimlik oluşmasına ciddi manada katkıda bulunmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi gibi müşterek şahsiyetler hakkında düzenlenen panel ve kutlamalar da bu kimliği güçlendirmektedir. Diyanet bünyesinde düzenlenen ve Avrasya ülkelerinin diyanet işleri temsilcilerinin katıldığı toplantılar da ülkelerarası kaynaşmaya zemin oluşturmaktadır. Fakat bu tür faaliyetlerin dar bir çevrede kalmaması, gerek Türkiye'de gerekse Türk Cumhuriyetleri'nde geniş kitlelere mal edilmesi ve kamuoyunun büyük kısmının entegrasyona duyarlı hale getirilmesi gerekmektedir.

İşlevsel ilişkiler açısından eğitim alanında ciddi adımlar atılmıştır. Gönüllü kuruluş ve vakıfların Türk Cumhuriyetlerinde açtığı 100'den fazla sayıda Anadolu Lisesi seviyesinde okul bulunmaktadır. Bu okullarda yaklaşık 2000 öğretmen 20,000 talebeye ders vermektedir.[128] Türk okulları, dünya dili haline gelen İngilizce'yi öğrettikleri için büyük rağbet görmekte, aynı za-

Öner Kabasakal, "Türk Dünyası'na Yönelik En Stratejik Yatırım: Eğitim", Yeni Türkiye, S. 15 (Mayıs-Haziran 1997), s. 707.

manda Cumhuriyetlerde Türkiye Türkçesi'nin yayılmasını sağlamaktadırlar. Devlet tarafından da bu ülkelerden 1998 itibari ile yaklaşık 16,000 burslu talebe getirtilmiştir. Harp Okullarında ve Polis Akademilerinde de Türk Cumhuriyetleri'nden gelen talebeler bulunmaktadır.

Spor alanında da yapılabilecek birçok faaliyet vardır. Mesela, Türk Cumhuriyetleri arası futbol turnuvaları, hatta Akdeniz Oyunları benzeri bölgesel organizasyonlar düzenlenebilir. İşlevsel ilişkiler açısından atılabilecek en önemli adımlardan biri ise yukarda değindiğimiz Petrol ve Doğal Gaz Birliği'nin kurulmasıdır.

2-Türkistan Birliğini desteklemek:

Merkezi Asya Topluluğuna Türkmenistan'ın katılması ile bu birlik belirli ölçüde kurulmuş olacaktır. Asıl birliğin kurulması için bu teşkilatın daha derin

ilişkiler hedeflenmesi, bunun içinde fonksiyonel ilişkilerin geliştirilmesi, milletler üstü kurumların oluşturulması ve ortak normların belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye birliğin dışında kalsa da , A.B.D.'nin AB ile ilişkileri benzeri güçlü ilişkiler kurabilir.

Bu birlik Türkiye'siz olacağı ve Tacikistan'ı kapsayacağı için pan-Türkizm endişelerini önleyecektir. Batılı devletler karşı çıkmayacakları gibi, Rusya da isteksiz olsa da karşı çıkma bahanesi bulmakta zorlanacaktır. Güçlü bir Türkistan Birliği daha önce açıkladığımız bir çok faydayı temin edecek ve bu ülkelerin "tam bağımsızlıklarını" garanti altına alacaktır. Türk Cumhuriyetlerinin aralarında güçbirliği yaparak dış baskılardan kurtulmaları sonucunda, milli menfaatleri ve toplum-larınm istekleri doğrultusunda daha rahat hareket edebilecek duruma gelmeleri Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmelerine katkı sağlayacaktır.

3- KEl ve ECO'yu değerlendirmek

Türkiye, Rusya ile anlaşmanın yollarını araştırmalıdır. Nükleer güce sahip, zengin doğal kaynakları bulunan Sovyet mirasının büyük kısmını devralmış bir ülke ile çatışmanın faydası yoktur. Rusya ile ilişkilerin sürtüşme ortamından kurtulması için, -işlerlik kazandırıldığı takdirde- KEİ iyi bir zemin teşkil edebilir. Gerek bölgesel, gerekse ikili düzeyde işlevsel ilişkilerin arttırılmasına çalışılmalıdır. KEİ veya Avrasya adı altında yapılacak spor ve bilim organizasyonları bu konuda katkıda bulunabilir.

Soğuk Savaş mantığı terk edilerek, askeri güvenliğin yanı sıra ekonomik menfaatler de düşünüldüğü takdirde iki ülke ilişkileri iyi bir seyir takip edecektir. Rusya dış ticaretimizin dengeli olduğu hatta ihracat fazlası verdiğimiz nadir ülkelerden birisidir. İyi bir ekonomik politika Rusya ile siyasi ilişkilerin gelişmesine öncülük edebilir. Mesela, doğalgaz ve silah alımı gibi konular siyasi koz olarak kullanılarak Yunan ve Kıbrıs Rumları ile ilgili konularda pazarlık yapılabilir. İran'la bile işbirliğine giden Rusya'nın Türkiye ile anlaşması imkansız değildir.

Rusya'nın etkisinin "dengelenmesi" için İran ve Pakistan'la iyi ilişkiler içinde bulunmak da önem taşımaktadır. ECO'nun işlerlik kazanmasıyla bu ülkeler " muhtemel bir Türk ittifakı tarafından dışlanmak" hissinden kurtulmuş olacaklardır. Aynı zamanda ilerde kurulma ihtimali olan bir Rusya- İran mihveri de önlenmiş olacaktır. ECO Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini güçlendirmesine de katkı sağlayabilecek bir teşkilattır. İran ve Pakistan'la ortak hareket etmenin uluslararası alanda pan-Türkizm endişesinin oluşmasını önlemek ve Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki *coğrafi* kopukluğun tesirini azaltılmak gibi avantajları bulunmaktadır.

4- *Türk Cumhuriyetleri uluslararası alanda diplomatik yollarla desteklemek:*

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerini, hak ve menfaatlerini korumaları hususunda uluslar arası arenada desteklemelidir. BM, AGİK, NATO gibi örgütlerde bu misyonu ifa edebilir. Bu konuda A.B.D.'nin desteği de önem kazanmaktadır.

Batılı güçlerden istifade etmek için, sadece siyasi ilişkiler yeterli olmayıp, uluslararası şirketlerle de irtibata geçmek gerekmektedir. Bu firmalar bölgeye yatırım yaptıkları takdirde, hem istikrarın sağlanmasına destek verecek, hem de S.S.C.B.'nin diriltilmesine karşı çıkacaklardır.

Bu dört politika alternatifi ile makalemizi bitirirken, son söz olarak söyleyebiliriz ki, bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri dünyanın sıradan bir bölgesinde yer alsalardı, Türkiye soydaşlarıyla asırlar sonra irtibata geçmek ve uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulmak gibi imkanlara kavuşmuş olabilirdi. Fakat, Orta Asya jeopolitik ehemmiyetinin yanı sıra sahip olduğu enerji ve maden kaynaklarıyla da dünyanın en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda, Rusya ve Çin gibi 21. Yüzyılın dünya politikasını etkileyecek iki büyük gücün kaderine tesir edebilecek bir konumda yer almaktadır. Bu durum, Türkiye'yi, ister istemez dünya çapındaki bir oyunda aktör konumuna getirmiştir. Türk Cumhuriyetleri için 1991den sonraki 10-20 senenin tarihi öneme sahip olduğu doğrudur. Fakat aynı şey Türkiye için de geçerlidir . Türkiye'nin bölgesinde büyük ve etkili bir güç olup olamayacağı Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki ilişkilere doğrudan bağlı durumdadır.

EKONOMİK YARDIMLAŞMA TEŞKİLATI (ECO): SOĞUK SAVAŞIN KALINTILARI ÜZERİNDE YENİ BİR İPEK YOLU MU?[64]

—Bruno de CORDIER[65]-

Tahranda, 16 Şubat 1992'de, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden kısa bir süre sonra, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Raf-sancani İktisadi Yardımlaşma Teşkilatı(ECO) zirvesinin resmi açılışını yaptı. Bu toplantı, ECO'nun tekrar faaliyete geçmesini ve genişlemesini hedefliyordu. Son on yıldır pasif olan bu örgütün tarihçesi, bölgede son yıllarda yaşanan dramatik je-ostratejik değişimleri yansıtıyordu. Bu organizasyon, Soğuk Savaş'ın mantığıyla kurulmuştu ve sonrasında Orta Asya'nın ekonomik entegrasyonu için bir zemin haline geldi.

İRAN, TÜRKİYE, PAKİSTAN: DÜŞMANLIKTAN ORTAK KADERE DOĞRU MU?

ECO, yeni bir örgüt olmamasına rağmen çok fazla tanınmamaktadır. Bu yüzden, kısa bir tarihçesini vermek faydalı olacaktır. ECO'nun temelleri CENTO'ya kadar uzanır. CENTO da 21 Ağustos 1955 de kurulan Bağdat Paktının devamıdır[66]. Merkezi Ankara olan CENTO'nun üyeleri Türkiye,

İran, Pakistan ve İngiltere idi. Bu teşkilatın temel hedefi, komşu Sovyet-ler Birliğine karşı üyelerini korumaktı. A.B.D.' de gözlemci statüsünde A.B.D.'de bulunmakla beraber, Orta Doğulu üye ülkelerle ikili güvenlik anlaşmaları imzaladı. Savunma amaçlı kurulmuş olmakla beraber CENTO, ekonomiye de yöneldi. Üyeler arasında taşımacılık ve haberleşme alt yapılarının geliştirilmesine yönelik projelere önayak oldu. Bu desteğin başlıca sebebi, entegre taşımacılık ve telekomünikasyon ağlarının akıcı bir askeri yardımlaşmanın temel şartlarından olmasıdır. CENTO otoyolu ve demiryolu yapımı ile ilgili yedi büyük projeyi yönlendirerek üye ülkeleri karşılıklı olarak irtibata geçirmeye çalıştı. İki adet liman projesi de gündeme alındı. İngiltere ve A.B.D., haberleşme ve bölgesel havacılık projeleri için önemli miktarda parasal katkının yanı sıra, bilgi ve yüksek teknoloji transferi de yaptılar.

Bu projelerin koordinasyonu hedeflenerek, 3 Temmuz 1964'de imzalanan İzmir Anlaşması ile (1985de ECO ismini alacak olan) RCD kuruldu. Yeni teşkilatın üyeleri Türkiye, İran ve Pakistan'dan oluşuyordu. İdari merkez olarak ise Tahran se-çildi(halen de aynı şehirdir). RCD, farklı yapıya sahip olmakla beraber, CENTO'nun iktisadi kanadı hüviyetinde idi ve 2 Eylül 1979'da yapılan İran İhtilalinin ardından CENTO kapanmasına rağmen faaliyetine devam etti. Fakat, bu faaliyetler kağıt üzerinde kaldı ve -1980'lerin ortalarında canlandırılmaya çalışılmasına rağmen- 1992ye kadar pasifliğini sürdürdü.

Tahran Zirvesi ile ECO yeniden önem kazandı ve tüm bölge için alternatifler sunar hale geldi. Acaba, Türkiye ve İran bu teşkilat çatısı altında yardımlaşmaya başlayarak rekabeti azaltabilecekler miydi? Bunun ardındaki menfaat hedefleri ne olabilirdi? Genel olarak Soğuk Savaş'ın bitişi ve altı yeni komşu cumhuriyetin kurulması ile, bölgenin güç odakları olan Türkiye, İran ve Pakistan'ın jeostratejik durumlarındada değişiklikler ol-du.[2] John Gaddis'e göre, bu kurallar, " devletin menfaatlerini tanımlayan, bu menfaatlere karşı mevcut dış tehlikelere işaret eden ,bunlara verilecek cevabı belirleyen ve bu cevabı haklı gösteren -kısacası bir ülkenin dış politikasını belirleyen- faktörlerden" oluşuyordu[3] 1979'dan önce CENTO üyelerinin jeopolitik kuralları ekonomik ve askeri yardımlaşma ile Sovyetler'in kuşatılması üzerine kurulu idi. İran İhtilali ve Sovyetler'in 1979'da Afganistan'ı işgalinin ardından meseleler daha girift hale geldi. İran kendine özgü "ne Doğu, ne Batı" şeklinde ifade edilen İslâmî politikası ile Soğuk Savaş şablonunu kırdı. Pakistan ise, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali üzerine, A.B.D. için, Moskova'ya karşı bir cephe ülkesi konumuna geldi. Bölgede, Sovyetler ve Suriye ile Irak'daki Baasçı müttefiklerine karşı Ba-tı'nın en güvenilir temsilcisi olarak Türkiye bulunuyordu. Bu şartlar altında bölgesel işbirliği imkânı kalmamıştı. Anlattıklarımızdan, ekonomik bağların tamamen kesildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Meselâ, 1983 gibi, İran ihtilalinin

coşkusunun dorukta olduğu bir yılda bile, laik Türkiye, petrolünün % 19'unu Ayetullahlar'dan almaya devam etti.

1991'den sonra bu üç ülke, jeopolitik boşluk oluşturan bir oldu bitti ile karşı karşıya geldiler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 6 yeni cumhuriyet kurulmuş, bu arada Afganistan'da anarşik bir ortam meydana gelmişti.[4] Yeni jeopolitik kurallar ortak düşmandan çok, ortak menfaatlere göre şekilleniyordu. Öncelikle, Türkiye ve Pakistan, Soğuk Savaştaki bitişiyle patronların çökmesi veya çekilmesi sonucunda yetim kalmışlardı. İran ise, inatçılıkla ve başarıyla sürdürdüğü ABD ve Sovyet-ler'in yörüngeleri dışında kalma durumunu, Soğuk Savaş'ın bitimiyle belirsiz ve izole edilmiş bir duruma terk ediyordu. İkinci olarak, bu üç ülkenin de ihracat merkezli bir sanayileri vardı ve kuzeydeki yeni pazarlar üzerinde ortak menfaatleri bulunuyordu. Üçüncüsü, bu ülkelerin hepsi,- Azerbaycan, Afganistan ve Orta Asya ülkeleri için söz konusu olmayan- sıcak denizlere ulaşma gibi bir imkâna sahiptiler. Dördüncüsü, üç ülke de ortak ve birbirine girmiş etnik sınırlar ile tarih bağlarına sahiptiler. Bu ortaklıkları Afganistan, Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri ile de paylaşıyorlardı. Son olarak da, bu ortak menfaat hedefleri, Türkiye ve İran'ı, aralarındaki rekabeti bölgesel yardımlaşma yolu ile dengelemeye zorluyordu.[5]

İSLAM ÜLKELERİ BİRLİĞİ FİKRİNİN CANLANMASI

Tahran Zirvesi, İran, Türkiye ve Pakistan Devlet başkanları ile Azerbaycan ve Orta Asya'dan üst düzey temsilcilerin katılması ile gerçekleşti. Bu zirvenin gündemini, Orta Asya'nın yeni siyasi coğrafyasının değerlendirilmesi ve ECO'ya yeni bir kimlik ve canlılık kazandırma yollarının araştırılması oluşturuyordu. Toplantıda atılan en somut adım, ECO'nun kuruluş anlaşmasında yapılan değişiklikle Afganistan[67], Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine teşkilata girme imkânının tanınması idi. Bunun yanı sıra, tartışılan başlıca maddeler şunlardı: 1)Endüst-riyel mallarda % 10 ile % 25 arasında gümrük vergisi indirimi yapılması; 2) Üye ülkeler arasında hava taşımacılığında ortak düzenlemeler yapılması; 3)Kalkınma ve ticaret amaçlı bir ortak bankanın kurulması; 4) Hazar Denizi'nde balıkçılık ve petrol arama çalışmalarının düzenlenmesi. Bu son madde ile alakalı olarak İran Meclis Başkanı Mehdi Karnubi yaptığı açıklamada "asırlardan sonra Hazar Denizi'nin yeniden *İslâmî bir iç deniz* olduğunu"[7] ilan ediyordu. Sonuç olarak da, zirveye katılan ülkeler Dağlık Karabağ, Afganistan, Bosna Hersek, Filistin ve Keşmir'de barışın tesisi için çağrıda bulundular.[68] Bu toplantının en önemli sonucu, aynı yılın 28 Kasım'ında İslama-bad'da yapılan toplantıda yedi yeni ülkenin resmen dahil olması ile ECO'nun genişlemesi idi. Bu teşkilata girecek ülkeler, diğer üyeleri en çok kayırılan ülke statüsünde görmeyi kabullenmiş oluyorlardı. Bu toplantı ile beraber, 270 milyon nüfusu

ve 7.9 milyon km^2'lik yüzölçümü ile AB'nin 4 katı büyüklüğünde ve eşit nüfusuna sahip bir ekonomik bölge kurulmuş oluyordu.

ECO'NUN SUNDUĞU FIRSATLAR

Buraya kadar etkileyici tablolardan bahsettik. Fakat, acaba ECO bu niyetleri gerçekleştirmeye muvaffak olabilecek midir? ECO henüz kuruluş dönemindedir ve bölgesel yardımlaşmaya imkân sağlayan bir zemin olmaktan öteye geçememiştir. Bölgesel imkânların değerlendirilmesi çok faydalı olacaktır. Fakat burada sorulması gereken soru şudur: değerlendirme hangi alanlarda ve ne ölçüde gerçekleşecektir?

Alternatif Ticaret Yollan

Bu bölgenin haritasına bir göz atıldığında; ekonomik patlama yaşayan Doğu Asya, Hint Yarımadası ve stratejik Arap Yarıma-dası'nın ortasında yer aldığı görülecektir. Coğrafi öneminden dolayı bu bölge, önemli bir taşımacılık alanı olmaya adaydır. Aynı zamanda ECO, İran Körfezi ve Hint Okyanusu gibi denizlerde kıyılara sahiptir. Bu imkanlar kara ülkesi olan ve bu yüzden Rusya'ya ekonomik bağlılıktan kurtulamayan Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'a cazip alternatifler sunmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse; Duşanbe'nin Karaçi'ye arasındaki uzaklığı sadece 300 km iken, Kırım limanına uzaklığı bu miktarın iki katıdır. Aynı yakınlık Kazak petrolleri ile İran Körfezi'ndeki Bander Abbas Limanı için de söz konusudur. Bu anlattıklarımızdan taşımacılık ve haberleşmenin ECO için anahtar sektör olduğu ve bölgesel bütünleşmenin gerekli olduğu sonuçlarına ulaşılabilir.

13 Şubat 1993'de, Ketta Zirvesi'nde imzalanan "ECO Faaliyet Planı'nda da bu sektörlerin ehemmiyeti vurgulanmıştır.[69] Bu plan şu faaliyetleri içermektedir: 1) Sınır aşan kara ve demiryollarının yapılması; 2) Bütün üyelerin başkentlerini birbirine bağlayacak hava bağlantısının kurulması; 3)Yüzyılın sonundan önce, karşılıklı telekomünikasyon bağlantısının kurulması; 4) Vize düzenlemelerinin, gümrük vergisi ve diğer uygulamalarının standart hale getirilmesi; 5) ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın kurulması.[70] Bu bankanın 400 milyon $ sermaye ile, Tahran merkez kabul edilerek kurulmasına karar verildi. Sermaye, İran'ın petrol gelirleri ve diğer ülkelerin katkılarıyla sağlanacaktı. Bankanın kuruluş gayesi teşkilatın kurucu ülkeleri ile yeni üyelerin, devlet ve özel teşebbüs bazında kuracakları ortaklıkların finanse edilmesi idi. Bu kaynakların taşımacılık altyapısına ve haberleşmeye harcanmasının altı da tekrar çiziliyordu.[71]

Coğrafi imkanlar, -en azından teorik olarak- ECO bünyesinde taşımacılık alanında ortaklık için yeterli şartları sağlamaktadır. İran, Afganistan ve Türkistan arasında bağlantıyı sağlayan uzun karayolu, 1929'da Sovyetler'in sınırlarını belirlemesi esnasında trafiğe kapatılmıştı. Yeniden açılan bu yollar

ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Mesela Özbekistan'ın hudut şehri Termez ile Afganistan'ın Mezar-ı Şerif şehri arasındaki uzaklık sadece 75 km.dir. Afganistan'da barış sağlandığı takdirde bu yollarla Tacikistan'a ve Özbekistan'daki Fergana Vadisi'ne, Hint okyanusuna açılma imkânı sağlanmış olacaktır. Daha somut bir misal de, ECO desteğiyle inşa edilmekte olan, Aşkabat (Türkmenistan) ile Meşhed'i (İran) birbirine bağlayan kara ve demir yollarıdır. Bu iki şehir arası uzaklık 520 km.dir ve Bander Abbas (İran) şehrinin katılmasıyla, proje daha da büyüyecektir. Bu projeler yüzyılın sonuna doğru tamamlandığında ''Demir İpek Yolu" projesi gerçekleşecek ve trenle İstanbul'dan Urumçi'ye (Pakistan) oradan da Doğu Asya'ya seyahat etmek mümkün olacaktır.

Yeni Pazarların Oluşması

Karayolları yapımıyla; İran, Türkiye ve Pakistan gibi ihracat merkezli ekonomilere sahip ülkeler için büyük bir pazarın alt yapısı kurulmuş olacaktır. ABD ve AB'nin (ekonomik krizlerin de tesiriyle) daha korumacı politikalar izlemeleri, iç pazarları devamlı büyüyen Türkiye ve İran gibi ülkeleri yeni ihracat pazarları araştırmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda, kurulan yeni cumhuriyetler büyük bir fırsat doğurmuştur. Tahran Zirvesi'nde ele alınan mevzulardan birisinin de sanayi mallarında gümrük vergisi indirimi olması tesadüfi değildir. 1993 yılı itibariyle sanayi sektörünün GSMH içindeki oranları İran için % 23, Türkiye için % 31.5, Pakistan için ise % 18'dir.

Diğer yandan, Orta Asya ülkeleri, hammadde ihracatçısı olmalarına karşılık, yiyecek ve tüketim maddesi ihtiyaçlarını ağırlıklı olarak Rusya'dan temin etmektedirler. Bazı örnekler vermek gerekirse; Özbekistan 1989'da 5.2 milyon ton pamuk üretmiştir ki bu rakam tüm Sovyet üretiminin % 64'üne denk gelmekteydi. Diğer yılların hasılası da buna benzer miktarlarda gerçekleşmekte idi.[12] Özbek pamuğunun % 85'i işlenmek üzere Rusya Federasyonu'na giderken, oradan makine ve tüketim maddesi ithal ediliyordu. Yine 1989'da, Sovyetler Birliği'nin "ekmek sepeti" ve "yün fabrikası" olarak adlandırılan Kazakistan, tüm Sovyetler Birliği'ndeki tarım arazisinin % 30'una sahipti. Bu cumhuriyet 20.4 milyon ton buğdayın yanı sıra 4.8 milyon ton da diğer tahıl ürünlerinden üretmekte idi. Bu üretim tüm Sovyet hasılatının yüzde % 17'si idi. Aynı cumhuriyet, sahip olduğu 36.5 milyon koyun (Sovyetler Birliği'nin % 24'ü) ve **12.9** milyon büyükbaş hayvan (özellikle at) ile çok büyük bir

besicilik merkezi idi.[72] Kazakistan'ın hammedde üretiminin de % 55'i Rus fabrikalarında işleniyordu. Bu rakamlar, cumhuriyetlerin ekonomilerinin geçmişte (ve günümüzde) Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarını göstermektedir.[73] ECO'nun bu bağımlılığı bir anda keseceği düşünülebilir mi? Hayır, fakat sunacağı potansiyel alternatiflerle, cumhuriyetlerin

kuzeydeki büyük komşularına olan ekonomik bağımlılıklarını azaltabilir. Aynı zamanda bu ülkelere sıcak denizlere ulaşma fırsatları sunabilir ve Rusya'ya karşı diplomatik kozlarını arttırabilir. Bu avantajlar, Orta Asya ülkelerinin , İran'ın etkin rolünden rahatsız olmalarına rağmen ECO'ya başvurmalarına sebep olmuştur.[74]

Ayrıca, Rusya, sanayi üretiminde yaşadığı hızlı çöküş (1992'den beri % -34.4) ile dağıtım şebekesinin çökmesi sonucunda, bu ülkelere yeterli tüketim maddesi ve makineyi sürekli temin edebilme konusunda garanti verecek durumda değildir. İran, Türkiye ve Pakistan artan talepleri karşılayabilecek durumdadırlar ve çoktan bu rolü oynamaya başlamışlardır. Mesela; Aşkabat'taki market rafları, üzerinde "İran malıdır" yazan mamullerle doludur.

1

Foreign&Commonwealth Office, Popects for CS(London 1995), s.2.

2

Foreign&Commonwealth Office, feacekeepângnOS(London 1995), s.4.

3

Ann Sheehy, "Seven States Sign Charter Strengthening CIS", RFE/RLResearChRe-port, vol.2, no. 9, 26 February 1993, s. 10 ; Prospectsfd'OS,s.7.

4

Isabella Facon, "La Russie l'OTAN et l'avenir de la securité en Europe ", Politique Etrangère, no.3 (1997), ss.297, 299.

5

Kerimov, a.g.e., s.274.

6

A.e., ss. ,272,273,276,277.

7

Zaman, 7 Ocak 1998.

8

Olga Alexandrova ve Heinz Timmerman,Russie- Bielorussie-ttl: efforts d'integra-

tion et tendances a la disintegration ", PctiöcyeEtrargjere,no.l (1998), s. 108.

9

A.e., ss.105, 107.

10

Lipovsky, a.g.e., s.222.

11

Françoise Aubin, "Komünizm Sonrası Moğolistan'da Milliyetçilik ve Cengiz Hancı Yenilenme", Vaner (der.), a.g.e. içinde, s. 185.

12

Jan Adams, "The CIS States: Going Global", Post Soviet Prospects, vol.5, no. 1 (March 1997), s.2.

13

[61) Dmitri Trenin, "Stratégie Russie: une difficile naissance", PolitiqueEtranger?, (Printemps 1997), s. 65.

14

Robert D. Blackwill, "La Russie et l'Occident", PdtqyeEtianggFB, (Eté 1994), s.398.

15

Mustafa Aydın, "Turkey and Central Asia: challenges of change", CentralAsianSurvey, vol. 15, no.2 (1196), s. 171.

16

Frédéric Grare, "La nouvelle donne energetique autour de la mer Caspienne: une perspective geopolitique",ŒMOTi,no. 23 (Janvier-Juin 1997), s. 33.

17

Stefan Yerasimos, MHHyetlerveSmicr(İstanbul: İletişim Yayınlan, 1995), s.477.

18

Ali Faik Demir, "S.S.C.B.nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Faruık Sönmezoğlu (der.), DeğşenDünyaveTürkiye(İstanbul: Bağlam Yayıncılık,

1996),içinde s.243.

19

Hoashang Amirahmadi, "İran'da Siyasal İslam'dan Laik Milliyetçiliğe", Avrasya Etüdleri,C. 2, S. 4(Klş 1995-96), ss.28-29.

20

Bülent Aras, "Iranian Policy toward the Caspion Sea Basin", Mediterranean Quarterly, vol. 9, no. 4 (Fall 1998), ss69-70

21

Harriet Matejka, "Mer Caspienne: Questions de cooperation economique", CEMO-Tİ, *no.23 (Janvier-Juin 1997), s.89. Ayrıca bkz.: Rashid, a.g.e., s.213*

22

Rashid, a.g.e., ss 45, 181

23

Blank, a.g.e., s.390.

Gareth G. Minrow, "Regional Security and National Idendity", s. *16, Change in Modern Turkey: Politics, Economy and Society, konferansında sunulan tebliğ, (5-6 May 1993), Manchester Universty.*

24

Andican, a.g.e., ss. 534,134,135,161.

25

İslam Kerimov, 21. YüzyıbnEsKjndeÖzbekistan (Ankara: Bilig Yayınları, 1997),ss.268-269.

Nursultan Nazarbayev; YİzyıHar'^Kavşağında (Ankara: Bilig Yayınları, 1997), ss.

200-201. '

26

Nuri Yurdusev "Türk Dış Politikası ve Avrupa Birliği Meselesi", LiberalDüşünce, S. 8 (Güz 1997) s.88.

27

Gökhan Bacık, "Ekonomik Dış Politika: Yeni Dünya Düzeninde Bir Zorunluluk", Banka veEkcnamikYcmm/ar,C. 35, S.7 (Temmuz 1998), s.40.

28

Soğuk Savaş sonrası dönemde,mevcut ortak güvenlik yapılanmasının ,Bosna Krizi gibi problemlerin çözülmesinde yetersiz kalışının analizi

sonucunda bölgesel güvenlik örgütlerinin alternatif teşkil edebilecekleri sonucuna ulaşılması hakkında detaylı bilgi için bkz. James E. Goodby, "Collective Security in Europe After the Cold War", JournaloflhternationalAffairs,vol. 46, no. 2 (Winter 1993).

29

Yurdusev, a.g.e., s. 88.

30

Bahri Yılmaz, "Turkey's New Role in International Politics", AıssenPolitik,no.l (1994), s. 95.

31

Aydın, a.g.e., ss.158.

32

Detaylı bilgi için bkz.: Bülent Aras, "The Importance of Turket to The Relations Between Europe and Turkic Republics of former Soviet Union", UCLA Journal of hter-mtKmlLawandForeKnAffairsvol^, no. 1, ss. 107-112.

33

Bkz.: Sander, a.g.e., ss. 42-43.

34

Dougherty ve Pfalztzgraff, a.g.e., s.279.

35

İlber Ortaylı da AB içinde Kuzey-Güney, Protestan- Katolik ayrımının konuşulduğundan bahsetmektedir; bkz.: "..Peki Biz Niye Protestan Bir Kültürü İsteyelim?"(Müla-kat), TürkiyeGunüğj,sayı.49 (Ocak-Şubat 1998), s.34.

36

AB entegrasyonunda yaşanan kimlik krizinin Doğu Avrupa ülkelerinin de işin içine girmesi ile daha da giriftleşmesinin milli güvenlik kavramı üzerindeki tartışmalara tesiri hakkında detaylı bilgi için bkz. : Ol: Woeıer, *"European Security Idendities ", Jo-L^lof CommonMarketStudies,vol. 34, no. 1 (March 1996), ss. 102-132.*

37

Facon,a.g.e., s.277.

38

Dougherty ve Pfalztzgraff,age.,*288-291*.

39

A.e., s. 308.

40

Marie- Helene Labbé, "Y-a-t il une politique européenne de non-prolifération nuclé-aire?',PoHtxfjeEtrcirKpre,no. 3(1997), s. 319.

41

Ahmet B. Ercilasun, "Türk Dünyası'nm Kültürel Bütünleşmesi Amacı İçin", Türk Dünyasında Eğitim Hizmetlerinin Yeri ve Önemi (Adana: Türk Yurdu Neşriyatı,

1993), s.44.

42

Ahmet B. Ercilasun, "Tarihten Geleceğe Türk Dili", Yeni Türkiye, *S. 15 (Mayıs-Ha-ziran 1997), s. 190.*

43

B. Ersanlı Behar, "Mutlak Türdeşlik ve Siyasal Kültür Çıkmazları Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye", YeniTirkiye,S. 15 (Haziran-Temmuz 1997), s. 935.

44

Helene d'Encausse, SovyetHümaman (İstanbul:Ağaç Yayınları 1992), s. 59.

45

Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Saray, OsmanhDevleti ileTMstonHanhUarı Ara-sndaSiyasikkiler(1775 1875) (Ankara:TTK, 1994);Togan ,a.g.e., ss. 129-135.

46

DTM, Türkiye -Türk CLırhLr^yetieriTicariveEI<cncm^k¡tişkjerineGerıe/BirBahş,

Ankara, 1997, s. 31.

47

Metin Eriş, "Bazı Değerlerle Türkiye Gerçeği", laman, 10 Nisan 1998.

48

Umut Arık, "The New Independent States and Turkish Foreign Policy",

International JounatcfTurkishStudies,vol. 6, nos. 1-2 (Winter 1992-94) s. 35.

49

Kemal Karpat, "Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks ," htemati-arat Jnurratof Turkish Studies, vol. 6, nos. 1-2 (Winter 1992-94) s.8.

50

Petrolünün tüketiminin sadece %18'nin üretebilen Türkiye için bu konu çok önemlidir: Crare, a.g.e., s.27.

51

Lale Sarıibrahimoğlu, KurtKapanndaKsrSiyasetfistanbuhhetişim 1997), s. 132.

52

Güçlü, Ceyhan, a.g.e., s.25; Bilge Kurtman Kaleağası ve Bahadır Kaleağası, ss. *1112, "Economic Facts in the New Eurasian Area, New Trends in EU-Turkey Cooperation konferansında sunulan tebliğ, (22-23 September 1994), Hotel Tarabya, İstanbul*

53

Ahmet Şahinöz, "Türkiye: Tarımda Bölgesel Bir Güç", Vaner (der.), a.g.e. içinde, s.375.

54

Sami Güçlü, Cengiz Ceyhan, "Dış Ticaret ve Teknoloji Transferi Açısından Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesi İçin Neler Yapılabilir?", Standard,Aralık 1994,s. 30

55

Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri(İstanbul:Gözlem Yayınları, 1979), s.26.

56

Karpat, a.g.e., s.2,3.

57

Bkz.:; Bilge Kurtman Kaleağası ve Bahadır Kaleağası, ss. *11-12, "New Eurasian Area: General Presentation", s.49, New Trends in EU-Turkey Cooperation konferansında sunulan tebliğ, (22-23 September 1994), Hotel Tarabya, İstanbul.*

58

Oral Sander, "Yeni bir Bölgesel Güç olorak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politikasının Analizi (İstanbul: Der Yayınları, 1994) içinde, s.420.

59

Ersin Kalaycıoğlu,"Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", a.e. içinde, s. 417.

60

Mehmet Öğütçü, ",Eurasian Energy Prospects: Need for a Long Term Strategy", s.49. "Economic Facts in the New Eurasian Area, New Trends in EU-Turkey Cooperation konferansında sunulan tebliğ, (22-23 September 1994), Hotel Tarabya, İstanbul.

61

Philip Robins, "Between Sentiment and Self Interest: Turkey's Policy Toward Azerbaijan and Central Asian States", Middle East Jamal, vol. 47, no.4 (Autumn

1993), s. 597.

62

Blank, a.g.e., s.388.

63

Valery V. Tsepkalo, "The Remaking of Eurasia", Fcreigp Affairs, vol.77, no.2 (March -April 1998), ss. 114,115.

64

Bu makale Central Asian Survey.(vol. 15,no. 1(1996),ss.47-57) dergisinde yayınlanmıştır Tercümesinin yayınlanması için yazarından izin alınmıştır. (Çev. Ahmet T. Kuru)

65

Faydalı yardımları için yazar Prof. Dr. Pieter Saey 'e teşekkür etmektedir.

66

*Türkiye ile Irak arasında, karşılıklı savunma anlaşması mahiyetindeki Bağdat Paktı Şubat 1955'de imzalandı. Bu yılı müteakiben Ingiltere,*İran *ve Pakistan Pakt'a üye oldular. Krallığın yıkılmasının ardından Irak,Birlik'ten 24 Mart 1959'da çekildi ve böylelikle genel merkez Bağdat'tan Ankara'ya taşındı. Bu çekiliş Pakt'ın isminin de değişmesine yol açtı.*

United States Institute for Peace, "Afghanistan and post-Soviet Central Asia. Prospects for political evolution and Islam",Spedd Middle East

Programme in Peacemaking and ConfictResolution (Washington DC:USIP, 1992), s.33.

M. E. Ahrari,"The dynamics of the new great game in Central Asia", GentrdAsian Suvey,Vol 13,No 4, 1994, ss.531-534.

67

Afganistan toplantıya davet edildi. Fakat Kabil'de yaşanan güç mücadelesinin oluşturduğu kargaşa ve ülkedeki anarşiden dolayı katılamadı.

68

"Text of the Tehran communique issued at the end of the first ECO summit meeting lrnicRepublicNew Agency PressCcnmuniciue(Tehran:IRNA, 24 February 1992).

69

A. Rashid, The Resurgenceof CentrdAsia,IslamorNationaUsmi(London: Zed Books 1994),s.217.

70

FrankfurterAlgemeneZeitung,30 November 1992.

71

D. Hiro, BetweenMarxandNdhammed. TheQaınğrgFacerfCantrdlAsia(London: Harper Collins, 1994), s.301.

S. Akiner, "The Republic of Uzbekistan",RegcndlSırveyscftheWorid.TheFarEast and Austrdasia(London: Europa Publicatioon Limited,1992), s. 1012.

72

S. Akiner,'The Kazakh Republic",op cit,s. 1002.

73

Bkz.B.A.Islamov, "Post- Soviet Central Asia and the CIS: the economic background of interdependence ", in B.H.Manz; Cental Asian Historical Perspective (Oxford: Westview Press, 1994), ss.202-219.

74

N. Shahrani," Central Asia and the challenge of Soviet Legacy", Central Asian Survey, Vol 12, No 2, 1993, ss. 132-133.

Bölgesel Yeterlilik ve Bağımsızlık

Bölgesel Pazar potansiyeli, bizi ECO'nun sunduğu başka bir imkanla karşı karşıya getirmektedir: Bölgesel ekonomik bağımsızlığın artması. Bölgesel bütünleşme ile sağlanacak olan verimli mal dağılımı sonucunda tüm ülkeler mukayeseli üstünlüklerden faydalanarak kâr edeceklerdir. Daha önce belirttiğimiz gi-

bi, eski Sovyet Cumhuriyetleri bazı alanlarda gelişmişlerdir fakat, daima merkezin baskısı altında kalmışlardır. ECO'da ise birliktelik, isteğe dayalı ve eşit bir zeminde kurulacaktır. Birleşme ile sağlanacak birçok imkândan bazı misaller verelim.

Azerbaycan büyük bir petrol üreticisidir, tarihi ve coğrafi bağları bulunan İran'a petrol ihraç edebilir. Şu an bile, Bakû petrollerinin yaklaşık % 17'si Tebriz ve diğer İran şehirlerindeki sanayi merkezlerinde işlenmektedir.[1] Buna karşılık İran ise Azerbaycan'a tüketim mamulleri ile petrol teknolojisi temin edebilir. Öte yandan, Tacikistan Pamir'deki (kendisi için fazla olan) su gücünü Lahor ve Karaçi'deki sanayi bölgelerine aktarabilir.[2] Afganistan ise, önemli ticaret yollarının kesiştiği bir yerde konuşlanan bir ülke olarak, Orta Asya ile Hint Denizi arasındaki irtibatı sağlayabilir. Taşkent ile Karaçi arasındaki yolun uzun bir bölümü Afganistan'dan geçmektedir. Savaş bittiği takdirde bu ülke, sahip olduğu taşımacılık potansiyeli ile pazar ekonomisinden faydalanabilecektir.[3] Bir misal vermek gerekirse; Peşaver ve çevresindeki taşımacılık sektörü coğrafi olarak Afganistan tarafından çevrelenmiş durumdadır.

Orta Asya ülkeleri ise diğer devletlere tarımsal ürünlerle, yetişmiş insan gücü temin edebilirler. Sovyet yönetiminin olumlu miraslarından biri olarak; Orta Asya ülkelerinin sosyal göstergeleri (eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde kötü durumda olsalar da) "klasik" Üçüncü Dünya ülkelerinden iyi durumdadır. Orta Asya'nın fakir ve istikrarsız ülkesi olan Tacikistan'da bile okuma-yazma oranı % 97, çocuk ölümleri %4.6'dır. Halbuki İran'da bu oranlar % 61.1 ve %7.9 dur. Başka bir gösterge olarak, Tacikistan'da 350 kişiye bir doktor düşerken, İran'da 6.090 kişiye bir doktor düşmektedir. Kazakistan, kuzey steplerinde bir sanayi bölgesi mirası devralmıştır. Bu bölge modası geçmiş teknolojiye sahip olmakla beraber, yetişmiş işçi ve eğitimli teknisyen fazlası mevcuttur. Ayrıca Semey'de-ki nükleer üs ve Baykonur'daki uzay üssü de Kazakistan'a kalan mirasın içindedir.

Uluslararası Forum

ECO, bölgedeki ülkelerin ortak problemlerini tartışma ve çözme adına uygun bir zemin oluşturarak önemli bir rol üstlenebilir. Kaçakçılık, uyuşturucu ve

silah trafiği, etnik çatışmaların yayılması, göçmen problemi ve çevre kirliliği bu problemlerin en önemlileridir. Eski İpek Yolu'nun geçtiği bu bölgenin, dış güçlerce belirlenmiş sınırlara sahip olması da bu tür tehlikelerin doğal bir sınır tanımamasını netice vermektedir.

Bir örnek olarak, Belucistan'daki uyuşturucu trafiğini inceleyebiliriz. Bu bölgenin halkı Farsça konuşan yarı göçebe çiftçilerdir. 1872'de Bağımsız Belucistan Krallığı İran, Afganistan ve İngiltere Hindistan'ı arasında paylaşılmıştır. Günümüzde 4.3 milyona ulaşan nüfusuyla Belucistan[4] bölünmüş, iktisaden marjinalleşmiş kurak bir bölgedir. Belucistan halkı; fakirlik, nispeten dünyaya kapalı bulunmak, göçebeliğin getirdiği hareketli hayat tarzı gibi etkenlerin tesiri ile Kandahar (Afganistan) ile Ketta ve Karaçi (Pakistan) arasındaki uyuşturucu trafiğinde kilit bir konuma gelmiştir.

Bölgesel sorunlara başka bir örnek ise Aral denizinin kuruması , Hazar denizindeki kirlilik ile su seviyesinin yükselmesi gibi dramatik çevre problemleridir. Bu problemler birçok ECO üyesini ilgilendirmektedir.[5] Çevre ile alakalı alınacak sıkı tedbirler, su kaynaklarına ulaşmanın giderek jeopolitik ehemmiyetinin arttığı ve geleceğin pazarlık konusu olacağı anlaşılan bu bölge için çok büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bu konu, Özbekistan için ayrı bir değere sahiptir, çünkü bu ülke Sovyet döneminden devraldığı sulamaya dayalı pamuk üretimine devam etmektedir. Özbekistan'ın Cambul, Çimkent ve Akmescit (eski Kızıl Orda) gibi Kazak bölgelerindeki su kaynaklan üzerinde hak iddia etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır.[21] Hazar Denizi'nde su seviyesinin yükselmesi (25 yılda 2 m. kadar), Azerbaycan ve İran'daki verimli arazilerin su altında kalmasına sebep olmuştur. Neticede bu iki ülkede göçmen krizi ve tarım üretiminde düşüş gibi problemler ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten, Volga Nehri'nin (bu nehir Hazar Denizi'nin su girdisinin % 78'ini sağlamaktadır) ağır sanayi atıklarıyla kirlenmesi, modası geçmiş petrol çıkarma metodları ve yasadışı avlanma gibi faktörlerin tesiriyle, İran ve Kazakistan gibi ülkelerin temel ihraç mallarını temin eden balıkçılık ve havyar üretimi büyük zarar görmüştür.

ECO'NUN KARŞISINDAKİ ENGELLER

ECO, faydalı bir bölgesel teşkilat olabilmek için bir çok yönden değerlendirebilecek bir potansiyele sahiptir. Buna rağmen bu potansiyel farklı engelleyici faktörlerin tehdidi altındadır ve bu tehdit ECO'nun AB gibi ciddi bir ekonomik birlik olmasını engelleyebilir. Acaba madalyonun diğer yüzü nasıldır?

Ankara - Tahran Arasındaki Rekabet

ECO'nun en göze çarpan özelliği sadece İslâmî ülkelerden veya en azından Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerden oluşmuş olmasıdır. Bunun yanı sıra

İran'ın da lider bir pozisyonda olması , teşkilatın Asya'nın ortasında "fundementalist bir blok" olarak kabullenilmesine yol açabilmektedir. Halbuki bu tarz suçlamalar manasızdır. Çünkü, birinci olarak bu tarz anlayışla AB de Müslüman dünya için bir tehlike unsuru olarak görülebilir. İkinci olarak, adından da anlaşılacağı gibi ECO ekonomik ve maddi menfaatler için kurulmuş, ihtilal modelleri ihraç etmeyle alakası olmayan bir teşkilattır. Ortak bir İslâmî kültüre sahip olmaları, üye ülkeler arasında ECO'nun geleceği ile ilgili temel anlaşmazlıkların olmamasını gerektirmez. Bu tür anlaşmazlıklar Türkiye ve İran arasında bulunmaktadır.

İran ve Türkiye Orta Asya üzerinde tesirli olma hususunda yıllardır rekabet içerisindedirler. ECO içerisinde de, bu rekabet, teşkilat hakkındaki hedeflerin belirlenmesinde açığa çıkmaktadır. Türkiye, bu örgütün NAFTA gibi ekonomik bir organizasyon olmasını istemektedir. İran ise, bu teşkilata kültür ve güvenlik boyutlarının da eklenmesi ile ASEAN benzeri bir İslâmî Ülkeleri Birliği hedeflemektedir. Örgüt içinde güçlü rollere sahip bulunan İran ve Türkiye'nin aralarındaki sürtüşmeden dolayı orta ve uzun vadede ECO'nun, ticari bir forum olmadan öteye geçemeyeceği anlaşılmaktadır.[6]

Her şeye rağmen, sevindirici olsun-olmasın, İran bölgede anahtar bir rol oynamaktadır ve Orta Asya ülkeleri ile arasındaki kültürel ve ekonomik bağları kullanarak bu rolü güçlendir-mektedir. Peki bu, İran'ın ECO'yu kullanarak devrim ihraç ettiği ve bölgeyi istikrarsızlaştırdığı anlamına gelir mi? Genel kanıya göre bu anlama gelir. Fakat dikkatli bir analiz bu fikrin yanlış olduğunu ortaya koyacaktır. İran, coğrafi olarak büyük avantajlara sahiptir. Arap yarımadası ve Hint alt kıtası ortasında yer almanın yanı sıra, İran Körfezinde de etkinliği vardır.[23] Aynı zamanda, İran'ın, tarihi bağlarını ve coğrafi yakınlığını değerlendirerek Orta Asya ve Kafkaslar'da yeni pazarlar bulabilen, dinamik bir tüccar sınıfı vardır.[7] Tüm bu faktörlerden şu sonucu çıkarabiliriz: İran, coğrafyasının sunduğu fırsatlarla, ECO içinde Türkiye'den bile daha etkin bir role sahiptir.

İran, 1990'lı yıllar boyunca, kendisine hiçbir fayda sağlamayacak olan istikrarsız politikalar yerine, bölge ülkeleri ile kültürel bağlarını ve ekonomik ilişkilerini arttırma yoluna gitti. Bu arada Türkiye ile aralarındaki rekabet, ECO'yu engelleyen başlıca bir faktör olarak tesirini gösterdi. Dağlık Karabağ'da barışın sağlanması ile ev sahibi Türkmenistan'ın önerdiği altyapı projelerinin tartışıldığı Aşkabat Zirvesi de bu sürtüşmeden nasibini aldı. Bu proje, Hazar petrol bölgesinden Aşkabad'a, oradan Meşhed'e, oradan da Bander Abbas'a uzanan bir boru hattının inşaatı ile ilgili idi. Meşhed'de boru hattı iki kola ayrılarak, bir parçası Tebriz'e diğeri ise, petrol ihtiyacı sürekli artmasına rağmen iç üretimi yetersiz olan Türkiye'ye uzanacaktı. Fakat boru hattının büyük bir kısmı İran topraklarından geçtiği için Türkiye bu projeyi

reddetti ve bu konuda hiçbir ortaklığı kabul etmedi.[8] Bu düşmanlık, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin gelişimi ile de alakalıdır. Soğuk Savaş'ın bitişi ile Batı nazarında je-ostratejik önemini büyük ölçüde kaybeden Türkiye, kendisine "Yakın Doğu ile AB arasında köprü olma" rolünü biçti.[9] Bu rolde isteseler de istemeseler de, Türkiye ve İran birbirini tamamlayan parçalar hükmündedirler. Türkiye ile İran arasında problemler, Türkiye'nin İran'dan enerji ithaline engel olamadığı gibi , İran'a karşı uygulanan son Amerikan ambargosunu delmesine de mani olamadı. İran, Türkiye'ye yılda 5 milyon ton petrolün yanı sıra 6 milyar m^3 doğal gaz ihraç etmektedir.[10] Bu durum, her şeyden önce, bölgedeki jeopolitik realitelerin bir sonucudur. Ve bu realiteler "dini taraftarlık" ile "seküler modernlik" arasındaki mücadeleden çok daha komplekstir.

ECO Bölgesindeki Silahlı Çatışmalar

Karabağ, Kuzey Irak ve Afganistan'da yaşanan silahlı çatışmalar ECO'nun gelişmesine mani olan faktörlerdendir. Bu çatışmaların her birinin tarihi kökleri ve arka planı vardır. Makalemizde bu köklerden bahsetmeyecek, bu çatışmaların ECO'nun geleceği hakkındaki tesirlerine değineceğiz. Birinci olarak, haritaya göz attığımızda tüm bu çatışmaların coğrafi olarak yolların kesiştiği ehemmiyetli alanlarda cereyan ettiğini görürüz. Bu yüzden bu alanlardaki istikrarsızlık Volga havzası ile Kırım ve Yakın Doğu ile Hint Okyanusu arasındaki ulaşımı engellemekte veya tehdit etmektedir. İkincisi, çatışmaların yayılması, etnik farklılıkların bulunduğu bu bölgeyi daha da istikrarsız bir hale getirebilir. Bu bağlamda İran'ın, ECO'yu güçlendirme çabalarının Karabağ Krizi'nin yaşandığı günlere denk gelmesinin nedenleri daha iyi anlaşılabilir. Nüfusunun % 26'sı Azeri olan İran, Azerbaycan ile Ermenistan arasında güç dengesinin kurulmasını endişe içinde beklemektedir. Aynı durum

Afganistan sınırındaki Peştun kabileleri üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan Pakistan için de geçerlidir. Üçüncüsü, bu bölgedeki çatışmalar yeni güçlerin doğmasına zemin hazırlayabilir. Türkiye ve İran çatışmalarda etkili olma ve sorunları çözme konusunda yetersiz kalırlarsa, Özbekistan ve Rusya gibi başka güçler, bölgesel jandarmalık rolüne kendilerini aday gösterebilirler.

Moskova ile Taşkent Arasındaki İttifak

Özbekistan'ın, Tacikistan ve Afganistan'da üstlendiği rol, bölgesel bir güç olma veya en azından siyasi değişimlere mührünü vurma isteğini ispatlamaktadır. Aslında bunu istemeye hakkı da vardır.[11] Birincisi, Özbekistan, bölgenin en merkezi devleti olmanın(diğer dört ülke ile de sınırı vardır) yanı sıra ,en kalabalık nüfusuna da (21 milyon) sahiptir. Bununla beraber yakın ülkelerde ciddi olarak Özbek azınlık bulunmaktadır.

Tacikistan'da Özbek azınlık, toplam nüfusun % 21.5'i iken, bu oran Afganistan'da % 13'tür. Aynı zamanda Özbek nüfusu, tüm Orta Asya nüfus artışının % 60'ını karşılayarak, hızla çoğalmaktadır.[12] İkincisi Özbekistan'ın su kaynakları ve verimli arazileri yetersizdir. Nüfusun üçte biri, toprakların sadece % 12'sini kaplayan, ekonomik olarak ülkenin en önemli bölgesi olan Fergana Vadisi'nde yaşamaktadır. Aynı zamanda bu vadinin bir kısmı Tacikistan'a aittir. Üçüncü ve en ehemmiyetli madde ise rejimin tabiatıdır. Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, Özbekistan'da da parti ve gizli polisin ismi değişmiş olmakla beraber eski idareciler işbaşındadır. Bu yüzden, Taşkent'in elit tabakası, İs-lamabat ve Tahran'daki meslektaşlarından çok, Moskova'daki-lere yakınlık hissetmektedir. İslam Kerimov'un idaresi, karşı karşıya bulunduğu ekonomik kriz, hızlı nüfus artışı ve İslâmî diriliş gibi problemlerden dolayı meşruiyet krizine girmiştir. Bundan dolayı, Kerimov yönetimi kendisini "İslâmî fundementaliz-me" karşı bir kalkan olarak göstermekte, bir yandan Kuzey Tacikistan'a asker gönderirken, öte yandan Afganistan'da Raşid Dostumu destekleyerek bu rolünü pekiştirmektedir.[13] Dahası, Taşkent yönetimi, Moskova'nın "İslâmî fundamentalizme" karşı bölgesel güvenliğinde anahtar bir rol üstlenmiştir.[14] Bu tezi ispatlayan bir misal vermek gerekirse; 30 Mayıs 1992'de, Rusya ile Özbekistan "Ülkeler arası İlişkiler, Dostluk ve Yardımlaşma Anlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşma ekonomik yardımlaşmanın yanı sıra, askeri ve stratejik ittifakı da içeriyordu.[15] Böy-lesine bir Moskova-Taşkent mihverinin -hele bir de Özbekistan kendi yoluna terk ederek Rusya'nın yörüngesine girerse- ECO için çok zararlı olma ihtimali vardır. Kendisini hâlâ bölgenin başat gücü olarak kabul eden Moskova ECO'nun gelişmesini istemediğini saklamamaktadır. Çünkü, başarılı bir ECO, Rusya'nın "yakın çevre"sindeki etkinliğini ortadan kaldıracaktır.

SONUÇ: İLERİ TEKNOLOJİ ile DONATILMIŞ BİR İPEK YOLU MU İNŞA EDİLİYOR?

Harold Mackinder'in *heartland* olarak adlandırdığı ve dünya tarihinin merkez bölgesi dediği topraklar ECO'nun sınırları içinde yer almaktadır. Heartland'ın ekonomisi geleneksel olarak; Harezm, Semireç ve Kıpçak bölgelerindeki göçebelerin ilişkileri ile İran, Hive Vahası, Zenafşan Vadisi (Semerkand ile Bahreyn bağlayan vadi) ve bugün Özbekistan'da yer alan Fer-gana Vadisi'ndeki yerleşik şehirli halka dayanıyordu.[16] Bu ilişkiler zinciri İpek Yolu'nun motoru hükmünde idi ve ticari kervanlar ile Doğu Asya ile İran ve Bizans İmparatorluğuna bağlanıyordu. Birçok göçer yerleşik hayata geçti ve deve kervanları tren yolu ve dizel kamyonlara dönüştü, fakat ECO bölgesi küçük ve orta ölçekli pazar ticaretinin etrafında, bir ekonominin merkezi olmaya devam etmektedir. Bundan dolayı, ECO'nun öncelikli olarak

taşımacılık alanında birleşmeyi sağlayan bir teşkilat olması tesadüf eseri değildir.

Soğuk Savaşın sona ermesi tabii oluşumların yeniden örgütlenmesine fırsat tanıdı. Şüphesiz, ECO olmasa da bu sağlanacaktır, fakat bu teşkilat geçiş sürecini daha iyi tanzim edebilir. ECO'nun başarılı olup olamayacağı, imkanları ile engelleri arasındaki dengeye bağlıdır. ECO yeni gelişmeleri değerlendirme imkanına sahiptir: Soğuk Savaşın bitmesi yeni zorluklarla beraber fırsatlar da doğurmuştur, bunun yanı sıra kutuplaşmaya bir son verirken izafi güvenlik kavramı da değişmiştir.

İran, Türkiye ve Pakistan gibi ülkeler (bu ülkeler, Pers, Osmanlı ve Moğol# imparatorlukların merkezi idiler) Sovyet tehdidine karşı sınır gücü olmakla Soğuk Savaştan istifade etmiş ve stratejilerini Sovyetler'e göre düzenlemişlerdir. Günümüzde ise Sovyet tehdidinin ve Soğuk Savaş dönemi patronlarının ortadan kalkması ile meydana gelen boşluğu Soğuk Savaş sonrasının tipik güvenlik tehditleri, etnik çatışmaları, sınır anlaşmazlıkları ve yeni pazarlar elde etme uğrundaki rekabetler doldurdu. Bu yeni güvenlik anlayışının bölgesel bağlantılara nasıl tesir edeceği ve ortak bir jeopolitik kurallar bütününün oluşup oluşmayacağı uzun vadede anlaşılacaktır. Fakat yine de kesin olan şudur ki tek başına ne Ankara'nın ne de Tahran'ın elinde mucizevi bir çözüm yolu bulunmamaktadır. Aksine, zorluklar paylaşıldıkça kolaylaşacaktır.

A.B.D'NİN ORTA ASYA SİYASETİ

—Bilgin ERDOĞAN—

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl sona ererken, Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en büyük başat güçlerinden birisi olarak ortaya çıkmış bulunuyor. Sovyetlerin çökmesiyle Birleşik Devletler, başka hiçbir ulusun benzeri bir ekonomik ve askeri güce sahip olamayacağı derecede bir potansiyel güç elde etti. İmmanuel Wallerste-in'ın deyimi ile Amerikan yüzyılının sonu, Birleşik Devletlerin sonu olmadı. Tabii ki bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan Türk Cumhuriyetleri de Birleşik Devletlerin'in dünyadaki istisnai rolünü sürdürebilmesi için göz ardı edilmez bir alanı oluşturmaktadır.

Amerika'nın küresel gücünü devam ettirebilmesi için stratejisinin ne olması gerektiği ele alınması gereken temel sorudur. Bu bağlamda jeostratejik çözümlenmenin Birleşik Devletler açısından da nirengi noktası; gerek doğal kaynakları ve nüfusu açısından, gerekse ekonomik etkinliği ve insan kaynakları noktasında büyük bir kıta olan Avrasya'nın potansiyelinin nasıl değerlendirileceğidir. Zbigniev Brzezinski'nin de deyimiyle Avrasya geleceğin satranç tahtası olacaktır.

Avrasya'nın, dünya iktidarının merkezi olmasının, beş yüzyıl kadar önceye yani siyasal anlamda kıtaların etkileşime ilk başladığı zamana kadar uzandığı bilinmektedir. Yirminci yüzyılın son on yılında dünya konjoktüründe yaşanan yapısal değişiklikler -Sovyetler Birliğinin yenilmesi ve çöküşü vb - Amerika Birleşik Devletlerinin küresel güç olarak yükselişinin son adımı olarak algılanmaktadır. Ancak bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri'ni dünyadaki istisnai rolünü sürdürebilmesi için Avrasya Bölgesine yönelik bir takım yeni politikalar üretmesi yadsınamaz siyasal bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Realist okulun önemli temsilcilerinden sayılan Hans. J. Morghentau, çıkar kavramının politikanın özü olduğunu ve bu nedenle zamana ve mekana bağlı olmadığını ifade etmektedir. [17] A.B.D.'nin Avrasya politikasını aynı mantıkla değerlendirecek olursak Mackınder'i yeniden değerlendirmek ve A.B.D.'nin de Orta Asya siyasetini bu bağlamda düşünmek isabetli olacaktır.

MACKINDER'İN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sir Halford Mackinder, Londra Kraliyet Coğrafya derneğine sunduğu 1904 tarihli tebliği ile Kalbgâh Teorisini ortaya attı. Bu teoriye göre demiryollarının gelişmesiyle kara hakimiyeti deniz hâkimiyetine göre ehemmiyetini arttırmıştır. Avrasya karakütle-sini ve özellikle de O'nun merkezi olan kalbgâhı (Orta Asya) kontrol eden dünyayı kontrol edecektir. Bu yaklaşımın altında yatan sebep ise Orta Asya'nın jeopolitik konumu idi. Sonraki kırk yıl içinde Mackinder, bakış açısını ve bölgesel parametrelerini değiştirdiyse de mesajı aynı kalmıştır. Kısaca Avrasya'nın merkezini yöneten ve geliştiren dünyaya hakim olacaktı.[18]

Sovyetlerin akıbetinden sonra Orta Asya'ya gerek Batı Avrupa'nın gerekse Birleşik Devletlerin siyasi yönelimleri Kalbgâh Teorisinin doğal kaynaklar bağlamında tekrar değerlendirilmesi gerektiğini ve bu teorinin halen geçerli olduğunu göstermektedir. Global konjonktürdeki yeni gelişmeler, bu teoriyi tarihi bir merak olmaktan çıkarıp, uzun vadeli senaryolara işaret eden güvenilir bir kaynak haline getirmiştir. Chevron şirketinin 21.9 milyar dolarlık Kazakistan'ın Tengiz petrol sahasına yönelik yatırımı ve Çin'in yeni enerji rezervleri bulmak için Orta Asya sınırlarında yapmış olduğu çalışmalar bu teoriyi ispatlayan somut örneklerdir. Araştırmacılar, Tengiz ve Tarim havzasının, bölgeyi on yıl içinde yeni bir Suudi Arabistan haline getirebileceğini düşünmektedirler.

Rusya'nın Kalbgâhtaki kiracı döneminin en önemli izi demiryollarının geliştirilmesi olmuştur. Bu bağlamda petrol boru hatları gündeme gelmektedir. Gerald Robbins'in, Mackinder'in meşhur vecizesini değiştirerek ifade ettiği gibi 'İpek boru hatlarını kontrol eden dünyayı da kontrol

edecektir.”

ÇİN’İN ORTAYA ÇIKAN ROLÜ

Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte bölgesel güçlerin dünya gündeminde önemli bir rol oynadığı siyasi bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bölgesel jeopolitiği anlamak için Çin’in ortaya çıkan rolünü belirtmek gerekmektedir. Yapılan araştırmalara göre Çin’in 1-1.5 milyar olan nüfusu yüzyılın sonuna kadar 250 milyon daha artacak ve bu da çevredeki bölgelere amansız bir toplu göç ihtiyacını ortaya çıkaracaktır. Bu noktada Orta Asya, Çin’in dışarı taşan nüfusu için bir havuz olarak çekici gelmektedir. Global Affairs dergisinin Sonbahar 1992 tarihli sayısında Büyükelçi Robert Strausz Hupe’un bir makalesinde belirttiği gibi *“Büyümenin kontrolündeki güçlükler, yayılmacılığı Çn’in dış politikasının vazgeçilmez bir parçası yapmaktadır ki bunun bir örneğini Tibet’in dramatik işgalinde gördük.*[11]

Çin’in ortaya çıkan rolü uzun vadede Birleşik Devletler’in Avrasya politikasıyla çakışmaktadır. Bu durumda Birleşik Devletler, Orta Asya politikasını oluştururken Çin’e yönelik hassas bir politika geliştirmeyi de ihmal etmemektedir. Bu açıdan gerek Birleşik Devletler gerekse Çin açısından müşterek nokta bölgenin istikrarıdır. A.B.D. ve Çin, özellikle bu bölgede funda-mentalizmin yayılmasından endişe duymaktadır. Orta Asya’nın Fergana Vadisi İslami hareketin en faal olduğu bölgelerden birisidir. Bölgenin Çin’in Doğu Türkistan’a olan yakınlığı ise Çin liderlerini endişelendirmektedir. Ayrıca bölgenin konvansiyonel silah satışlarına ve nükleer teknoloji transferlerine karşı bilinmeyen tutumu ; Rus, A.B.D. ve Çin çıkarlarını tehdit etmektedir.[3] Bu sebebledir ki stratejik zorunluluklar A.B.D., Çin ve Rusya birlikteliğini gerektirmektedir. Ancak uzun vadede, siyasi anlamda da bu ülkeler arasında birtakım problemlerin yaşanması muhtemeldir. Zira doğal kaynaklar açısından ve bölgesel menfaatler noktasından değerlendirildiğinde Orta Asya gerçekten merkezi öneme sahip bir bölgedir.

YENİ BÜYÜK OYUN ve ORTA ASYA’DA PETROL FIRTINASI

Hazar havzasında önümüzdeki yüzyılda global ekonominin devamı için önemli maddeler olan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu rezervler Alaska’nın Kuzey bölgesi ve Kuzey denizinin toplamından büyük ve Kuveyt’in sahip olduğuna eşit büyüklükte 30 - 50 milyar varillik rezervlerdir.[4]

(3)Gerald Robbins, a.g.e, ss. 36,37.

(4) Aril Cohen, “Avrasya’da Boru Hattı Siyaseti”, AvrasyaEtüdferi,Cilt 3, Sayı 1, (Bahar 1996), ss. 2,3.

Hazar Denizi'ndeki petrol çoğunlukla Azerbaycan'ın Hazar kıyısındaki karasuları içindeyken, Orta Asya'daki petrol sahaları Kazakistan başta olmak üzere Türkmenistan ve Özbekistan'dadır. Bilindiği gibi, bu enerji kaynaklarını Orta Asya anakarasından ihraç edileceği güzergahları kontrol etme çabası, Soğuk Savaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıldaki İngiliz çıkarlarıyla Rus çıkarlarının kapıştığı "Büyük Oyun" a benzeyen bugünkü mücadele jeopolitik ve petrol unsurlarını içermektedir.

Bununla beraber bölgede ortak bir menfaat olması için istikrarın önemini tekrar vurgulamak durumundayız. Zira Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki bölgesel çatışmalar dünyanın 21. Yüzyıl'da ihtiyacını duyacağı hayati önem arzeden petrol ve doğal gaz rezervlerine yönelik talepler ile yakından bağlantılıdır. Ariel Cohen'in de vurguladığı gibi *"Moskova'da ki çıkar gruplarının Orta Asya enerji kaynaklarının global piyasalara ihracatı için Rusya'nın tek güzergah olmasını garantilemeye çalışması"* bu teze somut bir örnek teşkil etmektedir.

A.B.D. ise bütün ilgili tarafların Kafkasya ve Petrol sahalarına eşit ve adil biçimde katılımını sağlamak istemektedir. Çünkü 21. Yüzyıl'daki refah ortamının sağlanmasında bu kaynaklar oldukça önem arzetmektedir. Orta Asya enerji rezervlerine katılım, Batının Orta Doğu petrolüne bağımlılığını azaltabilecek ve önümüzdeki yıllarda düşük petrol ve doğal gaz fiyatlarının oluşmasını sağlayarak ekonomik büyümeye sebeb olacaktır. Petrol gelirleri yeni bağımsız devletlerin bağımsızlık ve refahlarını destekleyecektir. Örneğin Azerbeycan kendi petrol sahalarından yılda iki milyar dolar elde edebilecektir.[19]

Bu noktada Batı'nın ve A.B.D.'nin özellikle Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarının devamını sağlaması ve bununla beraber büyük oranda laik ve makul derecede

Batı yanlısı olarak kalmalarını garanti altına almakta büyük çıkarı vardır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde ise Türkiye ile A.B.D. ortaklığı önümüzdeki yıllarda önemini koruyacaktır.

Yirmibirinci yüzyıl gerek A.B.D. ve gerekse Batı Avrupa açısından Orta Asya petrol kaynaklarını geliştirme noktasından büyük bir fırsattır. Bu rezervlere serbest ve eşit katılımı sağlamak için Birleşik Devletler hükümeti kapsamlı politikalar geliştirmelidir. Şöyle ki ;

a) Batı ve A.B.D. bölgedeki yeni bağımsız devletlerin bağımsızlıklarını ve ekonomik açıdan yaşayabilme kabiliyetlerini korumak için çaba göstermelidir.

b) Tarım ve sanayi işletmelerinin özelleştirilmesini içeren ekonomik

reformlara devam edilmelidir.

c) A.B.D., Almanya ve Fransa ile işbirliği içinde BDT'nin güneyinde Moskova'nın nüfus alanını kırmalı ve yeniden egemen güç olmasını engellemelidir.

d) A.B.D. yönetimi bölgedeki etnik çatışmaları durdurmak için AGİT ile ikili ilişkilere geçmeli ve kalıcı barışı sağlayacak kabul edilebilir siyasi çözümleri bulmada etkin rol oynamalıdır. Etnik grupların liderlerini biraraya getirme noktasında çaba sar-fetmelidir.

e) Batılı müttefikler ve A.B.D. laik müslüman devletlerini, çeşitli militan kuvvetlere karşı desteklemelidir. Bu noktada laik Türkiye Orta Asya açısından son derece öneme haiz bir ülkedir.

Rusya'nın Misyonu

Orta Asya petrol mücadelesi; güvenlik, jeopolitik ve ekonomik unsurların yeraldığı çok boyutlu bir oyundur. Bu nokta da belirsiz olan Rusya'nın yayılmacı bir imparatorluk ile çağdaş bir demokrasi arasında yapacağı tercihtir. Rusya şayet Batıyla işbirliğine girerse, bu durum Rusya'nın Batı'yla ekonomik, kültürel ve siyasi bütünleşmesini güçlendirir. Eğer Batıya meydan okumayı seçerse ve eski emperyalist yöntemlere başvururs a muhtemelen Rusya'nın diğer alanlarda da Batı'ya yönelik düşmanlığı artacaktır. Bu süreçte Rus halkı süper-güç statüsünü oluşturma girişiminde büyük bir bedel ödemeye çağrılabilir.

Petrol ve doğalgaz rezervleri Türk Devletleri'nin gelir elde etmelerinde ve egemenliklerini korumalarında kilit öneme sahiptir. Ayrıca petrolle gelecek zenginlik sadece ekonomik değil, demokratik gelişmeyi de destekleyebilir. Zenginleşmenin dolaylı bir sonucu da bu ülkelerin bağımsızlık ve özgürlüklerini potansiyel Rus emperyalizminin yayılması karşısında koruyabilecek güce ulaşmalarıdır.

Bununla beraber, A.B.D. enerji konularında Rusya ile ciddi bir diyalog başlatmalıdır. Petrol, stratejik bir problemden ziyade ekonomik bir problem olarak kalmalıdır. Ayrıca Orta Asya'daki Yeni Büyük Oyun ucuz petrolden çok daha farklı boyutları olan ve önümüzdeki yüzyılın uluslararası ilişkilerinin karakterini etkileyecek bir konudur. Bu büyük oyunun 2000 yılına ve ötesine doğru Amerikan politikasının büyük bir sorunu haline geleceği de yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

A.B.D.NİN ORTA ASYA POLİTİKASINA ETKİ EDEN UNSURLAR

A.B.D.'nin Orta Asya siyasetini anlamak için bölgesel çıkarlarının tespit edilmesi yerinde olur. Birleşik Devletlerin bölgedeki çıkarlarını ise yüzeysel olarak üç ana başlık altında toplamak mümkün olacaktır. Avrasya ve Rusya

uzmanı Ariel Cohen'in 19 Kasım 1993'te "The Heritage Foundation" başlıklı tebliğinde ifade ettiği gibi A.B.D. güvenlik ekonomik ve siyasi noktada aşağıda yer verdiğimiz politikaları geliştirmek durumundadır.

1) Güvenlik Menfaatler:

a) A.B.D. ve müttefiklerine karşı nükleer saldırıyı önlemek

b) Saldırgan politik bir grup veya teröristlerce yapılacak nükleer bir saldırıyı önlemek

c) Orta Asya'daki ihtilafların barışçıl çözümünü sağlamak

2) Siyasi Menfaatler:

a) Devletler arasındaki yalnızca müzakere edilmiş sınır değişikliklerini desteklemek

b) Avrupa Güvenlik ve işbirliği yapısını BDT ülkelerini kapsamak üzere genişletmek

c) Köktendinciliğin yayılışını önlemek

d) Demokrasiyi Rusya ve BDT'da korumak ve desteklemek

3) Ekonomik Menfaatler:

a) Mümkün olan en az ticari engellerle serbest piyasa ekonomisini kurup yaygınlaştırmak.

b) Batı yatırımları için mülkiyet hakkı ve kârın transferi için uygun koşulların yaratılması

c) BDT ülkelerinin sürekli ekonomik yardım bağımlılığını ve ihtiyacını ortadan kaldırmak.

d) Enerji ve maden kaynaklarına rekabet girişini ve serbest ticareti sağlamak.

Şayet, ulusal çıkarları söz konusuysa Birleşik Devletler sadece Rusya'ya karşı değil, bütün eski Sovyetler Birliği için bir politika geliştirmek zorundadır. Rusya'nın tek başına önemi kavranmak fakat bununla beraber eski Sovyetler Birliği'nin halef devletlerindeki silahlanma, demokratikleşme ve piyasa reformları gibi problemlerin hüküm sürdüğü daha geniş bölgesel bağlam gözden kaçınılmamalıdır. İstikrarı yakalamış Orta Asya gerek Rusya, gerekse Birleşik Devletler açısından oldukça önem arzetmektedir.

RUSYA'NIN YENİ DIŞ POLİTİKA HEDEFLERİ

Rusya'nın, demokratikleştiği ve serbest piyasa reformlarını sürdürüp, işbirliğini öngören bir dış politika izlediği sürece bölgesel bağlamda A.B.D.

için önemli bir tehdit oluşturmayacağı bir gerçektir. O halde Rusya'nın yeni dış politika hedeflerinin ne olduğunu ve ne olması gerektiğinin belirtilmesi gerekiyor.

Dış politikayı etkileyen iç faktörlerin olduğunu ve bunların *yukarıda belirtilen dış politika hedeflerinin teori olmaktan pratik* olmaya dönüştürmede sorun teşkil edeceğini gözden kaçırmamak gerekir. Dış politikayı etkileyen faktörler başında Rus iç politikasına hakim olan üç ana grubun varlığı ve etkileri bilinmektedir. Ünlü Rus düşünür Alexi Arbotov'a göre bunlar reformcular, tepki göstermeler ve merkeziyetçiler şeklinde kate-gorize edilebilinir. Bir başka yazar Elgiz Pozdnyakov'a göre de Rusya'yı batılılaştırmak isteyen "Mondialistler", Rusya'yı tarihin çerçevesi içinde tutmaya çalışan "Geçmişin Vatanseverleri" ve hangi yöne gittiği belli olmayan "Liberal Demokratlar" gibi 3 grup altında düşünülebilir.[20]

Boris Yeltsin, Egor Goidor ve Andrei Kozşrev gibi politik liderler ise Rusya'daki işlerin ve reformların istenildiği kadar hızlı gitmemesini ve istenilen ölçüde başarılı olamamasını lağvedilmiş olan Sovyetler Komünist Partisi'nin bir sabotajı olarak değerlendirmektedirler. [21]

Rus Dış Politika Konseyi, 1992 yılının sonuna doğru, Dış İşleri Bakanı Andrei Kozirev idaresinde iki önemli toplantı yapmıştır. Bunu takip eden kısa bir süre sonra da yine dış politika sorunları ile ilgilenen makamlarca geniş kapsamlı "dış politika ana hedefleri" isimli bir forum hazırlanmıştır. Bu toplantıyı Par-lamento'dan, akademik çevrelerden, siyasilerden ve daha birçok kesimden yerli temsilcilerin yanı sıra yabancı uzmanlarda katılmışlardır. Bu kişiler hedef ve metot belirlemesi hususunda fikir üretmiş ve bazı asgari müşterekler tespit etmişlerdir. Bu kapsamlı çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkan hedef ve metotlar şunlardır:

1) Rus dış politikasının esası, Rus temel milli çıkarları olmalıdır ve Rusya'nın hükümranlığını, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı hedef bilmelidir.

2) Rusya'nın her konuda ve her alanda emniyet ve güvenliği sağlanmalıdır. Rusya'yı en kısa zamanda hür ve demokratik bir ülke haline getirilmesi amaçlanmalıdır.

3) Pazar ekonomisini başarıya ulaştırmak ve ekonomiyi bir süper güce yakışır bir seviyeye çıkartmayı başarmalıdır. Bunu yaparken de Rusya Federasyonu'nun Dünya Toplumuna politik ve ekonomik entegrasyonunu sağlamalıdır.

4) İç ve dış politika arasında sürekli ve organik bir bağ geliştirilmelidir.

5) Fertlerin çıkarlarına ve insan haklarına öncelik veren politikalar

üretilmelidir.

6) Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan dünya düzeni içinde Rusya'nın üstüne düşen görevleri tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi amacıyla sürekli ve radikal değişimlerin sağlanacağı politikalar belirlenmelidir.

7) Diplomatik ve politik metodlar dikkatle uygulanmalı, gerekli yerlerde uluslararası kurallar çerçevesinde kuvvet kullanılması yoluna gidilmeli ve böylece milli ve uluslararası güven ve istikrar sağlanmalıdır.

8) Karşılıklı çıkar çerçevesinde politikalar üretilmeli ve işbirliği teşvik edilmelidir.

9) Rusya'dan ayrılmış olan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ilişki ve bağlara önem verilmelidir.[22]

A.B.D.NİN ÇIKAR ALGILAMASI

A.B.D.'nin Orta Asya'daki siyasi hedefleri, öncelikle istikrarı arttırmak, serbest piyasa ekonomisini geliştirmek, demokratik yapıyı oluşturmak, ticari entegrasyon gerçekleştirmek, insan hakları standartlarını yükseltmek ve güvenlik noktasında nükleer silahları kontrol altına almak şeklinde özetlenebilir.[9]

Dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan, 1981 Mayıs'ında Notre Dame'de öğrencilere *"Batı Komünizmi sadece çevrelemeyecek, Komünizmi aşacaktır. Onu sadece lanetlemeye çalışmayacak, son sayfaları şimdiden yazılan insanlık tarihinin kötü, talihsiz bir bölümü olarak ortadan kaldıracağız*[11] demiştir.[23] Gerçekten on yıl kadar sonra Reagan'ın tahminleri doğrulanmış ve 'şeytan imparatorluğu" olarak bilinen Sovyetler Birliği Marksist - Leninist ideolojisi ile ortadan kalkmıştır. Bu durum Amerikan Milli Güvenlik Konseyi eski danışmanı Brezinski'nin ifadesiyle, A.B.D.'yi, ilk defa Çin sınırından İran Körfezi'ne hakim olabilme ve Avrasya'nın güney sınırlarına kadar politik varlığını nüfuz ettirme olanağına sahip kılmıştır. Bölgesel jeopolitik boşluk nasıl doldurulacak ve A.B.D. yeni özgürlüğüne kavuşmuş Orta Asya devletlerine politik varlığını ne şekilde nüfuz ettirecektir? A.B.D.'nin bölgedeki çıkarlarını korumak için politikaları neler olmalıdır? Bunları dört ana başlık altında kategorize edebilmek mümkündür.

a) Köktendinciliğin Önlenmesi :

Amerikalı Bakan James Baker, Orta Asya liderlerini radikal İslam ve İran etkisinden uzak durmaları için açıkça uyarmıştır.[24] Köktendinciliğin Orta Asya'da yayılması özellikle Tacik iç savaşının başlamasından sonra, popüler bir korkutma aracı olmaktan çıkıp gerçek bir tehdit halini almıştır. Amerikalı

strateji analisti Brzezinski'nin sözlerinde köktendincilik olayından yükselen tehdit algılamasının boyutu şöyledir : "Rusya ve Amerika için jeopolitik boşluk tehlikeli bir girdap halini alabilir. İslam'ın politik uyanması sadece kuzeyde bir tortu halinde kalan Rus emperyalizmine karşı bir tehdit oluşturmuyor, zamanla güneydeki Amerikan hakimiyetine de bir rakip çıkıyor! " Yazar ayrıca bu girdabın coğrafi çevresinin Balkanlar'ın yanındaki Adriyatik Denizi'nden, Çin'in Sincan bölgesine kadar uzanabileceğini ekler. Güneyden Kuzeye bu sınır İran Körfezi çevresinden dolaşıp Ortadoğu'nun bazı bölgelerini ve sonra güneyde İran'ı, Pakistan'ı ve Afganistan'ı içine alarak, Kuzeyde Rus - Kazak sınırından, Rus - Ukrayna sınırına ulaşır.[25] Köktendincilik bölgedeki istikrarı tehdit eden siyasi bir gerçek olabilir. Ancak Amerikalı akademisyenlerin ve politikacıların yükselen geleneksel İslam köktendinciliğin, bir başka türü olarak almaları anakronik bir hata olarak değerlendirilebilir. Oysa ki sufizmin humanist yönünü hesaba katarsak böyle bir yükselişin, köktendincilik olarak ifade edilen oluşumun yükselişinden farklı olarak bölgedeki istikrarı ve uzlaşıyı sağlama, insan haklarını geliştirme ve demokrasiyi yaygın hale getirme gibi bölgedeki çıkar algılamalarına ters düşmeyeceği bir gerçek olarak görülecektir.

b) Askeri - Stratejik Çıkarlar :

Nükleer ve kitle imha silahlarının yayılması bölgedeki istikrarı etkileyen başat faktördür. Bir senato komitesi toplantısında CIA Başkanı James Woolsey şöyle demiştir: "İstihbarat topluluğunun bu yüzyılın geri kalan kısmında karşılaşacağı en karmaşık sorunlarından biri Nükleer silahların yayılmasını önlemek olacaktır."[26]

Shakoor'un 1995'te yazdığı bir makalesinde belirttiği gibi Kazakistan'ın dünyanın dördüncü nükleer gücü olarak ortaya çıkmasına neden olan nükleer silahların yarattığı sorunlar Amerikalı ve Batılı Stratejileri meşgul etti. Kazakistan'a toplam savaş başlığı sayısı 1400'e ulaşan 104 SS - 18 kıtalararası balistik füze (ICBM) kalmıştı. Burada belirtilmesi gereken nokta, Kazakistan'ın Batı'nın kalbini doğrudan vurabilecek ilk Müslüman devlet olması idi. Bu nedenledir ki Rusya'daki başarısız darbe sonrasında A.B.D. diplomatlarından sık ziyaret ettiği Kazakistan, önemli bir kaygı kaynağı oldu.[27]

Ancak A.B.D.'nin etkin diplomasisi, Mayıs 1992'de Kazakistan Cumhurbaşkanının uzun vadede Sovyet ve A.B.D. nükleer silahlarının üçte birinin ortadan kalkmasını sağlayacak olan Stratejik Silahların Azaltılması anlaşmasını (START - I) imzalamayı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır.[15]

c) İran'ın Çevrelenmesi :

İran, Şah rejiminin sona ermesinden bu yana bölgede A.B.D.'nin baş

düşmanlarından olmuştur. Zbigniew Brezins-ki'ye göre; İran açıkça bölgesel hakimiyete adaydır ve

A.B.D.'nin etkisini kırmaya hazırdır. Bir imparatorluk geleneği vardır ve bölgedeki Rus ve Amerikan varlığıyla yarışmak için hem dini, hem de milliyetçi motivasyona sahiptir. [28]

A.B.D. ayrıca Irak'a yönelik politikalarında özellikle Körfez savaşından sonra oldukça hassas davranmak durumundadır zira Irak'ın tamamen zayıflatılması bölgede İran'ın tek lider olarak ortaya çıkmasına neden olur ki bunun da A.B.D.'nin bölgesel çıkarlarına ters düşeceği jeopolitik bir gerçektir.

Çevreleme politikasının bir sonucu olarak Amerika, İran'ın Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini güçlendirmesine müdahale etmektedir. Örneğin Türkmen doğalgazının İran üzerinden nakline karşı çıkmaktadır.

d) Ekonomik ve Ticari Çıkarlar :

A.B.D.'nin yeni bağımsızlığını kazanan devletlere yaptığı yardımların öncelikli hedefinin özel sektörü destekleme olduğu gözlemlenmektedir. 1995 mali yılında Washington, Kazakistan ve Kırgızistan'da özel sektör kuruluşlarını desteklemek için 23 milyon dolar ; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da ekonomik yeniden yapılanma amacıyla 10.5 milyon dolar ödenek ayırmıştır. Bu yardımlar serbest pazar ekonomisi ve özel sektörün gelişimini destekleme amacı taşıyan teknik yardım ve eğitim programları tarım teşebbüsleri, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, iletişim, bankacılık, yerleşim politikası ve yönetimi, tüketicinin korunması ve işçi idaresi gibi konuları içermektedir.[29] 1996 ve 1997 rakamları ile ülkelere yapılan toplam yardımlar aşağıda verilmiştir. [30]

1996 ve 1997 Mali Yılları (Tahmini) Yardım Programı (milyon dolar)

Ülkeler	1996	1997
Kazakistan	29.9	39
Özbekistan	18.1	20
Kırgızistan	17.6	20
Tacikistan	3	5
Türkmenistan	3.3	5

TOPLAM	72.4	89

Amerikalı yetkililer Orta Asya'daki çıkarları özel sektör çıkarı olarak gösterseler de Amerika'nın ticari çıkarlarının salt bu bağlamda olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Amerikalı, Japon ve diğer yabancı yatırımcıların dikkatini Orta Asya'ya çeken, doğal kaynaklar, petrol ve doğal gazdır. Ayrıca yardımların ayrıntısına girilirse, yardımların bölgedeki istikrarı sağlama adına, nükleer silahların etkisiz hale getirilmesi için veya kontrol altına alabilme amacıyla yapıldığı görülmektedir. Kazakistan'a yapılan yardımın da yüksek olması bu tezi doğrulamaktadır.

A.B.D. Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbott, Amerika - Orta Asya İş Konferansında, "*Amerikalı işadamlarının bölgede di-ğergâmlik için değil; cazip bir iş olduğu için yatırım yaptıklarını"* söylemiştir. Orta Asya ile ticari ilişki ve dış yardımlarda Amerika'nın siyasi menfaatleri de bulunmaktadır. Holsti'ye göre dış yardımlarla güdülen diplomatik ve siyasal amaçlar şunlardır :

1) Yardım alan ülkedeki siyasal istikrarın sağlanması.

2) Yardım alan ülkenin iç ve dış politikasını kendi amaçları doğrultusunda değiştirmek .

3) İttifak üyesi olmayan bir ülkeyi kendi tarafına çekmek .

4) Global dış politika amaçlarını bu yolla gerçekleştirmek..[31]

Bu teorik bilgi açısından bakarsak Amerika'nın, Orta Asya'ya yönelik yapmış olduğu dış yardımların da bölgeye yönelik siyasetinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa son şıkta Holsti'nin belirttiği gibi Amerika, Orta Asya'daki siyasi, iktisadi ve güvenlik bağlamındaki çıkarlarını bölgeye yaptığı dış yardımlar yoluyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Tıpkı, Truman Doktrini çerçevesinde geçmişte Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımların temelinde, bu ülkelerin Sovyet tehdidine karşı korunması amacı güdüldüğü gibi bugün de aynı mantıkla Orta Asya'ya dış yardımda bulunmaktadır. Zira Orta Asya'da gerek fundamentalist gerekse neo - komünist akımlar Birleşik Devletlerin bölgeye yönelik çıkarlarını tehdit edebilecektir.

GÜVENLİK POLİTİKALARININ UYGULANMA SÜRECİ

A.B.D.'nin Orta Asya bölgesindeki en temel güvenlik problemi, Kazakistan'da bulunan nükleer silahların imhası ve bölgedeki nükleer enerji üretimi ile ilgili tüm faaliyetlerin kontrol altına alınmasıydı. Ancak Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, 22 Mayıs 1992 tarihinde Stratejik Silahların İndirimi Anlaşması (START) ile Kazakistan nükleer silahlardan arındırılmış bir bölgeye dönüştürüldü. Ayrıca Batı medyasında

sıkça bu bölgeden, üçüncü dünya ülkelerine ve terörist örgütlere nükleer silah satıldığına yönelik haberlerin yer alması bölgede CIA ve MOSSAD ile beraber birtakım teknoloji uzmanlarının bulunmasına yol açmıştır.[20]

A.B.D.'nin bir diğer güvenlik endişesi ise dini radikalizm korkusudur. Amerikan think - thanklarının çalışmalar yaptığı bu mevzuu, Washington'da siyasileri meşgul etmeye devam etmektedir. Orta Asya'da zuhur edecek bir İslami radikalizm dalgasının A.B.D.'nin bölgedeki müttefiklerine de sıçrayabileceği endişesi bulunmaktadır.[32] Ancak şu da bir gerçektir ki Orta Asyada ki İslami yönelimin temel dinamiği olan Sufizm çok net anlaşılabilmiş değildir, daha evvelde ifade ettiğimiz gibi Su-fizmin hümanist yönü ve insana verdiği değer Orta Asya'daki istikrarın korunmasına sebep olur ki bu durumda Birleşik Devletlerin Orta Asya siyasetiyle örtüşecektir.

A.B.D.'nin Orta Asya'da ilgilendiği son güvenlik sorunu ise iç savaşlar ve muhtemel sınır çatışmalarıdır. Tacikistan örneğinde görüldüğü gibi bu tür istikrarsızlıklar her zaman için A.B.D.'nin savunduğu bölgedeki serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin gelişmesini engelleyecektir. Amerikan yönetimi ise sorunların BM şemsiyesi altında çözülmesini savunmakta, ancak Kazakistan lideri Nazarbayev'in 1994 yılında gündeme getirdiği bölgesel barış gücü kurulması ve bunun BM barış gücü statüsü kazanması fikrine olumlu bakmamaktadır.[33]

A.B.D.'nin, Orta Asya'yla güvenlik bağları kurmak için iki merkezi yolu olabilir. Birincisi Türkiye, Pakistan ve Rusya gibi Orta Asya'yı coğrafi yakınlığı olan devletlerle işbirliği yapmasıdır. İkinci alternatif ise. Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF), AGİK, BAB ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar kullanmasıdır.

SONUÇ

A.B.D'nin dünyadaki başat rolünü sürdürebilmesi için Türk Cumhuriyetleri doğal kaynakları noktasında değerlendirilmesi gereken bir fırsattır. A.B.D'nin Orta Asya stratejisinin anlaşılabilmesi için bölgesel çıkarları ve bu çıkarları tehdit eden unsurlar iyi analiz edilmelidir. Bu bağlamda A.B.D'nin, bütün ilgili tarafların, bölgedeki petrol sahalarına eşit ve adil biçimde katılımını sağlaması bölgesel istikrarsızlığın önüne geçilmesi açısından oldukça önemlidir. Bölgede menfaati olan hiçbir devletin bölgedeki sorunları görmemezlikten gelmesi mümkün olmadığı gibi yine hiçbir devlet bölgede kurulacak yeni bir Rus hakimiyetini kabul etmeyecektir.

Avrupa açısından bakacak olursak, Orta Asya Avrupa ile ilgili bir bölge olarak görülmelidir. Bunun sonucu olarak da Avrupalı kurum ve kuruluşlar çatışmaları yatıştırma, demokratikleşme ve ekonomik reformları ilerletme çabasıyla bölgeyle ilgilenmeye devam etmelidirler.

Ayrıca Amerika'nın ve Avrupa'nın, bölgesel çıkarları açısından değerlendirilmesi gereken en önemli ülkenin Türkiye olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira Türkiye, Amerika ve Avrupa için Orta Asya ilişkileri adına bir köprü durumundadır.. Türkiye Orta Asya siyasetini Amerika'nın ve Avrupa'nın ortak işbirliği çerçevesinde yapmalıdır. Ancak bunu yaparken kendi milli çıkarlarını hesaba katarak hareket etmelidir. Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin deyimiyle Türkiye tampon devlet olmaktan kaçınmalı, köprü devlet olma misyonu çerçevesinde hareket etmelidir. Bu bağlamda Orta Asya'ya yönelik siyasi hedeflerin belirlenmesinde ve gerçekleştirilmesinde Türkiye'nin bölgeye köprü olma misyonu Amerika'nın Orta Asya'ya yönelik siyasetinin nirengi noktasını belirlemektedir.

TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN AB İLE *İLİŞKİLERİ*

>

—Ahmet DÖRTBUDAK—

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya'da yeni devletlerin kurulması, jeopolitik açıdan bölgeye karşı duyulan dikkat ve ilgiyi birden arttırmıştır. Yüzyılı aşkın bir zamandır bölgeyi egemenliği altında tutan Rus ve Bolşevik işgalinin sona ermesiyle tarihi ve kültürel kökenleri bakımından birbirine çok yakın halkların, bu bölgede bağımsız devletler kurarak dünya sahnesine çıkışları, bölgesel ölçüde ve dünya çapında, güç dengelerine yeni unsurlar kattı. Yeni kurulan bu devletler, Birleşmiş Milletler gibi birçok milletlerarası kuruluşlara üye oldular. Bağımsızlıklarını daha da pekiştirmek için de, iç düzenlerinde köklü reform hareketleri başlattılar. Son zamanlarda birden güç kazandığı gözlenen irredantist Rus milliyetçiliği ve emperyalizmine rağmen, bu devletler bağımsızlık yolunda atmış oldukları adımları yavaşlatmadılar. Aksine bunları daha da sıkıştırdıkları gözlenmektedir.[34]

Sahip olduğu geniş enerji kaynaklarıyla Hazar Denizi çevresindeki ülkelerin önemli bir petrol ve doğalgaz üreticisi durumuna geleceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya'daki gelişmeler dış dünyayı ister istemez çok yönlü etkileyecektir.

Bölgede yeni siyasi, ekonomik ve güvenliğe ilişkin düzenlemelerin dönüşüm sürecinde Batının müdahalesi ya da kayıtsızlığında belirleyici bir faktör olacaktır.[35] Bu yazıda Orta Asya'nın Avrupa ile olan ilişkileri geçmişten günümüze değin geçen süreçte çok yönlü olarak incelenmeye çalışılmıştır.

TARİHSEL SÜREÇ Büyük İskender ve Orta Çağ Dönemi

Avrupa ile Orta Asya arasındaki ilişkilerin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. *"Greklerin ve Romalıların klasik*

dünyasında Orta Asya, Okus Irmağı'nın ötesindeki bölge

olarak bilinirdi. Okus, Amedurya Irmağının verilmiş bir sürü eski isimden yalnızca biriydi. Araplar Orta Asya'yı iki nehir (Amuderya-Siriderya) arasındaki toprak -Maveraünne-

hir- olarak bilirlerdi. Kraliçe Elizabeth döneminde İngilizler buraya Tartary (Tarar Ülkesi) diyorlardı. 14. yy'ın Faslı gezgini İbn-i Batuta Türkistan adını koymuş, 19.yy İngiliz yazarı Rudyard Kipling ise Orta Asya'yı Back of Beyond (ötelerin ardı) diye adlandırmıştır"[36].

Avrupalı yazarlar, Orta Asya'dan bahsederken çoğu zaman neye benzediğini hatta nerede olduğunu bilmeden yazmışlardır. O dönemde bu bölgeyi gezmiş Batılı çok azdı 1273 yılında Orta Asya'yı dolaşan Marko Polo bunlardan biridir.

Pers İmparatorluğu iki yüzyıl boyunca (M.Ö. 550-350), Orta Asya da hüküm sürmüştür. İskender, Persleri yendikten sonra M.Ö. 329-27 arasında bölgeyi fethetmiştir. Gerek krallığından sonra bölge tekrar Perslerin hakimiyetine geçmiş M. Ö. 200'lü yıllarda ise Hunlar tarafından ele geçirilmiştir.[4]

Greklerin Orta Asya'dan çekilmesiyle ters bir sarkaç hareketi şeklinde bu kez Orta Asya kavimleri Avrupa'ya doğru yönelmişlerdir. 5.yüzyılda Hunlar, başbuğları Atilla'nın önderliğinde Tuna boylarını aşarak Roma'ya yürümüşlerdir. Orta Asya'dan Batıya doğru göçler sırasında birçok Orta Asya'lı kavim Anadolu'dan ve Karadeniz'in üzerinden Avrupa'ya akın etmişlerdir. Macarların bu göçler arasında oraya yerleşen Hunların torunları olduğu söylenir.

Hunlardan sonra Avrupa'ya yönelen diğer bir Asyalı kavim ise Moğollardır. 1273 yılında bir Moğol ordusu, kara kış şartlarında kendisinden çok daha üstün Rus ordusunu Kalka Meydan Savaşında yenmiştir. Rusya'yı geçtikten sonra Doğu Avrupa'da Macaristan'a kadar ilerlemiştir.[5] Ancak Moğolların hakimiyetleri kalıcı olmamıştır. Nitekim Mc Kinder'da, Orta Asya'ya daha önce egemen olan güçlerin yeterli iletişim ve ulaştırma imkanları bulunmadığı için dünya egemenliğini kalıcı olarak gerçekleştirmediklerini belirtmiştir.[6]

Orta Asya'nın Batı dünyası ile ilişkilerinde İpek Yolu'nun ayrı bir önemi vardır. İpek Yolu'nun bu bölgeden geçmesi buraya Avrupa-Asya ve Afrika arasında bir köprü ve Avrupa-Çin ve İslam medeniyetlerinin etkileşim merkezi haline getirmiştir. Taşkent, Buhara, Semerkant gibi şehirler bu dönemde altın de-

(4)A.e, s.20.

(5) A.e, s.24.

(6) ilhan Suat. "Jeo-politik Gelişmeler ve Türk Dünyası", Avrasya Etütleri, Sonbahar 1995, s.26.

virlerini yaşamışlardır. Bu dönemin ardından gelen marjinalleştirme süreci, büyük gemicilerin Hindistan ve Çin'e ulaşan deniz yollarını keşfetmeleriyle başlamıştı. Böylece l6.yy'da İpek Yolu kervanlarının boyutları ve önemi azalırken yol boyunca yer alan kentlerin de önemi azaldı. Yol boyunca yaşayan göçebe kabileler kavgacı ve huzursuz varlıklar haline gelirken tacirlerin ve kervanların güvenliğine karşı besledikleri saygı kaybolarak yerini yağma ve hırsızlığa bıraktı.[7]

Sonraki dönemde Orta Asya yavaş yavaş istikrarsızlığa yöneldi. Rus baskısı kendini hissettirmeye başladığı andan itibaren bölge İngiltere ve Rusya arasındaki büyük oyuna sahne oldu. 1917 den sonra ise Komünistlerin Orta Asya'nın her alandaki dış ilişkilerinin Moskova'nın direktifleri doğrultusunda yapılabileceğine karar vermeleri Orta Asya'yı dünyadan kopardı.

Batının Petrolle Gelen İlgisi

Kafkaslar ve Orta Asya'da çok büyük petrol rezervlerinin keşfedilmesi Batıların ilgisinin birden bire bu bölgeye yönelmesine neden oldu. 1870lerin başında Bakü petrol bölgesinde ilk yabancı şirketler ortaya çıktı. *"Nobel Kardeşler,; Robert ve Ludwig, küçük bir petrol işletmesiyle başladıkları girişimlerini 1883'te bölgedeki petrolün %26'sını çıkarmaya kadar büyüttüler. Ardından 1893'te Fransız Rotschild, bölgede petrol çıkarmaya başladı. 1911'de Hollanda Kraliyetine bağlı Shell şirketi Rotschild'den tüm petrol imtiyazını satın aldı. 1914'te petrol ticareti, çoğunluğu Batılı sermaye ile kontrol edilen yaklaşık 300 firma tarafından paylaşılmış durumdaydı. 1872-1913 yılları arasında, Bakü bölgesindeki petrol çıkarımı, Rusya'daki tüm petrol çıkarımının %95-97'sini ve dünyadaki üretimin %50'sinden fazlasını kapsıyordu"*[37]

Nobel Kardeşler aynı zamanda Türkmen bölgesinde'de petrol arıyorlardı. 1907'de Cbeleken yarımadasında ilk petrol kuyusunu keşfettiler. Böylece Batı Türkmenistan Bölgesinde de petrol bölgeleri oluşmaya başladı. I. Dünya Sava-şı'na değin Azerbaycan petrol endüstrisi ile büyük uluslararası şirket olan Royal Dutch Shell, Nobel Kardeşler ve Standart Petrolün tekelinde toplanmıştı. Ancak 1917 devrimin-den hemen bir yıl sonra petrol arazileri millileştirildi. Bu yıllarda bölgedeki iç karışıklıkların da etkisiyle petrol endüstrisi büyük bir çöküş yaşamaktaydı. "SSCB'nin kurulmasıyla birlikte British Petroleum, Standart OU, Amerikan Barnsdal, İtalya, Belçika, Japon ve Alman petrol şirketlerine Sovyet petrolünün çıkarılması ve ihracatı için imtiyaz hakkı verilmişti ve bunun büyük bir kısmı Azerbaycan topraklarındaydı. Ancak Stalin 1944'e kadar bu imtiyazları geri almıştır. "[38]

İngiltere haricinde Batılıların Orta Asya ve Kafkaslarla ilgili sadece bölgenin enerji kaynakları üzerinde olmuştur. Orta Asya bölgesinde SSCB kurulduktan sonra da devam eden iç savaşlar bölgeye yatırımın gelmesini engellemiştir. Hatta 2. Dünya Savaşı'na kadar Rusların dahi bölgede ciddi bir yatırım yapmamışlardır.

İngiltere Büyük Oyunda Müslüman halklarından Rusya'ya karşı istifade etmeye çalışmıştır. 1920'lerde Hindistan daki İn-gilizler, Basmacıları para ve silah vererek desteklemiş yine

1939'da İngiliz ajanları bölgeye sızarak buradaki müslümanların dini duygularını Rus aleyhtarlığına yönlendirmek için gayret sarf etmişlerdir.

2. Dünya Savaşı sonrasında Batı Sovyet Cumhuriyetle-ri'ndeki enerji kaynaklarından çekilmiştir. Bu dönemde Komünizmin Batı için ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkması Orta Asya'nın Batı için stratejik önemini arttırmıştır. A.B.D. ve Avru-pa'lı müttefikleri Rusya'yı içten çökertmek amacıyla yumuşak karnı olarak gördükleri bölgeyi, kamçılamışlardır. 1979'da A.B.D. Afganistan Savaşını kullanarak, Rus karşıtı müslüman hareketleri teşvik etmekle Orta Asya'daki Sovyet egemenliğini sabote etmeye çalışmıştır. CIA Afgan mücahitlerini finanse ederek, Özbekistan ve Türkmenistan'a tesir etmeye çalışmıştır.[10]

SOVYET BİRLİĞİ SONRASI SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

S.S.C.B'nin beklenmedik çöküşüyle birlikte ortaya çıkan yeni Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde Avrupalı devletler etkin bir politika belirleme yoluna gitmemişlerdir. Sovyet Rusya döneminde Orta Asya'nın dış dünyayla, dolayısıyla Avrupa devletleriyle ilişkileri kesilmiş olmasının bu politikasızlığa tesiri vardır. Başka bir faktörde AB'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile entegrasyonu birinci planda görmesidir. Bu konuda tek istisna, özellikle Kazakistan'a yatırımlar yapan Almanya'dır. Başta A.B.D. olmak üzere Türkiye, İran, Pakistan, Çin ve Hindistan, Avrupa'nın da yerini doldurarak hızla bölgeye nüfuz etmeye başlamışlardır.

(10)Raşid, a.g.e.,s,28.

Orta Asya Avrupa dış politikasında özel bir konuma sahip bulunmamaktadır. AB daha ziyade Orta ve Doğu Avrupa ve Rusya üzerinde politikalar oluşturmuş ve Orta Asya'yı üçüncü plana itmiştir. [11] Bu sebeple AB şu andaki mutlak Orta Asya stratejisinin genel bir değerlendirmesini yaparak bölgedeki uzun dönemli çıkarları üzerinde düşünmesi gerektiği gündemdeki bir konudur. AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini her açıdan geliştirecek yeni bir AB stratejisi formüle edilmesi konusunda artan bir ihtiyaç söz konusudur ve enerji işbirliği bu alanda mükemmel bir fırsat sunmaktadır.[12]

Orta Asya'nın geniş topraklarında, önümüzdeki yüzyılda dünyanın ihtiyacının bir kısmına cevap verebilecek olan geniş petrol ve doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Bu rezervler Batının Orta Doğu petrolüne bağımlılığını azaltabilir ve onlara daha ucuz enerji girdisi sağlayabilir. 1973-74 ve 1979-80 petrol şokları Batıyı sarsmıştır. Orta Asya petrollerinin stratejik öneminin farkında olan A.B.D. bu sebeple SSCB'nin dağılmasıyla hızla bölgeye girmiş ve enerji hususunda büyük antlaşmalar imzalamıştır.

Bölgedeki geniş enerji kaynaklarından Batılı devletlerin faydalanabilmesi ancak bu ülkelerin bağımsızlık ve istikrarlarını koruyabilmeleri ve Batıyla yakın işbirliğine girebilmeleri halinde mümkün olacaktır. Bu açıdan Orta Asya'nın kalkınması ve böyle bölgede tehlikeli oluşumlara meydan verilmemesi Batı'nın *menfaatine olacaktır.*

(11)Nahit Töre. Avrupa Birliği ve Türkiye CumhurTyetier. İstanbul Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, ss.6, 7. istanbul.

(12)Mehmet Öğütücü. "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi ihtiyacı" Avrasya Etütleri, Sonbahar 1994,s.63.

Bu bağlamda 1995 sonbaharında AB ülkelerinin belirlemiş olduğu Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası (GASP) kapsamında bir siyasi program oluşturulmuştur. Bu programa göre muhtelif AB üyesi ülkelerin bölgedeki devletlerle olan ikili ilişkileri bundan böyle AB'nin bölgeye ilişkin dış politikasına dahil edilmiş olacaktır. Ortak karar ile AB Orta Asya üzerinde önemli jeopolitik ve ekonomik çıkarları bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu hususlar şunlardır:

Önemli hammadde potansiyelinin, özellikle fosil enerjisi, uranyum ve nadir madenlerin bulunduğu,

Avrupa ile Asya ve Uzakdoğu arasında önemli bir bağlantı oluşturduğu,

Yaklaşık 50 milyon tüketiciden oluşan bir pazar olduğu ve çok büyük bir kalkınma potansiyeline sahip bulunduğu,

İstikrarsız durumu dolayısıyla uluslararası organize suçlar için özellikle de uyuşturucu ve silah ticareti için önemli bir kapı oluşturduğu.

Artık dünyaya açıldığı için Rusya, A.B.D., Çin, İran ve Türkiye gibi güçlerin ilgi odağı haline geldiği ve etki altında bırakılmak istendiği.

Bölgenin AB'ne üye ülkelerle daha yoğun ilişkide bulunmak istediği.[13]

AB uzun dönemde bu bölgedeki enerji kaynaklarını kullanmak isteyecektir. Ancak Orta Asya'nın Avrupa pazarına coğrafi olarak oldukça uzak bulunması ulaşım sorununu gündeme getirmektedir. AB şu ana kadar boru hatlarının nereden geçmesi gerektiği hususunda kesin bir tutum belirtememiş olmasının

ya-

(13)Töre, a.g.e., ss.14-15.

nısıra büyük bir karar verilmesi durumunda AB ülkeleri arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması da muhtemeldir. Örneğin Almanya için güzergahın Ukrayna üzerinden geçmesi daha avantajlı iken Akdenize kıyısı olan Avrupa ülkelerinin Türkiye'den geçecek bir güzergaha daha sıcak bakmaları olasıdır. Böyle bir güzergahı İsrail de desteklemektedir.

AB. Orta Asya ve Kafkasya devletleriyle olan ilişkilerinin odak noktasını Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının oluşturmasını istemektedir. Bu anlaşma AB'ne üye olmaları değişik nedenlerle şu anda mümkün olmayan devletlere yapılmaktadır. Bu anlaşma ayrıca AB'ne, anlaşma taraflarının demokrasi, insan hakları veya piyasa ekonomisini önemli ölçüde ihlal edecek davranışlarda bulunması halinde, müeyyide uygulama hakkını vermesi dolayısıyla önem taşımaktadır. Bu nedenle Özbekistan'la anlaşmanın imzalanması hususunda problemler çıkmış. Türkmenistan ise anlaşmanın dışında kalmıştır. Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleriyle yapılmış olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarında Rusya ve Ukrayna ile yapılanlardan farklı olarak daha sonra bir "serbest ticaret anlaşmasına" dönüşme hedefine yer verilmemiştir. Anlaşmalar 10 yıl sürelidir ve kendiğinden birer yıl uzayabilmektedir.[14]

AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini enerji sektörü oluşturmaktadır. Bunun yanında AB bu ülkelere piyasa ekonomisine geçiş aşamasında maddi ve teknik yardım da sağlamaktadır. Ticari ilişkiler henüz büyük miktarlarda olmamakla birlikte hızla gelişme sinyalleri vermektedir. Almanya tüm Orta Asya ülkeleriyle en yoğun ticari ilişkiyi gerçekleştiren AB ülkesidir. Onun ardından İtalya, Fransa ve İngiltere gelmektedir. Bunları da diğer AB ülkeleri takip etmektedirler.

(14)A.e.,ss. 18-19.

Orta Asya ekonomileri bir geçiş dönemi yaşamaktadır. Orta Asya'nın ekonomik potansiyelini özgür bırakmak için bazı engellerin aşılması gerekmektedir. Büyük çaplı sübvansiyonlar devletin belirlediği üretim, büyük ve verimsiz işletmeler, belirgin olmayan mülkiyet hakları, ulaşım problemleri ve ciddi çevre sorunları bunlardan sadece birkaçıdır.[15] Bu problemlerin çözülmesinde AB ülkeleri takip etmektedirler.

Kazakistan bölgede geniş çaplı piyasa reformlarını uygulayan ilk B.D.T. ülkesidir. Hatta yurttaşların gayrimenkul edinmesini sağlayan sistem Rusya'dan bile bir yıl önce yürürlüğe konmuştur. [16] Aynı şekilde Kırgızistan da piyasa reformlarını gerçekleştirme hususunda Kazakistan'a benzemektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri arasında, memnuniyet verici bir ekonomik gelişme gösterebilme açısından en elverişli koşullara sahip ülkeler Kazakistan ve Özbekistan'dır. Her iki ülke de nis-beten istikrar göstermekte ve enerji hammaddeleri ile sınırlı olmayan bir sanayi temeline sahip bulunmaktadır. Ancak Kazakistan Rusya ile olan ekonomik ilişkilerine daha fazla bağımlı bulunmaktadır. Söz konusu iki ülkede de ekononik dönüşüm süreci eski devlet ekonomisi yapılarına bağlı kalınması dolayısıyla engellemektedir. Bu da elbetteki siyasi yapıların devam ettirilmesinin neden olduğu bir sonuçtur.

Bu sorunların belirgin olduğu başka bir ülkede Türkmenistan'dır. Kırgızistan ise dönüşüm süreci açısından her ne kadar çok büyük ilerlemeler kaydetmiş ise de ekonomik gelişme için elverişli koşullara sahip olmaması dolayısıyla halen ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı bulummaktadır.[17] Bu sebeple Orta

(15)Türki Cumhuriyetler 1. Ekonomi Zirvesi. İstanbul 13-15 Mayıs 1998. Dünya Bankası

Türkiye Direktörü Ajay Chibber'in konuşması.

(16) Rasid, a.g.e., s. 153.

(17) Töre, a.g.e., s. 10.

Asya Cumhuriyetleri'nin siyasi anlamda Rusya'dan bağımsız olmaya yönelik hareketlerinin bedeli ekonomik olarak oldukça ağır olacaktır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Orta Asya Cumhuriyetle-ri'nin sahip oldukları büyük enerji potansiyelleri ve yeraltı kaynakları ekonomilerini tamamen düzlüğe çıkaracak hatta müreffeh bir duruma getirecek seviyededir. Ancak, bunun gerçekleşebilmesi için bu kaynakların doğru ve akılcı bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Günümüzde enerji, evrensel ekonominin itici gücü haline gelmiştir, gelecek yüzyılda da ekonomik ve sosyal gelişmenin temel direği olmaya devam edecektir. Orta Asya enerji sektörünün Batılı sektörlere entegrasyonu. Orta Asya ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Aralık 1990'da Roma'da Avrupa Konseyi toplantısında, AB eski Sovyet hükümetlerini ekonomik reformlar hususunda desteklemek için karar aldı ve böyle bir AB desteğinin bir teknik yardım programı olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu toplantı TACİS programının başlangıç noktasını oluşturmuştur. TACİS Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan 12 yeni devlette ve Moğolistan'daki siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini desteklemek amacıyla 1991 yılından beri yürütülmekte olan bir yardım programıdır. Programın hedefi, bu ülkelerle AB arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmak ve söz konusu ülkelerde demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini desteklemektir. Bu amaçla AB tarafından 1991

yılından beri 2 milyar ECU üzerinde finansman sağlanması ve 2000'in üzerinde proje uygulamaya konmuştur. TACİS AB'nin ve diğer Batılı devletlerin öncülüğünde Sovyetler Birliği dahilindeki ülkelerin dönüşüm sürecini desteklemek için 1990 yılında başlatılmış bir proje olmasına rağmen yardımların büyük bölümü Rusya'ya verilmiştir. Projeler aşağıda belirtilen alanlardaki faaliyetleri kapsamaktadır.

İşleme ve dağıtım da dahil olmak üzere etkili bir gıda maddesi üretiminin gerçekleştirilmesi.

Enerji, nakliye ve telekomünikasyon alanlarında altyapının geliştirilmesi.

Nükleer güvenlik ve çevrenin korunması.

Sosyal hizmetler.

Eğitim sektörü.

TACİS, klasik bir teknik yardım projesidir. Sağlanan yardım öncelikle uzmanlık ve bilgi aktarımı şeklinde gerçekleşmektedir. Yoksa yatırımlara katılım veya makina-techizat gibi yatırım mallarının temini şeklinde olmamaktadır. Ancak TACİS paralarının büyük bölümü, bu projeleri yeni bağımsız devletlerdeki ortakları ile işbirliği kurmak suretiyle gerçekleştiren Avrupa şirketlerine aktarılmaktadır. Bu sebeple finansman kaynaklarının verimsiz kullanıldığı ve söz konusu devletlere tam olarak ulaşamadığı yolunda sık sık eleştiriler yapılmaktadır.[18]

AB ülkelerinin bugüne kadar yapmış olduğu yatırımların çok büyük bölümü enerji sektöründe yoğunlaşmıştır. Bu durumdan özellikle Kazakistan istifade etmekle birlikte Özbekistan da hatırı sayılır bir Avrupalı yatırımcıyı çekebilmiştir. Nitekim Almanya'dan Mercedes-Benz, Siemens ve Rochst firmalarının yanısıra 60 kadar Alman-Özbek yatırımı mevcuttur.[39] Kazakistan 1993'te Amerikan Chevron şirketiyle 25 milyar- varillik petrol rezervlerini çıkarmak için anlaşma imzalamış, ardından British Gas ve İtalyan Agip Kazakistan'da yüzyılın anlaşması olarak nitelendirilen bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmayla Kazakistan'ın batısındaki Urallar bölgesinde tahmini 5 milyar dolarlık bir yatırımla sondaj ve üretim yapılacaktır. Fransız şirketi Elf ile de Orta Kazakistan'da araştırma yapmak için bir anlaşma imzalanmıştır.[40]

3 Aralık 1993'te Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait bölümünde petrol ve doğalgaz aranması için çeşitli uluslararası şirketlerden oluşan konsorsiyum ile Kazakistan hükümeti arasında anlaşma imzalanmıştır. Kazakhstancaspıshelf adlı Kazak devlet şirketi, AGIP (İtalyan), Britısh Gas (İngiliz), BP (İngiliz, Statoil (Norveç) ve Mobil (Amerikan) ortaklığı, Shell (Hollanda) ve Total (Fransız) şirketlerinden oluşan konsorsiyum tahmini 3.5 milyar ton petrol ve

1.5 trilyon m^3 gaz rezervlerini işleteceklerdir. Öte yandan BMB firması ve TPAO'da bazı petrol sahalarında arama ve işletme imtiyazı elde etmişlerdir.[21]

Kazakistan'dan sonra bölgede en önemli petrol üreticisi olarak Azerbaycan gelmektedir. 20 Eylül 1994'te Azerbaycan milli petrol şirketi SOCAR ile yabancı petrol şirketleri konsorsiyumu (FIC) arasında büyük bir anlaşma imzalanmıştır. Bu mega proje kapsamındaki petrol sahaları, yedi ayrı ülkeden oluşan konsorsiyumun kurduğu Azerbaycan International Operating Company (AIOC) tarafından işletilecektir. Konsorsiyumda hisse dağılımı şu şekilde yapılmıştır:

Socar (Azerbaycan)	%10
BP (İngiltere)	%17.1267
Amoco (A.B.D.)	%17.0100
Lukoil (Rusya F)	%10
Pennzoil (A.B.D.)	% 9.8175
Unocal (A.B.D.)	% 9.5200
Statoil (Norveç)	% 8.5633
TPAO (Türkiye)	% 6.7500
Exxon (A.B.D.)	% 5
M.c. Dermott (İskoç)	%2.45
Rameo (İskoçya)	%2.0825
Delta-Nımır (Suudi Arab)	%1.68

Kaynak: Gouliev Rasul, Petrol ve Politika *(21)Kazakistan Üke Raporu, TIKA, s.26.*

Dikkat edilirse konsorsiyumdaki A.B.D. payı %401arın üzerindedir. Bu da A.B.D. şirketlerinin bölgeye vermiş olduğu önemi açık bir şekilde göstermektedir. Zaten başta petrol olmak üzere doğal zenginlikleri, geniş

ekonomik potansiyelleri ve stratejik konumları itibariyle A.B.D.'nin yakın takibe aldığı bu ülkeler A.B.D.'yi Rusya etkisinden sıyırmak için bir denge unsuru olarak görmektedirler.[41]

Boru Hatları Meselesi

Enerji kaynaklarının ve özellikle Hazar Petrolü'nün değerlendirilmesi ve taşınması oldukça kritik bir husustur. Boru hatları nereden geçerse geçsin ve mal dünya pazarına ne yoldan ulaşırsa ulaşsın. Avrupa bu enerji hammaddesini satın alacaktır. Avrupa'da şu anda bir enerji sıkıntısı sözkonusu değildir. Ancak önümüzdeki 10 yıl içinde bu sıkıntı kendini gösterecektir. Bakü petrollerinde BP oldukça faaldir ve ardından Norveç şirketi Statoil gelmektedir. A.B.D. gayet yoğun olarak katıldığı halde, Avrupalılar, İngilizler hariç, şimdiye kadar yapılan yatırımlarda büyük bir katılım göstermemişlerdir.[23]

Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol ve doğalgaz rezervleri 21. Yüzyıl'da Batının jeopolitik ve ekonomik çıkarları için hayati önemdedir. Çünkü AB'nin günümüzdeki ve gelecekteki kaynak arzının geleneksel alanları olan Rusya, Norveç ve Cezayir'in, yüksek maliyetleri de göz önünde bulundurulursa, gelecekteki enerji sıkıntısına cevap vermeyecekleri tahmin edilmektedir. Yine gelecek yüzyılın başında OECD Avrupası'nın, OPEC petrolüne bağımlılığı, özellikle yerli üretimdeki azalışın sonucu olarak %75 civarında olacaktır.[42] Oysa AB bu derece yüksek bir enerji bağımlılığın, kendisini Ortadoğu ülkelerinin tekeline bırakarak riske atmak istemeyecektir. Orta Asya petrol ve doğalgazı Avrupa pazarına ulaştırılması kadar, bu ulaşımın hangi güzergahtan sağlanacağı da oldukça önemlidir. Rusya petrol ve doğalgaz naklinin kendi kontrolünden çıkmasını istememektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri ise, enerji kaynaklarını Avrupa piyasasına ulaştırmada Rusya'nın sorun yaratabileceği endişesini taşımaktadırlar. Bu sebeple *"Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan kendi ekonomik ve politik çıkarlarını korumak için kendilerine cezai ulaştırma tarifeleri uygulayabilen yada ihraç kotalarını değiştirebilen Rusya'ya bağımlı olmayan ikinci bir ihracaat seçeneğine sahip olmakta güçlü çıkarları olduğundan uzun vadede bir Türk rotasını istemektedirler"*[25]

Güvenlik Problemi

Orta Asya'nın güvenlik sorununu ve uluslararası ilişkilerdeki yerini incelerken bölgenin aslında tüm Asya kıtasının güvenlik konseptini etkilediğini görebiliriz. Çağdaş Orta Asya bölgesinin uluslar arası ilişkilerdeki yerini inceleyen çoğu çalışma İran-Rusya ve Türkiye-Rusya arasındaki rekabet üzerinde durmaktadır. Bu rekabet kendi kökenleri ile Orta Doğu'nun değişen parametrelerine işaret etmektedir. Orta Asya güvenliğinin sadece

bölgesel rekabet açısından ele alınması küresel faktörlerin gözden kaçmasına netice verebilir. Örneğin Japonya, Rusya ile süregelen gerginliğinden ötürü Rusya'nın Asya da güçlü bir konum elde etmelerini istememektedir. Japonya aynı zamanda kendisi için Körfez ve Ortadoğu krizlerine bağımlı olma-

yan alternatif enerji kaynakları geliştirmek istemektedir. Bu yüzden Orta Asya Cumhuriyetlerinin Asya Kalkınma Bankası'na üyeliklerine kefil oldu ve ikili petrol ve boru hatları anlaşmaları ile başka küçük çaplı ekonomik yardım programları için imkanlar aramaya başladı. Tokyo'nun politikasının temelinde Rusya ile olan daha büyük bir anlaşmazlığın etkileri. Rusya'nın Asya'daki etkisini sınırlandırma isteği ile Eski Sovyet coğrafyasında ekonomik alternatifler bulma isteği yatıyor.[43]

Bölge ile ilgilenen diğer bir devlet te Pakistandır. Pakistan'ın Orta Asya bölgesine ilgisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla hızlandı ve bölgeyi yeni stratejik bir fırsat olarak algıladığı ve bu algılama sonucu uygulanan politikalar kaçınılmaz olarak Hindistan'ın da bölgeye daha fazla ilgi göstermesine neden oldu. Bu yüzden Orta Asya, Hindistan-Pakistan rekabetinde tali bir meseleden öte bir anlam kazandı. O halde Orta Asya Cumhuriyetle-ri'nden bakıldığında bu Cumhuriyetler, Rusya, Türkiye ve İran dışında bir seri karmaşık uluslararası bağlantıların içine girmiş olmaktadır. [44]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Orta Asya'da egemen Sovyet otoritesi ortadan kalkmış ve bölgede bir güvenlik boşluğu doğmuştur. Bu durum Orta Asya Cumhuriyetleri'nde büyük bir endişe meydana getirmiştir. Rusya bir yandan kısa vadede bağımsızlıklarına karşı en büyük tehlikeyi teşkil ederken, öte yandan Çin gibi dış güçlere karşı Cumhuriyetlerin denge unsuru konumunda bulunmaktadır.

Çin geçmişte ve günümüzde Rusya'dan sonra bölgedeki ikinci askeri güçtür ve sık sık Orta Asya'nın bazı bögeleri için taleplerde bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından

sonra Rusya'nın dikkati kendi iç sorunları üzerinde yoğunlaşması ve sınırları dışında askeri güç kullanımı için oldukça isteksiz olması Çin faktörüne beklenmedik bir şekilde önem kazandırdı. Üç Orta Asya Cumhuriyeti-Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan-Çin ile ilişkilerine özel bir önem vermektedirler. Hepsinin Çin ile uzun ortak sınırları vardır. Kazakistan ve Kırgızistan'ın Çin ile ilişkileri Doğu Türkistan'da çok sayıda bulunan Kırgız ve Kazak nüfusun varlığı yüzünden gerilim potansiyeli taşımaktadır. Türk nüfusunun yaşadığı D. Türkistan Orta Asya ile daima sıkı bağlara sahip olmuştur 1953 teki istatistiklere göre Çinlilerin büyük ölçüde yerleşmelerinden önce Doğu Türkistan nüfusunun %94'ü Uygur, Kazak ve Kırgızlardan oluşmaktaydı. 1991'de Kazakistan ve Kırgızistan'ın

bağımsızlıklarını ilan etmesi D. Türkistan nüfusunun bugün %55'ini oluşturan Kazak ve Kırgızların kendi öz benliklerinin artmasına yol açmış, bu da Çin için endişe kaynağı olmuştur. Bu durum Çin ile bu Cumhuriyetlerin ilişkilerinde bozulmaya yol açma ihtimali vardır. [45]

Orta Asya'nın güvenlik çerçevesini teoride şu şekilde çizebiliriz: Cumhuriyetler, kendi güvenliklerini sağlama konusunda kendi kendilerine yeterli değillerdir. Bu durumda ilk olarak kendi ulusal güçlerini oluşturma yoluna gidebilirler, ikinci olarak da Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, hatta buna Tacikistan'ı da dahil ederek, kendi aralarında ortak bir güvenlik örgütü kurma yoluna gidebilirler. Üçüncü olarak. B.D.T. çatısı altında bir güvenlik şemsiyesi oluşturabildiler ki baştan beri Rusya'nın istediği de budur. Son olarak. Batılı devletlerin kurmuş olduğu çok uluslu savunma örgütlerine katılabilirler.

Şimdi bu hususları kısaca analiz edelim: Orta Asya Cumhuriyetleri Kırgızistan haricinde küçük de olsa kendi ulusal ordularını kurmaya başlamışlardır. Fakat, oldukça büyük komşularla çevrili oldukları için Cumhuriyetlerin tek başlarına güvenliklerini sağlamaları oldukça zor bir ihtimaldir. İkinci ihtimal coğrafi özellikleri ile birer kıta içi devleti olan Türk Cumhuriyetleri'nin güvenlik alanında ortaklık yapmalarıdır. Bağımsızlıkları tam anlamıyla korumaları da büyük ölçüde böyle bir ortaklığa bağlı-dır.[29] Fakat kendi aralarında kuracakları bir ortak işbirliği ve savunma örgütü de herhangi bir tehlikeye karşı yeterli görülmemektedir. Eğer bu gerçekleşirse bu askeri organizasyonun kumandası da kendisinde olacak ve her bir ülkede askeri üsler bulundurarak bu ülkelerin içişlerine kolayca müdahale edebilecektir. Orta Asya Cumhuriyetleri, her ne kadar ülkelerinde Rus askeri üsleri bulunduruyor olsalar dahi Rusların niyetini iyi sezdiklerinden B.D.T.'nin ekonomik bir işbirliği örgütü olarak kalmasında ısrar etmektedirler. Dördüncü ve en geçerli görünen alternatif ise bölge güvenliğinin uluslararası örgütler tarafından sağlanmasıdır. Türk Cumhuriyetleri bu çerçevede 1992 Ocağı'nda AGIT'e üye olmuşlar ve NATO ile Barış için Ortaklık Anlaşma-sı'nı imzalamışlardır. Ancak bu anlaşmalar bağımsızlıklarını garantiye alacak türden bir savunma işbirliği anlaşması değildir.

Orta Asya Cumhuriyetleri bölgede ortaya çıkabilecek bir ihtilafta Rusya'nın uzlaştırıcı rol oynamasına pek sıcak bakmamalarının başlıca sebebi bağımsızlıklarından bu yana bölgede çıkan çatışmaların bir çoğunda Rusya'nın parmağı olmasıdır. Kara-bağ krizi, Abhazya çatışması, Şevardnadze suikastına kadar birçok olayda Rusya etkin rol oynamıştır. Bu sebeple Orta Asya Cumhuriyetleri NATO, AGİT gibi kuruluşların arabulucu olmasını istemektedirler. Hatta Tacikistan ve Karabağ krizlerinin bu yolla

çözülebileceğini belirtmişlerdir.

Öte yandan Avrupa Birliği ülkeleri de Orta Asya'da ortaya çıkabilecek bir fundamentalist yapının kendi güvenliklerini de tehlikeye sokabileceğini düşünmektedirler. *"Batı medyası için köktendinciligin Orta Asya'da yayılması Özellikle Tacik iç savaşının başlamasından sonra popüler bir korkutma aracı olmaktan çıkıp gerçek bir tehdit halini almıştır. Hatta dönemin A.B.D. Dışişleri Bakanı James Baker, Orta Asya liderlerini fundematalizm ve İran etkisinden uzak durmaları için açıkça uyarmıştır"*[46]

1

Bkz: S. Goldenberg, PridecfSmatNaticns. TheCaucausand poshSoviet disoder

(London: Z Bocks, 1994), ss. 56-59.

2

A. Rashid, op cit, ss. 215-216.

3

A. Höffinger; " Zukunftsfragen für Zentralasien. Neubeginn in den Staten am Südrand der ehemaligen Sowjetunion.", EuropaArdw,Vol 14, 1992, ss. 401-402.

4

Bu topluluğun %62'si Pakistan'ın Belucistan bölgesinde, %28'i İran'ın Sistan ve Belucistan bölgelerinde, %7'i ise ise Afganistan'ın Nimroz, Hilman, Kandahar bölgelerinde yaşamaktadır.

5

K. Gharabaghi,op cit, ss. 11-113.

6

B.k.z: A. Banuazizi and M. Winer; The NewGeopoBtics of Central Asia and its Bor-

derhnds(London: I. B.Tauris, 1994),¡¡.163-J64.

R. Israeli, " Return to the source: The republics of Central Asia and the Middle East", Central AsianSLrvey,Vol 13, No 1, 1994, ss. 24-26.

7

A. Faroughy, " Affecté par le boulversements en Afganistan. L'Iran a la recherce d'une politique regionale", Le Monde Dpkmatkfje, No 457, Marche 1992, s. 11.

8

A. Gress, "Du Caucaus a l'Asie Centrale. La Turquie dans le grand jeu", Le Monde Diptomatiepe,No 458, April 1992, s. 6.

9

DeFîmdeei-Economische Tijd, 5 May 1995.

10

A.Gresh, "Rivattiés ethniques,reformes potitiques,retations avec tes voisins. Les republiques d'Asie Centrate s'engagent sur des chemins divergents", te Monde Dp-tomatique,No 466, December 1991,ss. 14-15.

11

De Fianciеel -Economische Tijd, 12 May 1992.

12

TheFinaTdalTimes, 8 May 1992.

13

Y. Zakarovitch, " We are all scared", TimeMagazne,22 February 1993, ss. 38-39.

14

A. Rashid, op cit, ss.226-227.

15

Y. V. Gankovski, " Russia's Relations with the Central Asian states since the dissolution of the Soviet Union" in H. Malik, Central Asia: Its Strategic importm-cce and Future Prospects(London: Mc Millan, 1994), s. 123.

16

B.F. Manz," Central Asia: Historical Background", in B.F.Manz, op cit, ss.4-5.

 # Yazar,herhalde Babür imparatorluğunu kastediyor.(Çev.)

17

Tayyar Arı, UhjsJbrarasıiİİBkÜGr, Alfa Yayınlan, 1997, ss. *230-232.*

18

Gerald Robbins,"Post -Sovyet Anayurdu" AvrasyaElüdkri, C. 1, S. 3, (Sonbahar 1994), i. *34.*

19

A.e., ss. 3,4.

20

Oya Akgönenç Muzisettin, "Rusya Federasyonunun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar

Üstündeki Etken Faktörler" Avrasya Dosyası, C. 1, S. 1, (İlkbahar 1994) ss.20-22

21

A.e., ss. 19,20

22

Foreign Policy Council"Russin's Foreign Policy Concept", htematÈnatAffiairs (Moscow), (February 1993), ss, 14-16 ,

23

A.e., s. 16

24

Aktaran: Shakoor, a.e., ss. 16-17.

25

Shafigul İslâm, "Capitalism on the Route", Current History, Vol. 93, No. 582, (Nisan 1994) s. 156.

A.e., s. 11-12..

26

Abdul Shakoor, a.g.e., s.17.

27

A.e., s. 18.

28

Bülent Aras, "Amerika Orta Asya İlişkileri" Avrasya Etütleri, C.3, S.3, (Sonbahar 1996), s.64.

29

Aras, a.g.e., s.ó4.

30

Arı, a.g.e., s.372.

31

Arı, ı. e., *s.372.*

32

Aros, Amerika-Orta Asya. . ., s.67.

33

A.e. s.68.

34

Aydm Yalçın, "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın geleceği "Avrasya Etütleri, sayı 2, yaz 1994. s. 19

35

Mehmet Öğütçü, "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış : Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi ihtiyacı", Avrasya Etütten, Sonbahar 1994, s. 95.

36

Ahmet Raşid,Orta Asya'da Islamn Dirilişi, İslam m? Milliyetçilik mi? İstanbul, Cep Yayınları, 1997 s. 17-18.

37

Rasul Guliyev. Petrol ıe *Politika,ss. 21 -27.*

38

A.e, ss. 28-36.

39

(19)A.e., s.9.

40

(20)Raşid, ag.e. s.151-152.

41

Zaman 23 Temmuz 1997.

42

Öğütçü, a.g.e, s. 66.

43

*Stephen Blank. "Orta Asya*ıe *Güney Asya Güvenliği". Aynaya Etütleri, Sonbahar*

1995, s.7.

44

te, *s.13.*

45

igor lipoyski. "Yeni Bir Siyasal Kimlik Arayışındaki Orta Asya". Avrasya Dosyası, Kış

1996,ss.120-121.

46

Abdul Shakoor. "Orta Asya: Amerika'nın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politakaları",

*Avrasya Etütleri, Yaz. 1995***,** s.16.

İLİŞKİLERDE RUSYA FAKTÖRÜ

AB eski Sovyet bölgesine yönelik ilişkilerinde Rusya'ya itina göstermekte ve Avrupa'da kalıcı yeni bir siyasi düzenin sağlanabilmesi açısından Moskova'ya destek olmaya çalışmakta-dır[1]. Ancak Batıdaki bazı çevreler yakın bir gelecekte Rus emperyalizminin yeniden hortlamasından endişe duymaktadırlar. Rusya ve Batı yeniden bir ihtilaf sürecine girebilir. İhtilafın ana konusu da, Rusya'nın diğer Cumhuriyetlere karşı tehditkar politikasıdır. Yeltsin BM'den açıkça *"Eski SSCB ülkelerinde barış ve istikrarın garantörü olarak Rusya'ya özel yetkiler tanınmasını"* istemiştir [2] ki bu durum Rusya'nın diğer Cumhuriyetler üzerindeki hegemonik politikasını terketmediğini açıkça göstermektedir.

Pazar ekonomisine dayalı ve komşularının egemenliklerine saygılı bir demokratik sistemi benimsediği varsayılan Rusya, SSCB'nin dağılmasından bu yana Orta Asya ve özellikle Kafkasya Cumhuriyetini zayıflatmak ve kendi çıkarlarını Rusya'nın-kinden ayırabilecek tam egemen devlet olma yolunda gelişmekten alıkoymaktır. Rusya ile diğer B.D.T. ülkeleri arasında gerginleşen ilişkiler. Orta Asya'nın Avrupa'ya enerji ihracatının güvenliğini bir kez daha gündeme gedirmektedir. Uluslararası enerji arenasında en büyük enerji tüketicilerinden biri olması dolayısıyla AB için enerji hatlarının güvenliği oldukça önemlidir.

Orta Asya'nın zengin doğal kaynakları işbirliği içinde işletil-mediği takdirde uluslararası mücadelelere sebep olacaktır. Çe-çenistan'daki iç savaşın da boru hatlarının güzergahını kontrol etmekle ilgili olduğu söylenmektedir. Moskova'daki güçlü çıkar grupları, Orta Asya enerji kaynaklarının global piyasalara ihracı için Rusya'nın tek güzergah olmasını garantilemeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla Rusya "Kafkasya'da askeri üsler elde etme politikası " izlemektedir. 1995'te Ermenistan, Türkiye'ye karşı bir önlem olarak gönüllü biçimde, Gürcistan ise tehditle ülkelerinde Rus askeri üsleri kurulmasını kabul etmişlerdir. Azerbaycan ise tüm baskılara rağmen ülkesinde bir Rus askeri üssünün bulunmasını kabul etmemiştir.

Rusya B.D.T'nin bütün enerji sorunlarına ilişkin son sözü söyleme hakkını elinden bırakmamak eğilimindedir. Bu tavır bölgede olası bir Rus emperyalizminin rekabetinden yana korkuları arttırmaktır. Rusya ve Ukrayna arasındaki anlaşmazlık bu durumun bir göstergesidir[33].

Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikalarına AB hiçbir şekilde karışmak niyetinde değildir. Bu durum AB'nin Türk Cumhuriyetlerine karşı ciddi bir politikası bulunmadığını ve bu Cumhuriyetleri Rusya'ya feda edebileceğini göstermektedir. Oysa Orta Asya Cumhuriyetleri Rusya'ya karşı en büyük hamileri olarak Batıyı ve Batılı yatırımcıları görmektedirler. Orta

Asya'nın enerji sektörüne yapılan Batı kaynaklı yatırımlar ile siyasal ve güvenlik alanındaki kazanımların artacağı anlaşılmaktadır. Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev " *Günümüz dünyasında silahların bir ülkeyi korumakta yeterli olabileceğini sanmıyorum. Bizim (Rusya'ya karşı) temel güvenlik garanti-miz,Kazakistan'da güçlü bir Batı girişiminin varlığı olacaktır"* demiştir[3]. Aynı şekilde Özbek lider Kerimov Rusya'nın baskılarına karşı Avrupa'yı bir denge unsuru olarak kullanmak istemektedir.

Rusya, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde, Batılı şirketler tarafından üstlenilen büyük petrol ve gaz projelerinden hiç sermaye koymadan pay almaya çalışmaktadır. Bu da Rusya'nın emperyalist emellerinin hala devam ettiğini en açık şekilde göstermektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri güç ve istikrar kazanırlarsa bu Rusya'nın muhtemelen emperyalist emellerinin gerçekleşmemesini sağlayacaktır.

Gerek devasa piyasa reformu sürecinin doğurmuş olduğu iç sosyal sorunlar, gerek Avrupa'nın güvenlik sorunlarının Rusya'yı tatmin edecek bir şekilde çözülmesinin zor oluşu önümüzdeki dönemde Moskova'nın dış politikasında milliyetçi motiflerin ağırlık kazanmasına yol açacaktır. Bu yeni yönelim en açık ifadesini Moskova'nın tek tek Cumhuriyetlere B.D.T.'yi askeri politik bir ittifakta ve tek pazar yapısına dönüştürmek doğrultusunda yapacağı baskılarda bulacaktır [4]. Ancak bu tür bir politika Moskova ile diğer B.D.T. Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine sebep olacak ve onları Rusya'ya karşı tavır almaya sevkedecektir.

Rusya, Cumhuriyetleri bağımsız ve eşit ülkeler olarak kabullendiği ve ilişkilerini bu yönde tanzim ettiği takdirde, bu ülkelerde Rusya ile ekonomik münasebetleri geliştirmenin siyasi sonuçlarından daha az korkar hale gelecekler, sonuç olarak da, bölgenin emperyalist emellerinden arınmış eski idarecisi Rusya, bu ülkeler tarafından önemli bir iktisadi ortak olarak kabul gö-rebilecektir[5].

İLİŞKİLERDE TÜRKİYE'NİN YERİ

Avrasya Dünyanın ortasında yer alması dolayısıyla Türkiye, Orta Asya ile Avrupa arasında bir bağlantı merkezi olma konumundadır. Bu sebeple Türkiye'nin bölgede üstleneceği önemli roller vardır. Ancak bu onun hegemonik eğilimler göstereceği anlamına gelmez.

ABD, eski başkanı Bush Türkiye'yi Orta Asya için özenile-bilecek demokratik ve laik bir ülke modeli olarak göstermiştir. Bunun için Türkiye'ye *"değişen gelgitlerin olduğu bir bölgede Türkiye değişmez bir tutarlılık örneğidir"* demiştir[6]. Türkiye'nin bölgede serbest piyasa ekonomisini benimsemiş, AB ile Gümrük Birliği'ni imzalamış laik ve demokratik tek ülke oluşu ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kendilerine model olarak Türkiye'yi

görmeleri bölgede İran etkisinden korkanlar için de bir teselli kaynağı olmuştur.

Orta Asya Devletlerinin liderleri Türk modelini uygun görmelerine rağmen bu düşüncelerini açıklamada ihtiyatlı davranmaktadırlar. Örneğin Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türmen-başı komşusu İran ile ilişkilerinin bozulmasından korkmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa ile Orta Asya arasındaki rolünde İspanya tecrübesi, iyi analiz edilmelidir. Geçmişte AB-Latin Amerika ilişkileri açısından bu tür bir köprü rolü İspanya için de düşünülmüştü. AB ile Latin Amerika arasındaki ilişkilerde İspanya'nın varlığı iletişimin kolaylıkla sağlanabilmesi açısından bazı avantajları da beraberinde getirdi. Avrupa ve Latin Amerika firmaları özellikle ticari ve ekonomik amaçlarla bu stratejiyi kullandılar. Hatta İspanya, Brüksel'de hukuk savaşı vererek, Latin Amerika'nın çıkarlarının korucuyuluğunu yapmıştı. Fakat, yine de İspanya'nın Latin Amerika ile avantajlı kültürel, tarihsel ve ekonomik bağlara sahip olmasına rağmen Avrupa'nın bu bölgelerle olan bağlantısı açısından beklenen faydayı sağlamadığı görülmüştür[7].

Türkiye bölge ülkeleri ile dil, kültür ve tarihsel yakın bağlara sahiptir. Orta Asya'ya yönelik bir Batı stratejisinin çizilmesi ve uygulanmasında Türkiye gibi Batılılaşmış, laik, demokratik, serbest piyasa ekonomisini benimsemiş, hem bölge hem de Batıyla özel bağları olan bir ülkeye ihtiyaç vardır. Bununla birlikte eğer türkiye Avrupa'dan dışlanırsa, Orta Asya'nın dünya ile entegrasyonunda Batı ile işbirliği hususunda daha isteksiz davranacaktır.

Türkiye'nin Orta Asya'ya açılma politikası Rusya ve İran'ı oldukça rahatsız etmektedir. Bu iki ülke Türkiye ve Batıyı bölgenin dışında tutmak için gittikçe daha fazla işbirliği yapmaktadırlar. Orta Asya daha önceki tarihlerde Anadolu için eksilmeyen bir destek ve kaynak oluşturuyordu. İran, Orta Asya ile Anadolu'nun irtibatını büyük ölçüde kesmiştir. Günümüzde ve gelecekte aynı durumun oluşmasına imkan vermeyecek politikalar üretilmelidir[8].

Rusya, petrolün kendi topraklarından geçmesini sağlamak için Türkiye'nin Doğu Akdeniz limanına akacak petrolün geçeceği bölgedeki Kürt problemini vurgulamaktadır. Moskova'nın PKK ile bağlantısını gösteren güçlü deliller vardır: İlk Türk Devletleri Devlet Başkanları Zirvesi'nden birkaç hafta sonra Rusya, PKK'nın da katıldığı bir Kürt konferansına ev sahipliği yaptı. Türkiye bunu, Rusyanın Türkiye'ye karşı Kürt kartını oynamaktan çekinmeyeceğinin işareti olarak yorumlamıştır. Moskova için Türk yayılımına karşı koyulacak en etkili yol, Türkiye'nin dış politik yayılım ölçeğini kısıtlayacak olan kendi içindeki istikrarsızlık olacaktır. Rusya, Türkiyenin boru hatlarını da kontrol ederek bölge üzerinde etkili olması durumunda, Kafkasya üzerindeki etkisini

kaybedeceğini düşünmektedir. Rusya'nın başka bir endişesi de Orta Asya kaynaklarının dünya piyasalarına sunulmasıyla dünya petrol ve gaz fiyatlarının düşmesi sonucunda Rus petrol ve gaz ihtiyacının kısıtlanması ihtimalidir[9].

Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği'ni imzalamış olmasının Orta Asya ile olan ekonomik ilişkilerinde ne gibi durumlar yaratacağı da tartışılması gereken önemli konulardan biridir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne gitmiş olması Orta Asya Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerini henüz büyük çapta etkilememiştir. *"Türkiye bu ülkelerle bir çok ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. Ancak bu anlaşmaların Gümrük Birliği Anlaşmasına uyumlu hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle de Türkiye'nin bu hususa önümüzdeki birkaç yıl içinde açıklık getirmesi öngörülmüştür. Aynı şekilde AB ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları ne denli iyi işlerse, Türkiye'nin bu ülkelerle yapmış olduğu anlaşmaların Gümrük Birliği'nin gereksinimlerine uyum sağlamaları da o ölçüde kolaylaşacaktır"*[41].

Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri ile AB arasındaki rolünde KEİ'yi de kullanmak istemektedir. Ancak bu çerçevede Türkiye'nin ve AB'nin bakış açıları arasında farklılıklar sözkonusu-dur. AB gerek siyasi ve gerekse güvenlik politikaları açısından Rusya'nın batısında kalan bölge ile Orta Asya-Kafkasya bölgesi arasında kesin bir ayrım yapmaktadır. Bu yüzden AB, KEİ'yi, Rusya'nın batısında kalan bölgelere yönelik bir işbirliği anlaşması olarak kabul etmektedir. Türkiye ise farklı bir yaklaşımla, Türk Cumhuriyetleri'nin doğal olarak KEİ kapsamına dahil olduğunu düşünmektedir[42].

Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

SON SÖZ

Gelecekte Orta Asya'da ortaya çıkacak gelişmeler yalnızca enerji kaynaklarının güvenliğini derinden etkilemekle kalmayacak yerkürenin bu bölümündeki geleneksel jeopolitik dengelerin değişim yönünü de belirleyecektir. Etnik gerginlikler, ekonomik mahrumiyet ve politik kargaşa Orta Asya bölgesinin temel sorunlarıdır[10]. Çözülmesi oldukça uzun bir süreç alacak olan bu sorunlar, Cumhuriyetlerin kendi ayakları üzerinde durmalarına engel teşkil etmektedir. AB'nin bir yandan çatışmaları önleyecek etkili bir politika izlerken öte yandan bölgenin karşı karşıya olduğu sorunları bir an önce ele alması gerekmektedir.

Bölgenin hidro-karbon kaynaklarının çıkanlmaya başlanması refah ve istikran arttırırken, Balkan tipi ihtilatların ortaya çıkma riskini de azaltacaktır. Enerji işbirliği bu bakımdan bölgenin dünya ile entegrasyonu açısından en iyi

araçlardır. Halihazırdaki ya da geleceğe yönelik projeksiyonlara nereden bakarsak bakalım, Türkiye bölgede belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır ve Batı'nın güvenilir müttefiği sıfatıyla Batı ve Orta Asya arasındaki hassas ilişkilerde aracılık imkanı sunmaktadır[44]. Ancak Türkiye'nin bu rolünü iyi oynayabilmesi, öncelikle kendi içindeki siyasi ve ekonomik problemleri aşabilmesine ve bölgedeki rakip diğer devletlerle iyi ilişkiler kurarak işbirliğine gidebilmesine bağlıdır.

Orta Asya'daki gelişmeler dış dünyayı ister istemez çok yönlü etkileyecektir. Bu bölgede yeni siyasi, ekonomik ve güvenliğe, ilişkin düzenlemelerin dönüşüm sürecinde de AB'nin müdahalesi ya da kayıtsızlığı belirleyici bir faktör olacaktır. Günümüzde AB ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği süreci oldukça yavaş işlemektedir. Fakat AB'nin bu bölge üzerinde ekonomik çıkarları söz-konusu olduğu için gelecekte ilişkilerini geliştirmesi beklenmektedir.

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK DURUMLARINA BAKIŞ

—Mustafa ÖZTÜRK—

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla siyasi bağımsızlığa kavuşan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik yönden tam bağımsızlıklarını henüz elde edemediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bir doğal kaynak potansiyeline sahip olan Orta Asya ülkeleri mamul maddelerin üretimi konusunda diğer B.D.T ülkelerine özellikle de Rusya'ya bağımlı durumdadırlar. Hatta, ülkelerindeki mevcut doğal kaynakları pazarlamak için gerekli olan ulaşım ve boru hatları üzerinde de bu bağımlılık devam etmektedir.

Bu bağımlılıktan kurtulmak ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardır. Eski ekonomik düzen devam edemeyeceğine göre, yerine liberal ekonomik düzenin benimsenmesi gerektiği genel kanaattir. Fakat, liberal ekonomi için gerekli olan ne demokratik koşullar uygundur ne de gerekli kurumlar mevcuttur. Her şeyin devlete ait olduğu bir düzenden geçiş yapabilmek için büyük oranlarda özelleştirme yapmaları gerekmektedir. Bu tür zorluklar ruble etkisinden kurtulup parasal bağımsızlıklarını kazanmak için kendi milli para uygulamasına geçmeleriyle daha da artmıştır.

Makalemizde, bu zorlukların çözümü adına uygulanan politikalara ve şu ana kadar elde ettikleri sonuçlara değinerek, Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik durumları hakkında bir kesit sunmaya çalışacağız.

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN RUSYA'YA EKONOMİK BAĞIMLILIĞI

Orta Asya tüm 19.Yüzyıl boyunca hem İngiltere'nin hem de Rus Çarlığı'nın ilgi alanına girmiş ve bu iki gücün hakimiyet çatışmasına sahne olmuştur. Ekim devrimi ile Çarlığın yerini alan Sosyalist idare 1928'e kadar tüm Orta Asya'yı Sov-yetler Birliği topraklarına dahil etmiştir. Sovyetler Birliği'nin bölgeye hakim olması ile birlikte sosyalist ekonomik düzene geçilmiş fakat bölgenin kalkınmasını sağlayacak köklü değişikliklere gidilmemiştir.[11]

Orta Asya'yı ham madde kaynağı olarak görüp kurdukları merkezi ekonomik sistemde buna göre yer veren Sovyetler, elde edilecek ham maddelerin taşınmasını sağlayacak ulaşım ağlarının kurulmasında bile ağır kalmışlardır. Çarpıcı bir örnek olarak, 1916'da fizibilitesi tamamlanan Baykal-Amur demir yolunun yapım kararı ancak 1970'te çıkmıştır.[12] Her ne kadar Taşkent'in Orta Asya'da bir endüstri merkezine dönüştürülmesi, Kazakistan'a Baykonur Uzay Üssü ve nükleer santraller yapılması gibi örnekler bulunsa da Orta Asya tüm Sov-yetler Birliği içinde en az yatırım yapılan ve dolayısıyla en az kalkınan bölgedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında tehdit altındaki bölgelerdeki endüstri tesislerinin sökülüp Orta Asya'ya taşınmış olması bile bölgeler arası dengesizliği ortadan kaldır-mamıştır.[3]

Orta Asya'nın ekonomik yapısını incelediğimizde, bölgenin ihtiyaçlarına göre değil de Sovyetler Birliğinin ihtiyaçlarına göre ve kasten Rusya'ya bağımlı olacak şekilde yapılandırıldığını görürüz. Örneğin 1950-55 döneminde yatırımlar için ayrılan sermayenin %95'i merkez kontrolünde kalırken ancak geri kalan % 5'i Birlik Cumhuriyetlerine verilmiştir.[4] Bölgenin birliğe iyice bağlanması için tarımsal ürün tek tipleşme-sine gidilmiş ve bölge ham madde üreten fakat işleyemeyen bir ekonomik yapıya mahkum edilmiştir. Kurulan tesislerde de ülkeleri birbirine bağımlı kılacak şekilde kendi ülkelerinde hammaddesi bulunmayan ürün seçimlerine gidilmiştir. Buna traji-komik bir örnek Kazakistan'da yaşanmıştır. Ülkenin doğusunda ve batısında kurulan iki rafineri arasında bağlantı sağlayacak bir boru hattı bulunmadığı için Batıdaki petrol fazlası ihraç edilirken doğudaki rafineri için petrol ithal edil-mektedir[5].

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan tarım politikaları da genel ekonomi politikaları ile tam bir uyum göstermiş; Türk Cumhuriyetlerinin temel tarım ürünleri ihtiyaçları fazla dikkate alınmadan, üretim planlaması yapılmıştır. Bu konudaki politikayı üç grupta toplamak mümkündür: Pamuk üretimi devamlı artırılmaya çalışılmış, yeni ekim alanları oluşturulmuş, suni sulama yöntemleri kullanılmıştır[13]. Türk Cumhuriyetlerinde bir bölgede bir mahsul,diğer bölgede başka bir mahsul yetiştirilerek Cumhuriyetler birbirine bağımlı kılınmak istenilmiştir. Örneğin Azerbaycan'da pamuk ve üzüm

yetiştirilmiş olup, diğer mahsullerin diğer Cumhuriyetlerden alınması sağlanmıştır. Diğer Türk Cumhuriyetleri'nde de daha çok pamuk üretilmesi tercih edilmiş, buna karşılık halk için gerekli olan temel yiyecek maddeleri ihmal edilmiştir[14].

Sanayi alanında da batı bölgelerini kayıran bir politika izlenmiştir. Örneğin S.S.C.B. 'de ki toplam makine üretiminin % 90'ı ülkenin Avrupa kesiminde gerçekleştirilirken ancak % 4.1'i Orta Asya'da gerçekleştirilmekteydi[15]. Oysa bu ürünler için gerekli ham maddelerin büyük bir kısmı Orta Asya'dan gelmekteydi. Bu dönemde Orta Asya'da yapılan tesislerin teknik eleman ihtiyacının çoğu Ruslardan karşılanarak kalifiye eleman açısından da merkeze bağımlılık sağlanmıştır. Rus personel, birliğin dağılmasından sonra ülkeden ayrılmaya başlamış bu da üretimdeki düşüşü hızlandırmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ağır aksa! da olsa, işleyen bu sistem dağıldı ve tüm taraflara ekonomik çöküntü getirdi. Mevcut endüstriyel yapının Rus menşeli oluşu ve bağımsızlık sonrasında yedek parça sıkıntısı, tamir ve bakım gibi konularda sorun oluşturmuş zaten verimsiz çalışan bir çok kurum tüm bu olumsuzluklar sebebiyle kapanmıştır.

Bu koşullarda kurulan B.D.T.' ye eski S.S.C.B. üyelerinin hemen hepsinin katılmasının nedenlerinin en önemlilerinden birisi , eski sistemin olumlu yönlerinin tekrar işler hale getirilmesi düşüncesidir.

B.D.T. ülkeleri ve özellikle de Rusya Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaretlerinde önemli bir paya sahiptirler. Türkmenistan'ın 1995 yılındaki ihracatının %70.9'u, ithalatının ise %67.1'i B.D.T. ülkeleri ile yapılmıştır[16]. Kırgızistan'ın 1996 yı-lındakidış ticaretinin %64.4'ü B.D.T. ülkeleri ile gerçekleştirildiği halde Türkiye'nin payı sadece % 3.8'de kalmıştır. Özbekistan'ın ise 1996'da B.D.T. ülkeleri ile olan ticaret oranı % 27.6 oranında gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin B.D.T. ile olan dış ticaretlerinin önemli bir kısmını da Rusya oluşturmaktadır. Kazakistan toplam ithalatının %49'unu ve ihracatının %42,3'ünü Rusya ile yapmaktadır. Türkmenistanın ihracatındaki doğalgaz ve pamuk egemenliği, Rusya'ya bağımlılığının diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha az olmasına sebep olmaktadır. Nitekim ihracatın da ağırlığı Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkiye teşkil etmektedir[17].

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlık öncesinde ithalat, ihracat ve serbest pazar ekonomisi gibi ekonomik kavramlara tamamen yabancı olması ve üretim kalitelerinin de dünya standartlarının altında seyretmesi sebebiyle dünya pazarlarına hemen giremediler. Bu da B.D.T.'ye başlangıçta mutlak bir bağımlılığa sebep olduysa da geçen yedi yıl içinde bu bağımlılık gittikçe azalmıştır. Üretim, dağıtım, pazarlama gibi sorunlarını çözdükçe ve tutarlı bir

dış ticaret politikası geliştirdikçe bu bağımlılık daha da azalacaktır. Üretimi, özellikle temel tüketim maddelerini kapsayacak şekilde çeşitlendirmek, yabancı sermayeyi teşvik ederek köklü özelleştirmeler gerçekleştirmek ve Rusya'nın eski teknolojisini yenileyip bunları kullanacak yerli kalifiye kadroları yurt içi ve özellikle yurt dışında yetiştirmek bu bağımlılıktan kurtulmak için bölge ülkelerince tamamlanması gereken hayati bir süreçtir[18]. Tüm bu verilerin de açıkça gösterdiği gibi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaretlerinde

B.D.T.'nin ve özellikle Rusya'nın ağırlığı devam etmektedir. Bu durumun yakın bir gelecekte değişmesi kadar uzun vadede devam etmesi de imkansızdır.

Bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığını kıracak olan dış dünyaya açılmalarının önündeki engellerden başlıcası ulaşım problemidir. Bu ülkelerin ulaşımdaki dış bağlantıları Moskova merkezlidir. Bu nedenle dış dünyaya açılımda yetersiz durum-dalar. Bu ülkelerin hiçbirinin açık denizlere çıkışı yoktur. Bal-tık Denizine ise sadece Rusya üzerinden ulaşılabilmektedir. Karadeniz'e yine Odesa limanından çıkılabilmektedir. Hazar Denizi kapalı bir denizdir. Afganistan'daki istikrarsızlık buradan geçebilecek yolları güvensiz hale getirmektedir. Çin alternatifine bakıldığında ise hem ilişkilerin çok sıcak olmadığı, hem de bu güzergahta dünya pazarlarına ulaşmak için elverişli yolların bulunmadığı görülmektedir. Ancak bu kuşatılmışlığı aşmak için, Çin'den İngiltere'ye uzanacak kesintisiz demiryolu ağı projesi, Kazakistan için Moskova'ya alternatif olacak olan Hazar Boru Hattı projesi, Özbekistan 'dan Hindistan'a kadar uzanan uçuş seferleri düzenlemesi gibi önemli adımlar da atılmıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, İKT gibi uluslararası örgütlere üye olarak B.D.T.'nin bölgedeki tekelini zayıflatmışlardır[19]. Ayrıca Amerika, Japonya ve Avrupa Birliği ile ilişkiler de geliştirilmekte ve bölgedeki Rusya egemenliği azalmaktadır. Bu konuda Türkiye ile ilişkiler önemli bir konuma sahiptir.

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ve bu ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri artırmak için gerekli ticaret ve ekonomik işbirliği anlaşmaları bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren hızla imzalanmış ayrıca çıkabilecek sorunların çözümü ve ilişkilerin daha hızlı geliştirilmesi amacıyla karma ekonomik komisyonlar kurulmuştur. Yine yapılan, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları da karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde faydalı olmuştur. Türkiye, Türk Eximbank'ı ile bu ülkelere ihtiyaç duydukları

kredileri sağlamaya çalışmaktadır. Sağlanan kredinin 735.3 milyon doları proje ve 289.6 milyon doları ihracat kredisidir[13].

Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'den ithal ettikleri kalemler ; hububat, gıda sanayi, sentetik dokuma ve battaniyeler, tarımsal ilaçlar, makine sanayi mamulleri, binek otomobiller, toplu taşıma araçları, elektrikli ve elektronik cihazlar, borular, tıbbi cihazlar ve ilaçlar gibi çoğunlukla mamul mallardan oluşmaktadır[20].

Türkiye'nin ihracatının 1995'te % 2.5'i ,1996'da ise

%3.4'ü Türk Cumhuriyetleri'ne (Azerbaycan dahil) yapılmıştır.. Bu dönemde toplam ihracatta % 7.07 oranında bir artış görülürken Türk Cumhuriyetlerine olan ihracat %47.9 oranında artmıştır[21]. İthalatta ise bu şekilde ciddi bir artış söz konusu değildir. Bunun sebeplerinden birisi bu ülkelerdeki mamul mal talebi devamlı artış gösterirken Türkiye'nin ham madde talebinin sabit kalmasıdır. 1996 yılındaki ticari ilişkiler aşağıdaki gibidir.

Türkiye'nin Bölge Ülkeleri ile 1996 Yılı Ticaret Hacmi (Milyon Dolar) [22]

	ihracat	***ithalat***
Kazakistan	*163.3*	*93.7*
Kırgızistan	*47.1*	*5.9*
Özbekistan	*229.9*	*56.5*
Türkmenistan	*127.1*	*99.9*

Enerji ve Doğal kaynakların işletilip pazarlanması konusunda da ciddi bir işbirliği sürdürülmektedir. Mesela, TPAO Kazakistan'da petrol ve doğalgaz arama çalışmaları yapmaktadır[23]. Türkmenistan da ise arama çalışmaları yapma konusunda

1996 da imzalanan anlaşma ile TPAO 'ya yetki verilmiştir. Özbekistan'la da bu konuda işbirliği niyet protokolü yapılmıştır. Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara sunulması için Akdeniz'e kadar döşenecek bir boru hattından geçecek Kazak ve Azeri petrolünün dağıtım noktasının Bakü-Ceyhan projesinde planlandığı üzere Türkiye olması ihtimali oldukça yüksek görünmektedir. Türkmenistan-Avrupa doğal gaz projesinde de kilit dağıtım noktasının Türkiye olması planlanmaktadır. 1994'te yapılan protokole göre Türkmenistan 30 yıl süreyle Türkiye'ye doğal gaz göndermeyi taahhüt

etmiştir. Boru hattının Türkiye'ye İran üzerinde gelmesi konusunda anlaşmaya varılmış ve ilgili protokol Türkiye,Türkmenistan ve İran cumhur başkanları arasında 1997'de imzalanmıştır[24].

Bir diğer başarı sağlanan sektör de inşaat ve müteahhitlik sektörüdür. 1996 verilerine göre Türkiye'nin eski Sovyetler Birliğindeki inşaat projelerinin toplam değeri 14 milyar dolar olup bunun 4.4 milyar doları Orta Asya Türk Cumhuriyetleri-nedir[25]. Bu ülkelerdeki yatırım risklerinin azalması, mevzuattaki belirsizliklerin giderilmesi, bankacılığın gelişmesi ve bu gibi bazı teknik sorunların çözülmesinden sonra bu ülkelerle ekonomik ilişkilerin daha da gelişeceği söylenebilir.

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN GENEL EKONOMİK PANORAMASI

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik durumlarını konu başlıkları halinde ele almadan önce, genel durum hakkında, Türkiye ve Rusya ile mukayeseli olarak, aşağıdaki tabloda bilgi verilmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin (Türkiye ve Rusya ile karşılaştırmalı olarak) genel ekonomik durumları[26]

Kazakistan		**Özbekistan**	**Kırgızistan**	**Türkmenistan**	**Türkiye**	**Rusya**
GSMH*	**21.0**	**13.9**	**1.8**	**2.2**	**175.8**	**440.6**
Kişi başına GSMH($)	**1,257**	**599**	**380**	**992**	**2,810**	**2,980**
İhracat*	**5.6**	**3.6**	**0.5**	**1.6**	**22.7**	**71.0**
İthalat *	**6.0**	**4.8**	**0.9**	**1.2**	**42.4**	**44.4**

*(milyar $)

Kaynak: EIU Country Profile: Türkmenistan 1997-98, s. 59.

Dış Ticaret

Türk Cumhuriyetleri bugün için, sınırlı sayıda sanayi ürünü, tarımsal ürünler ve büyük ölçüde sanayi hammaddeleri ihraç edebilecek durumdadır. Bu ülkelerin halen ihraç ettiği ana ürünler şu kalemlerden oluşmaktadır: Ham petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, elektrik, kömür, mineraller, demir - çelik ürünleri, bakır, civa, alüminyum, çinko, kimyasal ürünler, mineral yağlar,

inşaat malzemeleri, pamuk ve işlenmemiş tarım ürünle-ridir[27]. İthal mallarını ise endüstriyel ürünler ve diğer ihtiyaçlarını teşkil etmektedir. İşlenmiş ürünlerin, teknolojinin ve sanayi mallarının fiyatları yüksek olduğu için ithalat-ihracat dengesi genellikle açık vermektedir.

Bu ülkelerde sanayi altyapısının olmaması dış ticaret açığı vermelerinin önemli nedenlerinden biridir. Diğer bir neden de yeterli sulama yapılamayışı, gübrelemedeki yetersizlik ve teknolojinin demode olması gibi sebepler sonucunda tarım ürünlerinde görülen düşüştür. Madenlerin kapatılması sonucunda meydana gelen üretim azalması da dış ticareti olumsuz yönde etkilemektedir.

Millî Para Uygulaması

Ruble alanındaki B.D.T ülkeleri, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bile rublenin problemlerini çekmek zorunda kaldılar. Özellikle Rusya'nın yaşadığı hiper enflasyon ruble aracılığıyla zaten ekonomisi zayıf olan bu bölgeye kolayca girdi. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını izleyen 1-2 yıl içerisinde parasal bağımsızlıklarını ilan ederek ekonomik ve siyasal bağımsızlıklarını önemli ölçüde arttırmışlar , ruble alanındaki olumsuzluk ve istikrarsızlıklardan da nispeten kurtulmuşlardır[28].

Her ülke kendi merkez bankasını kurmasına rağmen milli para uygulamalarında çok başarılı olamamışlardır. Bu ülkeler içinde kendi parasını basacak teknolojik imkanlara sahip olmayanları bile vardı. Örneğin Türkmenistan, milli parası manatı İngiltere'de bastırmak zorunda kalmıştır[29]. Piyasa ekonomisinin getirdiği problemler, enflasyon, paralarının değer kaybetmesine neden olmuştur. Daha başından itibaren serbest kur uygulayamamışlardır. Hemen hepsi yasal olarak tek kur uyguladıklarını belirtmelerine rağmen uygulamada iki tür kur oluşmuştur. Birisi devletçe belirlenen resmi kur iken diğeri kara borsada oluşan kur olmuştur[30].

Bu ülkelerin paralarının konvertibilite probleminin olması dış ticaretlerini olumsuz biçimde etkilemektedir. IMF ile yapılan tüm anlaşmalara ve konvertibilite için belirlenen tarihlere rağmen Kazakistan haricindekiler paralarını konvertibil hale getirememişlerdir. Mesela Özbekistan Haziran 1995'te az da olsa parasal liberalizasyona gitmiştir. Özel şahısların değişimini yapabilecekleri döviz miktarını 100 $'dan 200 $'a çıkarmıştır. Fakat, 1996 sonuna kadar konvertibiliteye geçmediği gibi sınırlamaları daha da arttırmıştır[31].

Kazakistan konvertibiliteyi tam olarak 16 Temmuz 1996'da gerçekleştirdi. Pratik olarak 1995 ortasından bu yana konver-tibilite problemi yoktur. Artık döviz akışına engel olmadığı gibi, düzenlemeler açısından kısa dönem müdahaleleri olsa da serbest kur rejimi uygulanmaktadır. Böylece

karaborsanın oluşmasına da engel olunmaktadır[32].

Başlangıçta para politikalarında sıkı bir uygulamaya gitmeyen Orta Asya ülkeleri enflasyonun kontrolünde de zorluklar çekmişlerdir. Bu da bağımsızlık sonrası ekonomilerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. 1994 Haziranında Kazakistan'da enflasyon oranı %3126 ya kadar çıkmıştır. Sıkı para politikalarıyla yıl sonuna kadar ancak %1160.3'e inmiş, IMF'nin sunmuş olduğu stabilizasyon programı çerçevesinde 1996yılında enflasyon %28.6'ya 1997 yılında da%11..2 ye düşmüştür. Diğerlerinin durumu da pek farklı değildir; Türkmenistan'ın 1994teki enflasyon oranı %1328, 1995teki %1262, 1996daki %446, 1997 deki %21,Özbekistan'da enflasyon oranları 1993-1997 arası ortalama %301.7, 1997'deyse %58.8,Kırgızistan'da ise tüketici fiyatlarındaki artışla 1993'te %1208, 1994'te%278.1,1995'te

%42.8 olmuş, 1996'da, %30.3 ve 1997'de %26.0 gibi düşük rakkamlara inmiştir[33].

Özelleştirme

Türk Cumhuriyetleri'nin yaşadıkları geçiş sürecinde önemli bir yeri olan özelleştirmede en çok konut alanında başarı sağlanmıştır. Vatandaşların oturduğu evin kendilerine devriyle bu gerçekleştirilebilmiştir. Farklı olarak Kazakistan karşımıza çıkmaktadır. Oradaki etnik yapı nedeniyle konut özelleştirmesi tedrici olmuştur.

Arazilerin özelleştirilmesi genellikle ağır işlemektedir. Bunun nedeni; tarım sektöründe halkın gelişmeleri izleyememe-si,bilgi eksikliği ve devletin getirdiği kısıtlamalardır. Örne-ğin:Türkmenistan'da toprakların özel mülkiyete geçirilmesi yasaktır.

Küçük işletmelerin özelleştirilmesinde,bu ülkeler daha olumlu davranırken,büyük işletmelerde çekimser kalmaktadırlar. Örneğin; Kazakistan'da özelleştirilen firmaların sayısı 6013'dır. Bunlardan 4679' u küçük ölçekli, 1268'i orta ölçekli, 18'i tarımsal, 48 tanesi de büyük ölçeklidir[34]. Ayrıca, Kazakistan'da büyük işletmelerin özelleştirilmesi ,yarı özelleştirme kapsamında olup,1994 yılında ancak %10'u özelleştirmek üzere gündeme alınmıştır[35]. Kırgızistan ise büyük işletmelerin özelleştirilmesinde anonim ortaklık mekanizmasını uygulanmaktadır.

Özelleştirme yabancı sermayeye de açıktır. Ancak yabancı sermaye pek fazla ilgi göstermemektedir. Büyük işletmelerin özeleş-tirilmesine izin verilmemesi, gerekli yasal düzenlemenin yapılmaması, riskin yüksek olması, piyasa ekonomisine tam geçilmeyişi gibi nedenler yabancı sermayenin gelmesini engellemektedir[36].

Orta Asya ülkelerinde; özel sektörde birikmiş sermaye olmadığı için, özellikle

büyük işletmelerin özelleştirilmesinde problemler yaşanmaktadır. Bu soruna çözüm bulmak için hükümetler işletmelerin idaresini işçilere bırakma yolunu kullanmaktadırlar.

Bütçe

Bu ülkelerin kendi bağımsız bütçelerini uygulamaları,Sov-yetler Birliği sonrası dönemle başlamışsa da, tam bir bütçe uygulaması gerçekleştirilemiştir. Enflasyon nedeniyle genel bütçe uygulamasında büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin Türkmenistan'da üçer aylık bütçe uygulaması bundan dolayı yapılmaktadır.

Hemen hepsi sürekli bütçe açıkları vermektedirler. Bu durumun önemli nedenlerinden birisi, ülkelerin en büyük gelirler-lerinin elde edildiği tarım ve madencilik sektörlerindeki azalmaların kamu gelirlerini olumsuz yönde etkilemesidir. Ayrıca, endüstrinin demode olması, bir çok tesisin kapalı bulunması, yeni yatırımların yetersizliği gibi nedenlerle üretim azalmaları, dolayısıyla da vergi ve kamu gelirlerinde azalmalar olmaktadır. Bütçe dengesi en iyi durumda olan Türkmenistan bile ancak 1991 ve 1992' de bütçe açığı vermiştir[37].

Kazakistan ise bağımsızlığından bu yana her yıl bütçe açığı vermiştir. Özelleştirme gelirlerini hariç tutacak olursak bütçe açıkları 1993 yılında milli gelirin %2.3'ü, 1994 yılında %7.5'i, 1995 yılında %3.8'i, 1996 yılında %5.0'i, 1997 yılında ise %6.9'u kadar olmuştur[38]. Özbekistan'ın konsolide bütçe açığı düşüş göstermiş ama kapanmış değildir. 1993 yılında açık milli gelirinin %18.4'ü iken 1995-96 arası iniş ve çıkıştan sonra 1997 Ocak-Mart arasında milli gelirin %3'ü kadar açık vermiştir[39].

Bu ülkelerin hepsi, kamu gelirlerini arttırmak ve bütçe dengesini sağlamak için vergi reformu yapmak zorunda kalmışlardır. Genellikle katma değer ve tüketim vergisi uygulamasını kabul etmişlerdir. Ama halen vergiler tam anlamı ile toplanamamaktadır. Kazakistan'da vergilerin yeterince toplanamaması ve özelleştirmenin ağır işlemesi nedeni ile 1998 yılı konsolide bütçe açığı gelirlerin yarısından fazla olacağı tahmin edilmektedir. Bütçe açıklarını gidermek için dış borçlanmaya da başvurmaktadırlar. Örneğin Kazakistan 1996 yılında denk bütçeyi hedeflemiş, fakat sonradan 200 milyon $ borç almak zorunda kalmıştır[40].

Ekonomiyi düzeltmek, iyi bir maliye politikası uygulayabilmek amacıyla IMF ile stand-by anlaşmaları yapmalarına rağmen bu çözüm de tam olarak uygulanamamaktadır. Özbekistan IMF ile yaptığı stand-by anlaşmasını halka duyurmadığı gibi

1997 yılı için stand-by anlaşmasıyla belirlenen hedefleri ger-

çekleştirememiştir[41]. Türkmenistan IMF ile anlaşmayı kabul etmeyen tek Orta Asya ülkesidir. Kırgızistan ise merkez bankası ile Dünya bankası arasında yapılan anlaşma çerçevesinde; Dünya bankasının kendi programlarına uygun finansal yeniden yapılanmayı gerçekleştirmeye çalışmaktadır[42].

Bankacılık

Türk Cumhuriyetleri'nde serbest piyasa ekonomisine geçiş çabalarıyla birlikte,bankacılık sektörü de oluşmaya başlamıştır. Öncelikle merkez bankaları kurulmuş, daha sonra da ticari bankalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak özel sermaye yeterince güçlü olmadığı için özel bankacılık da gelişmekte ağır kalmıştır. Bu nedenle mevcut bankaların çoğu devlete aittir. Ayrıca yabancı ülke bankalarının bu ülkelerdeki faaliyetleriyle ve koydukları sermayelerle oluşturulan bankalar vardır. Bankaların branşlaşması da yenidir. Tam anlamıyla branşlaşma sağlanmış değildir. Her bankanın her işi yapması yerine branşlaşma sektörün iyi işlemesi ve gelişmesi açısından gereklidir. Bankalardaki vadeli,vadesiz mevduat sistemi çok fazla işlememektedir. Halk paralarının bloke edileceği korkusuyla bankalara hesap açtırmamaktadır[37]. Piyasada nakit para kullanımı yaygındır. Bankacılık için oluşturulmuş yasal düzenlemeler yeterli olmasa da gelişme halindedir. Dünya Bankası ve IMF bankacılığın geliştirilmesi için teknik yardım sağlamaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nde gelişmiş bir sigortacılık sistemi de henüz kurulamamıştır. Bunun başlıca nedeni sigortaya esas alınacak varlıkların büyük çoğunluğunun ve en önemli sigorta şirketlerinin devlete ait olmasıdır[43].

Ulaştırma

Ulaştırmada öncelik ülkeden ülkeye değişmektedir. Karayolu taşımacılığı Kırgızistan'da ulaşımın belkemiğini oluşturmaktadır. Bu ülkede ortalama 3000 m yükseklik ve dağlık bir arazinin varlığı bölgede kara taşımalığını oldukça güçleştirmektedir. Yılın büyük bir kısmı bölge kar ve buzlarla kaplı olduğundan ulaşım güçleşmekte ve gelirler düşmektedir. Kazakistan'da ise yüzölçümü fazla olduğundan ulaştırmada hava taşımacılığı daha önemlidir. Türkmenistan'da ve Özbekistan'da ise ülke içi ulaştırma diğerlerine göre daha iyi durumdadır.

Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne çıkışı ve Don-Volga kanalı ile Karadenize ulaşımı vardır. Ayrıca petrol ve gaz boru hattı Rusya'ya uzanmaktadır[44]. Özbekistan, Kazakistan üzerinden Çin'e bağlanmaktadır. Taşkent Orta Asya'nın hava ulaştırma merkezi durumundadır. Yine Özbekistan demiryolu ile Baltık limanlarına ulaşabilmekte; ithalat- ihracat işlemlerini gerçek-leştirebilmektedir. Ayrıca yapılması planlanan İngiltere- Çin arası kesintisiz demiryolu hattı Özbekistan için hayati önem taşımaktadır.

Haberleşme

Pazar ekonomisine geçişle birlikte, yeterli bilgi akışı sağlamakta güçlük çeken Orta Asya Cumhuriyetleri telekomünikasyon konusunda altyapı çalışmalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle eskimiş olan hatlarını yenilemeye, hat sayısını arttırmaya ve de dijital teknolojiyi transfer etmeye ihtiyaçları vardır. B.D.T ülkeleri içinde haberleşmede fazla bir problem olmamasına rağmen uluslararası iletişim yetersiz seviyededir[45]. Bu yetersiz iletişim dahi Moskova kanalıyla sağlanmaktadır. Bu sebeple köklü bir değişime ihtiyaç duyulmaktadır.

Kırgızistan'ın telekomünikasyon ağı 1960-70 yılları arasında kurulmuş ve yenilenememiştir. Günlük telefon konuşmalarının ancak %10'u başarı ile gerçekleşmektedir. Bazı istasyonlar Almanların İkinci Dünya Savaşı sırasında kullandıkları modellerdir. Telekomünikasyonu geliştirmek üzere 1994-2010 yılları arasını kapsayan bir program hazırlanmıştır[46].

Kazakistan ve Türkmenistan ile Türkiye'nin (TRT, PTT, TIKA) yapmış olduğu anlaşmalar çerçevesinde Türkiye bu ülkelerin telekomünikasyon sistemlerinin yeniden yapılanmasına yardımcı olmaktadır. Dijital kullanım sağlanması, hat ve kullanıcı sayısının arttırılmasında, Türkiye'nin yardımları olmaktadır[47].

Sanayi

Türk Cumhuriyetlerinin hepsinde ortak olarak görülen sorunlardan bir tanesi küçük ve orta işletmelerin çoğunun demode olması veya işletilemediği için kapatılmak zorunda kalınmasıdır. Yedek parça ve malzeme yetersizliği sorunu da vardır. Ayrıca bu ülkelerdeki Rus ve diğer milletlerden oluşan birçok teknik adamın göç etmiş olması da iş gücünün kalitesini düşürmüştür. Yeterli bir teknoloji transferinin olmayışı,sermaye ve girişimci sınıf eksikliği gibi nedenlerle yatırımların yapılamaması,bu ülkelerdeki üretimin artmasını engellemektedir.

Her şeye rağmen bu ülkelerin, kayda değer ölçülerde sanayi potansiyelleri vardır. Özbekistan endüstriyel üretiminin milli geliri artırma oranı 1996 da reel olarak %16, 1997 de %5.2 'dır. Özbekistan petro-kimya sanayiinde oldukça iyidir. Yılık gübre üretimi 1.5 milyon tondur. Cumhuriyetler içinde 4. sıradadır. Çimento üretimi, eski S.S.C.B. üretiminin %4'ünü teşkil etmekteydi[48]. Ayrıca son yıllarda ithal ikamesi endüstrisi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Devlet Başkanlarının bildirdiğine göre ithal ikamesi endüstrisi 1996 yılında 70 milyon dolar ithal harcamasını önlemiştir[49].

Kazakistan endüstrisi petrolün ve endüstriyel ham maddelerin ön işlemesinde ağırlık kazanmıştır. Yakıt sektörü endüstriyel üretimi 1996 'da %26.4'ünü,

ihracatın da %33 ünü oluşturdu. Metalürji 1996'da endüstriyel üretimin %22'sini, ihracatın da %30.6'sını oluşturmuştur. 1995'te tüketici malları ihracatın %0.3'ü kadardır. Endüstriyel üretim 1990-1995 arası %50 düştü ama 1996'da %0.3 ve 1997 %4'lük bir artış sağladı. Yabancı sermaye petrol ve metalürji sektöründe yoğunlaşmıştır[50].

Kırgızistan'da endüstriyel üretim tarıma göre biraz daha geridir. Bu alanda 1996'da %10.8'lik bir büyüme kat edilmiştir. Milli gelirin % 12'si endüstriyel üretimden sağlanmıştır. Elektrik üretimindeki artış % 11.4'tür[51].

Türkmenistan' da 1990'da hafif endüstri endüstriyel ürünlerin %41.6'sını oluştururken yakıt ve enerji %26'sını oluşturmakta idi. 1995 yılında ise endüstriyel üretimin %47.3'ünü yakıt, %7.9'unu elektrik oluşturmuştur. İşte bu durum hafif sanayiden yakıt ve enerjiye doğru bir yöneliş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, petro-kimya üretimi endüstriyel üretimin %2.9'unu oluşturmuştur[52].

Enerji

Enerji kaynakları olarak bu ülkeler farklılık göstermektedirler. Kazakistan'da başlıca enerji kaynakları, kömür, doğal gaz ve petroldür. 160 bölgesinde toplam dünya petrolünün %0.8'i yani 2.1 milyar ton petrol rezervi vardır. Doğalgaz rezervleri ise Hazar'la birlikte 5.9 trilyon metreküpe çıkmaktadır. Ancak 1991'den sonra üretimi düşmüştür. Üretim 1996'da 307 000 varil \ gün üretimle toplam ve 1.34milyar dolar gelirle yeniden tırmanışa geçmiş, 1997'deyse 336800 varil\gün rakamına ulaşılmıştır. Ayrıca Kazakistan eski Sovyetler Birliği ülkelerinin

3.üncü büyük kömür havzasına sahiptir. Toplam rezervlerin 50 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Elektrik enerjisinde ise kısmen dışa bağlıdır. Elektrik enerjisinin yaklaşık %20'sini ithal etmektedir[53].

Özbekistan, 1991' deki 2.8 milyon tonluk kömür üretiminden %179 artışla 1997 yılında 7.8 milyon ton üretime ulaştı. Özbekistan 1993' te 45 milyar metreküplük doğal gaz üretimi ile eski S.S.C.B. ülkelerinin en büyük doğal gaz üreticisi konumuna gelmiştir. 1997'deki üretimiyse 50.5 milyar metreküp civarındadır Doğal gaz toplam enerji miktarının %67' sini oluşturmaktadır. Ancak petrol ve kömürde ithalatçı durumundadır. Petrol ihtiyacının %75' i, yaklaşık 90 milyon ton ithal edilmektedir. Elektrik üretiminde de ithalat ihtiyacı hissetmektedir[54].

Kırgızistan, enerji ihtiyacının bir kısmını ithalatla karşılamaktadır. Petrol üretimindeki yetersizliği nedeni ile ihtiyacının %76'sını ithal etmektedir. Kırgızistan tüm Orta Asya kömür rezervinin yaklaşık yarısına sahip olmasına rağmen yeterli üretim yapamadığı için ihtiyacının yaklaşık %30' unu .(1.7

milyon ton) ithal etmektedir Hidroelektrik ihtiyacının ise tamamını karşılayabildiği gibi ürettiği elektriğin büyük bir kısmını Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan'a satmaktadır[55].

Türkmenistan ekonomisinin ağırlığını doğalgaz üretimi oluşturur. Milli gelirin 2/3'ü ve ihracatın 3/4'ü doğalgazdan sağlanmaktadır. 1995 verilerine göre doğalgaz rezervleri 2.75 trilyon metreküptür. Petrol rezervleriyse 1.5 milyar varildir. İhraç edilen ülkeler Ermenistan ,Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan'dır. Petrol üretimi 1991'de 5.4 milyon ton iken 1996'da 4.4 milyon tona düştü. Elektrik Üretimil991'del4.95 milyar kw/s iken 1996'da 10.08 milyar kw/s'a düştü[56].

Tarım ve Hayvancılık

Türk Cumhuriyetleri'nde nüfusun önemli bir kesimi tarımda çalışmaktadır. Özbekistan'da nüfusun %30' u, Kırgızistan'da çalışan nüfusun %33'ü Türkmenistan'da çalışan nüfusun %41.1'i tarımla uğraşmaktadır[57]. Tarım arazilerinde özelleştirme çok az ve yavaştır. Bu ülkelerde, verim de oldukça düşüktür.

Bu ülkelerde tarım teknolojisi düşüklüğü ve sulama yetersizliği gibi sebeplerden dolayı düşük verim elde edilebilmektedir. Mevcut su kaynaklarının iyi kullanılmaması ile aşırı derecede zirai ilaç ve gübre kullanımı da verim kaybının diğer sebepleridir.

Bu ülkelerin Sovyet dönemi uygulamalarından kurtulup uygun ürün ve çeşitliliği yakalamaları gerekmektedir. Özbekistan, Kazakistan'da ve Türkmenistan'da monokültürel pamuk üretimi çevreye de büyük oranda zararlı olmuştur. Ayrıca bu tarz üretimle ekim nöbeti, ürün çeşitliliği engellenmiş verim düşmesine neden olunmuştur. Özbekistan dünya pamuk üretiminde

4.cü sıradadır. Fakat, diğer Cumhuriyetler'de olduğu gibi, pamuğun işlemesiyle ilgili teknoloji bu ülkelerde kurulmadığından girdi çıktı ve pazarlama entegrasyonu sağlanamamıştır.

Bu ülkelerin hiçbirinde modern anlamda hayvancılık yapılmamaktadır. Verimsizlik özellikle et ve süt ürünlerinde kendini göstermektedir. Yem sanayinin geliştirilmesi ve modern anlamda süt endüstrisinin oluşturulması gereklidir. Tüm Asya ülkelerinde çiftlik hayvancılığı azdır daha çok mera hayvancılığı yaygındır. Sığır ve küçükbaş hayvancılığı ağırlığı oluşturur. Meraların tarım alanlarına dönüştürülmesiyle bu alandaki hayvancılık da daraltılmaktadır.[53]

Madencilik

Bu ülkelerin hepsi yeraltı kaynakları bakımından zengindir ama yeraltı kaynaklarının işletilmesinde yetersizdirler. Birçok maden ya açılmamış ya da kapatılmıştır. Madenlerin çıkartılmasında hala eski teknoloji kullanılmaktadır. Bu ülkelerin hepsi hammadde ihracatçısı olduğu için gelirlerinin önemli bir kısmı bu alandan sağlanılmaktadır. Madenler ulusal mülkiyet sayıldığı için özelleştirme yoktur.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri eski SSCB'nin bakır ihtiyacının %76'sı, kromun %90'4, uranyumun %90'ı, kurşun ve çinkonun %86'sı, bizmutun tamamı, fosforun %90'ı altın üretiminin büyük bir çoğunluğu Türk Cumhuriyetlerinde üretil-mektedir.[58]

Özbekistan kaliteli altın madenlerine sahiptir. Yılda 60-70 tonluk üretimiyle dünyanın 10 büyük üreticisi arasındadır. 800 milyon ton olduğu tahmin edilen bakır rezervleri vardır. Ayrıca eski S,S.C.B.'nin kaoulen yataklarının %42'sine sahiptir.[59]

Kırgızistan'da 115 çeşit mineral yatağı ve cevher ortaya çıkarıldı. Hammadde kaynak stoklarında binden fazla endüstriyel yatak ve cevher çukurları olmakla birlikte 17.000'den fazla doğal mineral hammadde ocağı mevcuttur.[60]

Kazakistan dünyanın en zengin yer altı kaynaklarına sahip ülkelerden birisidir. Mendel 'in Periyodik Tablosu'ndaki tüm madenler mevcuttur. Kazakistan rezervleri tungstende dünya birincisi,kromda ve manganezde dünya İkincisi,molibden ve fosfatta dünya dördüncüsüdür. Demir dışı madencilikte oldukça iyi ve demirde B.D.T. ülkelerinin rezervlerinin 1/10'na sahiptir. Kromda B.D.T. ülkelerinin %85'ni oluşturur. Borda Türkiye ve ABD'den sonra üçüncü sıradadır. Bakır üretiminde dünyada 7. sıradadır. Ayrıca bu ülkede önemli miktarda kömür rezervleri bulunmaktadır[61].

SONUÇ

Bağımsızlıkla birlikte ekonomik bir çıkmaz içinde kalan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, yedi yıl boyunca ekonomik sorunlarının çözümüyle uğraşmışlardır. Bu süre içinde kendi milli para uygulamalarına başlatmışlar, büyük oranlarda özelleştirmeyi gerçekleştirmişlerdir. Karşılaştıkları hiper enflasyon oranlarının %1500-2000'lerden iki haneli rakamlara düşürmüşlerdir. Kendi merkez bankalarını kurmuşlar, bankacılık sektörünü de oluşturmaya başlamışlardır. Kısacası liberal ekonomiye geçişte ilk adımı atmışlardır.

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için de gerekli yasal düzenlemeleri yaparak yabancı yatırımların teşvik etmeye başlamışlardır. Şu anda çok riskli olan bu bölgeye uzun vadede büyük yatırımlar olacağı tahmin edilmektedir[62]. Ayrıca Sovyet döneminden kalan eski teknolojiyi yenilemek için Türkiye,

ABD ve benzer ülkelerle, ayrıca IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası örgütlerle teknik yardım ve işbirliği anlaşmalar yaparak kredi ve yardımlarından faydalanmışlardır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri B.D.T. ülkelerine ve özellikle Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarını azaltmak için; Sovyet dönemi ürün tektipleştirmesini kırmaya çalmış, ürün çeşitlendirmesine gitmişlerdir. Dış ticaretlerinde B.D.T. dışı ülkeler de yer almaya başlamış ve dış dünya ile olan ticaret hacimleri her geçen gün artmıştır. Ayrıca dış dünya ile olan Rusya merkezli bağlantılarına alternatif olarak büyük yol ve boru hattı projelerine girişmişlerdir. Ekonomik nitelikli ikili ve çok taraflı bölgesel anlaşmalar yapmışlar IMF, Dünya Bankası gibi uluslar arası örgütlere üye olmuşlardır.

Bu ülkelerin kısa vadede yapması gereken; pazar ekonomisi için gerekli olan kurumlan tam olarak oluşturup uygun para ve maliye politikalarıyla istikrarlı bir şekilde işlemesini sağlamaktır. Bunun için dış ticaret kısıtlamalarını kaldırmaları ve serbest ticareti sağlamaları gerekmektedir. Ulusal paralarını kon-vertibil hale getirip rekabet edebilecekleri endüstrilere yoğunla-şabilirlerse dış dünyaya entegrasyon süreçleri hızlanacaktır.

Uzun vadede ise Avrupa Birliği benzeri bölgesel ekonomik ittifaklar oluşturup daha güçlü bir ekonomiye sahip olmaları, daha geniş pazarlara açılıp mamul mallar pazarlayabilen ülkeler haline gelmeleri ihtimali vardır.[63] Bunu gerçekleştirmek için de bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri arttırıp, büyük çaplı boru hattı projeleri, yol projeleri gibi ortak girişimleri gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

TÜRK CUMHURİYETLERİ'NDE DEMOKRATİKLEŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

—Fahrettin CANBAŞ—

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, imparatorluktan ulus devlete, otoriterlikten demokrasiye ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşamaktadırlar. Komünizmden demokrasiye ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşamaktadırlar. Komünizmden demokrasiye ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin daha önce yaşanmamış olması ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması, tüm dünyanın ilgisinin bu bölgeye yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bu makale, Türk Cumhuriyetleri'nin demokratikleşme süreçlerini etkileyen temel faktörleri inceleyecektir.

BOY VE KABİLE YAPISI

Etnik kompozisyonun korunması ve ekonomik gelişmenin temel hedef olduğu Orta Asya'da kabilecilik ciddi bir iç problemdir. Devletin kurulduğu, komünist komuta zincirinin kırıldığı, siyasi istikrarsızlığın ve ekonomik krizin görüldüğü bir dönemde kabilecilik gelişme göstermiştir.[64] Kabilecilik son dönemlerde ortaya çıkmış değildir. Uluslaşma süreci içerisinde olan Orta Asya Devletleri'ndeki kabile ve boy yapısı Orta Asya Hanlıkları döneminden beri devam etmektedir. Bugün Kazaklar 19, Özbekler 92, Türkmenler 32 ve Kırgızlar ise 46 oymaktan oluşmaktadır.

Orta Asya'nın boy ve kabile yapısı Sovyetler Birliği'nde hükümet ve parti hiyerarşisinde yükselmede önemli rol oynamıştır. Bölge liderleri yüksek makamlara kendi yakınlarının gelmesini sağlayarak konumlarını sağlamlaştırmaya çalışmış-lardır.[65] Kazakistan'da Büyük Orda'ya Türkmenistan'da Teke boyuna mensup olanların hükümet ve partide yükselmeleri diğerlerine göre kolay olmuştur.

Sovyet Sonrası dönemde de boy, kabile ve bölgecilik Orta Asya siyasetinde etkili olmaya devam etmiştir. Özbekistan'da kabileden daha çok bölgecilik etkilidir. Fergana, Harezm, Se-merkand-Buhara, Serkandarya-Kazkadarya ve Taşkent bölgelerinden Fergana ve Taşkent en etkili olanlarıdır.[66] 1991 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Semarkand'ın desteklediği Kerimov Harezm'in desteklediği Muhammed Salih'ten daha fazla oy olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Özbekistan'da bir başkanın iktidarda kalabilmesi Semerkand'ın desteğine bağlıdır.[67]

Türkmenistan'da Tayfa ve Tire denilen boy ve kabilelerin sosyal ve siyasal hayattaki izleri çok belirgindir.[5] Güçlü kabilecilik anlayışından Türkmenistan'ın demokratik bir yapıya sahip olması adına bir dezavantajdır. Zaten Orta Asya Türk Cumhu-riyetleri'nde güçlü otoriter bir idarenin olduğu ülkelerden birisi de Türkmenistan'dır. Türkmenistan'da iktidar Teke boyuna mensup olan kişilerin elindedir.

Kabilecilik, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasi yapılarında hatta Cumhurbaşkanlığı seçiminde etkili bir faktördür. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov ülkenin önemli boylarından, geleneksel olarak iktidarı ellerinde tutan Teke'ye bağlı bulunmaktadır. Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev ise Kazakistan'ın güneyinde bulunan Oş Federasyonundan, Büyük Orda'dan, gelmektedir. Kırgızistan'da ise muhalefet Askar Akayev'i belirli boyların çıkarlarını üstün tuttuğu için eleştirmiştir.

Orta Asya toplumu köy, kabile, boy, mahalle ve aileden meydana gelmektedir. Mahalle yapısının varlığı Orta Asya'da millet kavramının yerleşmesini engellemiştir.[68] Bugün Türk Cumhuriyetleri uluslaşma süreci içindedirler.

Boy ve kabile gibi ulus altı kimliklerin varlığı bu sürece engel olabilecek bir faktördür.

Birçok boy ve tireden oluşan Türkmenistan'da boyların ve bölgelerin temsil edildiği Yaşlılar Maslahatı vardır ve milli bayraklarında boylar ve bölgeler temsil edilmektedir. Türkmen Devleti farklı boyları ortak bir ideal etrafında bir araya getirmeye çalışmaktadır. Niyazov ülkede milli birliği ve bütünlüğü simgeleyen bir ismi -Türkmenbaşı- kullanmaktadır.[69]

DIŞ ÜLKELERİN ETKİSİ

Orta Asya'da demokratikleşmeyi etkileyen faktörlerden birisi de dış ülkelerin etkisidir. ABD ve diğer batılı ülkeler Orta Asya'da demokratik sistemleri desteklemektedirler. Dünyaya açılmaya çalışan Orta Asya Türk Devletlerinde Batının ve diğer gelişmiş ülkelerin demokratikleşmedeki rolü göz ardı edilemez.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından ve dünyada komünist ideolojinin önemini yitirmesinden sonra tüm dünyada insan hakları ve demokrasi yükselen değerler olmuştur. Genel eğilime uyan Türk cumhuriyetlerinin liderleri dış ülkelerin tepkisini de hesaba katarak, ülkelerin demokratikleştirmeye çalışmaktadırlar.

Batılı devletlerin bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinde demokratikleşme ve insan hakları önemli bir yer tutmaktadır.Böl-gede İran ve Afganistan'da olduğu gibi radikal ve fundemanta-list hareketlerin etkisinin yayılmasını engellemek ABD ve diğer batılı devletler için önemlidir. Bundan dolayı tarihsel, kültürel ve dil birliği olan Türkiye'nin laik ve demokratik sistemi, 1980 sonrası Özal döneminin başarılı serbest piyasa geçişteki başarı-sı[70]. Batının Türk modelini Orta Asya'da desteklemesinin nedenlerinden bazılarıdır.

Bölge devletlerinin liderleri ülkelerinin demokratik bir yapıya sahip olduğu imajını batılı devletlere göstermeye çalışmışlardır. Bu bağlamda birçok uluslararası anlaşmalara imza atarak ülkelerinde insan hakları, basın yayın özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti gibi konularda reformlar yapmaktadırlar. Dünya devletleriyle olan ilişkilerinde demokratik bir ülke imajına sahip olmak bu ülkeler için Batılılar nezdinde artı puan demektir. Antidemokratik bir sistemin var olması bu devletlerin kendilerin dünyadan soyutlamaları anlamına gelir ki bu da yeniden bir

Sovyet döneminin yaşanması demektir. Dış dünyadan ve dünyanın genel trendlerinden bir toplumun kendisini soyutlaması o toplumun gelişimini engellemektedir.

Batılı ülkelerin bölgeye yaklaşımlarında demokratikleşme tek kriter değildir.

Bölgeden elde edecekleri ekonomik menfaatlere de büyük önem vermektedirler. Bu yüzden, Kerimov'un ve Niyazov'un batılı yatırımcılar için istikrarlı bir ortam oluşturmaları, serbest seçimler ve çok partili siyasi hayat konusundaki tutumlarından dolayı gördükleri tepkiyi azaltmaktadır[9]. Batılı yatırımcılar için siyasi istikrar çok önemlidir. Kazakistan gibi istikrarın olduğu bir ülkede daha çok yatırım yapmaları bu sebeptendir.

Türk Cumhuriyetlerinde demokratikleşmeye etki eden diğer bir ülke de Rusya'dır. Bu ülkelerde büyük oranlarda bulunan Rus azınlık bu etkiyi arttırmaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan gibi Rus nüfusun yoğun olduğu ülkelerde demokratik bir yapı görülürken; Türkmenistan ve Özbekistan gibi Rus ve diğer etnik grupların az olduğu ülkelerde ise daha çok otoriter bir sistem vardır. Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasını uygulamaya başlaması büyük oranda Rus nüfusun bulunduğu devletlerin iç işlerine karışması tehlikesinin oluşmasına neden olmuştur. Rusya'nın iç işlerine karışmasını engellemek için Kırgızistan ve Kazakistan daha demokratik bir sistemi benimsemişlerdir. Otoriter bir idarenin olması ve Ruslara temsil hakkı verilmemesi Rusya'nın bu ülkelere müdahalesini gündeme getirecektir. Ayrıca, azınlıkların temsil hakkı verilmediği takdirde ülke bütünlüğünü tehdit edecek ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkma olasılığı büyüktür.

Dış ülkelerin demokratikleşmedeki rolü ve etkisi göz ardı edilecek kadar önemsiz değildir. Bu ülkelerdeki insan hakları ihlalleri ve anti- demokratik uygulamalar kendi milletinden olanları korumak amacıyla Rusya'nın ve ayrıca batılı devletlerin tepkisini çekeceğinden Orta Asya devletleri ülkelerinin bir an önce demokratikleşmesine çalışmaktadırlar. Demokratikleşme bir süreçtir ve Türk Cumhuriyetleri daha yolun başındadırlar.

DEMOKRATİK GELENEĞİN YOKLUĞU

Kırgızistan devlet başkanı Askar Akayev'e göre Orta Asya'da demokrasinin gelişimini etkileyen faktörlerden birisi de demokratik geleneğin olmayışıdır[71]. Orta Asya devletleri bugüne kadar demokratik bir geleneğe sahip olmamışlardır. Orta Asya Türk hanlıklarında tarih boyunca daha çok otoriter bir yapılanma hakim olmuştur. Liderliğin babadan oğula geçtiği hanlıklarda halk; halk egemenliği kavramına yabancıdır. 19. Yüzyılda bölgeye hakim olan Ruslarda da demokratik bir gelenek yoktur. Sovyetler Birliğinin diktatör idaresi de halk egemenliğinin ve demokrasinin oluşumunu engellemiştir[72] . Rus işgali bu bölgede devlet teşkilatlanmasını temin etmiş olsa da tamamen otoriter bir yapı miras bırakmıştır.[73] Türk cumhuriyetlerinin liderleri asgari seviyede sivil bir miras almışlardır [74].

S.S.C.B.'de iktidarın kesin bir sınırlaması söz konusu olmamış ve gücün

sınırlanmasındaki eksiklik Komünist Partinin sorumsuzca davranmasına neden olmuştur. Seçimlerde de, Komünist Parti tarafından hazırlanan tek aday listesi bulunmaktaydı. Halka seçmek için hak tanınmamış, sadece onaylamak için

hak verilmiştir. Seçmenlerin %99 'nun olumlu oy verdiği seçimlerin amacı Schaparo'nun da belirttiği gibi bu seçimler *"Yasal-Iığın halk tarafından onanması, propaganda faaliyeti olması ve kontrol sisteminin örselenmediğinin kanıtlanması amaçlarını taşımaktadır."* [14] Başka bir hedef de seçimlerin yapılması dış dünyaya Sovyetlerin demokratik olduğu imajını vermektir. Bugün Orta Asya devletlerinde Cumhurbaşkanlarının %90 üzerinde oy alarak göreve gelmeleri de bir bakıma Sovyet geleneğinin devamı olarak görülebilir Çoğu ülkede tek adayla seçime gidilirken;birden fazla adayın seçime katıldığı ülkelerde ise muhalefet baskı altında tutularak seçimler için yeterli hazırlığı yapmaları engellenmiştir.

Orta Asya liderleri Sovyetlerden ayrı olduklarını göstermek için çoğunlukla Sovyet öncesi dönemin sembollerini kullanmışlardır. Yaşlılara ve büyüklere itaat bunlardan birisidir. Büyüklere itaat otoritenin kabulü ve otoriteye itaat olarak algılanmaktadır. Özbekistan'da Aksakal ve Türkmenistan'da Yaşlılar Maslahatı bunun en güzel örnekleridir. Türkmenistan'da toplumda bağlılık ve itaat duygusunu oluşturmasını hedefleyen Cumhurbaşkanı Niyazov, Türkmenbaşı ismini kullanmaktadır. Bu isim ile toplumda bağlılık ve itaat duygusunun oluşturulması hedeflenmiştir. Türkmenbaşı en büyük aksakal olarak görülmüş ve Ona itaat otoriteye itaat olarak algılanmaktadır. Ülkede toplum yapısının bu şekli demokrasinin gelişimini etkilemektedir [75]. Cemiyet yapısından daha çok cemaat yapısına sahip olan bir toplumda demokrasinin yerleşmesi oldukça zordur.

Orta Asya'da güçlü otoriter hükümet ve liderler geleneği hakimdir. Bu ülke yöneticilerinin hassas olduğu nokta, ülkelerinin bağımsızlığının ve istikrarın korunmasıdır. Demokrasiye hızlı bir geçiş yeni bir Afganistan veya Tacikistan'ın Orta Asya'da olması ihtimalini doğurabilecektir. Bu devletlerin geçiş süreci Samuel Huntigton'un totalitarizmden demokrasiye geçişte otoriter bir yol takip edilmesi olan demokratik geçiş teorisini doğrulamaktadır.

YUKARIDAN AŞAĞIYA DEMOKRASİ

Sovyetler Birliğinin yıkılmasında Avrupa cumhuriyetleri, Ukrayna ve Baltık devletleri etkili olmuştur. Bu ülkelerde halkın siyasi değişim ve bağımsızlık talebi S.S.C.B.'nin dağılması ile neticelenmiştir. Ancak, Orta Asya'da ise çaplı kitlesel hareketler görülmemiştir.[16]

Bağımsızlık sonrasında da muhalefetin geniş halk kitlelerine ulaşmada

başarısız olması, eski idarecilerin görevde kalmasına yardım etmiş ve demokrasinin yerleşmesini engellemiştir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nde demokratikleşme yukarıdan aşağıya doğru şekillenmektedir. Sovyetler Birliği'nin totaliter ve baskıcı yapısı kamuoyunu tepeden oluşturmayı hedeflemiştir. Demokratik merkeziyetçilik geleneği bağımsız Türk Cumhuri-yetleri'nde de görülmektedir. Siyasi yapılanmasını eski Komünist Partisinden alan siyasi partiler demokratik merkezcilik ilkesine göre hareket etmektedirler. Günümüz Orta Asya Cumhu-riyetleri'nde yukarıdan aşağıya elit nitelikli demokratikleşmenin anlaşılması için demokratik merkezciliğin S.S.C.B.'de nasıl uygulandığı önemlidir. Sovyetler'de Lenin'den başlayarak Gorbac-hev'e kadar, tek adam yönetimi etkili olmuştur. Sovyetler'in bu anlayışı ve Orta Asya devletlerinde de görülmektedir[17].

(16)Rupert, a.g.m., s. 183.

(17) Bal, a.g.m. , s. 102.

Orta Asya Devletlerinde bağımsızlık sonrasında eski komünist partiler kapatılmış ve yasaklanmış yerine isimleri değiştirilerek demokratik partiler kurulmuştur. Özbekistan'da Demokratik Halk Partisi, Kazakistan'da Sosyalist Parti bunlara örnek teşkil etmektedir. Günümüzdeki liderler istikrarı korumayı geçiş dönemi için en büyük amaç olarak görmektedirler. Ekonomik problemlerin çözüldüğü, halkın yaşam standardının yükseldiği ve toplumun yukarıdan aşağıya şekillendiği bir toplum tercih edilen yoldur[76] .

Orta Asya'da hükümetler muhalefeti kontrol altında tutmuş ve muhalefet liderlerine de baskı uygulamışlardır. Özbekistan'da Temmuz 1992'de Birlik Partisi Lideri Abdurrahim Po-lat saldırılara uğramış ve İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. Erk Partisi'nin kurucusu Muhammed Salih ise Almanya'ya iltica etmiştir. Kerimov, Milli Gelişim Partisi aracığıyla sadık bir muhalefet oluşturmuştur. Aralık 1992 Anayasası ile tüm milliyetçi ve dini esaslara dayalı siyasi partiler kapatılmıştır. Türkmenistan'da ise Ağızbirlik Partisi liderinin bazıları ve eski dışişleri bakanı Kuliev baskılar sonucu ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır.[77]

Sistemin kontrolsüz reforme edilmesinin ülkeleri istikrarsızlığa götüreceği endişesi vardır. Azerbaycan'da Halk Cephe-si'nin iktidara gelmesinin ardından istikrar bozucu olayların baş göstermesi [78] ve Tacikistan'da meydana gelen iç savaş Orta Asya'da kontrollü demokrasiye geçiş fikrinin yerleşmesinde etkili olmuştur.

ÜLKE BÜTÜNLÜĞÜ VE EKONOMİK İSTİKRARIN SAĞLANMASI

Orta Asya'nın Sovyet Döneminde oluşmuş ekonomik yapısı ülkelerin

ekonomik ilişkilerinde bağımlılık oluşturmuştur. Bağımsızlık sonrası yaşanan geçiş dönemi eski sistemin yeniden yapılanmasını gerektirmiş, tabi ki bu da beraberinde bir çok problemi getirmiştir. Bugün Orta Asya'daki en ciddi problem halkın maddi refah seviyesinin yükseltilmesidir. Halk, devletin sübvanse etmediği bir serbest piyasa ekonomisine geçişi endişe ile karşılamıştır. Enflasyon ve işsizliğin çoğalması bu endişeyi arttırmıştır.

Genel olarak, günlük yaşamda refaha ulaşmayan toplum için çok partili sistem gibi demokratik unsurlar ikinci plandadır [21]. Ekonomik istikrar sağlanıncaya kadar siyasi katılımın sınırlandırılması Orta Asya'da yaşanan bir gerçektir.[22] Mesela Ra-şid'e göre, Akayev ekonomi politikalarında Çin'i model olarak almış sistemi hızlı radikal değişiklerle değil yavaş ve tedrici reformlarla demokratikleştirmeye çalışmaktadır.[23] Çin'in ekonomik liberalleşmedeki başarısı Akayev'in bu politikayı takip etmesinin en büyük nedenidir.

Kazakistan'da da benzer bir politika takip edilmektedir. Gorbaçov'un önce politik ve daha sonra ekonomik reform yaparak S.S.C.B.'yi geliştirmede başarısız olması ve sonuçta Sov-yetler Birliğinin dağılmasına neden olması; Nazarbayev'in bu tecrübeden yararlanarak ekonomik liberalleşmeye öncelik vermesine ve ciddi bir siyasal liberalleşmeye izin vermemesine sebep olmuştur. Orta Asyalı liderler önceliği istikrar ve ekonomik gelişmeye verdiklerinden siyasi reformlar ve demokratikleşme ikinci planda kalmıştır. Bu sebepten dolayı ülke liderlerinin görev süreleri ortalama iki bin yılına kadar uzatılmıştır.

(21) Kangas, a.g. web s.

(22)Roger D. Kangas, "Problems of State Building in the Central Asian Republics", World Affairs, Vol. 157, No. 1, Summer 1997, s.31.

(23)Ahmet Raşid, OrtaAsya'mnDirilişi, Istanbul, Cep Yayınları, 1997, s. 176

Bu ülkelerde, bağımsızlığın korunması için güven ve istikrarın sağlanması gerekmektedir. Ülkelerin etnik kompozisyonun korunması istikrar için önemlidir. Aşırı milliyetçi ve fundeman-talist partilerin oluşumuna ve faaliyetine ülke bütünlüğü için tehlike oluşturduğu için izin verilmemiştir. Ancak, sistemin uzun dönemde toplumun tüm kesimlerine açılmasının, aşırı muhalif hareketlerin denetim altına alınarak yer altı faaaliyetine dönüşmelerine engel olacağı unutulmamalıdır.

AŞIRI MİLLİYETÇİLİK VE FUNDEMENTALİZM

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde İslami hareketler güçlenmiştir. İslami hareketlerin güçlenmesi beraberinde

dine dayalı bir rejimin kurulması gibi bir ihtimali akla getirmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde dini faaliyetler yasaklanmış-tır[79]. Bağımsızlık sonrasında büyük ölçüde dine yönelme olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Müslümanları yok etme ve ateizm politikaları başarısız olmuş ve Orta Asya'da İslami kimliği yok edememiştir. Bugün Orta Asya'da İslam Yükselen bir değerdir. Komünist ideolojinin çökmesiyle oluşan ideoloji boşluğunu milliyetçilik ve İslam doldurmuştur. İslamiyet bu ülkelerin kendilerine özgü bağımsız ve milliyetçi bir siyasi yapı oluşturmalarında ve dış politikalarını belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Diğer Müslüman ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişki kurmada din faktörü göz ardı edilmemelidir[80]. İslam, sadece bir din değil, Türkleri Ruslardan ve diğer etnik gruplardan ayıran bir kimliktir.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde toplumsal hayattan eğitime ve yönetim yapısına değişik alanlarda İslamiyet' in etkileri görülmektedir. Fakat yönetimler bu etkinin siyasi alanda görülmesini engellemeye çalışmaktadırlar.[26]

İslami değerlerin en etkili olduğu ülkelerden biri Özbekistan'dır. Ülke nüfusunun üçte birinin yaşadığı Fergana Vadisinde İslami hareket güçlüdür. İslami Yeniden Diriliş ve Adalet Partileri hükümet ve dinin ayrılmasına karşı çıkmaktadırlar. Her iki partide kapatılmış ve liderleri hapsedilmiştir.

Orta Asya devletleri laik bir devlet yapılarını benimsemişlerdir. Sovyet döneminde dinin ülke yönetiminde yer almaması ve dini duyguların bastırılması Orta Asya'da dini hareketlerin yer altı faaliyeti içinde bulunmasına neden olmuştur.

Tacikistan iç savaşı hem Orta Asya devletlerinde hem de ABD ve Batılı ülkelerde bölgede İran gibi teokratik devletlerin oluşabileceği endişesini oluşturmuştur. Laik sistemin korunması ve fundamentalist tehlikenin önlenmesi için alınan tedbirlerden birisi de bölge de İran modeli yerine Türk modelinin desteklenmesidir. ABD ve Batılı devletler Orta Asya'da Türk modelinin fundamentalizmi engelleyeceğine inandıkları için bu modeli desteklemişlerdir[27] .

Bağımsızlık sonrasında yükselen diğer değer ise milliyetçiliktir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan biri Rus azınlıktır. Kazakistan'da % 38, Kırgızistan'da % 21, Özbekistan'da % 8 ,Türkmenistan'da % 9,5 oranında Rus yaşamaktadır. S.S.C.B. döneminde sanayii ve devlet idaresinde etkili olan Rusların göçü Türk Cumhuriyetleri için büyük oranda beyin gücü kaybı olduğu da düşünülmektedir. Bundan dolayı Türkmenistan'da Rusların göçünü engellemek için önlemler alınmaktadır.

(26)M:B. Olcott, "Central Asia's Islamic Awaking", Current History,April 1994, s.152.

(27) Winrow, a.g.m. s. 109.

SONUÇ

Bir ülkede demokrasinin yerleşmesi uzun bir sürecin sonunda gerçekleştirilebilecek bir hedeftir. Türk Cumhuriyetlerinin liderleri de uyguladıkları politikalarda bu konunun üzerinde durmaktadırlar. Bir örnek olarak Kırgızistan devlet başkanı Askar Akayev 1994 Aralık ayında anayasa hazırlık toplantısında yaptığı konuşmada *"Batıdaki düzeyde parlementer sisteme geçiş için Orta Asya'daki sosyo ekonomik istikrar, sosyal yapı ve sivil toplum yapısı uygun değildir"* [28] demiştir.

Türk Cumhuriyetleri'nde Komünizmden demokrasiye, planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşanmaktadır. Ülke bütünlüğünün korunması ve ekonomik refahın temin edilmesi en önemli hedeflerdir. Hiç bir demokratik kurum ve kuruluşun olmadığı bir miras devralmış olan bu toplumlarda , kısa bir süre içerisinde, çoğulcu demokrasinin eksiksiz yerleşmesi beklenmesi gerçekçi olmayacaktır. Uzun vadede ise, Türk Cumhuriyetleri'nin, demokrasi ve insan hakları kavramlarının yükselen değerler olduğu günümüz dünyasında kalkınmış ve saygın bir konum elde etmiş birer ülke olabilmeleri için, tam demokrasiye geçmeleri bir zorunluluktur.

SONSÖZ (YERİNE)

İşlediğimiz konuya "sonuç" yazmak mümkün değil. Süreç yeni başlıyor. Araştırmalarımız süresince, belirsizliklerin, karmaşık, hatta çelişkili eğilimlerin içerisinde tesbit ve projeksiyon yaparken yer yer hayli zorlandığımızı siz de fark etmiş olmalısınız. Önsöz'de ifadesi bulan geçiş sürecinin çok boyutlu oluşu ve bu veterinerin dünyanın evrimindeki yaşanış dönemi de hesaba katıldığında çıkarsamaların temkinli tutulmasında yarar vardır. Yukarıda analizlerde ayrıntılarıyla ara sonuçlar size iletildi. Ancak, nihai analizde, adeti dilek ve temenniler kabilinden bazı noktaları vurgulamak istiyoruz.

İlkin, her ne kadar çoğul sorunlar içerisinde olsalar da gerek 1989'da! bu yana gösterdikleri performans, gerek bu süreç içinde kurdukları altyapı-ilişkiler bütünü, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin önlerinin açık olduğuna dair iyimserliğin yersiz veya hayalci olmadığını göstermektedir. Her ne kadar dünyaya entegre olurken, bu süreci çağdaşlaşma parametrelerince kıyaslandığında, lider merkezli kontrollü demokrasi içinde aşmaya çalıştıklarında kuşku yoksa da!..

İkinci olarak, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin dış politika prensip ve uygulamaları makro seviyede değerlendirildiğinde, kabaca kendilerini, müstakil -egemen- birimler olarak dünya sistemine kaynaşmak hedefine kitledikleri açıktır. Moskova'yı kısa vadede fazla gücendirmeden bu gayelerine ulaşmayı düşünecek kadar gerçekçidirler. Ancak dış ekonomik ilişkilerinin siyasi bağımsızlıklarına katkıda bulunacak şekilde de kullanıldığı görülmektedir. Rusya gibi tek merkeze "bağımlılık" yerine, dış yatırımlara ve diğer iktisadi işbirliğine açılırken mümkün mertebe yaygın ülkeler portföyüne dayalı bir "karşılıklı bağımlılık" çerçevesi benimsedikleri de anlaşılmakta. Sıhhatli olanı da bu değil mi zaten? Bu kulvarda gösterdikleri basiretin Rusya'yı dahi kıskandıracak, hatta geride bırakacak evsafta oluşu dost-düşmanı birlikte şaşırtmıştır, diyebiliriz.

Türkiye'nin konumu, üçüncü tesbitimizin kalbini oluşturacak. Orta Asya halkları çoşkulu, devletler ise nazik ve dengeli yaklaşıyorlar. Ankara'nın "sınırları" metinde işlendi. Ülke içindeki istikrarsızlıklar, vaatlerini yerine getirememenin mahcubiyeti, yetersiz kapasite, hatta şimdi terk edilmekle birlikte gereksiz "Büyük Ağabey" imajı eksilerimiz oldu. Ne var ki, herşeye rağmen, Türkiye yine "model". Herşeye rağmen, Türkiye yine onlara "köprü". Ve yine herşeye rağmen, her ilgili taraf için de ulusal çıkarların tamamlayıcı oluşu, birlikteliğin kalıcı ve kökle-şici olacağının teminatı, dahası, fırsatı…

Bize ilginç gelen (ve burada eklemeden geçemeyeceğimiz) bir konu da yine Türkiye'nin rolüyle ilgili. Orta Asya Türk Devletlerinin BDT'yi oluşturan diğer ünitelere kıyasla birlikteliklerinin her kıstasa göre daha rasyonel, adeti şartların zorlayıcılığı ile emredici oluşu açıktır. Kendi aralarında bölgesel işbirliğinin kurumsallaşması için matematiksel unsurlar meydanda. Ancak entegrasyona yönelik, tavanda siyasi iradeyi sağlayacak sıcaklık, samimiyet pek yok. Olmaması da, mazi perspektifinde olaya bakıldığında anlaşılır. Yine de Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin aralarındaki soğukluk, çekişme, hatta rekabetlerin giderilmesi kendi çıkarları cümlesindendir. İşte, bu "gergin" ortamda Türkiye'nin herhangi bir somut misyonu olmasa da aralarındaki varlığı bile, Türk devletleri arasındaki çimento işlemini sağlamaktadır. Başka bir deyişle Türkiye olmasaydı, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler daha kopuk, daha kırıcı bir düzeyde keşişebilirdi. Vurgulamakta yarar vardır ki, "Türk Birliği" hayalinden önce Türk Dünyası'nın çatışmalarla örülü Arap-lararası örneğe inkılap etmemesi için, Türklerarası, uyuşmazlıkları uzlaştırma konseyi tarzında bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmakta. Türk Dünyası herşeyden önce kendi içinde, kendiyle barışık bir Güvenlik Kuşağını varkılmak zorunda.

Mim Kemal Öke , İstanbul, 1998

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazandıkları tarihten itibaren çok yönlü bir değişimle karşı karşıya kalmışlardır. Moskova'ya bağımhhktan bağımsızlığa, imparatorluktan ulus devlete, komünizmden piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçiş bu değişimin önemli ana başlıklarıdır.

Uluslararası düzende yeni arayışların sürdüğü günümüzde, bölgesel kavramlar da yeniden ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Orta Asya'da kendi ve yönlendirmelerin de temeli olacaktır. Böyle bir çaba, geçmişteki yanhş uygulamaların telafi edilmesini de sağlayacaktır.

Bunun farkında olarak başta ABD olmak üzere Batı dünyasında, gerek tek tek ülkeler bazında, gerekse bölge bazında olmak üzere ciddi analiz ve çalışmalar yapılırken, Türkiye'de fikri bir boşluk yaşanması uzun dönemde kapatılamayacak açıkların oluşmasına sebep olabilecektir.

Elinizdeki kitap, bu boşluğun doldurulması ve Orta Asya'da yaşanan geçiş sürecinin anlaşılması adına yapılan az sayıdaki "akademik" çalışmalardan biridir. Bununla beraber incelenen konunun "aktüel" boyutu da gözardı edilmemiştir. Türk Cumhuriyetlerinin gerek iç gerek dış siyasetlerinde içinde bulundukları imkan, tehdit ve ihtimallerin değerlendirilmesini ortaya koyan bu çahşma "geçiş" sürecinin kahcı temellerini ortaya koymakta ve okuyucuya sadece temel bilgileri vermekle kalmayıp aynı zamanda bölgesel eğilimleri, bakış açılarını ve has-**sasiyetleri'de tespit eden geniş bir perspektif sunmaktadır.**

1

Töre, a.g.e., s.21 .

2

Öğütçü, a.g.e. s.92.

3

A.g.e. ss.67-68.

4

Nadir Özbek, "Rus Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Türk Cumhuriyetleri", AvrasyaDosyasf1996, s.25.

5

Zbigniev Brzezinski, "Bir Avrasya Stratejisi" , Türkiye Çürüğü Eylül-Ekim 1997, s.40., a.g.e. s.40.

6

Shakoor, a.g.e., s. 19.

7

Alejandro V. Lorca, "Türkiye: Orta Asya'ya Açılan Kapı", Arasya Hb', *Sonbahar 1995, s. 62.*

8

Suat, a.g.e., s.28.

9

A. D. Orlov, 'Türkiye'nin Jeo-politik Yayılımı ve Rusyanın Güvenliği", Avrasya Dosyası,Kış 1996, s.96.

10

Mütahir Ahmet. "Radikal İslam ve Orta Asya", AvrasyaEHkri,Yaz 1994, s.57

11

Richard Pomfret, The Economies OfCentralAsia, New Jersey, Princeton Press, 1995, ss.21-25.

12

*Boris Z. Rumer, SovyetCentralAsia,Boston,Unwin Hyman, 1989,*s 7.

Rumer, a.g.e., s. 4.

13

Pomfret, a.g.e., s.29.

14

Sabahaddin Zaim, Türk ve İslam Dünyasnan Yeniden Yapılanması, Nil Yayınları, ss.21-23.

15

(B) Rumer, a.g.e., s. 50.

16

BU Country Profile: Türkmenistan 1997-9B, s. B1.

17

DTM,TüriâyeTürkQnhuriyetkriTcariVeElo:nomklKşkilerneCenell!t BokşAnkara, Aralık 1i, s *14, 18, 22,27,28.*

18

Erdal Karatepe, 'Yatırımcı Gözüyle Türk Cumhuriyetleri", UuslaramsıGirne

Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1993, ss.66-67.

19

Faruk Sönmezoğlu, UluslararasılliŞkikrSazlüğüi,Der Yayınları, 1996, *ss.169, 238; TIKA, Özbekistan Ülke Raporu1995, s. 8; TİKA, Kazakistan Ülke Raporu*

1995, s. 8; TİKA Kırgızistan üke Raporu 1996, s.5; TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, s. 14.

A.e., s.33.

20

A.e.ss.15,23,28.

21

A.e.,s. 31.

22

A.e., s. 32.

23

A.e., s. 37.

24

A.e., s 41.

25

A.e., s.43.

26

BUCcuitiyProfile: Tı^menislnn1997-98, s *59.*

27

DTM, a.g.e.,ss. 15,19,23,28.

28

TÎKA Avrasya Etüdleri, *Hasan Campoial, Türkmenislanın Mitti Para Sürecine Geçiş*

Süreci, s.44-45

29

TKA, Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara, 1996, s. 88. Canpolal, a.g.e., s.46

30

Kara borsa fiyatları ite ilgili bir örnek olarak :Özbekistan'da 1997'de resmi kur

66.5 som = 1 $ ve ticari banka oranı 72 som = 1 $ iken karabor

sa 147.0 som = 1 $ seviyesinde seyrelmiştir.: EIU CourSıy Profile: UZbekistan 1998-99, s.33. '

31

A. e, s. 32

32

EIUCountryProfileKazakhstan, 199899,s.39.

33

A.e, ss. 13-14,19; EIU CounlryProfile: Türkmenistan 1997-98,s.62 ;AyrasyaDos-

yası(TİKA), Marl 1997.

34

EIU Counlry Profile: Kazakhslan 1998-99,s. 14.

35

TIKA ,Kazakislan Ülke Raporu,Ankara, 1995, s. 63.

36

Ae. s. 67-68.

37

EIU Counlry Profile: Türkmenistan 1997-98, s.61.

38

EIU Country Profile:Kazakhstan 1998-99,s. 14.

39

A. g.e, s. 11.

40

EIUCountry Profile.Kazakhstan,s. 14.

41

E^CountryProfile:Uzbekistan 1998-98, s.20.

42

TIKA,KazakistanÜ&eRaponj^, ss. 41,42; TIKA, Türkmenistan Ülke Raporu, ss.

57,58.

43

TIKA Özbekistan ülke Raporu 1995, s. 19; Kazakistan Ülke Raporu 1995, s.43;

TİKA Kırgızistan ülke Raporu 1996, s. 71; Tükmernstan Ülke Raporu 1996, s.73.

44

EUCcntry Profie: Özbekistan 199898,s.20

45

TIKA Kazakistan Ülke Raporu1995, s. 39

46

EUU CoLTtiry Profie:KyrgyzRepLblic1997-98, s. 14.

47

TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, ss.41, 42; TKA, Türkmenistan Ülke Raporu, ss.

57,58.

48

TİKKA, Özbekistan Ülke Raporu1995, s. 19.

49

EUüzbekistan1998-99,s. 23.

50

BU Kazakhstan 1998-99,ss.28

51

BUKyrgyzRepıblk 1997-98, s. *15*

52

EIU Türkmenislan1997-98, s.67.

53

EIU Kazakhstan 1998-99 s.25-26; TİKA Kazakistan ÜkeRapau1995, s.24-25

54

EUUzbekistan 199899s.21; TİKA Özbekistan Ülke Raporu1995, s. 13-17

55

(50)EIU KyrgyzRepübKc 199798,s14. TİKA KırgzisanÜlkeRaporu1996, s.43-50.

56

TİKATürkmenistanÜlkeRaporu1996, s.32-33; EIU Türkmenislan1998-99, s65.

57

T^Tiukmeri^tan Ülke Raporu 1996s.33; TİKA *Özbekistan Ülke Raporu 1995, s. 17; TİKA torgz&anÜlkeRaporu1996,s.55.*

TİKA Kurgzistan Ülke.Raporu 1996s.59; TİKA Kazakistan Ülke Raporu1995, s.29;

*TİKA Tükmenbtan Ülke Raporu 1996, s.41-42; TİKA*itoı *LlkeRaponı.18.*

58

Zaim, age. s. 20

59

TİKA Özbekistan ÜlkeRapom1995, s. 7 *3.*

60

TİİKA Kırgızistan ClkeRaporu 1996, s. *51-54*

61

TİKA, KazakistanÜlkeRaponı1995,ss. 21-24

62

Michael Kaser, "Economik transition in six Central Asian economies" CentralAsxm

Survey, 1997, s. 12.

63

Herbert Dieter, "Regional Integration in Central Asia : current economic position and prospects", Central Asian Survey, 1996, *s.372.*

64

Turar Koichuiev, "Kırgızistan: Geleceğe Giden Yol", AvrasyaEtütleri,Cilt 3, No.8, Yaz

1996,s.24.

65

Shahram Akbarzadeh, "The Political Shape of Central Asia", Central Asian Survey, Cilt 16, No. 4, 1997, s.520.

66

James Rupert, "Dateline Tashkent: Post-Soviet Central Asia", FrekpPolicyNo:87, Yaz

1992, s. 187

67

Akbarzadeh, a.g.m., s.520.

Esra Büşralı Behar, "Mullak Türdeşlik ve Siyasi Küllürel Çıkmazları Türk Cumhuriyelle-ri ve Türkiye", Yeni Türkiye, Cill 15 ,Mayıs-Haziran, 1997, s. 933.

68

*Garelh*M. *Winrow, "Turkey And Former Cenlral Asia: Nalional and Elhnic Idenlily, CenlralAsianSurvey,Cill: 2, No:3, 1992, s. 103*

69

Akbarzadeh, a.g.m. s.521.

70

*idris Bal***,** *"Orta Asya ve Batının Dış Politika Aracı Olarak Türk Modeli***,** *Yeni Türkiye***,** *Cilt 15,Mayıs- Haziran***,**M, *s. 941*

71

Askar Akayev, The Center For Political and Strategic Studies, http:www.cpss.org

72

Akbarzadeh, a.g.m. s 527.

73

(12)Koichuiev, a.g.m. , s. 18.

74

(13)Akbarzadeh, a.g.m., s. 554.

idris Bal, "Orta Asya'da Sovyet Kontrol Sistemleri", Avrasya Etütleri, Cilt 3, No. 2, Yaz 1996 ,s.l01.

75

*Akbarzadeh, a.g.m.,*s. *527.*

76

Roger D. Kangas, " The Center For Political and Strategie Studies", http://www.cpss. org

77

(19)Dilip Hiro, The Center For Political and Strategie Studies, http://www.cpss.org

78

Rupert, a.g.m. , s. 183.

79

Georg i Derlungan, The Center For Political and Strategic Studies, http://m. cpss, org

80

Tayyar Arı, "Sovyetler Birliği Sonrasında: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika", Avrasya Dosyası, Cilt 1, Sonbahar1997, s.31

tarama: alp eskikitaplarım

ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sk. Tevfik Kuşoğlu İşhanı No: 41/1 Cağaloğlu - İstanbul Tel : +90 (212) 511 53 03

+90 (212) 513 87 51 Fax : +90 (212) 519 33 00 e-maihalfabas@domk.com.tr